De ambitie

Rudolf Geel

bron
Rudolf Geel, *De ambitie*. De Bezige Bij, Amsterdam 1980

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/geel005ambi01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

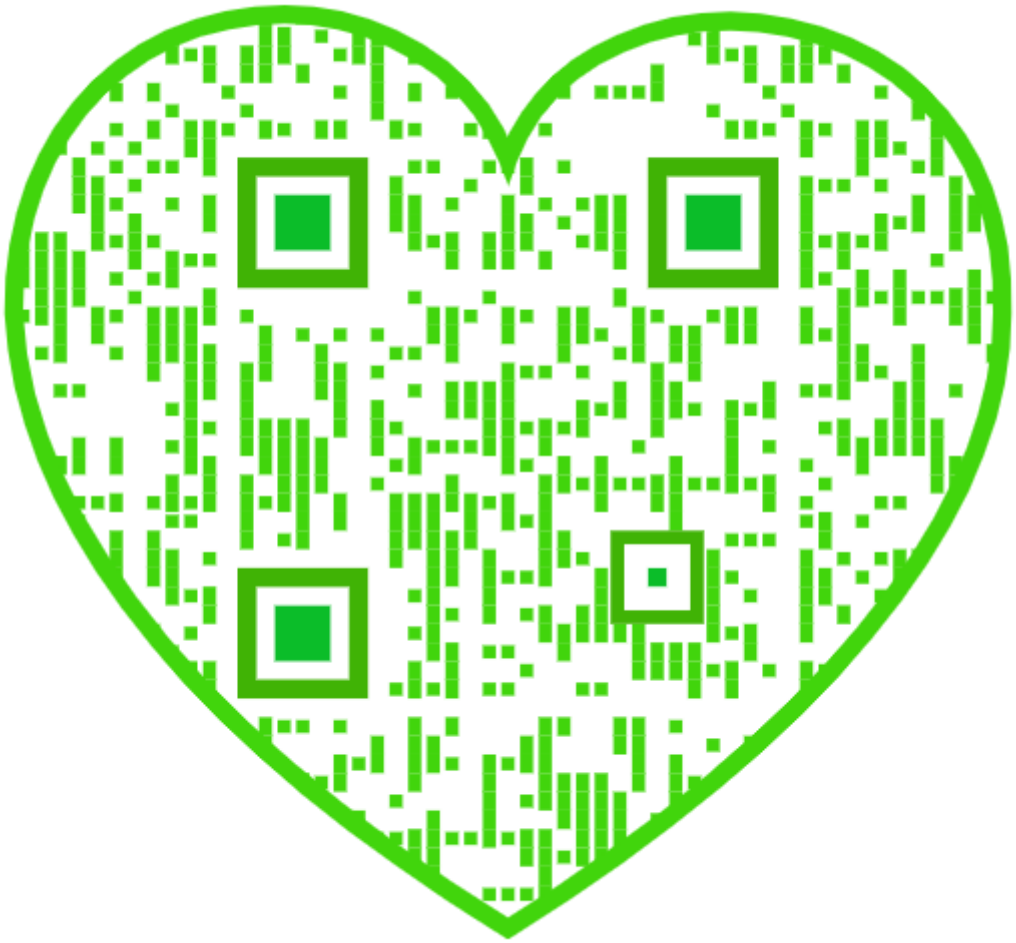

Deel I

[I]

Ze kwamen oma halen toen de oorlog net was afgelopen. Zij zat voor het raam, het was winderig weer. Blaadjes dwarrelden door de laan, waar kinderen fietsten op weg naar school.

In oma's hoofd waaide het ook. Daar buitelden herinneringen over elkaar heen en vormden onontwarbare opstoppingen. Maar het is niet eerlijk dit zo op te schrijven. Alsof datgene wat in oma plaatsvond van een scherm kon worden afgelezen.

Daar zaten ze bij elkaar en wachtten op het onvermijdelijke ogenblik waarop de auto voorreed. Haar zoons, die de trots om het verslaan van de moffen nog in zich voelden nagloeien. Opa, vechtend tegen de slaap, want hij was tien jaar ouder dan zijn vrouw.

‘Wat een weertje, wat een weertje,’ sprak de oudste zoon Huib.

‘Dat doet er nu niet toe, vind je ook niet?’ zei de jongste zoon Theo. Hij keek woedend naar zijn broer, maar die tuurde alweer schijnheilig naar buiten.

Toen keerde oma zich naar haar zoons.

‘Ik wou dat ze eindelijk eens doodvielen!’ zei ze met een felheid die al niet meer bij haar leeftijd paste. Daarna begon zij te huilen.

Huib ging naar haar toe en legde zijn arm om haar schouder.

‘Zie je de blaadjes?’ vroeg oma.

‘En wat een boel hè?’ zei Huib.

Ze keek hem recht in zijn gezicht.

‘Ik ben niet seniel.’

‘Waarom ga je nou niet lekker zitten moedertje?’

Maar oma was gaan staan en trok haar zwarte rokken op tot aan haar spichtige dijen, die vol vlekken zaten. De zoons keerden zich beschaamd en tegelijk walgend af Vanaf de plaats die oma leek te gaan onthullen waren zij de wereld binnengekomen die hun nu zoveel onbehagen verschafte. Oma toonde haarscherp aan dat dit voor ieder van hen een tijd geleden was.

‘Moeder!’ schreeuwde Huib. ‘Wil je wel gauw ophouden!’

Die laatste zin had hij voldoende op zijn zoon kunnen oefenen.

Oma knipperde tegen het spaarzame daglicht en glimlachte.

‘Vader, doe er wat aan!’ riep Theo.

Opa ging rechtop zitten en keek verdwaasd voor zich uit. Daar, in de verte, stond zijn vrouw. Spuugblaasjes verschenen op haar lippen. Haar hand uitgestrekt in de richting van de moffen, die achteruit hollend opnieuw haar huis in bezit namen en zich in haar beste kamers installeerden.

‘Ik zal jullie vermoorden!’ schreeuwde oma. ‘Ik zal jullie met rattenkruid verdelgen.’

Huib keek op zijn horloge.

‘We houden van je,’ zei hij zacht maar weinig overtuigend. ‘We laten je niet aan je lot over.’

Maar ze vonden dat ze dat wel deden.

Oma liet haar rokken zakken en kwam naar haar oudste zoon toe.

‘Moedertje,’ zei Huib.

‘Ouwe zak,’ repliceerde oma.

‘Hou nou toch op moeder!’ riep Huib wanhopig.

‘Ik ben je moeder niet,’ zei oma. ‘Je moeder was een ander. Die ging met jullie wandelen en leerde jullie Frans. Ça va?’

‘Mais naturellement,’ zei Huib. ‘Bien sûr maman.’

‘Een Hollander in Parijs,’ zei oma minachtend ‘Heb je naar mijn benen gekeken?’

‘Waarom ga je niet lekker zitten?’ probeerde Huib.

Theo zat naast opa aan tafel en keek zwijgend naar zijn moeder, die opnieuw aan de wandel ging door de kamer en aanstalten maakte zich nu geheel van haar kleren te ontdoen.

‘Waarom doe je dat?’ vroeg Huib.

‘Begrijp je dat dan niet imbeciel?’

‘Het is niet nodig moeder.’

‘Vind jij ze mooi, mijn benen?’

‘Maar moeder. Hou nou toch eens op!’

‘Je vindt ze walgelijk. Ze stinken walgelijk. Ze zitten vol boze zweren. Als die rotmoffen mijn benen zien, weet je wat ze dan doen?’

Huib staarde naar haar.

‘Dan rennen ze zo hard mogelijk naar Mofrika!’ riep oma.

Ze keek in de richting van de school, die 's zomers niet vanaf haar plaats te zien was. Dan stonden er eikebomen in de weg, met dik bladerdak. En de heggen in de laan waren begroeid. Daar zat zij op haar stoeltje, onder een parasol. Zij droeg een lange, zwart wit gestreepte japon en keek naar het meisje dat haar zoons bezighield. Zelf las zij Flaubert en bedacht dat zij het niet slecht had getroffen in het leven, in tegenstelling tot die arme mevrouw Bovary.

De eikebomen stonden in volle bloei. Ze had altijd van de herfst gehouden, wanneer ze met haar zoons het bos introk om paddestoelen te verzamelen voor de herfsttafel. Achter de smaakvol geschikte voortbrengselen van de natuur stond zij en verklaarde dat het leven goed was. Zelfs bij het vallen van de bladeren, het afsterven van de zomer, was een uitstekende ordening mogelijk. Straks bond zij de schaatsen onder en zwierde over de plassen.

De jongens krabbelden achter haar aan, begonnen sneller te schaatsen, kregen een krachtige, mannelijke slag. Gingen vooruit in het leven. Ze begonnen een zaak of wilden gemeentesecretaris worden. Niet een artistieke carrière, waar zij in stilte op gehoopt had, maar iets degelijks, zoals hun vader.

De jongens hadden de school bezocht die hoe zij er ook naar tuurde niet in het gezicht kwam. Het was net of het verleden zijn bladeren niet wilde verliezen en zelfs steeds dichter begroeid raakte.

Van links naderde een ziekenauto. Even later kwamen twee broeders het tuinpad op.

‘Wie is er hier ziek geworden?’ vroeg oma, quasi verbaasd. En tegen haar oudste zoon: ‘Ga jij eens aan ze zeggen dat er hier niets aan de hand is.’

Plotseling lachte zij uitbundig.

‘Misschien moeten ze hiernaast zijn,’ zei opa bedeesd.

‘Stil nou maar vader.’

‘Jij bent eerbiedig tegen vader!’ zei oma tegen Theo.

Huib ging naar de voordeur.

‘Ik breng de koffer naar de auto,’ zei hij, alvorens hij hen de kamer binnenliet.

‘Is dat mevrouw?’ vroeg de voorste.

‘Vader, wat zijn dat voor kerels. Bemoei jij je er nou eens mee!’

‘Moeder, ze komen je beter maken,’ zei Hugo.

Oma keek hem aan met diepe afkeer.

‘Die twee maken nog geen kip beter,’ zei ze bits.

Zij drukte haar breekbare rug tegen het raamkozijn.

‘Wat zijn jullie met mij van plan?’

‘Ze gaan je beter maken,’ fluisterde Huib.

‘Dat ken ik,’ zei oma.

‘Ze kunnen je nare gedachten verdrijven.’

Oma keek hem strijdlustig aan.

‘Heb jij er wel eens aan gedacht dat het volstrekt normaal is wanneer iemand eens wat anders wil uitkramen dan malle onzin?’ vroeg zij.

‘Wij willen graag dat je je fijn voelt.’

‘Want dan zijn jullie van mij af.’

‘Moedertje, moedertje,’ zei Huib. ‘We willen echt graag dat je met deze heren meegaat.’

‘Het is voor je bestwil,’ zei Theo.

‘Spuit elf geeft ook modder!’ zei oma.

De broeders naderden haar behoedzaam.

‘Je blijft van me af loeder!’

‘Maakt u zich maar geen zorgen mevrouwtje.’

Opeens begon oma hard te lachen. Zij deed een stap naar voren en spreidde haar armen.

‘Denk maar niet dat ik mij zorgen maak!’

Daarna begon zij met de broeders te vechten, terwijl haar zoons en man toekeken.

Oma was bevangen door krachten die zij niet kon beteugelen. Soms leek zij rustig en helder. Op die momenten overzag zij haar situatie en leed eronder. Niemand kon begrijpen wat er in haar plaatsvond wanneer zij in razernij geraakte. De stiltes die de uitbarstingen opvolgden waren onheilspellend. Wanneer ze dan nog iets zei, klonk haar stem als het ritselen van papier in een kamer waar je zelfs je hart kon horen kloppen.

Behalve haar man en beide zoons stonden er nu twee vreemden in de kamer. Dezen kwamen haar weghalen, een opdracht waarvoor zij betaald kregen. Als er liefde in hen was, dan berustte die op toeval. Die hoorde er niet bij. Liefde kon alleen maar slijten bij het gejammer van de geestelijk defecte mensen die zij dagelijks met hun hondekar ophaalden.

Ieder van de zoons leed onder zijn eigen emoties en vormde van daaruit zijn verhaal over de gebeurtenissen waarin hun aller vernedering was gevangen. Waarom ging er in oma's hoofd een schakeling verkeerd? ‘Dat kan ook gebeuren bij een auto,’ zei Theo schouderophalend. Maar oma was een mens. Het was hem beter uitgekomen wanneer zij wit en sereen op een bed had gelegen, om hem voor het laatst te groeten. Hij had met droge ogen willen huilen, in het besef dat het zo goed was, dat de tijd verglijdt.

Hier stond oma in haar onderbroek voor hem en krijste.

Theo kreeg later een hond die werd vergiftigd. Bij de dierenarts, waar hij was gebracht om te sterven, wrikte hij zijn kop onder de oksel van zijn baas. Theo hield hem vast en huilde omdat hij dit zinloze lijden niet verdroeg.

Toen hij daar met de hond zat herinnerde hij zich zijn moeder die op eenenzeventigjarige leeftijd geen berusting kende en zich op haar belagers stortte, die haar licht als een veer opvingen en in de houdgreep namen. Haar borstkas ging heftig op en neer. De mannen in de kamer ontkwamen er niet aan te moeten luisteren naar het hijgend gepiep dat uit haar opsteeg.

‘Ho ho mevrouwtje!’ riep de chauffeur van de gestichtswagen.

Even later:

‘Au, kreng van een wijf!’

Vervolgens namen zij oma onverbiddelijk op en droegen haar naar de wagen, waar zij plotseling tot bedaren kwam.

Oma had drie zoons gehad. De middelste was voor hij een jaar werd overleden. Vijfenveertig jaar hield zij de drankzucht van haar echtgenoot aan banden. Zij had de oorlog doorstaan, omgeven door Duitse officieren.

En zij had op haar jongste kleinkind gepast. Dit kleinkind was nu vijf jaar oud. Toen oma werd weggevoerd zat zij op school en maakte voor haar een tekening, die zij diezelfde middag wilde brengen.

Oma zat naast Theo in de ziekenwagen en schold alle inzittenden uit voor nazi's.

‘Je had oma moeten kennen toen ze goed was,’ zei Theo later tegen zijn dochter. ‘Ik heb daar vaak over nagedacht en we zullen er wel niet uitkomen.’

Nila zat aan de ontbijttafel tegenover haar vader. Haar hoofd stond niet naar haar grootmoeder. Zij zou diezelfde middag naar een vakantiekamp vertrekken.

‘Misschien is er toch iets of iemand die ons leven stuurt,’ ging haar vader verder. ‘Niet op zo'n directe manier, want het is een onaangename gedachte dat iemand onzichtbaar voor jou je daden zit bij te houden, maar toch in de vorm van tekens, waarvan wij denken dat het de onverbiddelijkheid van het toeval is?’

Nila kauwde op een stuk brood van de vorige dag.

‘Begrijp je wat ik bedoel?’

Nila knikte. Ze begreep er niets van.

‘Op een avond drink je te veel,’ zei haar vader. ‘Dan rijd je naar huis en een man steekt de weg over. Je remt maar je raakt hem. En dan pakken ze je omdat je dronken bent. Maar het was zijn schuld. Dat is toch toevallig tegen de lamp lopen!’

‘Oma stak toch niet de straat over?’

Haar vader staarde voor zich uit.

‘Misschien,’ zei hij, ‘stak ze als het ware een straat over op een moment dat het niet kon. Ze legde zich niet neer bij die inkwartiering. Ze ging naar de burgemeester, die fout was. Volkomen idioot gedrag Nila. Je oma die naar een NSB-er gaat om zich erover te beklagen dat de bezetter in haar huis zit.’

Nila knikte en nam een slok thee.

‘Het was altijd goed gegaan,’ zei haar vader. ‘Altijd alles volmaakt kalm en rustig. Een tevreden gezin. En toch voelden we ons allemaal schuldig, je opa voorop.’

Nila herinnerde zich opa alleen slapend.

‘Hij wou haar nooit opzoeken,’ zei haar vader. ‘Hij zat in zijn stoel te schelden op je grootmoeder alsof ze die krankzinnigheid door verstandig eten en niet snoepen had kunnen voorkomen. En hij voelde zich schuldig. Hij had het zelf moeten helpen voorkomen door haar aandacht te geven. Achteraf begon hij plannen te maken over hoe zij het gesticht kon ontlopen. Hij had een huis moeten kopen in de Achterhoek voordat de oorlog uitbrak. Maar dan had hij vaker de krant moeten lezen en dat deed hij niet.’

‘Voel jij je ook schuldig?’ vroeg Nila.

‘Inwendig huil ik,’ antwoordde haar vader.

Hij glimlachte naar zijn dochter.

‘Wij werden opgevoed in het besef van schuld,’ zei hij. ‘Niet overmatig, ze dreigden heus niet de hele dag met God. Maar op zondag sliep je uit in het besef van schuld: die tijd had je beter kunnen gebruiken. Als je ergens van genoot dan deed je een ander daarmee pijn. Ze prentten je naastenliefde in voor mensen die ze in de praktijk eerst hun strot afbeten.’

Nila stond van tafel op. Zij dacht erover na hoe ze aan het gesprek met haar vader kon ontkomen.

‘Ze zat op haar kamer,’ zei deze. ‘En ze was al tachtig, maar krijsen dat ze kon.’

‘Je wilde er toch nooit lang blijven?’

‘Ik voelde me schuldig dat ik weer gauw wegging.’

Hij bloosde.

Het was net of de oorlogsherinneringen van haar vader waren blijven staan bij het hek van het huis waaruit zij waren verdreven. Zij zaten op elkaar gedrukt in het tuinhuis, dat vroeger hun speelkamer was geweest. De enige toegang die oma nog had tot het woonhuis was wanneer zij er kwam schoonmaken. Dat hield zij vol met een tot dan toe ongekende huishoudelijke heftigheid. Haar reinigende arbeid hield een bezwering in. Na de oorlog moest zij kunnen terugkeren in de zekerheid dat zij haar bezit had beschermd. De veiligheid die zij hoopte terug te vinden werd verzekerd door haar wekelijkse speurtocht naar ongerechtigheden. Het bleef haar huis, ondanks de vlekken op de lakens die haar echtelijk bed bedekten en de veranderde geurtjes in de keuken. De bevelhebber van het plaatselijke garnizoen had haar vriendelijk verzocht voor hem te koken. Maar daar maakte zij zich van af, voorwendend dat haar kookkunst te wensen overliet. De man drong niet verder aan.

Nila speelde in de tuin terwijl officieren plezier maakten met hun meiden. Haar vader kwam zo weinig mogelijk in het huis van zijn ouders. Hij verscheen alleen wanneer hij van mening was dat hij niet langer weg kon blijven.

Oma zat ook in de tuin en beet haar woede weg. De ijver waarmee zij steeds haar huis bleef verschonen, bedekte haar schaamte. In de hongerwinter sloot zij opeens midden op de dag de gordijnen van het tuinhuis en verklaarde dat dit tegen de kou was. Opa kalmeerde haar en liet het licht binnen.

De volgende dag had zij pijn aan haar ogen en klaagde erover dat zij niet meer kon lezen. Het leek alsof steeds vaker de soldaten om haar huis zwierven, hongerige wolven, net als de bevolking van het plaatsje. De soldaten klopten op haar deur en eisten even daarna op hoge toon toegang. ‘Maar ik bleef rustig, ik bleef toch zo rustig. Ze waren bang dat ik ophield met schoonmaken van hun zwijnestal.’

Toen kwam ze bij opa zitten en drukte zich als een jong meisje tegen hem aan, fluisterde hem toe dat zelfs de hoeren van de commandant lagen te klappertanden in zijn bed.

‘Je houdt toch van mij?’ vroeg ze aan opa. En even daarna vertelde ze dat hij niets meer met haar te maken wilde hebben. Waarom lieten al degenen die haar lief waren haar zo plotseling in de steek?

Haar zoons kwamen nu vaker langs, opdat zij zich veiliger kon voelen, maar zij overlaadde hen met bittere verwijten. Zij begon het huis te verwaarlozen, omdat zij zeker wist dat de Duitsers het zouden opblazen. Ze hield altijd dat rotsvaste vertrouwen in de goede afloop. Tanks zouden de hoofdstraat binnenrijden en de mannen verlieten juichend hun huizen.

Zo gebeurde het ook in werkelijkheid. Oma ging bij de bevrijding trots de straat op en vertelde dat zij het altijd had geweten. In de algemene opluchting verzekerden de mensen elkaar dat ze allemaal hun onwrikbare vertrouwen in de goede afloop bewaard hadden.

‘Maar ik heb het die Duitsers zelf verteld, zo is het toch?!’ riep oma, lachend een serpentine van zich af schuddend.

De bevrijding had de duistere wolk uit haar geheugen geblazen.

‘Jullie moeten wel een nieuw huis voor me bouwen,’ zei ze, toen ze uitgefeest waren. ‘We moeten eigenlijk allemaal samen gaan wonen. Ik wil jullie die paar jaar zo graag om me heen hebben. Wat heeft dat schaap nou voor jeugd gehad?’

Ze wees op Nila en begon te huilen.

‘Stil nou moeder, kom nou,’ zei Theo.

‘Ik ben zo gelukkig,’ snikte oma. ‘En weet je wat ik het heerlijkste vind, dat ze ons huis niet kapot hebben gemaakt.’

‘Ze zijn hals over kop vertrokken, de schoften,’ zei Huib met innig welbehagen. ‘En deze keer nou maar eens niet op de fiets.’

Toen oma de straat waar haar huis stond binnenliep, bleef ze staan.

‘Zie je die rookwolk?’ vroeg ze geschrokken. ‘Als dat ons huis maar niet is.’

Ze begon te rennen. Niemand kon haar tegenhouden, maar haar zoons hadden haar binnen drie stappen ingehaald. Ze zou trouwens gevallen zijn, zo zwak was zij.

‘Ze hebben het gedaan!’ schreeuwde oma. ‘Er ligt alleen nog maar een puinhoop.’

Ze lachte schril.

‘Toen werd ik pas echt bang,’ zei Theo tegen Nila. ‘Dat kan ik je niet uitleggen. Die hele oorlog leef je tussen hoop en vrees. Honger, moeilijke tochten naar de boer. Maar je doet het gewoon, en het is ook niet zo dat je gedurende zo'n hele reis je adem inhoudt. Dat heroïsme van de mensen. Alles ging gewoon door. Maar toen begon oma te gillen dat haar huis werd opgeblazen. En ze zei dat ze als enige de knal had gehoord, maar dat ze ons feest niet had willen verstoren. Ze ging steeds sneller praten. Ik werd bang. Ik dacht dat alles nu vertraagd in elkaar zou gaan storten, het begon met oma. En we konden haar niet tot rust brengen. We begonnen zelf te dromen. We gilden het uit in onze slaap. En ik droomde dat ik jou kwijt was. Ik lag over mijn hele lijf te trillen. Ze hadden je meegenomen en je lag dood aan de kant van de weg. Dat zag ik toen allemaal gebeuren. Maar het huis lag daar heel vredig. Het was tenslotte voorjaar. Ik luisterde naar de vogels, zoals vroeger in bed. En terwijl ik me gelukkig moest voelen omdat de toekomst er veilig en stevig uitzag, keek ik naar mijn moeder: een oud mens dat niet uit haar verleden kon stappen en van angst stond te gillen. We liepen allemaal van haar weg. We lachten om een kaalgeschoren meid. We aten worst uit blik en hadden zin om aan het werk te gaan. En we keken niet langer vol angst en schuld naar onze kinderen, maar zagen ze in voorspoed opgroeien. De oude kinderboeken konden uit de kast worden gehaald omdat het tevreden leven niet ver meer was. Maar oma ging niet met ons mee. Als je na zoveel jaar nog terugkijkt, dan denk je: ze had het boze oog. Ze geloofde niet in het wegtrekken van het onheil. Die rotmoffen kwamen wel in een andere gedaante bij ons terug. Ze waren nog geen minuut werkelijk weggeweest. En al die vrolijkheid was een doekje voor het bloeden, dat onverminderd doorging. Maar ze werd wel echt helemaal gek. Ze probeerde zich op zolder te verhangen. We sneden haar net op tijd los. “Had haar maar laten hangen,” riep opa huilend. Dat kwetste mij zo. Haar eigen man. Wat voor soort medelijden was dit? Ze was toch geen hond. Je kon haar niet afschieten. Maar er was wel een andere methode. Je belt een psychiater en die zegt aderverkalking, versneld opgetreden door exceptionele gebeurtenissen. Zij was een gevoelige vrouw. Ze miste al het banale dat mij op de juiste ogenblikken beschermt. Ik kan mij terugtrekken en aan iets volslagen onbelangrijks denken. Bijvoorbeeld aan bezit, aan iets kopen dat mij een ogenblik verwarmt.

Maar zij bleef gericht op de kernvragen: waarom trekken mensen in het huis van een ander? En waarom aanvaarden zij dat als iets vanzelfsprekends? De beleefdheid van die Duitsers maakte haar van streek. Ze hadden haar met een stok moeten wegjagen en dan was zij met een geweer teruggekomen om wraak te nemen. Maar ze schoven haar opzij zonder enig gevoel. Alleen: zij was een dame en verdiende daarom respect. De wereld was hun eigendom en oma stond eigenlijk helemaal niet in de weg. Ze pasten haar in. Maar wel op een beschamende wijze. Zij telde niet mee. En dat verwarde haar. Tegen zoveel kwaad kon zij niet op. Zij had geleerd over dieven, moordenaars, verkrachters. Maar het werkelijke kwaad lag in de achteloosheid waarmee sommige dieven en moordenaars optreden. Zonder het bewustzijn van de reikwijdte van hun daad. Pas na de bevrijding barstte de wanhoop hierover bij haar los. En zij begon te schreeuwen. Zij maakte zich op haar bezetters te prikkelen tot een voor haar herkenbare reactie. Zij wilde hen doldriest maken van kwaadheid. Opdat zij hen kon uitlachen omdat zij mensen waren. Maar die Duitsers,' zei Nila's vader, 'waren een beetje timide weggegaan, hun Wirtschaftswunder tegemoet. En je oma sloten wij met bloedend hart op, omdat ze niet meer paste in onze wereld.'

'Zo verdrinken wij allemaal, ieder op onze eigen manier,' zei oom Huib.

Nila zag hem zitten op een verjaardagsfeestje. Tevreden trok hij aan zijn sigaar. Een diepe walging maakte zich van haar meester. Maar haar moeder gaf haar bij dit soort gelegenheden nooit de kans met de gasten in discussie te treden. Zij schonk de glazen bij en smeerde toostjes in de keuken. En daar zag Nila haar grootmoeder. Als zij haar ogen sloot kwam zij op haar aflopen, maar terwijl zij naderde door de lommerrijke tuin, met de perzikboom die te weinig vrucht gaf en de appels die zij te zuur vond, wanneer zij met haar lieve glimlach op haar af kwam, veranderde zij op slag in het oude gekke wijfje dat in die andere tuin, met haar armen op dezelfde wijze uitgestrekt, naar haar toe was komen lopen.

'Niet struikelen oma,' gilde zij, terwijl automatisch haar mes over de bevroren boter raspte. Zij begon te rennen. Zij had zich snel omgedraaid en holde naar de weg, waar de auto stond die haar zou terugbrengen naar haar eigen veilige huis. En haar grootmoe-

der stond verdwaasd tussen de bomen. In een vlaag van helderheid besefte zij dat het haar kleindochter was die wegrende, voor haar. Dat de verschrikkingen van de wereld zich hadden uitgebreid met een zich uit de voeten makende kleindochter, die zij de fles had gegeven, op haar arm had gedragen. Daar verdween zij tussen de bomen, voorgoed.

'Als je het allemaal optelt,' zei Huib, 'dan zijn wij er als familie mooi uitgesprongen. De echte honger is ons voorbijgegaan en het gebeurde met oma, nou ja, wie zegt dat als de moffen niet waren gekomen, zij de rustige oude dag had gekend die wij haar allemaal zo van harte gunden?'

'Dat is waar,' zei Magda, zijn vrouw.

'Stel je eens voor dat je iemand een ellendige levensavond zou toewensen,' merkte Theo op.

'Och, ik ken er wel een paar,' antwoordde Huib achteloos.

'Kennen wij ze toevallig?' vroegen twee vrouwen tegelijk.

'Ik hoef hier alleen maar het woord "rooien" te laten vallen,' zei Huib met innig welbehagen.

'Zelfs die gun ik het niet,' zei Theo.

'Ze hebben anders tehuizen genoeg laten bouwen van mijn centen,' ging Huib verder.

De familie bracht een toast uit op de jarige.

Buiten zwierf oma, op zoek naar warmte. Ze reikte naar de bel, maar ze was te veel gekrompen om er bij te kunnen. Ze krijste, en ook daar waren haar zoons al te veel aan gewend. Ten einde raad tilde zij haar rok op en stond in haar directoire voor het raam. Daar zag Nila haar staan, als enige. En terwijl zij besefte dat zij het zich inbeeldde, huiverde zij. Zij raakte het beeld niet kwijt. Zij wilde oma terughalen en haar beter maken, haar dubbel geven wat zij haar had onthouden. Zij schaamde zich dat zij verkeerd had gehandeld. Dan probeerde zij in de duistere verten te kijken waar haar oma verdwaald was. Maar wat moest zij zich daarbij voorstellen? Het maakte haar angstig. Zij voelde dat de paniek dichtbij was, dat die altijd om haar heen zwierf en naar zwakke plekken in haar zocht. Dat gold niet alleen voor haar, maar zij besefte het. Intussen was haar oma niet meer dan vel over been. Nog een paar jaar en dan ruimden ze haar botten op.

Soms dacht Nila dat oma nog alleen in haar hoofd bestond. De gebeurtenissen die haar deden huiveren had zij voornamelijk uit de

overlevering van haar vader en oom. Die twee waren oma inmiddels kwijt. Dat was wat haar het meest benauwde.

Deel II

[II]

Vanuit de bungalow die zij met haar kinderen betrokken had, liep Nila Toussaint naar buiten. In de warme juli-avond zoemden de muggen. Vannacht zou ze opnieuw gestoken worden, ondanks de laag Autan die zij had aangebracht. In de kamer naast die van haar sliepen de kinderen. Zij ging het kleine parkje door, waar de voornamelijk Duitse gasten voor hun deuren zaten. Straks zouden in de huizen die nu donker waren de lichten aangaan en werd de nacht vervuld met dronken geschreeuw.

Het eiland was veranderd sinds zij er vijftien jaar geleden was geweest. Toen liep zij door hetzelfde landschap, waar nog geen villaparken waren uitgezet door Duitse investeerders. Het gaf haar een onaangenaam gevoel dat zij, bijna zonder nadenken, een vakantie had geregeld in dit burgerlijke oord vol restaurants met Schweinebraten. Vijftien jaar geleden was Ibiza in de mode. Het idee ergens te zijn waar vele van de coryfeeën van haar tijd verblijf hadden gehouden, vervulde haar met opwinding. Alsof zij zelf deel had aan hun bijzondere gedachtenwerelden. Maar dit soort emoties was verdwenen. Zij verlangde er ook niet naar terug. De coryfeeën trouwens wisten ook allang niet meer waar ze het moesten zoeken om de bussen arbeiders te ontlopen. Die reisbussen hoorde ze over de weg dichterbij komen, toen ze de eerste twee nachten niet kon slapen. Zij had een lichte hoofdpijn door de zon, die zij in de middaguren zoveel mogelijk probeerde te ontlopen. Met twee betrekkelijk kleine kinderen was dit overigens geen sinecure.

Het grootste probleem waarvoor zij zich gesteld zag was de geringe verplaatsbaarheid. Zij kon de kinderen niet alleen laten, een oppas laten komen was er niet bij en een permanente huurauto te duur. Zij was dus gedoemd haar vakantie te genieten op een wijze die aan een sanatorium deed denken. 's Morgens vroeg opstaan en meteen naar het strand om maar op tijd te zijn voor het huren van een ligbed met parasol. 's Middags in de schaduw zitten en daarna naar het zwembad dat zich bij het complex bevond. Daarna kon zij kiezen: eten kopen in de supermarkt of naar het een tweetal kilometers verderop gelegen St. Eulalia wandelen om daar te dineren met haar kinderen, van wie de culinaire eisen niet verder gingen dan patat met kip.

Nila had het gevoel dat zij met iedereen die zich daarvoor aanbood een praatje zou kunnen maken. In Nederland was van dat soort dingen geen sprake. Zij was zich bewust van een diep gewor-

telde behoefte aan afstand. Weinig mensen konden haar amuseren. En dat was toch wel het minste dat zij van contact verwachtte. Nu lag dit anders. Hier stond zij alleen. Het boek waarin ze af en toe gelezen had, kwam haar saai en onbelangrijk voor. Lezen was een uitvlucht om niet met zichzelf bezig te hoeven zijn. Als ze over haar situatie nadacht verlangde ze naar contact, een streling. Ze verlangde naar Frits, hoewel hij het de laatste tijd te druk had gehad om haar zelfs maar te zien.

Frits zat op kantoor en werkte aan zijn zaak. Zou hij niet met een andere vrouw op een terrasje zitten? Gelukkig regende het al een week in Nederland. Maar dan zat hij misschien bij de open haard, de gordijnen gesloten. Dat zou de overburen opvallen. 's Zomers sloten ze zich nooit af van de buitenwereld, zelfs niet als ze de liefde bedreven op de bank voor het raam. Dat laatste had zelfs een bepaalde opwinding: als iemand hun kleine voortuin binnenliep en door het raam gluurde zou hij hen zien. Maar ze had nooit een gezicht zien opdoemen terwijl Frits met haar speelde. Daar moest ze nu niet aan denken. Ondanks de verloedering van het eiland konden de avonden nog best vol beloften zijn. Deze beloften hadden iets mechanisch, als een seksuele Efteling. Maar het kon haar niet schelen. Ze moest het nog meer dan twee weken uithouden.

Terwijl ze het parkje verliet en in de richting van de dancing liep die bij het complex hoorde, dacht ze opnieuw aan Frits. Daar stond hij in zijn toga voor de balie. Zijn stem klonk aardig, geruststellend, terwijl hij met grote overtuiging zijn rol speelde. Zijn zinnen waren steeds scherp geformuleerd, soms op het irritante af. De zaak waaraan hij werkte, eiste meer dan ooit dat er geen misverstand kon ontstaan over wat hij bedoelde. Waarom had hij die opdracht niet geweigerd? Hij was er altijd vaag over geweest, vond dat het een grote kans was. Zou hij dat ook hebben gezegd als hij Hitler himself had moeten verdedigen tegen zijn aanklagers?

Ze hoorde de stem van haar man in haar geheugen. Ze hield van hem, dat was zeker. Ze hield van de manier waarop hij haar aanraakte, hoewel hij dat niet altijd even zachtzinnig deed. Soms overweldigde hij haar, als hij gedronken had. Maar zij vond dat niet erg. Na afloop was hij altijd teder. Tijdens hun verloving maakte hij boekjes voor haar waarin hij korte teksten schreef Die had zij allemaal bewaard, hoewel zij er de laatste tijd niet naar durfde kijken. Hoe zou zij na al die jaren reageren op een tekst als ‘troost is als er

vogels in je buik beginnen op te spelen en je mij roept'. Dat was de taal van de liefde. Intimiteiten die haar soms met lege handen lieten staan.

Nila keerde zich om en liep zo snel mogelijk naar huis, in de zekerheid dat een van haar kinderen huilde. Maar toen ze het parkje binnenkwam, wist zij al dat zij zich vergist had. Zij rende plotseling tussen de cacteeën en bananeboompjes door en controleerde na thuiskomst de sloten van de bungalow. Zij begreep niet waar die angst vandaan kwam: het was niet precies angst maar een onbestemd onbehagen. De kinderen sliepen ontspannen en diep. Zij pakte het boek op en probeerde haar zinnen te verzetten. Zij dacht aan Frits, die met gesloten gordijnen bij de open haard lag. Of zat hij in een kroeg? Zij verlangde naar hem. Of naar iemand. Beweging, een stem die haar geruststelde. De stilte in het parkje was volkomen. Zelfs de muggen zwegen.

Nila begon tegen wil en dank te neuriën.

[III]

Toen Frank, haar tienjarige zoon, 's morgens op haar bed sprong, werd Nila wakker. Een ogenblik kon zij haar droom vasthouden, maar toen zij haar ogen opnieuw sloot om zich te herinneren wat zij gedroomd had, hield haar geheugen niet meer dan een flard vast.

Haar grootmoeder keek vanuit een uitgestrekte tuin door het venster van haar kamer. Verder was er niets.

‘Goedemorgen mam.’

‘Wat ben jij keurig,’ zei ze met een slaperige stem.

‘Het is al half tien.’

Zij ging langzaam rechtop zitten en keek om zich heen. Frank schoof de gordijnen open. In de verte, achter het balkon, zag zij de blauwe lucht.

‘Het is snoeiwarm.’

‘Als jij eens water op ging zetten.’

‘Ik weet niet hoe het gas hier werkt mam.’

Nila schoof haar benen buiten het bed. Met het wennen aan de dag kwam haar vermoeidheid terug. Een normaal verschijnsel na een paar dagen vakantie. Alleen hoorde er een vrolijke gelatenheid bij die nu ontbrak.

‘Je kan de gaskraan toch wel opendraaien Frankje!’

‘Sta nou eens op,’ zei haar zoon.

Ellen, haar dochter, sliep nog. Ze lag vredig met haar duim in de mond, een beertje half boven het laken.

‘Moet je die trut zien,’ zei Frank. Zij vroeg zich af waarom. Soms leek het alsof hij haar bestreed, zo klein als hij was. Even vaak nog kwam hij bij haar zitten en vroeg om een verhaaltje. Zij kon niet aan hem denken zonder de angst dat hij plotseling uit haar leven zou verdwijnen en haar tot een overblijfsel van hem reduceren.

‘Laat je zusje maar slapen.’

‘Ik wil naar het strand.’

Hij begon aan Ellen te sjorren. Ze konden nu het beste naar het strand gaan. Binnen enkele seconden zou zij beginnen te krijsen.

Toen ze de ruzie tussen broer en zuster hoorde oplaaien, bedacht Nila dat Ellen nog geen vijf jaar was en dat het toch leek alsof zij er langer was dan Frank. Aan Ellen was zij gewend. Zij aanvaardde haar kleine grillen. Als de tijd daar was stuurde zij haar met een pedagogisch verantwoord pak slaag naar bed. Een enkele keer schoot haar hand uit en moest zij het later goedmaken. Maar tussen haar

en haar dochtertje bestond een onbekommerde relatie. Als het sneeuwde trok Ellen een zomerjurk aan. Verder paste zij in het verloop van de seizoenen.

Frank werd iedere dag opnieuw geboren. Zij voelde de angst dat hij het niet zou halen, dat zijn hart plotseling ophield. Als hij naar voetballen ging, hield zij zich voor dat hij groot en sterk was geworden. Maar in haar geheugen bleef hij breekbaar. Zij bracht hem naar het ziekenhuis toen hij zes maanden was en dacht dat hij de ochtend niet zou halen. Maar hij herstelde van de oorontsteking die op de rand van meningitis lag. Hij had een zachtaardig karakter. Misschien dat zij dat toch te veel voor lijdzaamheid versleten had.

Boven begon Ellen te huilen.

Ellens verdriet bracht een klein deel van haar droom terug. Haar grootmoeder stak haar hand op en huilde. Daarna keerde zij zich om en liep de tuin in, naar het hek. ‘Pas op!’ schreeuwde Nila. Haar grootmoeder keerde zich naar haar om voor zij de straat op ging en glimlachte.

Waarom glimlachte zij, dacht Nila. Ik beeld mij dingen in die ik niet gezien heb. Ik herinner mij haar bijna uitsluitend van foto's. En waarom droom ik van haar, op vakantie, waarom denk ik over mijn droom na? Het kan me niet schelen dat ze dood is. Zij betekent niets voor mij. Ik heb geen verdriet om het feit dat ze gek werd. Het is hoogstens iets dat ik nooit helemaal heb begrepen.

Ik ben geen kind meer, dacht ze. Waarom zeg ik dat tegen mijzelf? Ik ben vierendertig. Mijn man werkt aan de zaak van zijn leven. Hij stuurt mij op vakantie en ik laat het toe omdat ik heimelijk een tijdje van hem weg wil. Waarom wil ik niet bij hem zijn om hem nu te verzorgen? Omdat ik mijn verzorgende status heb afgelegd. Maar dat heb ik helemaal niet. Ik sta hier thee te zetten en direct ren ik naar boven en breng de kinderen tot rust. Daarna gaan wij naar het strand en begin ik op hen te letten. Ik kijk over het water en stel mij voor hoe ik de kust kleiner zou zien worden als ik een vijfjarig meisje op een waterfiets kon zijn. Maar nu zal ik zelf moeten trappen en niemand die zijn arm om mij heen legt en mij op een romantische manier troost.

Waarom, dacht ze, leggen mensen zichzelf op vakantie een nieuw soort dwang op.

‘Laten we nou eens een keer opschieten!’ riep Frank van boven.

Wanneer Nila over de baai keek, verloor zij zich in de dromen van vroeger, toen zij hier met Frits gekomen was. Hij hield haar hand vast en zegde de gedichten op die hij schreef Hij was een soort sneldichter, maar steeds bevlogen. Zij voelde zich verdrietig wanneer zij naar die huisvlijt van vroeger keek. Hij had het hartstochtelijk gemeend. De dichterlijke beelden hadden haar beïnvloed. Zij keek naar de zee zoals Frits het haar geleerd had. Zij koos uit het landschap die dingen als dierbaar, welke hij in zijn regels had aangegeven. En nu lag er een laag stof over. Haar verhouding met Frits was anders geworden. Hoewel zijn beslommeringen van de laatste maanden haar in stilte woedend op hem hadden gemaakt, hoopte zij toch dat hij, gelijk een Noorman, over de baai zou komen aanvaren. Misschien was dat zo'n beeld dat ze van hem had. Een aanslibsel van vroeger. Maar als hij landde zou ze zeggen: ben je aan het trimmen, in plaats van het gebaar te onderkennen dat school in het levensgevaarlijke karakter van zijn tocht.

Zij voelde haar humeur verslechteren.

'Mogen we laat opblijven mam?' vroeg haar dochter.

Alsof ze niet iedere avond na tienen naar bed gingen.

'Ik wou dat pappa maar eens kwam,' ging Ellen verder. 'Lekker vissen.'

'Je vader weet niet eens hoe hij een hengel moet vasthouden,' zei Nila glimlachend.

'Dat weet hij best!' riep Ellen kwaad.

Zij streelde haar over het hoofd. Zou Frits zijn kinderen evenzeer missen als zij hem? Zij was er niet zeker van. Het irriteerde haar dat zij geen antwoord wist. Als zij een goed contact hadden, lag het antwoord voor de hand. Of was dat te veel gevraagd?

Langs de baaien van vroeger stonden flatgebouwen. Ze haatte de symboliek van die voorstelling. Het maakte haar treurig. Als zij zich van de architectonische ondingen afkeerde herkende zij de geuren van toen. De zee was niet veranderd, alleen onder de blauwe oppervlakte vuiler geworden. De droomwereld die bij de warme kleuren van de kust hoorde was allang gematerialiseerd. Het was bijna vanzelf gegaan. Ze bezat alles en tegelijk niets. Tussen haar en de overige voor een paar weken naar dit eiland gevoerde bevolking stond een scherm van herinneringen.

Het was nog volop licht toen Nila met haar kinderen vanuit het

restaurant over de weg langs de kust naar het vakantiecomplex terugliep. Het eten had haar niet gesmaakt, de wijn was schraal. Nog even en de dancings gingen open. Ze hield niet meer van dansen, zoals vroeger. Maar nu leek het alsof het lawaai haar naar zich toetrok. Zij verlangde nog heviger dan de avond daarvoor naar gezelschap.

'Als je je nu verveelt, wat ga je dan doen?' had Frits gevraagd.

'Je denkt toch niet dat ik mij daar ga zitten vervelen?'

'O.K. Je gaat in de zon liggen. En 's avonds drink je je zo vol dat je om tien uur in slaap tolt.'

'Wat bedoel je?'

'Als je je verveelt natuurlijk.'

Zij had hem aangekeken.

'En als ik nou eens naar een man verlang.'

'Zo lang ga je ook weer niet weg.'

'Denk maar niet dat ik drie weken zonder man blijf Nog geen drie uur.'

Frits toonde zich beledigd.

'Goed dan,' gaf Nila toe. 'Maar na twee weken wordt het probleem wel nijpend.'

'Je kunt me toch opbellen.'

'Bevredig je me dan door de telefoon?'

Frits had een hekel aan deze gesprekken. Als hij eenmaal aan het werk was hield hij niet meer op. Afleiding was uit den boze. Als hij zich daarna ontspande kon hij twee nachten lang doorhalen. Hollen of stilstaan. Ze wou dat hij er nu desnoods maar even was voor het eerste.

Toen ze een half uur later voor haar huis zat hoorde ze in de verte Spaanse rockmuziek. Ze sloot haar ogen. Op een afstand van vijftienhonderd kilometer leek haar eigen man haar het meest begeerlijke wat er bestond. De gewaarwording maakte haar vrolijk en tegelijk woest. Waarom was hij er dan niet?! Hij had haar als een hond naar een dierenpension gestuurd. Hij vond het wel best zo. Een en al redelijkheid. Maar wel van het dodelijke soort. Zij had ook geen zin om hem met gelijke munt terug te betalen. Ze voelde de behoefte tegen hem te schreeuwen, hem iedere mislukking die zij kon bedenken voor de voeten te gooien. Daarna zou hij haar in zijn armen nemen en met haar naar bed gaan. Als haar opwinding bekoeld was, zou zij hem het verwijt maken dat hij niet op

een romantische fluistertoon haar spanning naar een ondraaglijk hoogtepunt had weten te voeren voordat hij bij haar binnendrong.

De herinnering aan wat hij deed was bijna sterker dan zijn lijfelijke aanwezigheid. Zijn schim de suggestie van liefde.

Zij maakte haar dagelijkse wandeling door het parkje. Bij de ingang daarvan was de muziek uit de dancing nog luider. Zij klemde haar lippen op elkaar en drong de tranen weg. Zij voelde een grote behoefte te huilen, maar oudergewoonte ging zij de neiging tegen. De pijn die dit terugdringen haar verschafte wond haar op.

Gezeten op de hoge kruk achter de met formica bedekte huisbar woelde zij met haar vingers tussen haar benen. Maar zij vond masturberen uitsluitend prettig wanneer er een man in de buurt was om haar met zijn pik te bevredigen. Meestal speelde zij na een door Frits veroorzaakt orgasme nog een tijdje met zichzelf Tot zij tevreden in slaap viel. De wereld loste langzaam op in deze warme, niet aflatende stroom. Toen zij op de barkruk klaarkwam vormde het besef van haar geïsoleerde aanwezigheid in deze ruimte een bedreiging. Maar zij kon nergens heen.

Nila sloot haar ogen en schaamde zich voor de gemakzuchtige toegevendheid aan haar emoties.

Op donderdag wisselde een deel van de bevolking van het parkje. Koffers werden langs de weg gezet. In de namiddag weerklonk steeds frequenter het gegrom van bussen over de weg.

‘Wat heerlijk dat wij kunnen blijven, hè mamma,’ zei Frank.

Nila trok hem tegen zich aan en knuffelde hem. Ze bedacht dat op sommige momenten haar onlustgevoelens gemakkelijk wegvielen tegen het plezier van de kinderen. Toch wist ze niet of Frank het hier echt leuk vond. Het vorige jaar hadden ze kastelen bezocht en rondgekropen door ruïnes. Zij had zich verwonderd over het inlevingsvermogen van haar jonge zoon, tot zij zich ervan bewust werd dat zijn wereld bestond uit kastelen en ridders en dat hun behuizingen hem vertrouwder waren dan de woning waarin zijn moeder was opgegroeid.

‘Zou je niet naar pappie willen?’ vroeg Nila.

‘Pappa is een lui,’ merkte Ellen op.

‘Als ik dat nog een keer hoor kun je een klap krijgen,’ riep Nila plichtmatig.

‘Wat is er toch met pappa?’ vroeg ze vermoeid. ‘Dacht je dat hij niet liever hier zat?’

‘Pappa is de baas van de boeven,’ zei Frank. ‘En die is hij nu aan het vangen.’

‘Ik wil naar pappa toe,’ zei Ellen.

Ze begon dreinerig te huilen. Mijn god, dacht Nila, en ze riep: ‘Als je gaat huilen kun je vanmorgen thuis blijven.’

Ellen liep weg en riep van verre tegen haar broertje dat hij haar schep had kapot gemaakt.

‘Blijf jij maar bij mij,’ zei Nila tegen Frank. ‘Je zusje is nog maar vier moet je bedenken.’

Ze vroeg zich af wat voor indruk zij op hem maakte. Ridders, politie en boeven. En een moeder die te lamlendig was voor actie.

‘Frank,’ zei Nila vriendelijk. ‘Moet je eens luisteren. Je pappa die vangt echt geen boeven. Dat doet de politie.’

‘Welles!’

Zij glimlachte naar hem. Ze kon het later vertellen. De kinderen wilden naar het strand.

‘Pappa heeft het zelf gezegd hoor mamma,’ zei Frank. Uit zijn stem klonk een onuitputtelijk geduld.

‘De politie vangt boeven,’ zei ze, haar voornemen te zwijgen uitstellend. ‘En dan zetten ze die boeven gevangen.’

‘Net goed.’

‘Maar hoelang?’ vroeg Nila.

Frank dacht na.

‘Hun hele leven?’

‘Dat bepaalt de rechter. Alle boeven komen voor de rechter. Dat is een hele knappe en wijze man. Maar dat vinden die boeven, die vaak veel minder wijs zijn, helemaal niet leuk.’

‘Gooit de rechter ze in de kerker mamma?’

‘Die rechter zegt hoelang ze in de cel moeten Frank. Maar ze moeten eerst aan de boeven vragen waarom ze het gedaan hebben.’

‘Komen er ratten aan hun been knagen in die kerker?’

‘Nee hoor. Tegenwoordig zijn de cellen heel gezellig.’

‘Daar is ook niks aan.’ Hij wachtte even. ‘En als ze nou iemand hebben doodgemaakt?’

‘Dat is natuurlijk heel erg.’

‘Jij sloeg vanmorgen een mug dood.’

‘Maar dat kwam omdat hij zich helemaal had volgezogen met

mamma's bloed'

'Vindt ie dat lekker?'

'Dat vinden ze heel lekker,' antwoordde Nila.

'Waarom mag het dan niet?' informeerde Frank.

Nila begon haar geduld te verliezen.

'Omdat ik jeuk krijg!' riep ze, 'Daarom moeten ze dood, snap je dat? Het zijn muggen!'

'Maar als een mens nou iets heel gemeens heeft gedaan,' vroeg Frank. 'Mag ie dan niet dood?'

'In Nederland niet. Omdat hij een mens is. Een mens is belangrijker dan een mug. Snap je dat?'

Haar zoon knikte.

'Pappa kan goed muggen doodslaan,' zei hij met bewondering in zijn stem.

Pappa kon alles goed.

Je had hem vroeger moeten kennen, dacht ze. Toen jij nog niet geboren was bracht hij ieder gezelschap tot leven.

Frank stond op het punt zich bij zijn zusje te voegen.

'Ik zal het je vanavond allemaal uitleggen,' zei ze.

'Mijn pappa is een advocaat,' zei Frank. 'En als ie wil slaat hij ze allemaal dood.'

Zij was benieuwd of de wisseling van vakantiegangers mensen zou opleveren met wie zij een praatje kon maken. Het feit dat zij bijna hongerig uitkeek naar de nieuwe gasten, aanvaardde zij bij gebrek aan beter. Dan desnoods maar een beetje minder dan zij gewend was. Maar hoe goed was zij eigenlijk gewend? De net niet goede vrienden die haar huis aandeden vervulden haar steeds meer met weerzin.

Zij vroeg zich af hoelang zij het nu nog zou uithouden zonder mensen om zich heen. Nu zij zich iedere dag inprentte dat deze zonnige stranden zo goed waren voor de kinderen, voelde zij zich veranderen in een moederdier. Op het strand keek zij om zich heen. Het ontging haar niet dat langslopende heren een blik op haar wierpen en soms nog een keer terugkwamen. Zij moest er niet aan denken dat een zwartharige schoonheid zich aan haar voeten vlijde en in plat Amsterdams een wervend gesprek begon over de noden van zijn pik. Het schoot haar te binnen dat zij een niet lang geleden gescheiden vriendin had gevraagd hoe het was in onthouding te

leven. ‘Het wordt gewoon minder,’ had de vriendin geantwoord.

Bij iedere ontwenningskuur wogen de eerste dagen het zwaarste.

Merkwaardig dat zij dit soort problemen nu tot op de bodem uitdacht. Thuis wilde zij er meestal niet over praten, zelfs niet met Frits. Zij besefte dat dit laatste een dooddoener was. Hoe groot was hun vertrouwelijkheid na al die jaren? Hun leven had een zeker evenwicht bereikt. Hun omgang was bevredigend, hoewel de romantiek zich allang in ieder van hen verschanst had, zonder dat zij elkaar op de hoogte brachten van de vermoedelijke ligging van een geheime toegangsweg. Af en toe voelde zij zich van het ene op het andere moment ellendig. Zij wilde het huis uitrennen, naar iemand toe. Maar ze kon nooit beslissen naar wie. Soms naar een vriend van vroeger, van wie zij al bijna niet meer het gezicht voor de geest kon halen. De alles overstemmende liefde bedrijven met een fantoom. Misschien ook kon dat alleen maar met een fantasiefiguur, die even snel verdween als zij hem opriep.

Nu zat zij aan het strand met haar vage, opwindende gedachten. Heren gingen af en aan. Bij de waterlijn speelden haar kinderen.

[IV]

Frank kwam met de mededeling dat er nieuwe kinderen waren gearriveerd. ‘En ze praten Nederlands.’

Jonge mensen dus, dacht Nila.

Zij ging de bungalow binnen en schonk zichzelf een whisky in. Zij pakte de kranten die zij zojuist had gekocht en ging in de schaduw voor het huis zitten, vanwaar zij een goed uitzicht had op de twee dichtstbijzijnde bungalows.

De nieuwe gasten waren inderdaad jong, maar minder jong dan zij zich had voorgesteld toen zij hun kinderen zag. Frank en Ellen renden met de beide meisjes door het parkje, opgelucht dat zij hun tweemanschap konden gaan meten met anderen.

Vakantiekennissen dienden zich meestal aan via de kinderen. In andere jaren voor Frits een aanhoudende zorg. Hij wilde alleen zijn en zich niet inspannen. Nila wist niet of hij gelijk had. Zij had steeds geaarzeld over dit soort dingen. Voelde zich anders op vakantie, ontslagen van de huiselijke normen.

Nu was er geen sprake van enige norm. Zij wist dat zij zich bijna met een kreet van vreugde in de veilige bescherming van een ander echtpaar zou storten.

Juist had zij een tweede whisky ingeschonken toen de vader van de meisjes in haar richting kwam. Nila glimlachte. Het was bijna een teleurstelling dat zij niet zelf een methode had hoeven te bedenken om contact te maken.

‘Goedemiddag mevrouw,’ zei de man.

Zij knikte hem toe. Hij droeg een nieuwe witte spijkerbroek en een geruit hemd. Te warm voor Ibiza.

‘Ik hoop niet dat u het mij kwalijk neemt dat ik u stoor,’ zei de man. ‘Maar kunt u mij uitleggen waar ik de supermarkt kan vinden.’

Nila keek op haar horloge.

‘Die is net dicht.’

‘Dat is ook vervelend.’

‘Ze zijn tot acht uur open,’ zei Nila. ‘Dat is het vervelende met die aankomsten. Ik heb hetzelfde gehad.’

De man maakte een gebaar dat hij pech had gehad.

‘Overigens,’ zei hij, ‘laat ik mij voorstellen. Henk Volnaar.’

Nila ging staan en stak haar hand uit.

‘Nila Toussaint.’

‘Dat is dus lastig met die winkels,’ stelde haar bezoeker vast

‘Wilt u niet gaan zitten?’

Hij aarzelde.

‘Het probleem is,’ zei hij, ‘dat wij niets in huis hebben terwijl we allemaal een ontzettende dorst hebben. Vandaar mijn onbescheidenheid.’

‘Dan zou ik maar gaan zitten,’ zei Nila. ‘Ik heb een ijskast vol met frisdrank.’

Zij wachtte een moment Ze wilde weten hoe hij zich hier uitredde. Hij kon zijn vrouw en kinderen niet met hun opgedroogde tong op de schoenen laten ronddarren terwijl hij zich tegoeddeed aan een koel biertje.

‘Wat zal ik eens pakken,’ vroeg Nila. ‘Pils of frisdrank?’

‘Dat is ontzettend hartelijk van u,’ zei Henk Volnaar, zijn lippen bevochtigend.

‘Zeg het maar,’ zei Nila. ‘Ik heb van alles in huis.’

‘Als ik mag kiezen pils,’ zei de ander.

‘Er kunnen nu toch geen boodschappen meer worden gedaan,’ zei Nila. ‘Ga er gemakkelijk bij zitten.’

Ze voelde zich warm en vrolijk. Ze glimlachte. Daarna riep zij de namen van haar kinderen.

‘Jongens,’ zei ze toen zij voor haar stonden. ‘Komen jullie fijn wat drinken met je vriendjes. En Frank, als jij eens naar die mevrouw liep en zegt dat we hier allemaal lekkere limonade hebben.’

[V]

Lang geleden had zij langs dit zelfde stuk kust gelopen, aan de hand van Frits. Er bestond toen geen vakantiecomplex. Zij liepen hier tijdens de langste dag. Op het moment dat zij het restaurant betraden was de zon aan het dalen. De hitte raakte snel opgelost, zij het niet tussen de tafeltjes. Na het eten gingen zij in de richting die zij ook nu volgden. Aan hun rechterkant lag het landschap zoals het er al eeuwen had gelegen, droog en groen tegelijk. Nu was het voorjaar natter geweest dan decennia ervoor. Op allerlei plaatsen groeiden bloemen in felle kleuren.

De kinderen betoonden zich nu al onafscheidelijk.

Nila liep aan de rechterkant van Henk, terwijl zijn vrouw Ronnie hem aan de andere kant flankeerde.

Zou hij ons tegen elkaar uitspelen, als hij de kans kreeg, dacht Nila.

De gedachte amuseerde haar. Zij stelde zich voor dat zij iedere confrontatie met de vrouw van Henk glansrijk zou winnen. Waarom dacht ze trouwens in die termen? Alsof haar gerichtheid op mannen pathologisch was.

Ronnie vertelde hoe fijn ze het hier al vanaf het eerste moment had gevonden. ‘En zo uitstekend voor de kinderen.’

Uit het vrije gedrag van haar dochters maakte Nila op dat zij niet voortdurend met opvoeding in de weer was.

‘Ben je, eh ben je alleen hier?’ had Ronnie haar gevraagd.

‘Vind je dat gek?’

‘O nee, nee hoor!’ riep zij haastig.

‘Wij kennen zoveel vrouwen die tegenwoordig alleen zijn,’ had Henk opgemerkt, een kippepootje afschrapend met zijn mes.

‘Waarom kluif je het niet af?’ vroeg Nila.

Henk had gebloosd.

‘Ik durf het bijna niet aan een vrouw te bekennen,’ zei hij. ‘Maar ik heb een hekel aan vieze handen.’

‘Dat valt best mee hoor!’ zei Ronnie. ‘Je moet hem eens zien als hij onder de auto vandaan komt.’

Henk bestelde nog een- fles vino tinto.

‘Ze stelt me voor alsof ik een of andere idioot uit de STER-reclame ben,’ zei Henk. ‘Nila moet wel denken dat we simpel zijn.’

Ronnie keek opzij naar Nila en knipoogde. Daarna stond zij als door een zweepslag getroffen van tafel op en rende in de richting van de ingang.

Henk en Nila draaiden zich tegelijk om. Maar de reden van Ronnie's haast lag niet in de ontwikkeling van het gesprek. Terwijl de ouders genoeglijk met elkaar converseerden stonden de kinderen bij de grote bak met consumptierijpe zeebewoners. Een ober had met enige moeite een kreeft uit het water gehaald die hij nu professioneel aan zijn klanten toonde. Suze, het kleinste kind van de Volnaars, stond tegen haar zusje aan gedrukt en begon smartelijk te huilen. Op datzelfde moment had haar moeder haar al bereikt om haar op te tillen en weg te voeren van dat enge beest. Wat een fantastische moeder, die Ronnie. Voelde aan wanneer haar kind zou gaan huilen.

‘Jij was er ook gauw bij,’ zei Henk.

‘Ik kan dat kind daar toch niet zo laten staan,’ zei Ronnie op een wat hogere toon dan daarnet. ‘In plaats dat die stomme Spanjaarden...’

‘Ze zijn niet langer stom Ronnie, sinds de dood van Franco.’

Henk keek om zich heen alsof de geheime politie Sonderbrigade Holandeses hem op het spoor was.

‘Ach zeur niet zo,’ zei Ronnie.

Terwijl zij haar kind troostte wendde zij zich tot Nila.

‘Meneer moet zo nodig laten zien dat ie aan politiek doet.’

‘Wees jij maar blij dat je geen man hebt,’ zei Henk.

Onder tafel gaf Ronnie hem duidelijk zichtbaar een trap.

‘Ik bedoel natuurlijk,’ verbeterde hij haastig, ‘nou ja, ik bedoel niet dat ik het fijn vind of zo.’

‘Ik zit niet altijd alleen,’ zei Nila. ‘Mijn man had dit jaar geen tijd om mee op vakantie te gaan.’

Ronnie's gezicht verlevendigde.

‘Wat gek!’ riep ze. ‘Laat ik even denken dat je geen man had. Ik durfde het niet precies te vragen, hij kon tenslotte overleden zijn. Je begrijpt toch wat ik bedoel?’

Nila legde een hand op haar arm.

‘Het zou ook nog kunnen,’ zei ze, ‘dat ik op een soort huwelijksvakantie was. Dat we het beter vonden eens een maandje uit elkaar te gaan.’

‘Dat soort dingen hoor je veel,’ beaamde Ronnie.

‘Maar ik begrijp dat het niet waar is,’ zei Henk. ‘Zit je man in zaken?’

‘Kwade zaken,’ zei Nila. ‘Hij is advocaat.’

‘Dat moet dan wel een heel kwade zaak zijn als hij er niet door met vakantie kan,’ lachte Ronnie.

‘Ze houden erg slecht rekening met vakanties,’ zei Nila.

De ober arriveerde om de borden weg te ruimen. Henk haalde een zakdoek uit zijn broekzak bij gebrek aan een servet.

Hij keek Nila peinzend aan.

‘Toussaint,’ zei hij. ‘Dat is toch je achternaam?’

Nila voelde een zekere spanning in haar buik, waarvan zij de herkomst wel begreep maar niet wilde aanvaarden. Misschien hadden vrouwen van andere mannen die in de openbaarheid traden dat ook, wanneer zij alleen in een gezelschap verkeerden waar men opeens ontdekte wie zij waren. Maar dat was niet waar: zij spiegelden zich slechts in het aanschijn van hun man. Het was haar de laatste weken al een paar keer overkomen. Telkens verraste het haar. Ze vond het afschuwelijk om op die manier herkend te worden, maar tegelijk irriteerde het haar wanneer de naam van haar man in combinatie met zijn beroep niets bij de mensen opriep.

‘Ben jij familie...’ begon Henk.

‘Zijn vrouw.’

‘Wie bedoel je toch?’ vroeg Ronnie.

‘Toussaint, die advocaat van M.,’ zei Henk. En tegen Nila: ‘Ik weet niet eens zijn naam.’

‘Melgers,’ zei Nila.

‘Bedoel je dat jouw man die, die vent verdedigt die ze een paar maanden geleden gepakt hebben?’

Ze kon de zin bijna niet aan.

‘Ik kan er niets aan doen,’ antwoordde Nila. ‘Zo gaat het nu eenmaal.’

‘Ik neem je ook niets kwalijk!’ riep Ronnie, zichzelf hernemend. ‘En ook zo'n man moet een advocaat hebben. Tenminste, moet dat eigenlijk?’

‘Dat vinden we nu eenmaal fair,’ meende Henk.

‘In dit geval lijkt het woord fair mij niet op zijn plaats,’ zei Ronnie met grote beslistheid. ‘Maar er zullen wel redenen zijn dat ze zo'n smerige oorlogsmisdadiger toch nog een advocaat laten kiezen.’

Nila keek haar gelaten aan. De discussie die nu zou beginnen had zij al zo vaak gevoerd. Ronnie liet zich makkelijk meeslepen door haar emoties. Henk probeerde de zaak zo koel mogelijk te bezien.

Steeds meer voelde Nila de neiging in zich opkomen de waarde van haar gezelschap af te meten aan de argumenten die zij wisten te bedenken. Oppervlakkig bezien klopte het niet wanneer iemand een oorlogsmisdadiger ging verdedigen. Iedere niet-jurist moest twee keer slikken als hij dat hoorde. Maar misschien was dat wat overspannen uitgedrukt. Het zou de meesten van haar vrienden een zorg zijn. Toch aarzelden zij meestal een ogenblik wanneer zij hoorden dat Frits deze Melgers verdedigde. Waarom deed hij het? Waren er soms gronden aan te nemen dat de joden in het kamp zelfmoord hadden gepleegd? Zagen ze Melgers aan voor een ander? Vragen die ze net zo goed niet konden stellen.

Frits was in principe besmet en Nila kon hem tegenover iedereen gemakkelijk schoonwassen. Het maakte haar alleen nerveus dat ze de neiging voelde dat ook te doen, iedere keer opnieuw, na iedere publikatie over de zaak.

'Je bent een beetje fel tegen Nila,' zei Henk na enig heen en weer gepraat tegen zijn vrouw. 'Nila heeft ons ontzettend geholpen en nu zitten we gezellig te eten.'

Als ik je nou eens niet geholpen had, dacht Nila.

Zij moest er opnieuw doorheen. De verwarring waarin vooral Ronnie verkeerde had zij zelf gekend. Het was niet de directe woede van mensen die de oorlog van begin tot einde hadden meegemaakt, maar een mengeling van aangeleerde schaamte en mededogen met slachtoffers. Moreel gevoel dat ze zich via hun opvoeding hadden eigen gemaakt, gekruid met primitieve afkeer tegenover alles wat zich buiten hun directe gezichtsveld bevond. Frits stond daar op dit ogenblik buiten. In beginsel voldeed hij slechts aan zijn verplichtingen.

'Je kijkt nu heel anders tegen me aan,' zei Nila tegen Ronnie. 'Dat heb ik de laatste tijd vaak meegemaakt. Vind je dat niet vreemd? Het ene ogenblik ben ik een eenzame in de steek gelaten moeder van twee kinderen en het volgende moment de vrouw van de compagnon van een oorlogsmisdadiger.'

'Mij ben je er niet minder om,' zei Henk onhandig.

'Dat bewijst dat ik gelijk heb. Eerst was ik iemand die je ontmoet had en die zelf eigenschappen kon hebben. Nu ben ik de vrouw van mijn man en dus in principe hetzelfde als hij. Je begint me nu al te vergoelijken.'

'Wat zijn we zwaar op de hand,' zei Ronnie, onrustig om zich heen kijkend.

Zij begon zich te schamen. Nila voelde zich niet ontevreden.

‘Waar blijft de ober toch met het ijs. De kinderen zijn doodmoe,’ zei Henk.

Suze zat tegen haar moeder aan gedrukt, een duim in haar mond.

Wat een lief kindje, dacht Nila. Maar de vertedering bracht niet de behoefte bij haar boven het kind over haar hoofd te strelen. Wat dit soort dingen betreft voltrok zich langzamerhand een verandering in haar. Het ouder worden ging geleidelijk aan gepaard met een toenemende afstandelijkheid. Zij had het gevoel dat zij afwezig raakte. De tafel met zijn aangezetenen raakte langzaam op de achtergrond, gleed van haar weg. Het verdedigen van oorlogsmisdadigers en het strelen van kinderen liepen in elkaar over, alsof ze op een natuurlijke wijze in elkaars verlengde lagen. Wat was er in haar aan de gang? Dit terzijde treden overkwam haar de laatste maanden steeds vaker. Zij kon er geen weerstand aan bieden. Zij keek naar zichzelf en voelde zich een ogenblik uiterst rustig.

Zij had Henk en Ronnie uitgekozen omdat zij zich ellendig voelde.

Zij kenden elkaar nauwelijks een paar uur, waarin zij vol goede moed naar een restaurant waren gegaan. Nu kwam er alweer een eind aan hun ongedwongenheid. Een schaduw lag over de tafel. En Nila wist dat het die van haar was.

Toen ze op de terugweg voorbij de dancing liepen, zei Nila:

‘In dit soort dingen ging je dansen toen je verloofd was. Je behoort tegenwoordig al bij een bepaalde generatie als je verloofd bent geweest.’

‘En daarna nog getrouwd ook,’ zei Henk.

Zij liepen verder. Het was donker geworden en kil. De kinderen renden voor hen uit. Zelfs de kleine Suze was weer klaar wakker.

‘Wil je nog iets bij ons drinken?’ vroeg Henk toen ze het parkje hadden bereikt. ‘Ik heb het een en ander taxfree ingeslagen.’

‘Ik ben een beetje moe,’ zei Nila. ‘En ik wil de kinderen liever niet alleen laten als ik ze laat in bed doe.’

‘Ik wil je nog iets zeggen,’ zei Ronnie langzaam en verlegen, toen Henk een paar passen van hen vandaan was gegaan. ‘Ik wilde je niet kwetsen in het restaurant.’

‘Waarom zou ik denken dat je me wou kwetsen?’

‘Jullie lopen ook hard van stapel!’ riep Henk lachend, nadat hij zich abrupt had omgedraaid. ‘Kennen elkaar amper een paar uur.

En zijn al aan het kwetsen en excuses maken.'

'Echte vrouwen,' zei Nila.

Zij keek hem aan. Hij had vriendelijke ogen. Wat waren kenmerken van vriendelijke ogen? Iets in de kleur, de stand ten opzichte van andere delen van het gezicht. Wat had het te betekenen? Niets. Behalve dat het niet onprettig stemde.

'Ik begrijp jullie best,' zei ze zonder na te denken. 'Het gebeurt tenslotte zo vaak. Ik wil het ook niet te zwaar zien. De mensen reageren er een beetje vreemd op.'

Zij wachtte even. Toen zei ze:

'Mijn grootmoeder was een slachtoffer van de Duitsers. Ik sta zelf ook niet onbevooroordeeld tegenover die dingen.'

'Maar hij is je man,' zei Ronnie.

'Ik kan het je precies uitleggen,' zei Nila. 'Maar niet nu. Ik ben moe.'

Henk stak zijn hand uit. Toen boog hij zich snel naar voren en kuste haar op haar wang.

'Zien we je morgen?' vroeg hij. 'Als je het tenminste leuk vindt.'

In haar bed maakte zij zich kwaad op zichzelf om de opmerking over haar grootmoeder. Daarin lag een verontschuldiging voor iets dat volkomen normaal was. De oorlogsmisdadiger Melgers had een advocaat toegewezen gekregen. In een geval als het zijne konden ze niet de eerste de beste advocaat van de balie die toevallig aan de beurt was voor piketdienst aan het geval zetten. Daarom hadden ze het kantoor waar Frits werkte ingeschakeld. De leden van de maatschap hadden Frits gevraagd of hij de zaak op zich wilde nemen. Wat kon hij anders dan toestemmen als hij omhoog wilde komen? Als hij het had gewild had hij zich aan de verdediging van de man kunnen onttrekken. Dan had hij misschien een goede beurt gemaakt bij zijn vrienden, onder wie andere advocaten, en een slechte bij een aantal leden van de balie, vooral bij zijn superieuren. Zo sneed zelfs dit ogenschijnlijk uitsluitend morele mes van verschillende kanten. Wilde hij hogerop? Opgenomen worden in de maatschap? Of wilde hij zijn naam zien te vestigen als verdediger van alleen moreel te rechtvaardigen beklaagden. Dan zou hij het wel niet druk krijgen.

'Iedereen heeft recht op een verdediger,' had Frits met enige strengheid opgemerkt. 'Dat is nu eenmaal het systeem.'

‘Dat je me over mijn hoofd aait omdat je met me naar bed wilt is ook een soort systeem,’ had ze gezegd.

Ze wilde dat ze die laatste woorden nu kon herhalen.

Zij voelde zich opnieuw onrustig, maar het lome gevoel dat zich tijdens de maaltijd van haar meester maakte, was vervangen door een lichte opwinding.

Iedere advocaat heeft recht op zijn misdadiger.

Zij sloot haar ogen en stelde zich voor hoe Henk Volnaar haar pijn deed. Zij sprong als een furie op hem af en ranselde hem waar ze maar kon. Ze zou zijn gezicht willen zien als ze hem deelgenoot maakte van deze voorstelling. Haar afkeer van zijn vriendelijkheid werd opeens zo groot dat zij erdoor in opwinding raakte. Maar het was geen hartstocht voor de liefde die haar dreef. Zij begreep haar heimelijke wensen niet.

Zij sloot haar ogen, in de zekerheid dat zij voorlopig niet in slaap kon komen.

[VI]

Met ontbloot bovenlijf stond zij midden in de nacht op het balkon. Het was windstil. Zij keek naar de sterrenbeelden aan de hemel. Frits had daar altijd plezier in: waar hij zich ook bevond op aarde, hij voelde zich pas op zijn gemak wanneer hij in de heldere nacht kon aflezen wat hij vroeger op school voor het eerst in zijn studieboekjes had zien staan. De koelte deed weldadig aan. Er was nog iets anders: Alleen op het balkon, in de volstrekte stilte, merkte zij hoe zich een gevoel in haar omhoog werkte dat zij niet kon beschrijven, maar waaraan zij zich willoos overgaf. Een besef van het verglijden van de dingen, een langzaam tot stilstand komen van haar jagende emoties. Het idee dat zij nu alles begreep, zonder dat zij zelfs maar de wil bezat dit begrip te verwoorden. Onder woorden brengen zorgde voor nieuwe witte plekken en voerde onrust aan als kluiten aarde op een graf.

Nu huiverde zij.

Nila deed een stap naar voren en deinsde daarna terug, hoewel de afstand tot de grond niet ver was. Zij ging naar binnen en sloot de balkondeuren. Tegen dat zij wakker werd zou het warm worden. Maar nu kon zij haar slaapvertrek vrijwaren van de muggen.

Opnieuw was het een onaangenaam idee alleen te moeten slapen. Zij zag zichzelf op het balkon staan, naakt. Over het pad tussen de bungalows zwierf een schaduw. Zij verborg haar hoofd onder het laken en luisterde.

Niets dan stilte. Het gehamer van haar hart.

Daarna plotseling het verre lachen van een paar aangeschoten gasten.

[VII]

Zij stond op met een slecht humeur. Toen zij op haar horloge keek zag zij dat het pas zeven uur was. Zij opende de balkondeuren en stapte naar buiten. De nachtelijke koelte was alweer gedeeltelijk verdreven door de zonnewarmte. De kortstondige frisheid die het gewas tot leven bracht, doorstroomde haar. Toch hing er een onheilspellende stilte in haar geest. Langzaam bevolkten de oude schimmen haar geheugen. Het was haar lichaam dat was opgestaan en het balkon betrad. De fantomen waar zij zich op dit moment geen beelden bij kon bedenken stribbelden tegen en zaten haar toen opeens allemaal tegelijk dwars. De euforie van de vorige avond, toen zij voor de spiegel stond om zich op te maken voor de gezamenlijke tocht naar het eethuis, was alweer bijna ondenkbaar. Zij keek ernaar, herinnerde zich en voelde zich angstig. Had ze werkelijk zo'n behoefte aan gezelschap?

Dat was gisteren! Maar zij kon de klok niet terugzetten. Zij hoorde de kinderen van Henk en Ronnie tegen elkaar schreeuwen.

Op het pad dat langs haar huis liep in de richting van de supermarkt, verscheen Henk Volnaar met een mandje. Nila keek nogmaals op haar horloge. Zeven uur. Zij hield het bij haar oor. Het stond stil.

Geen wonder dat het behaaglijk warm was op het balkon. Waarschijnlijk brandde de zon al uren. Waarom waren haar kinderen niet wakker? Hoe laat was het in godsnaam?

Bevangen door een opkomende paniek rende zij naar de kamer van de kinderen. Die waren juist ontwaakt en lagen nog in bed.

‘Mijn horloge is stuk,’ zei Nila. ‘Misschien is het al heel laat.’

Frank sprong uit bed.

‘Het lijkt wel of je naar school moet,’ zei Nila.

‘Ik moet naar het strand,’ antwoordde Frank.

Hij was net zijn vader. Zelfs op vakantie haalde hij zich plichten op de hals.

Toen Nila brood smeerde aan de keukenbar hield zij nog eens het horloge tegen haar oor. Nu liep het weer. Het was kwart over zeven. In de ruimte tussen de openslaande deuren verscheen Henk Volnaar.

‘Goeiemorgen buurvrouw.’

Zij keerde zich om.

‘Weet jij hoe laat het is?’ vroeg Nila.

Henk lachte.

‘Het moeilijke is dat ik dat juist aan jou kwam vragen.’

Hij liep de kamer in en zette zijn lege boodschappenmandje voor haar neer.

‘Ik word wakker,’ zei Henk, ‘en het is ontstellend licht. Ik kijk op mijn horloge: daar staat half negen. Maar als je nu kijkt is het er nog steeds half negen.’

‘Wat gek.’

‘Het staat gewoon sinds gisteravond stil. Vergeten op te winden in de drukte.’

Zij keek Henk aan.

Ik moet oppassen dat ik niet gek word, dacht ze. Maar waarom was zij daar bang voor? Waarom keek zij niet langer gemakkelijk tegen de dingen aan, zoals vroeger. Wat werd er in haar tot stand gebracht? Wat zette haar in een soort tegengestelde beweging die zij niet kon stop zetten? ‘Pas maar op,’ riep haar moeder in haar geheugen. ‘Als je zo lelijk doet schreeuw je je hersens kapot.’

‘Wil je thee?’ vroeg ze.

‘Ik kan net zo goed bij je in de kost komen.’

‘Dat zou je zeker wel leuk vinden, twee vrouwen?’

Henk leunde tegen de keukenbar en trok zijn lippen samen.

‘Wil je dat echt weten?’

‘Vertel het maar,’ zei Nila.

‘Ik wil twee vrouwen,’ zei Henk. ‘Maar het lijkt me geen pretje als die twee uiteindelijk besluiten om mij op te vreten.’

Nila haalde haar schouders op.

‘Ze vreten eerder elkaar op.’

Terwijl zij deze woorden sprak herinnerde zij zich het incident met het horloge, of liever met de twee horloges die stilstonden en weer doorliepen, of stilstonden en desondanks de mensen in beweging zetten.

‘De winkel was dus nog gesloten,’ zei ze.

‘Hoe laat is het?’

‘Tien voor half acht.’

‘Weet je dat ik op slag slaap krijg als je dat zegt. Ik heb vakantie!’

‘Ik werd wakker,’ zei Nila bedachtzaam. ‘Net als jij. Een kwartier later denk ik. Op het balkon zag ik je langsgaan.’

‘Je had me goddomme wel eens even kunnen roepen.’

‘Ik dacht dat mijn horloge stilstond toen ik je zag gaan,’ zei Nila. ‘De dag begint met misverstanden.’

‘Dan eindigt hij met algemeen begrip,’ zei Henk. ‘Het merkwaardige is dat je onmiddellijk dacht dat ik gelijk had en jij niet. Dat geeft over je te denken.’

‘Maar ik hoorde mijn horloge toch niet tikken!’

‘Je dacht zo sterk dat ik gelijk had dat je je voor het tikken afsloot.’

‘Ik zal in het vervolg een staande Friese klok meenemen.’

‘En als ik dan langskom hoor ik hem zeven slaan en denk: m'n horloge zal wel stuk zijn. Jij daarentegen zoekt in je woordenboek het Spaans voor klokkenmaker, want het ding kan van slag zijn.’

Zij schonk thee voor hem in.

‘Ronnie ook al op?’

‘Die kijkt wel uit. Wil de eerste dag uitslapen. En morgen slaapt ze uit omdat het de tweede is.’

Zij keek hem aan. Haar slechte humeur verdween. Hij had natuurlijk ook gelijk met die klok. Het alleen regelen van haar zaken ging haar nog steeds niet goed af. Ergerlijk was dat. Tegen de buitenwereld zou zij ervoor willen uitkomen dat zij zich concentreerde op haar kinderen. En hoe zij daardoor in vertrouwen tegenover elkaar groeiden. Want zelfs bij een kind van vier zag je al hoe het zich van de moeder losmaakte.

Zij keek naar de man in de kamer. Waarom waren haar gedachten automatisch weggedreven naar haar kinderen?

‘Heb je zin in je vakantie?’ vroeg ze plichtmatig.

Henk tuitte zijn lippen.

‘Ik moet wel,’ zei hij. ‘Ik heb een nogal druk leven.’

‘Ik heb nog niet eens gevraagd wat je doet.’

‘Ik importeer scheepsbenodigdheden,’ zei Henk. ‘Zwemvesten, onderwaterlampen, al dat soort spullen.’

‘Wat interessant.’

‘Hatelijker kan het niet.’

Zij voelde dat zij bloosde. Zij moest de neiging onderdrukken haar hand tegen zijn wang te leggen en te zeggen dat ze het zo niet bedoelde.

Zijn gezicht stond enigszins gespannen. Hij wachtte waarschijnlijk op een complimentje. Zij besloot dit achterwege te laten. Wat het betonen van attenties betreft wilde zij leven op haar eigen voorwaarden.

‘Het is misschien sterk uitgedrukt,’ zei ze. ‘Ik bedoel dat ik van watersport houd.’

‘Dan moet je eens komen kijken!’ riep Henk enthousiast.

‘Misschien.’

‘Wat is er?’ vroeg Henk.

Zij pakte haar theebeker en bracht die naar haar lippen. De inhoud was nog heet. De geur maakte haar dorstig. Zij drukte de beker tegen haar mond en probeerde de thee steeds verder te laten komen zonder dat zij zich brandde.

‘Heb je geen last van de malaise?’ vroeg zij nadat zij haar eerste volle slok had genomen.

‘Het gaat,’ zei Henk. ‘Het is een tijd erg goed geweest. Tegenwoordig moet je er harder voor werken.’

Wat een clichévragen, dacht Nila. Ik wil toch heel andere dingen weten. Of juist niet? Ga ik nu al te ver? Ik wil niet langer dan twee weken iets met hem te maken hebben. Ik ga steeds vaker onzinnige lulgesprekken aan. Een mond waaruit automatisch de woorden weglopen.

Het was of zij Frits hoorde.

‘Ik heb niet zoveel geleerd,’ zei Henk. ‘Ik heb een paar jaar MULO.’

Je bent naïef, dacht Nila. Of verschrikkelijk slim. Zogenaamd klaar voor de guillotine. Maar wat zou er uit die kop komen als zij hem verkeerd benaderde?

Mijn god, dacht ze. Die man vertelt alleen maar vriendelijk dat hij hard moet werken omdat hij weinig heeft geleerd. Had hij langer gestudeerd, hij zou het nu een stuk rustiger hebben. Was dat wat hij bedoelde? Veel leren in je jeugd is later uitrusten met vreugd.

Het kon natuurlijk ook zijn dat hij zich tegenover Frits in een gunstige uitgangsstelling wilde manoeuvreren. Al had hij dan weinig geleerd, hij hoefde niet zijn brood te verdienen met het verdedigen van kampbewakers.

‘Daar word je stil van hè,’ zei Henk. ‘Van die MULO.’

Ik kan niet tegen vriendelijke mensen, dacht Nila. Ik ben ze ontwend. Ik ben opgewassen tegen mensen die vriendelijk in mijn gezicht zijn en achter mijn rug kwaadspreken. Ik ken uitsluitend arrogante klootzakken zoals Frits. Mensen die nooit iets zeggen zonder een achterliggende bedoeling. Schaakspelers in woorden. Wereldhervormers ten bate van zichzelf Halfzachte radicalen met een wijnkelder. Plannenmakers die zich behaaglijk schurken bij de ge-

dachte dat ze ze zelf niet hoeven uitvoeren.

Ze dacht: ik wou dat je wegging, Henk Volnaar. Direct begin ik zonder reden te huilen. En als dat gebeurt zal je me troosten. En ik wil niet getroost worden!

‘Waarom doe je zo raar over je opleiding?’ zei ze bits. ‘Wat kan mij het schelen of iemand gestudeerd heeft. Ik heb mijn buik vol van intellect. Ik vind het juist een opluchting eens iemand te ontmoeten die nergens iets van afweet.’

Henk glimlachte.

Zijn glimlach maakte haar razend. Ze had zin hem een klap in zijn gezicht te geven.

‘Waarom drink je je thee niet. Ik schenk niet voor niks in!’

‘Hoe laat is het?’ zei Henk rustig. ‘Half acht. Half acht 's morgens en wat een temperament.’

‘Vind je dat leuk?’

‘Het windt me op. Neem me niet kwalijk.’

‘Ik neem het je wel kwalijk,’ zei Nila.

Henk nam een flinke slok.

‘Ben je 's avonds ook zo vurig?’

Zij reageerde niet.

‘Misschien is het maar goed dat ik zo vroeg bij je langskom.’

‘Haal je niks in je hoofd.’

‘Wat een wijverige opmerking.’

Hij verloor geen ogenblik zijn kalmte. Keek haar licht spottend aan. Dat was ook zo iets. Misschien keek hij net zo op de begrafenis van zijn vrouw. Was hij met die stupide blik geboren en zette hij hem op bij iedere gelegenheid waar de dingen hem te hoog gingen.

‘Ieder gesprek komt bij jullie terecht in een bed,’ zei ze. ‘Misschien komt dat wel omdat jullie geen oorlogje meer kunnen spelen als je zin hebt. En in bed hangen jullie dan de grote minnaar uit. Maar je hebt je nog niet aangekleed of je begint je alweer te verontschuldigen dat je de MULO niet gehaald hebt.’

‘Doet jouw man dat zo?’

‘Die heeft de MULO niet eens zien staan op weg naar het gymnasium.’

‘Bravo!’ riep Henk. ‘Je bent toch trots op hem.’

‘Ik ben op niemand trots,’ zei Nila. ‘Niet eens op mijn kinderen. Toen ze bij me lagen in het ziekenhuis kwamen de mensen kijken. De een vond ze nog gaver dan de ander. Maar ik lag daar met die

kinderen en zag ze de hele dag. En ik wist wat ze werkelijk waren. En wat er van ze terecht zou komen.'

'Het zijn schatjes.'

'Dat was jij ook,' zei Nila. 'Ik kan me je zo voorstellen als baby. Dat is trouwens nooit zo moeilijk bij een man.'

Zij keek hem aan, benieuwd wat zijn volgende zet zou zijn. Maar hij glimlachte opnieuw naar haar. Zij stond op het punt te gaan huilen.

[VIII]

In het kantoortje van het bungalow-complex was een brief van Frits bezorgd. De kinderen trokken hem haar bijna uit handen en vervolgens liepen ze haar voor de voeten toen zij hem op weg naar hun bungalow probeerde te lezen. Het viel haar mee dat hij de brief eigenhandig had geschreven. Maar zij besefte dat deze gedachte hem in een kwaad daglicht stelde. Hij had nog nooit een brief aan haar getypt. Maar omdat zij elkaar dagelijks zagen, lag het voor de hand dat hij zich zelden in schriftelijke vorm tot haar richtte. In zijn brief had hij het nauwelijks over de kinderen. Alleen aan het eind verzocht hij haar hen van hem te kussen. Daarom verzon zij zelf maar wat om Frank en Ellen tevreden te stellen. Zij hadden toch maar een fantastische vader. 'Was ik maar bij jullie,' las zij. 'Koop maar elke dag op mijn kosten een ijsje.'

Dat was precies waarop zij gewacht hadden. De liefde van een vader likbaar gemaakt. Zelf bleef zij zitten met het gevoel dat hij haar plichtmatig schreef, in beslag genomen door zijn zaak. De brief bevatte weinig retorische vragen: heb je het fijn; verlang je al naar mij? Ook over zijn eigen gevoelens liet hij haar in het duister. Ze zou willen weten hoe het hem afging zonder vrouw. Zou hij zichzelf bevredigen bij haar foto, of kocht hij voor dat doel de *Lui*? Wat gaf haar overigens het recht op zijn al of niet heimelijke verlangens in te gaan. Hij zat een paar duizend kilometer van haar vandaan. Hij kon zijn leven inrichten zoals hij dat wilde.

Gaf het te denken dat hij niets vermeldde over zijn bestaan onder de oppervlakte van zijn werk? Of bestond dat gewoon niet? De brief bevatte feitelijk weinig meer dan een dorre opsomming van feiten die haar weinig interesseerden.

'Pappie heeft ons geld gestuurd voor ijsjes!' riep Frank al van verre in de richting van zijn nieuwe vriendinnen.

Ronnie zat voor haar bungalow in de zon, achter een rum cola.

'Zal ik jou ook een Cuba Libre inschenken?' vroeg ze op jolige toon. 'Ik heb er al drie op!'

Nila haatte de naam Cuba Libre, zonder dat ze haar onbehagen kon verwoorden. De brief van Frits verscheen telkens opnieuw in haar geheugen. Zij voelde haar woede opstijgen uit de nietszeggendheid ervan.

'Gaat het hem goed in Holland?'

'Ik geloof dat hij zich uitstekend amuseert.'

Kwaad smeet ze de brief op tafel en ging zitten. De hitte van de

namiddag overspoelde haar. Haar shirt plakte aan haar lichaam. Het vooruitzicht van een zich herhalend patroon maakte haar doelloos en afwachtend. Het leek alsof haar hele leven in een ritueel van strand-siësta-zonnebad-restaurant werd samengebald.

‘Ik heb er maar een beetje veel rum ingedaan, dan ben je gauw op mijn peil,’ riep Ronnie.

Een deel van de rum kwam bij het neerzetten op het tafelblad.

‘Ik ben een klein beetje beneveld,’ zei Ronnie. ‘Henk is even naar het zwembad. Zal ik je eens wat bekennen? Hij wordt hartstikke gek van me als ie me dronken ziet.’ Straks onthulde ze nog hoe ze met laarzen aan op haar handen door de kamer liep, terwijl hij met een blaaspiepertje achter haar aanzat.

Nila begon te lachen.

‘Heb ik wat geks gezegd?’

Ze dacht aan haar eigen intieme momenten met Frits.

‘Nou, proost dan maar!’

Ronnie hief het glas.

‘Dit is dus m'n vierde.’

Nila lachte.

‘Lijkt me heerlijk, een paar weken zonder man,’ riep Ronnie.

‘Ik vind er geen pest aan.’

Ronnie zette haar glas neer en haalde adem.

‘Ik heb ook de neiging om zoiets te zeggen,’ zei ze. ‘Maar het is natuurlijk echt heel fijn. Dat kan niet anders. Het idee dat je even alleen om jezelf hoeft te denken. Dat was afgelopen op het moment dat ik een kind kreeg.’

‘Ik denk de laatste week te veel aan mijzelf,’ zei Nila.

‘Omdat je het niet kunt doseren.’

‘Ik zat 's avonds buiten en hoorde het lawaai van de dancing,’ zei Nila. ‘Terwijl je weet dat ze daar rotmuziek draaien heb je toch zin er naartoe te gaan. Maar je zit vast.’

Henk kwam thuis toen zij aan haar tweede rum cola zat. Ze bekeek hem goed, bespeurde onmiddellijk zijn opwinding. Twee giechelende vrouwen. En hij maakte ondanks zijn beschaafd erotische grapje van vanmorgen nog wel zo'n degelijke indruk. Alsof ze dat ambieerde!

Maar waarom zou ze dat niet ambiëren? Welk mechanisme gaf haar in te doen alsof ze frivoliteiten afwees? Wie had haar geleerd die in de hand te houden en uitsluitend aan te wenden voor niets-

zeggend gebruik? Waarom was ze bijna vastgeroest van degelijkheid? Misschien moest ze juist die laag het meest wantrouwen, maar het was de laag waarin ze zich thuis voelde. Die was er ingebakken door haar moeder. Daarin zat de kant verwerkt van haar moeders bruidssleep. De hoge zijden van haar vader stak erdoorheen. De heimelijke glimlachjes van zijn broers toen het jonge paar op huwelijksreis vertrok. Het angstige moment van het elkaar voor de eerste keer naakt zien. Nu moest het gebeuren. Maar wat? Kon haar vader dat omschrijven? En haar moeder? Die ontwikkelde al binnen een paar dagen een definitief antwoord: wat er moest gebeuren, in het donker, was een onbespreekbaar fenomeen, dat niet meer dan één keer per week diende plaats te grijpen. Niet dat het walgelijk was (dat lag één generatie terug), maar er ging geen vreugde mee gepaard. Er waren geen woorden voor dat onontkoombare, waarover zij soms hoorde fluisteren op kaartavondjes. Eigenlijk, maar dat kon je niet hardop zeggen, was het een fout van de natuur. Of een misrekening omdat de gevoelens van de vrouw buiten spel waren gebleven. Zij wist niet hoe zij het gebeuren moest hanteren. Zij bloosde wanneer het toch ter sprake kwam (haar arts was een man van haar leeftijd). Wanneer er maar iets bij was geweest goed genoeg voor woorden. Maar dat bestond niet. De vrouw was samengesteld uit bloed en in de periodes dat dit niet naar buiten kwam kon het voorkomen. *Het*. Wat haar betreft een onzijdige daad.

Die langzaam afbrokkelende laag. Waar haar moeder over haar de wacht hield. Weggelachen tijdens intieme gesprekken met haar vriendinnen. Maar nog niet hardop met om het even welke man erbij.

Nooit had zij ook maar enige preutsheid gekend ten opzichte van Frits. Een paar weken sinds hun kennismaking, langer niet.

Zij wilde iets om naar te verlangen. Zoals zij naar een kind had verlangd. Toen zij Frank voor de eerste keer tegen zich aandrukte dacht zij: jou laat ik nooit meer los. Jij bent een deel van mij, dat tot mijn ontzetting van mij los is geraakt en straks van me weg kan lopen.

Verlangen: was dat niet dat Frank nooit van haar wegging?

Met Ellen had ze die gevoelens veel minder. Misschien omdat zij ook een vrouw was, die straks kinderen ging voortbrengen om ze te verliezen.

Zij wilde iets in handen houden dat zij nooit kon kwijtraken. Er bestond geen naam voor dat verlangen. Maar het was altijd om haar heen. Beroerde haar zenuwen. De namen die ervoor bestonden, zoals Romantiek, schoten tekort.

‘Als ik ook maar even weg ben, zetten ze het op een zuipen!’ riep Henk vrolijk.

‘Dat vind je toch opwindend, aangeschoten vrouwen?’ zei Ronnie.

‘Vooral als er vier kinderen in de buurt zijn,’ stelde Henk spijtig vast.

Nila kon zich niet aan de indruk onttrekken dat hij de aanwezigheid van kinderen een rustig idee vond.

Henk ging op de rand van een rieten stoel zitten, legde zijn handen op zijn knieën en keek hen met tevredenheid aan.

‘Jullie kunnen het beste met z'n tweeën in het zwembad springen.’

‘Wil je ons zo graag komen redden?’

Henk lachte. Inmiddels was zijn vrouw het huis binnen gegaan om hem van drank te voorzien.

‘Weet je dat Nila elke avond voor haar huis naar de muziek uit de dancing zit te luisteren?’ vroeg Ronnie, nadat zij hem een blikje bier had gebracht.

‘Wat een smaak,’ antwoordde Henk.

‘Misschien willen wij er wel samen naartoe,’ zei Ronnie, knipogend naar Nila.

‘Jullie gaan maar rustig,’ zei Henk, in zijn wiek geschoten.

Hij stond op en liep naar de manshoge agaven die om het huis groeiden. Daar deed hij een tweetal stappen opzij en tuurde tussen het gebladerte van het struikgewas daarachter.

‘Wat gek,’ zei hij. ‘Ik zag daar geloof ik een boomrat.’

Wat zijn dat, boomratten?’ vroeg Nila.

Henk haalde zijn schouders op.

‘Ik weet niet zeker of ze bestaan,’ zei hij. ‘Het was een soort eekhoorn met een rattenstaart. Zoiets heet toch boomrat?’

‘Waterrat zal je bedoelen,’ verbeterde Ronnie hem. ‘Hierachter stroomt het riviertje waar we overheen gaan als we naar het strand lopen.’

Henk was zijn aandacht voor het verschijnsel alweer verloren. Nu keek ook Nila in de door hem aangegeven richting, maar zij

zag niets bijzonders.

Hij wil ons natuurlijk afleiden, dacht ze. Het wordt hem te heet onder de voeten. Straks gaan Ronnie en ik er werkelijk op uit en zit hij met vier kinderen. Hij heeft net zo de pest aan alleen zijn als ik.

'Het idee dat we samen zouden uitgaan,' zei ze plotseling tegen Ronnie.

Als we allemaal onze emoties in een grote poule zouden gooien en ieder mocht grabbelen, dacht ze meteen hierop, dan kreeg toch iedereen weer zijn eigen gevoelens van onbehagen terug. Net als verschillend gevormde chocoladeletters die allemaal hetzelfde smaakten.

'Lijkt je dat leuk Nila,' vroeg Henk. 'Een avond uit met Ronnie. Bij het naar huis lopen elkaars arm vasthouden omdat het zo eng donker is?'

'Dat lijkt me het toppunt van opwinding.'

Ronnie giechelde.

'Ik wil er ook wel eens alleen op uit.'

'Nou, dan kan ik op de kinderen passen,' zei Henk.

'Dat is je geraden,' zei zijn echtgenote.

Haar glas was alweer leeg.

'Ik kan niet eens meer lopen!' riep ze.

Nila ging staan. Opeens wilde ze naar huis, zich opknappen, om naar het restaurant te gaan. Haar hoofd voelde koeler aan dan toen ze hier arriveerde. Het leek alsof een hoeveelheid vuil was weggespoeld. Zij ademde de warme lucht en voelde zich voor het eerst op een vertrouwde manier ver weg van huis. Dit ging nog even duren en het heette vakantie. Wat leek het fijn straks weer naar Frits te gaan. Maar nu nog niet! Iedere reis ontleent zijn belang uitsluitend aan de opwinding van de terugkeer. Straks kroop zij weg in haar vertrouwde hoekje en herinnerde zich haar Spaanse belevenissen met een tevreden heimwee.

'Ik ben dronken,' klaagde Ronnie, 'Alles draait.'

Henk keek verstoord.

'Waarom ga je niet naar bed?' vroeg Nila.

'Ik ben zo dronken zeg. Alles draait maar.'

Ze liep snel naar binnen.

'Ze moesten vrouwen verbieden te drinken,' zei Henk kwaad. 'Dat overkomt haar de laatste tijd steeds meer.'

‘Misschien is het jouw schuld wel.’

‘Wat is dat nou voor opmerking!’

‘Neem me niet kwalijk.’

Hij liep naar binnen en kwam even later terug.

‘Ze ligt op haar knieën voor de wc.’

‘Je mag wel zorgen dat ze niet in die houding in slaap valt.’

‘Het is toch geen gezicht voor de kinderen!’

Een plotselinge woede verwarde haar. Wat een klootzak. Zeker zo'n type dat iedere week zelf dronken werd wanneer hij met zijn vriendjes de stad in ging.

Stel je voor dat hij dat niet deed, dat maakte het nog erger!

‘Ik zal haar even helpen,’ zei ze met grote beslistheid. ‘Als jij de kinderen nou eens ging wassen. Dan kunnen we tenminste met ons tweeën met ze gaan eten.’

Ronnie had juist de wc doorgespoeld. Zij greep zich vast aan de wastafel.

‘Dat lucht een beetje op,’ zei ze, met enigszins gezwollen tong. ‘Alles draait, weet je dat?’

‘Dat is dan tenminste een goedkope manier om naar de kermis te gaan,’ antwoordde Nila. Zij pakte Ronnie bij een arm en zei: ‘Ga maar een beetje slapen.’

‘Ik wil niet alleen.’

‘Doe niet zo raar!’

Ronnie sloeg haar armen om Nila's hals en drukte haar hoofd tegen haar schouders.

‘Ik wil niet alleen blijven,’ zei ze. ‘Ik wil niet dat Henk weggaat.’

Nila maakte zich zacht van haar los. Zij stak haar hand uit en streelde Ronnie aarzelend over het voorhoofd. Zij probeerde haar mee te voeren naar de slaapkamer, maar tegelijk hoopte ze dat Ronnie zich van haar zou losrukken en zelf gaan.

‘Kom nou,’ zei ze. ‘Ga maar fijn liggen.’

Ronnie knikte wazig en liet zich meevoeren. In de slaapkamer liet zij zich op het bed vallen en legde haar handen op haar ogen.

‘Ik ben zo dronken als een tol.’

‘Dat meen je niet.’

Ronnie ging zitten en stak haar handen uit naar Nila.

‘We gaan morgen uit,’ zei ze. ‘En we pikken een paar kerels op. Denk je dat ze ons nog willen. Op onze leeftijd?’

‘Al was je tachtig,’ antwoordde Nila zakelijk. ‘Als je je nu even uitkleedt.’

‘Kom je bij me liggen?’

Nila aarzelde. Daarna deed ze resoluut een stap naar voren en begon Ronnie's T-shirt over haar hoofd te sjorren. Ze had grote borsten, in tegenstelling tot die van haarzelf.

‘Niet kietelen,’ riep Ronnie.

Ze was net niet dronken genoeg om zich als een zandzak te laten hanteren.

‘Kom bij me,’ zei ze. ‘Ik voel me zo draaierig. Ik wil tegen je aan liggen.’

Zij trok zelf haar spijkerbroek uit en sloeg daarna opnieuw haar armen om Nila's hals.

‘Het blijft maar draaien,’ zei ze zacht. ‘Ik wil niet dat je weggaat.’

Nila streelde haar over haar hals. Haar afkeer voor dronken vrouwen verdween. In dit geval. Zij kon dat niet verklaren. Maar waarom zou ze? Waarom altijd alles verklaren? Ronnie was als een baby. Misschien dat. Of was dat het meest onzinnige dat ze kon bedenken en bracht in de eerste plaats de overgave haar in verwarring?

Zij wilde best antwoorden maar zij wist niet op welke manier. De wijze waarop een kind getroost werd. Maar dat was niet voldoende, dat voelde zij aan. Zij kon zich niet terugtrekken en Ronnie haar roes laten uitslapen. Zelf was ze een beetje opgewonden door de drank. Als ze nu maar het idee had dat de oorzaak uitsluitend daarin lag.

‘Ik voel me zo fijn bij je,’ zei Ronnie. ‘Ik word langzaam weer een beetje rustig.’

‘Ga maar lekker slapen.’

‘Het draaien wordt al beter.’

‘Ik zal het laken over je heen doen, tegen de muggen.’

‘Vind je dat ik raar doe?’

‘Ik vind je niet raar.’

In een opwelling van tederheid bukte Nila zich en kuste Ronnie op haar voorhoofd.

‘Wat ben je lief,’ zei Ronnie.

‘Ik ben ontzettend lief.’

‘En je kent me pas een dag.’

‘O ja, ik ken je pas een dag.’

‘En ik ben zo dronken.’

‘Je bent echt een liederlijk dronken wijf.’

Ronnie pakte Nila's hand en streelde die.

‘Blijf nog even bij me.’

Zij draaide zich op haar zij en sloot haar ogen.

‘Als ik niet dronken was had je hier nooit gezeten.’

‘Waarom wil je eigenlijk dat ik hier zit?’

Nila voelde een spanning in haar buik die zij niet kon verdrijven. Maar wilde ze dit wel? Waarom stelde zij zich tegen sensaties teweer? Zo hevig was het trouwens ook niet. Het was iets dat zij niet kende. Een soort buitenwereld die zich in haar vestigde en haar anders deed kijken. Het zou overgaan, straks was het alweer verdwenen. Maar zij vond het gevoel niet onprettig. De aandacht die zij gaf kwam bij haar terug en verdreef het gevoel dat zij alleen was met haar kinderen, terwijl de wereld om haar heen feest vierde. Wat maakte het uit dat de spanning die zij gewaar werd gelijkenis vertoonde met wat zij een enkele keer onderging wanneer een man aandacht aan haar besteedde. Het had alleen te maken met aandacht, een buiging in haar richting, een verbondenheid die plotseling kon opkomen en vaak spoorslags verdween wanneer de sfeer veranderde door een verkeerde opmerking. Zij voelde zich bezorgd voor Ronnie. Zij pakte haar hand en streelde die. Daarna trok zij het laken tot Ronnie's gezicht.

‘Ga maar slapen,’ zei ze. ‘Je moet nu even slapen.’

Ronnie glimlachte met gesloten ogen.

In het restaurant zat zij tegenover Henk. Hij had zich al een paar keer verontschuldigend uitgelaten over het gedrag van zijn vrouw.

‘En we hebben zo'n uitstekend huwelijk,’ riep hij uit.

‘Volgens mij is jullie huwelijk perfect.’

‘Nou ja, perfect.’

‘Ik zag meteen: zo'n huwelijk heb ik niet. Ik geef dat eerlijk toe.’

Henk keek haar peinzend aan.

‘Wij hebben een behoorlijk huwelijk,’ zei hij. ‘Maar ik denk soms dat ze niet veel van me houdt. Vind je het opdringerig dat ik dat tegen je zeg?’

‘Wat moet ik daar nou op zeggen?’

‘Houd jij van je man?’

‘Ik denk elke dag aan hem.’

Henk knikte.

‘Ik kijk goed naar je,’ zei Henk. ‘Je hebt die brief van je man op de tafel laten liggen zonder er zelfs maar één woord over te zeggen.’

‘Voor iemand die ik pas één dag ken ben je flink nieuwsgierig.’

‘Ik houd je in de gaten,’ zei Henk. ‘Ik vind je een fantastische meid.’

‘Bij je vrouw val ik ook al zo goed in de smaak.’

‘Wat is dat nou voor opmerking!’ riep Henk kwaad. ‘Je hebt een ontzettend provocerende manier van optreden.’

‘Ik kan het goed met haar vinden. Het zit er in dat wij elkaar zullen mogen.’

Hij antwoordde niet en pakte de wijn. Misschien vond hij één bezopen lid van de familie niet voldoende.

Zij liepen naar het parkje terug, zoals gisteravond, de avonden daarvoor. Maar toen was zij alleen. Nu hadden de kinderen plezier. Zij hoefde niet in zichzelf te praten.

Zij keek om en miste Frank.

‘Wat is er?’ vroeg Henk. ‘Wat doe je schichtig.’

‘Frank!’ riep ze. ‘Frank!’

Zij keek om zich heen. Zij zag hem niet. Op hetzelfde moment stormde de paniek in haar omhoog.

‘Frank! Frank!’ riep ze weer.

‘Mamma! Mamma!’ hoorde zij van opzij.

Frank stond naast de weg achter een boom.

Zij streek over haar voorhoofd, maar voelde geen zweetdruppels.

‘Wat een paniek,’ mompelde ze.

‘Blijven jullie nu eens netjes in de buurt jongens!’ riep Henk.

Hij sloeg zijn arm om haar schouders en drukte haar tegen zich aan.

Toen zij de kinderen in bed had gelegd kwam Henk langs om haar te vertellen dat Ronnie wakker was geworden en zich beter voelde. Zij had zelfs naar Nila gevraagd, ‘eigenlijk zodra ik binnenkwam’. Zij stuurde Henk naar Nila toe met het verzoek nog iets bij hen te komen drinken, hoewel zij zelf alleen thee zou gebruiken.

Zij aarzelde of ze zou afstappen van het principe haar kinderen onder geen beding alleen te laten. Boven was het stil, maar dat zei niets. ‘Ik kan niet bij jou blijven,’ zei Henk. ‘Ik kan Ronnie nu niet alleen laten.’

Een lichte woede bekroop haar.

‘Moet je haar hand vasthouden?’ informeerde ze op luchtige toon.

‘Reken maar,’ antwoordde Henk.

Zij voelde haar woede veranderen in onbehagen. Waarom pareerde hij haar zo handig? Hij kon haar toch normale antwoorden geven.

‘Je hebt geen hoge dunk van me,’ zei Henk.

Zij haastte zich te verklaren dat zij hem hoog achtte. Maar waarom zei ze dat? Automatismen vanuit haar opvoeding. Beleefd zijn met je knieën tegen elkaar.

Ze had het warm. Het was zo godsonmogelijk warm vanavond.

‘Je kunt beter alleen met haar blijven,’ zei Nila moeizaam. ‘Na zoiets moet je niet meteen met vreemden aankomen.’

Henk keek haar onderzoekend aan en schudde misprijzend zijn hoofd.

‘Wie zegt dat?’

Zij dacht na, zonder op een antwoord te komen.

‘Wie ik in mijn huis uitnodig is geen vreemde,’ zei Henk. ‘Op de een of andere manier waren wij meteen vertrouwd. Ik heb er met Ronnie over gepraat. Misschien dat wij iets in elkaar herkennen zonder dat wij nu precies weten wat het is. Dat zou nog kunnen komen. Maar ik wil niet dat je je bij ons te veel voelt. En ik heb geen zin in nietszeggende gesprekken. Misschien zijn we bij elkaar niet aan het juiste adres voor domme kletspraat tegen de verveling.’

Hij lachte lief tegen haar. Legde zijn hand tegen haar wang.

‘Je vond het hier niet leuk,’ zei hij. ‘Ik zag het meteen. Ik was meteen met je bezig.’

‘Dacht je dat ik een gescheiden vrouw was?’

Hij schudde zijn hoofd.

‘Raadselachtiger,’ zei hij. ‘Ik betrok je meteen binnen mijn dagdroom. Je kwam heel geheimzinnig mijn park binnenlopen, terug van een wandeling langs de zee. Het water, op een sentimentele manier blauw. Ik kan het niet uitleggen.’

‘Dat is de tweede keer dat je dat zegt.’

Hij keerde een van de lage stoelen om en ging erop zitten, zijn armen over de rugleuning gekruist.

‘Ik vind je aardig,’ zei hij. ‘Neem me niet kwalijk als ik je daarmee kwets.’

‘Waarom verontschuldig jij je voor alles?’

Hij staarde voor zich uit en sloot een ogenblik zijn ogen. Was dat gebaar bestudeerd? Ronnie had het ook gedaan. Zij stelde hem zich voor, rondlopend door een park waarin alleen zij de weg kende. Haar omsloten tuin, waar de alledaagsheid niet doordrong.

‘Ik geloof dat ik je op een heel conventionele manier het hof maak,’ zei hij. ‘Op hetzelfde moment dat ik die dingen zeg voel ik me banaal. Ik kan het niet beter.’

Zij legde haar hand op zijn voorhoofd en voelde dat het klam was. Iets minder dan dat van haar. Zijn lippen waren droog. Voor iemand die pas een dag in Spanje was, zag hij bijzonder bruin.

‘Ik ga even naar de kinderen kijken,’ zei ze. ‘Als ze slapen ga ik mee.’

Toen Henk zich een ogenblik verwijderde, kwam Ronnie snel naar Nila toe en knielde voor haar neer.

‘Ben je boos op me?’

‘Wat is dat voor onzin.’

‘Ik heb me als een kind aangesteld.’

Hoe zouden we ons anders moeten aanstellen, dacht Nila. Waarom mag het kind in ons niet terugkeren als we volwassen zijn.

‘Je was dronken,’ zei ze. ‘Als je dronken bent zien de dingen er anders uit.’

‘Het is gek,’ zei Ronnie. ‘Het feit dat je meer dingen durft betekent dat je op de overige momenten een soort tussen de klippen door laverend wrak bent.’

‘Wrakken laveren niet.’

‘Dat is waar,’ zei Ronnie. ‘Misschien zijn wij wrakken die denken dat wij een schip zijn.’

Ronnie stak haar handen uit en legde die op Nila's wangen.

‘Ik ben nu weer heel nuchter,’ zei ze. ‘En ik voel me zo rustig. Maar ik was bang dat je zou schrikken omdat ik iets aan je vroeg. Maar dat lag anders. Dat begrijp je niet denk ik.’

‘Ik begrijp je.’

‘Ik wil me een beetje in de hand houden. Ik houd zo veel van Henk.’

‘Ben je op hem uitgekeken?’

‘O nee!’ riep Ronnie.‘Nee, dat zie je toch verkeerd,’ zei ze zachter.

‘Wat zou er met ons gebeuren wanneer wij die dingen toegaven?’ zei Nila zacht. ‘Als ik toegaf dat ik mijn man verafschuw omdat hij zijn carrière belangrijker vindt dan mij. Maar je zou het nog anders kunnen zeggen: ik kan me zelf erom haten dat ik niet los van hem kom. Dat ik tegen hem begin te zeuren als hij geen aandacht voor mij heeft. Dat ik niet een eigen bezigheid tegenover die idiote carrière van hem kan zetten. Ik zit thuis en vreet me op. Maar net voor het te erg wordt, denk ik dat ik niet zonder hem kan, dat hij me straks moet troosten. Dat soort dingen, die je nog veel woedender maken. Ben ik zo oud geworden dat ik naar troost verlang? Voor hem betekent troosten een soort voorspel voordat hij met me naar bed gaat.’

‘Wat ben je somber,’ zei Ronnie.

‘Misschien durf je het niet toe te geven.’

‘Ik weet niet precies wat ik moet toegeven.’

‘Dat je opstaat met pijn in je maag omdat je weet dat je opnieuw alleen een dag door moet. Misschien is liefde alleen aandacht. Wat dat betreft verlies je het bij voorbaat. Mannen geven zichzelf aandacht terwijl wij met de kinderen zitten. En met vrouwen die net als wij met hun ziel onder hun arm lopen, omdat opvoeden betekent dat je de hele dag moet antwoorden op onzinnige vragen. Die verschrikkelijke monotonie. Je buurvrouw die opeens wil gaan studeren omdat ze van treurigheid het huis uit drijft. De ambities van je vriendinnen. Maar alles op de lange baan geschoven voor wanneer de kinderen groot zijn. Op dat moment voel jij je oud. Dat stel ik me voor, dat ik me oud zal voelen en moe. Op dat ogenblik blijft je niets anders over dan bridge-les.’

‘Ik zou bijna opnieuw aan de drank gaan,’ zei Ronnie. Zij stond snel op en kuste Nila op haar wang.

In de deuropening stond Henk.

‘Je laat het toch wel uit je hoofd weer te gaan drinken.’

[IX]

Ze maakte zich zorgen over de volgende dag. Daar was ze burgerlijk genoeg voor. Ze was bang voor de emoties die Ronnie losweekte door zich ongeremd te gedragen. Wat zou ze haar voor bekentenissen doen als ze opnieuw dronken raakte? Wie garandeerde haar dat Ronnie alleen op ontspanning uit was.

Ontspanning. Wat wilde ze ermee? Absolute saaiheid was iets dat het reisbureau niet in zijn pakket had. Of niets anders dan dat? Had zij eroverheen gelezen. Bedoelden al die plaatjes van blauwe zeeën en zonnebadende vrouwen uitsluitend de suggestie van het niets voor mensen die nog niet waren gestorven. Ontspanning was de grootste bedrieger die zij kende. De hergroepering van alle werkelijke en gedroomde calamiteiten. Als je de verwarming liet uitgaan was het huis na de reis ijskoud en sloegen de gemiste ontberingen met dubbele kracht op je terug.

Zij lag in bed met de dekens opgetrokken tot aan haar hoofd. Zoals altijd, sinds haar jeugd.

Zij zou niet tolereren dat Ronnie haar deelgenoot maakte van intimiteiten en daardoor macht over haar kon uitoefenen.

Toen kwam er een nieuwe gedachte naar voren, die haar in verwarring bracht, maar desondanks helder en uitdagend voor haar bleef staan. *Waarom eigenlijk niet*. Wat voor kwaad schuilt erin? Waarom lig ik hier als een roze baby te rillen?

Waarom deed ze alsof ze Ronnie niet begreep? Of had zij zich volstrekt normaal gedragen, zoals het hoorde tussen mensen die elkaar aardig vonden.

Ze was het vergeten. Ze maakte zich waanvoorstellingen. Zij zag zich aan Ronnie's T-shirt sjorren en stelde zich voor hoe zij haar armen om haar dronken partner heensloeg om haar tegen willekeurig welke angst te beschermen.

Ze besefte wat ze dacht: partner. Cowboys onder elkaar. En die verafschuwde ze! Dat was precies wat Frits mooi vond, waarvoor hij overwerk wilde onderbreken.

Waarom, dacht zij, kan ik niet als een man zijn. Ik weet precies op welke momenten Frits zich tevreden stelt met surrogaten voor zijn werkelijke behoeften. En ik laat hem. Ik ga niet naar hem toe om met hem over zijn gemis te praten. Ik denk dat hij zich tevreden voelt bij het afgeleide geluk, in de zekerheid dat er niet veel meer te halen valt. Dat maakt hem niet treurig. Het stelt hem op zijn gemak. En dat alles omdat hij een hoekje in het bestaan voor

zich alleen heeft ingeruimd. Daar staat hij met zijn kraampje en als hij hard genoeg schreeuwt verzamelt hij de menigte om zich heen die denkt dat hij iets heeft te bieden waarop zij gewacht hebben.

De vangst van een oorlogsmisdadiger bij voorbeeld. Niet om de gerechtigheid maar om de spanning.

Daar staat hij, dacht ze. En ze keek naar hem tussen de coulissen. Daar zat de ademloze zaal. Een lucht van parfum en vochtige kutten. Daar sprong Frits van een tafeltje en begon een slaapverwekkend verhaal. Een pleidooi voor zichzelf Wat vond hij het prachtig! De voorzitter overhandigde hem even later het oor van de beklaagde. Zou hij het in plastic laten gieten en op zijn bureau neerzetten als presse-papier?

Wat een leugens. Want de zaal waarvoor hij zo zijn best stond te doen was in werkelijkheid leeg. En terwijl hij een lange dodendans inzette, in de veronderstelling dat hij het bal opende, begon de schouwburg in hoog tempo te verzakken.

Zij zag Ronnie voor zich. Die naar haar aanwezigheid verlangde toen ze dronken was. Die misschien wel dronken was geworden om naar een aanwezigheid te kunnen verlangen. En naar een streling. Maar Nila streelde haar niet.

Zij woelde door het bed. Zij had het nu warmer dan deze hele verzengende dag. Zij voelde zich opgewonden en kalm tegelijk. In staat dingen te zeggen die belachelijk zouden klinken in hun verregaande holheid.

Zij wilde ook luisteren. Plotseling verheugde zij zich op de komende dag.

[X]

De kinderen hadden alvorens te ontbijten in hun pyjama's buiten gespeeld met de meisjes van Ronnie en Henk. Toen ze gevieren de boel rond het huis afbraken had Nila geen zin om tegen hen te schreeuwen. Vier kinderen waren te veel voor haar. Of was dat vroeger anders geweest, lag dat aan het ouder worden van de kinderen? Zij werd er zich plotseling van bewust hoeveel vragen zij aan zichzelf stelde. Het merkwaardige eraan was dat zij dat minder deed als Frits in de buurt was, zonder dat zij hem voortdurend met de dagelijkse problemen lastig viel. Ook alweer zo'n woord waarvoor zij zich moest schamen. Als zij zich normaal tot haar man richtte, viel ze hem lastig. Zo was het haar geleerd. Zijn werkelijke bestaan speelde zich op een ander niveau af.

Nila keek naar de meisjes Volnaar. Ze hadden aardige ogen, bruin, zoals hun moeder, in een smal gezicht. Maar natuurlijk konden ze opgroeien tot wanstaltige wezens. Wat een gedachte! Als ze niet oppaste nam vandaag de hele wereld vormen aan die pijn deden bij het eraan denken. Ze keek nogmaals naar de meisjes. Ze zou iets aardigs voor hen willen doen. Ze wist alleen niet hoe ze de afstand moest overbruggen. Hoe meer ze daaraan dacht, hoe onmogelijker dat werd.

Toen Nila om elf uur op het strand arriveerde zocht ze de Volnaars, zonder hen te vinden. Ze huurde een ligbed, smeerde zich in met zonnebrandolie en probeerde zich op haar boek te concentreren.

Om half een hield Nila het niet langer uit. Zij liep het water in en liet zich tot aan haar kin zakken. Na de kortstondige koudegolf voelde zij zich behaaglijk. Zij keek naar de kinderen die aan de waterlijn speelden. Zij zwaaide naar hen. De kinderen renden onmiddellijk naar haar toe en dwongen haar met hen te spelen. Zij voelde zich ontspannen en gaf haar kinderen een hand, waarna zij hen door het water trok. Zij liep terug naar de handdoek en gaf hen geld voor een ijsje. De zon brandde het water van haar huid. Zij verlangde naar een plaats in de schaduw van de bungalow, maar begreep dat zij terwille van de kinderen moest blijven.

's Middags viel zij in slaap, toen zij na lang aandringen de beschutting van de bomen bij de bungalow had kunnen opzoeken. Vliegen streken op haar neer en stegen op. Zij merkte het niet. Het zon-

licht draaide langzaam en viel op haar voet. Zij droomde onrustig, maar toen zij wakker werd kon zij zich niets herinneren. Een vage onrust, die snel toenam. Alleen haar hoofd verkeerde nog in de schaduw. Ze stond op met een uitgedroogde keel en schonk zich cola in. Ze had moeite stil te blijven staan.

Ze ging het huis uit en liep snel naar de ingang van het parkje. De kinderen waren verdwenen. Wat dat betreft stelde zij zichzelf gerust. Ze verzette zich tegen het opkomend paniekgevoel. Waar waren haar kinderen? Godverdomme, waarom hadden ze haar niet wakker gemaakt? Ze luisterde. Het was stil. Ook geen geluiden uit de richting van het zwembad. De meeste mensen hielden nog siësta. Half vier. Zo lang had ze niet geslapen. Zij keerde zich om en liep naar de bungalow van de Volnaars. De luiken waren gesloten. Zij probeerde de deur. Waarschijnlijk lagen ze nog op het strand.

Waar waren haar kinderen?

Nila begreep dat haar angst niet ongegrond was. Ze rende naar het huis en zag dat hun emmertjes en schepjes er nog lagen. Een loodzwaar gevoel kroop op in haar benen. Ze ging zitten en begon te huilen. Maar ze mocht niet aarzelen.

Zij haalde diep adem en ging naar boven.

Frank en Ellen lagen op bed en sliepen. Ellen had haar duim in de mond. Een geopend prentenboek lag naast haar. Frank sliep op zijn buik. Hij ademde zwaar.

Zij bleef naar haar kinderen kijken, zittend op de rand van het bed. Zij stond op en ging haar gloeiende gezicht wassen.

Nu voelde zij pas hoe zij trilde.

Zij kleedde zich uit en zette de douche aan. De waterstralen op haar huid brachten het behaaglijk gevoel terug. Zij wreef met haar handen over haar buik en nam de douchekop van zijn houder. Ze richtte de straal op haar buik, maar daarmee verdween het welbehagen. Met enige moeite hing zij de douchekop terug en maakte daardoor haar haar nat. Zij besloot het te wassen.

Neuriënd begon zij aan het karwei waaraan zij een hekel had. Zij dacht aan prettige dingen die haar droom haar had onthouden. Frits bij voorbeeld, die plotseling in deze kleine douchekamer opdook en haar zonder plichtplegingen nam. Ze besloot dat zij zou tegenstribbelen en roepen dat dit zo niet kon. Dat je niet je vrouw kon wegsturen om dan even met het vliegtuig langs te komen om haar te pakken. Dan kon hij goedkoper naar de sjiekste hoer gaan die

hij zich kon bedenken. Kon hij zoiets wel bedenken? Waarschijnlijk niet. Als ze het hem eens kon vragen. Ze waste haar haar en voelde de opgewekte kijk op de dingen weer wegzakken.

Op dat moment verscheen Frank slaperig in de badkamer.

‘Die douche maakt zoveel lawaai mamma,’ zei hij met een licht verwijt in zijn stem.

[XI]

‘Dus jullie hebben mijn boksbeugel niet nodig?’ vroeg Henk.

‘Jij weet niet eens hoe zo'n ding eruitziet,’ zei Ronnie met openlijke minachting in haar stem. Ze gaf Henk een zoen.

‘Als jullie maar begrijpen dat ik mij enorm modern voel,’ zei Henk.

‘Je bent enorm prima hoor,’ zei Nila.

Ze keek naar de bedrijvig rondhollende obers en voelde zich sjiek. Anders dan gisteren, toen ze op de kinderen moest letten.

‘Die zal ook wel denken: die twee zijn een avondje uit,’ zei Ronnie.

Ze had zich zo nonchalant mogelijk gekleed in witte broek en een verschoten hemd. Niets wees erop dat ze naar een dancing ging. Ze had zich alleen zorgvuldig opgemaakt, alle sporen van naderende aftakeling weggewerkt. Geen kraaiepootje te zien. Had ze die trouwens? Nila bezat ze zelf.

Allebei hadden ze een vest meegenomen. Het kon niet anders of dit was een signaal van hun generatie. De ober stelde zich naast hun tafeltje op en glimlachte.

‘Ah signora's!’ riep hij vervolgens met een verheugde klank in zijn stem.

Wat voor wellustig beeld zette zich in hem vast? Hij glimlachte nog eens en boog licht zijn hoofd.

‘Nos,’ zei Ronnie met iets te veel nadruk,‘Comamos, hoe heet dat spul nou ook alweer.’ Zij aarzelde.‘Zarzuela!’

‘Ah Zarzuela, muy bien.’

‘Laat dat eerst maar eens zien,’ zei Ronnie.

Zij voltooide de bestelling.

‘Heb jij wel eens Zarzuela gegeten?’ vroeg ze aan Nila.

‘Ik geloof het niet.’

‘Maar je vindt het leuk om dingen te bestellen die je niet kent?’

‘Nou ja, als je zegt dat het allemaal soorten vis zijn.’

Ronnie glimlachte naar haar.

‘We laten ons eens fijn verwennen. Wie mis jij op dit ogenblik het meeste, je man of je kinderen?’

Nila lachte en trok haar tasje naar zich toe om sigaretten te pakken.

‘M'n kinderen niet zo erg.’

‘Ha, maar je man natuurlijk!’

Nila dacht na.

‘Ik voel me erg ontspannen,’ zei ze. ‘En dan mis ik niemand.’

‘Ontspannen zijn betekent dat je jezelf mist.’

‘Dat je jezelf niet in de weg zit.’

Ronnie haalde haar schouders op.

‘Ik zet mezelf soms even opzij,’ antwoordde ze.

Zij pakte Nila's sigaretten en haalde er een uit het pakje.

‘Ik doe hier niet anders dan vreten,’ zei Ronnie.‘Thuis zak ik door de weegschaal heen.’

Zij liepen langzaam door het plaatsje. De avondwind waaide door de haaks op elkaar staande straten en over de kleine, intieme ramblas, die bij zee uitkwam. Aan de kust, voorbij de flats, was het fris. Daaraan werkte de wijn mee en de atmosfeer in het restaurant, waar bij het vorderen van de avond een steeds vettere baklucht was gaan hangen.

‘Ik voel m'n voeten wel hoor,’ zei Ronnie.

Nila had van vermoeidheid geen last bij het lopen.

‘Wil je me een arm geven?’ vroeg ze.

Ronnie giechelde.

‘We lijken ook steeds meer op twee burgertrutten.’

‘Maar dat zijn we toch ook!’

Ronnie bleef staan om haar schoen te controleren op de aanwezigheid van een steentje.

‘Wat kan het mij schelen,’ zei ze.‘Henk scheldt me ervoor uit als hij kwaad is. Hij scheldt niet zo gauw. Alleen als ik iets over zijn werk zeg. Dan zou hij een mes kunnen trekken.’

Zij wachtte een moment.

‘Bij wijze van spreken,’ zei'ze wat langzamer.‘Ik vind schelden trouwens soms een ontzettende opluchting.’

‘En jij kankert dus heel wat af op zijn werk?’

Ronnie schudde haar hoofd.

‘Wat zou ik erover moeten zeggen?’

‘Iets dat hij onprettig vindt.’

‘Ik denk niet dat het zomaar lukt,’ zei Ronnie bedachtzaam.‘Ik denk dat ie toch bij het meeste door heeft dat ik het maar om te pesten zeg. En dan leg je het toch af.’

Nila stak haar hand uit en hield Ronnie tegen aan haar vest.

‘Misschien moet je hem alleen maar prijzen,’ zei ze. ‘Tot hij niet

meer weet hoe hij het met je heeft.'

Ze begonnen sneller te lopen, gedreven door de frisse wind die in hun gezicht blies. Op vijfhonderd meter van hen lag de ommuurde dancing, waar zij in gedachten zat als kind - een meisje van bijna twintig, dat zelfs in de windstilte het romantisch geritsel van bladeren wist waar te nemen. Frits had zijn arm om haar heen. Zij huiverde. Hij kon haar niet loslaten, zij hield hem vast, in gedachten omklemde zij hem.

Zij keek opzij naar Ronnie. Opeens was zij blij dat ze hier niet alleen was.

'Als het niet gaat zoals ze hadden uitgerekend, dan gedragen ze zich opeens anders tegenover je,' zei Nila.

Daarna wist ze niet hoe ze verder moest gaan.

'Weet je wat we afspreken,' zei ze opeens.'We praten verder alleen nog maar over dingen die we leuk vinden.'

Ronnie lachte.

'Ik wil juist niet over Henk praten.'

'Vind je dat het leukste?'

'Ik weet niets leukers,' antwoordde Ronnie.

'We praten over dingen die buiten ons huwelijk om gaan,' zei Nila.'En ook niet over kinderen.'

'Het lijkt wel of ik daar steeds over praat,' zei Ronnie beledigd.

Nila betaalde de entree. Er waren nog maar weinig mensen. De grammofoon brulde de hits die op de wind naar haar toe waren gedreven, toen haar verlangen werd gewekt de dingen te doen die bij haar jeugd hoorden en die nu moesten uitlopen op een teleurstelling.

Ze voelde zich nog niet teleurgesteld. Ze moest er een beetje om lachen dat ze als een kantoormeisje op vrijdagavond te vroeg was gearriveerd in het verlangen naar romantiek.

Zou zij een hogere orde van romantiek verlangen dan haar werd geboden door de damesbladen die zij las? Zij had zich altijd geschaamd voor haar behoefte dit soort lectuur naast haar boeken te lezen. Pas het laatste jaar aanvaardde zij dit van haar zelf Ze vond het niet belachelijk. Misschien was het belachelijk dat zij officieel tegen zichzelf verklaarde dat het niet belachelijk was.

En nu wat dat verlangen betreft: op die vraag zou ze bevestigend willen antwoorden. Maar de praktijk leerde het tegendeel. Ge-

streeld worden was al voldoende. Zich prettig voelen in gezelschap. De ergste soort man leek haar trouwens iemand die zich ervan bewust was dat hij de rol speelde van minnaar.

Zij liet de dingen liever over zich komen.

Maar de dingen waarnaar zij verlangde vermeden haar.

Zij kozen een tafeltje onder een afdak, opzij van de dansvloer. Voor en achter hen stonden manshoge agaven in potten.

Niet meer dan één paar danste langzaam, in elkaar verstrengeld, op de quasi-melancholieke uithalen van een Franse zanger.

'Zou jij dat gedurfd hebben?' vroeg Ronnie, met een knikje in de richting van de dansers.

Zij probeerde te schatten welk antwoord Ronnie zou verwachten. Ontkennend, om de verlegenheid uit het verleden te accentueren, of een bevestiging: ik durfde alles en nu niets meer. Sinds ik volwassen ben vind ik alles gek.

'Ik weet het niet,' zei ze zacht.

Ronnie wenkte de ober.

'Ik durfde die dingen wel. Maar Henk niet.'

Zwijgend zaten zij tegenover elkaar. Het overvloedig gekruide eten had hen dorstig gemaakt en ze bestelden bier.

De jongen achter de bar ontdopte de flesjes. De ober schonk behoedzaam voor hen in.

'Zou je met mij durven dansen?' vroeg Ronnie opeens.

Nila verstarde. Zij voelde haar lichaam een ogenblik verstijven en daarna slap worden. Ook dat duurde maar even. Misschien zelfs was het inbeelding.

Tegelijk besefte ze dat ze het best durfde. Dat ze zich niet moest verstoppen op een open veld. Dat Ronnie haar vijand niet was en waarschijnlijk zonder bijbedoeling de vraag had gesteld. Ze had trouwens alweer aardig wat gedronken. Blosjes op haar wangen. Harder sprekend dan normaal.

Ronnie keek naar de dansvloer, haar hand aan het glas.

'Zou je dat willen?' vroeg Nila. 'Dansen.'

Ronnie schudde haar hoofd.

'Ik durf wel met je te dansen,' zei Nila met een felheid die zij niet bedoeld had.'En om je de waarheid te zeggen: ik heb al zo vaak gedanst met vrouwen. Bij gebrek aan mannen of omdat ze het me vroegen. En ik vond er geen pest aan. Ik vind het allemaal zo opgelegd.'

Nu knikte Ronnie. Zij draaide haar gezicht naar Nila. Daarna stak zij haar hand uit en legde die op Nila's glas.

‘Het bier is niet koud,’ zei ze.

‘Dat kan me niet schelen.’

‘Je bent agressief.’

‘Ik voel me hier bekeken.’

‘Ik let niet op de mensen om me heen,’ zei Ronnie.

Nila dronk haar glas leeg. Het net niet lauwe vocht veroorzaakte kramp in haar darmen. Ze voelde zich warm worden en op hetzelfde moment stond ze op, mompelde een excuus en rende naar de wc.

Ervoor zorgend dat de onderkant van haar dijen de wc-bril niet raakte, voelde Nila langzaam de kramp uit haar buik wegtrekken. In de hiermee gepaard gaande opluchting besloot ze zo snel mogelijk naar huis te gaan. Maar wat was dat voor mal verlangen? Had ze zich niet voorgenomen de veilige beslotenheid van het samenzijn met de kinderen voor één avond te laten schieten? Waar bleef haar behoefte aan avontuur, de bekoring van de onzekerheid, de bijna onhoorbare fluistering van stemmen die haar beloften deden met een fantastische zinnelijke bekoring, die haar duizelig maakte?

Waar praatte ze over? Waarom ging ze niet met Ronnie als een waanzinnige over de dansvloer stampen? Over burgertrutten gesproken: hier hing ze met haar broek op haar enkels boven de plee. Als ze erop ging zitten had ze meteen een cocktail van syfilis en gonorroe. En wat dan nog!

Opstandige Nila. De gedachte alleen al. De treurige ontmoediging van het feit dat zij die opstandigheid moest toegeven. Hetgeen betekende: zolang ik leef leg ik mij uiteindelijk bij de verschijnselen neer. Niets gebeurt er meer dat mij in verwarring brengt. Ik tel niet mee. Ik laat mij onderspitten door mijn man, mijn kinderen, die de hele dag hun dwingende eisen op mij afvuren. Of ben ik het zelf, vind ik een enkel ogenblik van boosheid wel gemakkelijk en meer dan genoeg?

De kramp was nu geheel verdwenen. Haar darmen gaven haar door dat ze gerust kon zijn.

Ze maakte haar kleren in orde en trok door.

Van verre zag Nila dat Ronnie in gesprek was met een man. Deze

zat met zijn rug naar haar toe. Zij voelde jaloezie opkomen. Je kon niet even weggaan (‘weggaan’ dacht ze. Zelfs in stilte durf ik niet schijten te denken, of een ander woord dat mannen gebruikea De dunne stront spatte bijna in mijn billen terug en ik praat tegen mezelf over weggaan) - ze was haar gedachte kwijt.

Was zij dat? Ze dacht aan het mes dat Ronnie toedichtte aan haar man, zonder dat de sul er ooit zelf aan had gedacht. Wat zouden mannen een roofridders zijn als ze handelden volgens de geheime voorstellingen van hun vrouw. Nog erger: als ze hun eigen dagdromen konden gaan leven. Brandschattend en verkrachtend stroopten ze de wereld af Maar de ontwikkeling van de maatschappij had ervoor gezorgd dat ze zich moesten inhouden. Misschien was het meest merkwaardige aan dit feit dat mannen zelf de meeste invloed op die ontwikkeling hadden uitgeoefend. Tenzij zij ook in deze de vrouwelijke krachten onderschatte.

Weggaan; de vraag stellen of je durft te dansen.

Waarom moest je de leegloop van je darmen in een keurig daglicht stellen? Ze ergerde zich aan Ronnie omdat zij zo eerlijk was de deur tussen haar heimelijke gedachten en haar openbare bestaan op een kier te zetten. Niet meer dan op een kier. En daarin betoonde zij zich dan uiteindelijk toch weer een vrouw uit het boekje: een raadselachtig wezen, dat haar geheime gedachten verbergt, terwille van een spel met haarzelf als inzet.

Je kut, zal je bedoelen, dacht Nila geërgerd.

‘Dit is José,’ stelde Ronnie haar gezelschap voor.‘José spreekt goed Spaans. Dat komt omdat hij er geboren is. Verder zijn we nog niet.’ Zij knipoogde.

‘José ziet er naar uit alsof hij op fukkie fukkie uit is,’ zei Nila.

Ze probeerde te grijnzen.

‘Ah si, si!’ riep José.‘lek heisse kartoffel.’

Zijn mondhoeken begaven zich op weg naar zijn oren.

‘Nog een gastarbeider ook,’ zei Nila.

Ze ging zitten en legde haar handen op tafel.

‘Hij zegt dat hij me mooi vindt,’ zei Ronnie.

‘Als je met hem meegaat wil ik wel even op de uitkijk staan.’

Ronnie keek verschrikt op.

‘Ik heb helemaal geen plannen!’

‘Kom nou,’ zei Nila. ‘Wat kan het je schelen. Misschien is het voor Henk wel eens goed als hij ziet dat er nog anderen zijn.’

‘Fukkie fukkie, heisse kartoffel,’ stelde José nog eens nadrukkelijk vast.

Nila maakte een wegwuivend gebaar met haar hand José lachte geluidloos.

‘Donder op!’ riep Nila. ‘Ga je stomme soort vervelen idioot!’

José leek alleen maar vrolijker te worden. Nila boog zich naar voren.

‘No fukkie fukkie,’ zei ze streng.‘Puta, syfilis.’ De glimlach verdween van José's gezicht.

Nila legde haar wijsvinger tegen haar mond.

‘Hasta la vista.’

José stond op en boog.

‘Signora's,’ zei hij.‘Adios.’

In zijn gekwetste trots wandelde hij verder.

Maar reeds na drie tafeltjes aarzelde hij en keek rond naar nieuwe, minder gevaarlijke contacten.

‘Dat zou ik nooit gekund hebben,’ zei Ronnie met bewondering in haar stem.

‘Wat had je dan gewild?’

‘Weggaan, geloof ik.’

Dit kwam er aarzelend uit. Nila zag het tafereeltje voor zich. Ronnie in het donker, nagezeten door een Spanjaard. Zij stak haar hand uit en legde die tegen Ronnie's gloeiende wang.

‘Wat zal Henk zich rotlachen.’

‘We vertellen het hem niet.’

‘Ben je mal.’

Ze waren plotseling twee meiden die een geheim deelden. Het begon opeens vol te lopen. Veel meer mensen verschenen op de dansvloer. Ook meisjes dansten tussen de gemengde paren.

‘Kom op,’ zei Nila. ‘Wat kan het ons schelen.’

Zij besloten langs de zee te lopen, nadat ze de dancing hadden verlaten. Buiten pakte Nila Ronnie's hand. Zo liepen ze naast elkaar, als verliefde kinderen. Maar zo eenvoudig lag het niet. Ze hadden gedanst, en terwijl zij tussen de paren doorschuifelden had Ronnie haar gezicht dichtbij het hare gebracht en gezegd dat zij niet bang moest zijn. Maar dat was Nila op dat moment in het geheel niet. Zij voelde zich ontspannen en rustiger dan op enig ander moment, die dag. Daarna had Ronnie niets meer gezegd. Ze waren na het

dansen zwijgend gaan zitten en hadden elkaar aangekeken. Nila dacht erover welke processen er in haar plaatsvonden. Het mocht niet verontrustend zijn, maar zij begreep dat zij haar geruststelling alleen speelde, daarbij geholpen door de sfeer van de avond en de drank. Maar die had nu eens niet een alles overheersende invloed.

'Ik vind je lief,' zei Ronnie opeens. 'Ik kan het beter niet hardop zeggen. Want ik zie dat je schrikt. Maar dat hoeft niet. Voor mij hoef je niet bang te zijn. Ik zou mij zo treurig voelen als dat gebeurde. Ik word rustig als jij bij me bent. Alsof ik je al jaren ken. Misschien is dat het juist: wij weten nog niets over elkaar. Maar bij jou heb ik niet het gevoel dat ik een soort wedstrijd speel.'

'Ik vind jou ook lief,' zei Nila, en onmiddellijk begreep zij dat dit geen antwoord was; dat Ronnie zich bloot gaf en recht had op iets anders.

Dooddoeners, mijn specialiteit, dacht Nila.

Op dat moment stond haar vader in haar geest voor haar op en zei:'Zo gaat het in de wereld kind. De een sterft in zijn bed en de ander bungelt aan een touw. Als je mag kiezen dan neem je het bed, ongezien. Maar dat touw blijft voor een heleboel mensen zo verleidelijk. Weet je hoe dat komt? Het is gewoon toeval. Een kwestie van geluk hebben. Weet je wat dat is? Niet zo veel bijzonders. Een gebrek aan pech of iets dergelijks. Je oma had iets te veel van dat laatste.'

Zij voelde een begin van wanhoop. Zij stak haar hand uit en legde die op Ronnie's arm.

'Neem me niet kwalijk,' zei ze.'Ik kan nooit rechtuit zeggen wat ik bedoel. Het klinkt altijd zo onoprecht. Ik weet helemaal niet of ik je lief vind. Dat is in mijn geval zo oppervlakkig. Bij jou niet,' voegde zij er haastig aan toe. 'Bij jou, wat zal ik zeggen, klonk het helemaal niet automatisch. Ik weet niet hoe ik het moet uitdrukken.'

'Je weet dat ik het meende,' zei Ronnie.'Je hoeft er niet over te praten.'

Nila staarde naar de tafel.

'Wat betekent het nog?' zei ze.'Als Frits dat tegen me zei wilde hij altijd met me naar bed. En toch meende hij alles wat hij zei. Op zijn eigen manier. Ik geloof alleen niet dat hij er ooit over nadacht.'

'Waarom zou hij?' zei Ronnie.

Het overkwam haar bijna nooit dat zij een voortdurende be-

hoefte voelde de dingen die haar overkwamen te preciseren. Zich te onthouden van de clichés die het leven draaglijk leken te maken. Er bestond iets, binnen of buiten haar, dat haar verplichtte zich voortdurend rekenschap te geven van wat zij vertelde. Het voelde verrassend aan, niet als een last. Maar geenszins verschafte het haar een gevoel alsof zij zweefde. Zij stond stevig op de grond.

'Je bent opgewonden,' zei Ronnie.

Nila zweeg.

Ronnie sloeg een arm om haar heen en drukte haar tegen zich aan. Toen zij zich de intimiteit van deze aanraking bewust werd, was het prettige gevoel alweer over.

'Nila,' zei Ronnie.'Lieve Nila.'

Zij bleven staan en keerden zich naar elkaar toe. Ronnie legde haar hand in Nila's hals en trok haar zacht tegen zich aan. Voor het eerst in haar leven was Nila zich bewust van de warmte van een vrouw. De warmte van haar gezicht, de trage streling van Ronnie's hand over haar rug.

'We zijn allebei ontspannen,' zei Ronnie.

Zij zaten op het strand, op dezelfde plaats waar ze overdag lagen, terwijl de kinderen speelden en de langs lopende mannen onverholen blikken op hen wierpen.

'Ik heb maar één keer eerder een vrouw gekust,' zei Ronnie zacht.'Gek hè? Het was voor mij zo veilig. Ik wil dat je dat weet. Ik stel me niet aan. Ik zou me er nooit voor kunnen schamen. Wil je er wel met mij over praten?'

'Laten we het proberen,' zei Nila.'Maar ik moet je één ding zeggen.' Zij aaide Ronnie over haar wang.'Ik ben niet opgewonden. Ik vind het heel fijn zo. Maar sommige dingen hoeven niet. Kun je dat begrijpen?'

Ronnie kneep in haar hand.

'Mag ik je iets zeggen?' vroeg ze.

'Je mag me niets zeggen.' Nila lachte.

'Ik voel me raar,' zei Ronnie.'Ik heb het idee dat ik alles aan je zou moeten uitleggen wat er met me gebeurt. Dan begrijp ik het zelf ook een beetje. Ik voel me zo ontspannen. Nila,' zei ze plotseling, sneller pratend.'Ik wil tegen je aanliggen. Ik wil met je naar huis en stiekem bij je liggen. En ondertussen past Henk op de kinderen, hij zit zich te verbijten dat het zo laat wordt, of hij is al dron-

ken, hij zal wel dronken zijn. En intussen liggen wij in jouw bed, zo stil als muisjes.'

'Ik zie jou daar niet liggen als een muisje,' zei Nila.

'Alsjeblieft,' zei Ronnie.'Ik voel me zo rottig. Ik voel me nu echt beroerd. Ik heb de hele avond al het gevoel dat ik gek zal worden. Ik ben verliefd op je. Ik gooi alles eruit! Ik wil dat je me streelt en niet meer loslaat.'

Zij snikte, met lange uithalen. Nila sloeg haar armen om haar heen en wist niet wat ze met haar aan moest. Maar zij wist het wel. Zij wist het sinds gisteren. Het was een leugen dat zij zich onzeker voelde. Zij was sterk en zeker van zichzelf Misschien gebeurde dit niet in de eerste plaats door Ronnie, maar door haar.

'Ik wil dat je ophoudt met huilen,' zei ze op besliste toon tegen Ronnie.'Wat mij betreft schreeuw je het strand bij elkaar. Als je maar niet zielig bent. De dingen die wij doen zijn niet zielig. Misschien zijn we daar nog te weinig aan gewend. We gaan naar mijn bungalow en sluipen naar boven. En dan kunnen we door het raam naar Henk kijken.'

'Ik denk toch maar niet dat ik hem wil zien.'

Ronnie lachte weer.

'Ik wil ook best tegen jou aanliggen,' zei Nila onhandig.'Als je maar gewoon bedenkt dat ik het leuk vind en gezellig. Het maakt me niet zo opgewonden.'

'Ik wil alleen dat je het prettig hebt,' zei Ronnie.

Nila legde een hand op haar rug en duwde haar in de richting van het pad dat achter het strand liep.

'Als mijn moeder ons eens had gezien.'

Zij lag tegen Ronnie aan en vond het prettig. Zij kusten elkaar en streelden elkaars lichaam. Maar terwijl zij daar lagen en op een niet gehaaste manier met elkaar speelden, kon Nila zich niet aan de gedachte onttrekken dat zij naar zichzelf lag te kijken. Zij was een toeschouwer bij dit gebeuren, waaraan zij steeds minder kon deelnemen.

Dat maakte haar verdrietig.

Zij nam Ronnie's hoofd in haar armen toen deze masturbeerde. Zij voelde haar klaarkomen en wilde niets anders dan haar beschermen.

Door Ronnie te beschermen bracht zij zichzelf tot rust.

Zij lagen in elkaars armen en praatten zacht over onbenullige dingen, die geladen werden met liefde.

Nooit had zij zich onzelfzuchtiger gevoeld.

Zij dacht aan Frits en voor het eerst deze vakantie bleef zij vrij van bitterheid of overspannen opwinding ten opzichte van hem. Hij zat op een stoel en werkte. Zij kwam de kamer binnen en ging achter hem staan.

Daarna sijpelde de realiteit door de kieren van de zusterlijke eenheid die zij met Ronnie vormde.

‘Ik moet de kinderen gaan ophalen,’ zei Nila.

[XII]

Henk zat met een krant dichtgevouwen op zijn schoot en had die avond geen plezier gehad. Hij presteerde het niet een glimlach op zijn gezicht te laten verschijnen of hen zelfs maar te groeten. Alleen het lichtje in de open keukenruimte brandde. Hij liet hen binnen in zijn schemer, om onmiddellijk in woede uit te barsten toen zijn vrouw alle lichten ontstak.

‘Jij zit hier ook gezellig.’

Gezellig was het woord dat hij nu niet kon horen. De kinderen hadden zich misdragen en sliepen vredig na die leuke avond. Hij had koffie voor zichzelf gezet en het filter was tot twee keer toe gescheurd.

Als hij zijn ogen sloot (dat ging trouwens bij tijd en wijle vanzelf, waarna hij met een toenemend gevoel van woede wakker schrok) zag hij zijn vrouw dansen in een feeërieke verlichte dancing. Zoals hij de dingen kon opblazen. Als je thuis moest blijven veranderde zelfs de toeristenindustrie in een paradijs. En daar was hij buitengesloten, als enige op het eiland.

‘God wat ben jij een egoïst Henk!’

Hij probeerde zich in te houden. Maar zijn duistere stemming stond er niet garant voor dat hij een woedeuitbarsting kon inhouden. Alleen hij zou aan het lawaai dat hij veroorzaakte een licht gevoel van voldoening overhouden, waarna hij nog zo laat op pad moest om zijn slachtoffers te troosten.

Helaas verlangde hij ernaar slachtoffers te maken.

Hij kon ook precies aangeven waar hij in de fout was gegaan: bij de eerste woorden van zijn vrouw na binnenkomst. Wat zat hij er zielig bij!

Hij was helemaal niet zielig. ‘Het is godverdomme drie uur,’ riep hij.‘Wat hebben jullie uitgespookt?’

‘Wij hebben samen langs de zee gewandeld,’ zei Ronnie, ‘En we waren benieuwd hoe jij zou reageren als we thuiskwamen. En omdat we wisten dat je ons nog niet eens gunt dat we samen winkelen, zijn we naar Nila's huis gegaan en hebben naast elkaar gezeten en ons afgevraagd of we het ooit rustiger hadden gehad.’

Henk ging verzitten. Hij keek hen beurtelings aan.

‘Dat meen je toch niet?’ vroeg hij met een begin van onzekerheid in zijn stem.‘Jullie hebben toch niet hiernaast,’ hij begon licht te trillen, ‘hiernaast gezeten om mij godverdomme te pesten!’

Hij beet op zijn lippen, zonder zijn vrouw uit het oog te verliezen. Nila moest opeens aan de vriendin denken die in haar jeugd verslingerd raakte aan een psycholoog. ‘Hij hoeft je alleen maar even aan te kijken en dan heeft hij je al meteen helemaal door.’ Ze had de jongen toen één keer ontmoet. Hij had net zo gekeken als Henk nu. Diezelftle dag was hij gezakt voor een tentamen.

Henk was gaan staan. Hij moest erachter zien te komen wat ze van hem wilden. Ze waren de bungalow genaderd en voor de deur had Ronnie Nila's hand gepakt en hem een ogenblik tegen haar buik gedrukt.

‘Niets zeggen hoor,’ had ze gefluisterd.

Maar ze kon het niet laten haar overwinning te vieren bovenop Henks ongerustheid.

Waarom gedroeg zij zich zo?

In de liefde speelt de moraal geen rol, dacht Nila, en de gedachte kwam haar komisch voor, op dit moment van de nacht. Ronnie gezeten op een praalwagen voorzien van meisjes die in elkaars armen lagen en wijn dronken. Een golf van liefde die de toeschouwers langs de kant in verwarring bracht.

Henk zat binnenin de praalwagen als in een trapauto en duwde hen voort. Dat moest voor Ronnie een heerlijk gevoel zijn. Alle ruzies, geldgebrek, thuis zitten met zieke kinderen, de noodzaak met elkaar te leven in een steeds minder romantische omgeving - ze kon hem pijn doen zonder hem uitzicht te geven op wat zij verbeeldde.

Toen ging Ronnie opeens tegen Henk aanzitten en begon met hem te vrijen.

Nila keek naar hen en besefte dat ze jaloers was. Dat dit niet kon, tegenover haar. Het was of ze ontwaakte en de kwalijke droom niet kon kwijtraken, zoals een enkele keer met haar gebeurde.

Ze liep naar de keuken, trok de koelkast open en haalde er een blikje bier uit.

‘Hebben jullie ook zo'n dorst?’ riep Nila.

Henk probeerde te antwoorden, maar Ronnie lag giechelend over hem heen en zoende hem op zijn gezicht.

‘Je hebt een gast,’ bracht Henk met moeite uit.

‘Die heeft dat heus wel eens gezien,’ zei Ronnie.

Ze begon Henks overhemd los te maken.

Nila richtte haar aandacht op de bierblikjes op de aanrecht. Ach-

ter haar rug hoorde zij geluiden die door haar heen sneden en haar verwarden. Ze durfde niet om te kijken, maar dat was kinderachtig. Daarvoor deed Ronnie dit niet. Ze trok de lipjes uit de ijskoude blikjes en keerde zich om. Henk zat met zijn handen in Ronnie's broek. Ronnie lag over hem heen en keek opzij, naar Nila.

Zij deed een stap voorwaarts en bleef toen staan. In iedere hand hield zij een blikje. Zij probeerde tot rust te komen en te glimlachen. Wat een komedie! Zij moest zich bezinnen, dit bier opdrinken alsof er niets aan de hand was en naar huis gaan. Mijn kinderen, dacht ze. De kinderen moeten hier weg. Ze schrok van het primitieve in deze gedachte. Ze kon niet voor zichzelf weglopen, met haar kinderen veilig onder de arm. Ze moest hier blijven en de situatie proberen meester te worden.

Een opmerking maken waarmee ze de leiding overnam.

Macht uitoefenen, al voelde zij zich ook misselijk.

Zij keek toe hoe Ronnie stil op Henks buik lag, terwijl deze haar broek begon uit te trekken.

Zij keek.

Meteen daarop was het alsof er naar haar werd gekeken. Ze probeerde al die ogen te omzeilen, en daarna drukte ze de bijbehorende gezichten terug in haar geheugen. Maar het lukte niet. Ze keken naar haar en fluisterden, terwijl ze wist dat ze het zich inbeeldde, dat er maar één of twee waren die haar riepen, van hoe ver, vanuit de dood, nog verder terug, vanuit het leven dat eraan vooraf ging, de bomen in de tuinen waar zij met haar speelden; hun wenkende handen: kom kindje, kom maar. En haar hersens gingen buiten haar wil om op zoek naar de oorzaak van haar angst, haar schaamte. Op zoek naar de omvang van haar schuld. Kom kindje, kom maar. Ik ken jou wel. Wees maar niet bang.

Maar zij was bang en ontkende de ogen die niet alleen naar haar keken maar haar toeschreeuwden hen te verlossen uit de troosteloze afzondering waarin zij verkeerden.

Zij keek en sloot haar ogen.

‘Wat een rotbroek!’ riep Henk.

Zij zag Ronnie's billen en de handen van Henk die ze streelden en van elkaar duwden.

Opeens sprong Ronnie op, trok haar broek omhoog en draaide zich naar Nila.

‘Wat heb ik een dorst zeg!’

Nila gaf haar de blikjes.

‘Ik pak er eentje voor mezelf,’ zei ze moeizaam.

‘Ben je gek,’ riep Ronnie. ‘Dat doe ik toch zeker!’

Zij boog zich snel voorover en zoende Nila op haar neus.

‘Het was bijna nog heel leuk geworden,’ zei Henk op de achtergrond.

Nila stond nog op dezelfde plaats. De woorden drongen nauwelijks tot haar door. Zij zag zich wegrennen. Ze rende steeds verder. Een lichte hoofdpijn kwam in haar opzetten en ze wist dat die sterker zou worden tot ze het niet meer hield.

Toen ze door de werkelijke hoofdpijn tot zichzelf kwam, kon zij zich niet losmaken van een gedachte die pijn veroorzaakte in haar onderbuik: als je door was gegaan had ik mij ook aan je gegeven.

[XIII]

Het was maar een paar stappen tot de bungalow. Maar het kind woog als lood op haar onderarm. Achter haar kwam Henk met Frank. Ik ga vast naar bed, had Ronnie gezegd, alsof zij er zeker van was dat Henk niet binnen vijf minuten zou terugkeren. Nila ontsloot de deur en knipte het licht aan. Daarna liep ze meteen door naar boven. De kinderen waren half ontwaakt, maar bij de aanraking van hun bed sliepen ze opnieuw vredig in, op het moment dat Nila hen toedekte.

'Wat een gewicht,' zei ze, toen ze beneden kwam.

Henk stond bij de keukenbar en staarde naar haar.

'Wat heb je?'

Hij kwam langzaam in beweging en deed twee stappen in haar richting. Toen hij voor haar stond sloeg hij zijn armen om haar heen en drukte haar hoofd tegen zijn borst.

Zij probeerde zich los te maken maar vermeed een worsteling. 'Niet doen,' zei ze in het volle begrip dat dit zwak en kinderachtig klonk, dat er allang meer in het spel was dan een dronken vrijpartij op een moment van opdoemende vrijheid.

Hij liet haar los en vroeg of zij hem iets te drinken wilde geven.

'Wat is er met je?' vroeg ze, op weg naar de ijskast. Zij haalde diep adem en probeerde zich de dingen lichtvoetig voor te stellen. 'Ik dacht even dat je me wou verkrachten.'

Ze lachte zenuwachtig. Haar onzekerheid irriteerde haar. Hoeveel keer in haar leven had zij zich al met een grap uit dit soort situaties gered, of ze nu gespeeld waren of niet.

Meestal gespeeld, met een ondertoon van ernst.

Nila voelde angst opkomen dat zij bij een volgende toenaderingspoging in drift zou ontsteken, waarna zij niet meer voor zichzelf instond en in staat zou zijn hem zijn zin te geven.

Met de bar tussen hen in gaf zij hem een blikje bier.

'Nou proost dan maar,' zei hij, 'of kan ik dat beter niet zeggen?'

Zij keek hem strak aan, niet in staat zich te ontspannen.

'Je moet zelf weten wat je zegt.'

'En wat je doet,' zei Henk.

Hij maakte het blikje open en zette het aan zijn mond. Daarbij verloor hij haar niet uit het oog.

'Maar ik wist niet wat ik deed,' zei hij. 'Of liever: ik wist het precies maar ik stond er niet achter. Ik had dat liever niet gewild. Ik weet niet hoe ik mij moet verontschuldigen.'

‘Niet op die manier,’ zei Nila. ‘We zijn tenslotte volwassen.’

Hij dronk het blikje leeg en veegde zijn mond af, een gebaar waarin zij iets beledigends vond. Zij kon dat niet verduidelijken En zij had er geen zin in.

‘Ik hoop dat dit onder ons kan blijven,’ zei Henk.

‘Je denkt toch niet dat ik zo kinderachtig ben.’

Henk schudde zijn hoofd.

‘Ik had gedacht dat dit bij jou wel kon,’ zei hij. ‘Ik heb vanaf het eerste ogenblik het idee gehad dat je aan dit soort dingen gewend was.’

‘Ik ben niet veel gewend.’

Hij hees zich wat moeizaam op een kruk.

‘Je kunt er natuurlijk aan afmeten wat voor een burgerlijke klootzak ik ben,’ zei hij. ‘Je komt iemand tegen die wat meer ontwikkeld is en op hetzelfde moment denk je dat het met de moraal wel zal meevallen.’

‘Denk je dat je geil wordt van studeren?’ vroeg Nila.

Hij aarzelde, het lege bierblikje tussen duim en wijsvinger.

‘Het feit dat ik dat zeg,’ vervolgde hij, ‘over dat burgerlijke. Dat heb ik nog nooit tegen een vrouw gezegd. En nu aarzel ik erover. Ik ben bang dat je denkt dat het bij een soort methode hoort.’

‘Dat denk ik niet,’ zei Nila.

Zij stond kaarsrecht achter de bar. Nam toen het besluit naar het kamergedeelte te lopen en op een van de ongemakkelijke rieten stoelen te gaan zitten. Henk draaide zich om op zijn kruk. Haar angst verdween. Ze voelde de neiging opkomen hem aan te raken en te zeggen dat hij rustig door kon praten, dat zij niets van hem verwachtte en zich niet opgelaten voelde door zijn aanwezigheid. Ze dacht aan Ronnie. Er was maar een afstand van twintig meter tussen hun bungalows. Ze verlangde ernaar bij haar te zijn. Dat maakte haar op dit moment niet angstig. Henk, in haar huis, liet als een aangeschoten roofvogel zijn schaduw over hun verhouding vallen.

Maar van een verhouding was geen sprake!

‘Jullie waren laat thuis,’ zei Henk.

‘Vertrouw je ons niet?’

Hij keek recht voor zich uit, alsof hij een beeld voor zich zag opdoemen dat hem niet losliet. Maar wat wist zij daarvan?

‘Ik zal je iets vertellen,’ zei hij. ‘Toen wij pas getrouwd waren

ging Ronnie op een avond met een vriendin naar de film. Ik maakte juist de balans voor de zaak. Zat tot aan mijn oren in het werk. Ze zouden iets gaan drinken na afloop. Op het moment dat ik er genoeg van heb, doe ik mijn boeken dicht en zie dat het twee uur is. Ronnie nog niet thuis. Ik maak me ongerust. Ik was pas getrouwd.'

'Dat ben je nu dus niet meer,' zei Nila.

Hij schudde zijn hoofd.

'Ze kwam om half vijf En de man van die vriendin bracht haar. Hadden thuis zitten praten. Ik keek naar zijn ogen en vertrouwde hem niet. Hij belazerde de boel. Maar ik heb nooit geweten hoe. Ik wou weten wat ze gedaan had. Ze gedroeg zich ontzettend afwerend. Ik maakte ruzie en ze deed afwezig. Er was iets. Daar bleef ik buiten.'

'Wat heb jij het moeilijk gehad in je leven,' zei Nila.

Haar stem klonk harder dan ze bedoeld had. Hij klonk in haar na alsof zij schreeuwde. Zij keek Henk recht in zijn ogen en dacht: ik kan het je vertellen. Je hebt er net zo goed recht op te weten wat er gebeurt als ik. Maar ik zal het nooit iemand vertellen. Het is van mijzelf.

Zij stak een sigaret op. Haar hand trilde licht, maar zij concentreerde zich zodanig dat het trillen overging.

Zij beet op haar lippen en besloot dat zij niet zou toegeven.

'Als ik zeg dat jullie gedrag mij aan die avond herinnerde, klink ik melodramatisch,' zei Henk.

'Dat klink je zeker!'

Zij schrok opnieuw van zichzelf. Ze dacht: ik moet hem nog iets te drinken geven. Ze liep naar de keuken en opende de koelkast Alsof zij geregisseerd werd. Vaststaande bewegingen, haar hele leven dezelfde. Zij besefte zo hevig dat zij op een bepaalde manier bezig was aan een herhaling van patronen, dat zij plotseling zenuwachtig begon te zoeken naar een andere houding, om de gevaren te keren.

Maar was ook dat laatste niet het soort toevoeging dat haar was aangeleerd, omdat zij instinctief anders zou reageren wanneer haar moeder haar af en toe een beetje had laten drijven op het toeval?

Ze was er zich van bewust dat Henk naar haar keek, haar geen seconde uit het oog verloor.

Ze trok het lipje uit het blikje en nam er een slok uit. Daarna

gaf ze het aan hem.

‘Het is het laatste,’ zei ze.

‘Laten we het delen.’

‘Als je het leeg hebt wil ik naar bed,’ zei ze. ‘Ik ben opeens zo moe.’

Henk liet zich van zijn kruk glijden en kwam naar haar toe. Toen hij voor haar stond, zonder haar nog aan te raken, voelde zij een ogenblik de behoefte haar hoofd tegen zijn borst te leggen en zich door hem te laten strelen. Dan zouden ze vanuit elke richting een driehoeksverhouding hebben opgebouwd. Maar ze verdroeg het idee niet dat ze met Henk op dezelfde plaats zou liggen als waar Ronnie haar gestreeld had zonder dat zij opwinding voelde. Wel andere emoties, de behoefte te huilen, haar hoofd tegen Ronnie's borsten te leggen en iets tegen haar te zeggen dat in het besef van een volkomen vrijheid in haar opkwam. Een soort oplossing voor problemen, of een toegang tot mogelijkheden die zij nog niet inzag, alleen maar voorvoelde. Daar verlangde zij opnieuw naar.

‘Waarom zeg je niet waar je zin in hebt?’ zei Henk zacht.

Ze voelde een huilbui opkomen. Moest daar snel iets aan doen. Naar boven lopen. Roepen dat hij haar niet kon volgen. Bij Frank gaan liggen en hem strelen, zoals altijd wanneer zij kwaad was op Frits, de wereld onder zich voelde wegzinken in het besef dat het niet zo was, dat ze bleef drijven, voortdurend moest doorgaan, verdrietig worden en getroost, al maar door, tot ze niet meer kon.

‘Verdomme,’ zei ze. ‘Ik heb nergens zin in.’

‘Dat bedoel ik niet,’ zei hij. ‘Ik wil weten wat je denkt.’

‘Waarom?’

‘Omdat je me intrigeert. Omdat ik gek word als ik naar je kijk.’

‘Dat klinkt lichtelijk overdreven.’

Zij voelde haar neiging te gaan huilen wegtrekken. Zij bewoog snel heen en weer tussen weerloosheid en irritatie. Het laatste gevoel was haar het meest vertrouwd. Of andersom? Met het laatste wist ze tenminste iets te beginnen!

‘Dat klinkt niet erg aardig,’ zei Henk langzaam. ‘Ik bedoel het niet overdreven.’

‘Ik heb er nu geen zin in,’ zei Nila vermoeid.

‘Je kon anders wel op een idioot uur met mijn vrouw thuiskomen.’

‘Wat doe jij nu anders?’

‘Ik wil weten wat er met haar is,’ zei Henk. ‘Ik ben niet gek. Ze gedraagt zich afstandelijk. Of volslagen mallotig, zoals net.’

‘Jij werkte er anders aardig aan mee.’

‘Neem het me kwalijk,’ zei Henk. ‘Ik wou haar uitproberen.’

‘En ben je er nu achter?’

Ze klemde haar tanden op elkaar. De neiging om hem dwars te zitten stemde haar op een uitdagende manier vrolijk.

‘Ze is je speeltje niet,’ ging ze verder. ‘Ze hoeft je niet alles te vertellen meneer Volnaar.’

‘O jawel,’ zei Henk met grote nadruk. ‘Dat is toevallig de afspraak tussen ons.’

‘En die heb jij bedacht.’

‘Waarom?’ zei Henk.

‘Omdat jij de baas bent.’

Zij besloot plotseling ermee op te houden. Tegelijk begreep ze dat daarin iedere mogelijkheid tot argwaan lag. Maar verder gaan was nu onmogelijk. Ze draaide haar hoofd van hem weg.

‘Ik heb niets met je te maken,’ zei ze zacht.

Hij kwam dichtbij haar staan, nam haar hoofd tussen zijn handen, trok haar toen tegen zich aan en kuste haar. Zij hield haar mond gesloten.

Hij legde zijn handen op haar bovenarmen.

‘Wat moet je man van je denken?’ zei hij. ‘Zelf gaat ie niet eens met vakantie. En hij denkt bij zichzelf: dit doe ik nou allemaal voor mijn gezin. Wat ben ik goed. Mijn vrouw ligt aan het strand. De kinderen plassen door het water. En ik houd mij bezig met de oorlog. Ik word steeds smeriger. Ik ga een mens vrijpleiten die ik eigenlijk zou moeten doodschoppen. Maar dat hoort niet in ons rechtsbestel. En wat doe jij?’ Hij wachtte een moment en zei toen langzaam: ‘Jij gaat met mijn vrouw dansen en jullie komen op een vreemde, samenzweerderige manier thuis. En je denkt dat je dat rustig kunt doen. Maar dat is een leugen. Dat snap je toch wel? Jullie bestaan godverdomme alletwee uit leugens!’

Hij begon te huilen. Zij was niet gewend aan huilende mannen. Frits beet liever zijn tong af Waarna hij hoogstens zou huilen van lichamelijke pijn. En dat tolereerde hij al helemaal niet Maar wat wist hij over pijn? Hij had hoogstens eens zijn duim tussen de deur gehad. En hij bestudeerde een dossier. Probeerde het lek te vinden in een getuigenverklaring die huilend en in pijn was opgesteld.

Zij legde haar hand tegen Henks wang.

‘Heb je er wel eens over nagedacht,’ zei ze zo vriendelijk mogelijk, ‘dat jullie mijn leven komen binnenvallen en binnen twee dagen niets dan wanorde te voorschijn brengen. Ik moet dat ook maar opvangen.’

‘Ik zal je helpen,’ zei Henk, zijn ogen drogend met duim en wijsvinger.

Hij haalde zijn neus op.

‘Dat wou ik steeds zeggen.’

Zij glimlachte naar hem.

Opeens weer keek zij naar zichzelf. Zoals zij dat korte tijd daarvoor had gedaan, toen zij naast Ronnie lag en naar haar luisterde. Ronnie leek op dat moment wel een spraakwaterval. Ze vertelde over de dingen die fijn waren en de wereld zouden verlichten. Die de kwade, winterse aandoeningen uit haar fantasiewereld verdreven. Daarbij werd haar opwinding steeds heviger. Ze vroeg aan Nila om reacties die zij niet kon opbrengen.

Nu maakte zij zich op om Henk te troosten.

‘Ik heb de neiging de dingen om mij heen maar een beetje op hun beloop te laten,’ zei Henk. ‘Maar als het niet goed met me gaat denk ik dat ik niet veel waard ben. En dan probeer ik iets te vinden dat mij geruststelt. Ik gedraag me bij jou belachelijk.’

‘Dat kan me niet schelen.’

‘Het kan je wel schelen,’ zei Henk. ‘Jij hebt ook liever gezelschap waar je plezier aan beleeft. En als het je werkelijk koud laat wat ik zeg, dan betekent het dat je je niet voor mij interesseert.’

‘Waarom is dat nodig?’

Hij maakte een verontschuldigend gebaar.

‘Zou je het mij kwalijk nemen als ik een kritische opmerking over je man maakte?’

‘Het ligt eraan welke.’

‘Jij mag elke rotopmerking van me maken die je wilt over Ronnie. En dan nog zal ik denken dat je haar aardig vindt.’

‘Maar jij kent mijn man niet.’

‘Uit de krant. Heel summier natuurlijk.’

‘Wat wou je over hem zeggen?’ vroeg ze.

‘Ik vind hem een lul.’

‘Weet je dat zeker?’

Ze probeerde gekwetstheid te tonen. Maar ze was niet kwaad.

Het deed haar niets. Het stond zo ver van haar af.

'Ik ben jaloers op hem,' ging Henk verder.

De vermoeidheid trok haar oogleden neer. Op de verre achtergrond begreep ze zijn behoefte duidelijkheid te scheppen door reacties bij haar los te weken. Zij besefte tegelijk hoe weinig zij voor hem in huis had. Hij opereerde op een golflengte waarop zij niet ontving. Toen zij dit naar de oppervlakte van haar denken bracht, voelde zij er onverschilligheid omheen. Alles kon nu met haar gebeuren zonder dat zij eronder leed. Zij keek slechts toe.

Maar waarom dacht ze dat?

'Waarom antwoord je me niet?' zei Henk. 'Is het niet interessant genoeg. Ben jij zo iemand die het best vindt dat ze haar man een lui noemen. Wat sta jij een eind boven ons. Godverdomme!'

Het laatste woord sprak hij uit op zachte toon. Het leek of zijn gekwetstheid erin wegebde.

Nila sloot haar ogen en concentreerde zich op een antwoord. Zij richtte zich uit alle macht op een bepaalde aanvaardbare oplossing. De bevrijding van iets dat ze niet onder woorden kon brengen. De angst die zich opnieuw over haar heenboog en haar omvatte. Beelden van tuinen, geschreeuw, haar jeugd die voorbij schoot in ongeordende beelden die zij niet kon stilzetten. Het uitzicht op haar toekomstige dood, een onbeweeglijk masker te hard voor vingerindrukken. Haar lichaam opgepakt en in een kist gelegd. Het sluiten van het deksel. Zij was dood, maar de angst dat zij dit toch zou voelen, de aarde op het hout hoorde vallen. De verschrikkelijke eenzaamheid waarin zij niet meer ademhaalde en zelfs haar hart niet meer hoorde. De stilte. En toch beleefde zij dit; zij was erbij. Zij was stom en haar hersens waren uitgeschakeld op het punt van het bedenken van handelingen. Zij hoorde het gemurmel van stemmen. Een herinnering in haar schreeuwde dat zij eruit wilde.

Zij keek sprakeloos naar Henk. Probeerde iets te zeggen in het besef dat het niet lukken zou. Zij smeekte hem woordeloos niet tegen haar te spreken, zijn beledigingen voor zich te houden, haar huis te verlaten. Maar hij zat in elkaar gedoken, wachtend op een reactie die hem perspectieven bood.

'Waarom zeg je niets?'

Hij schudde haar door elkaar.

'Niet doen,' zei ze zwak. 'Ik kan het uitleggen.'

'Ik wil geen uitleg,' zei hij bits. 'Uitleg is bij vrouwen zoals jij al-

tijd een uitvlucht.'

'Waarom laat je me niet met rust?'

'Ben je te stom om dat te begrijpen?'

Zij schudde haar hoofd iets te fanatiek. Het kon haar ook niet meer schelen. Hij schreeuwde via haar tegen een ander. Naar zichzelf, waarschijnlijk.

'Streel me,' zei hij zacht, gebiedend. 'Alsjeblieft. Doe aardig tegen me. Laat me tot rust komen. Je maakt me gek.'

Hij boog zijn hoofd en drukte het tegen haar borst. Terwijl hij dat deed begon hij haar uit te kleden. Zij ging op de grond liggen. Hij trilde. Boog zich over haar heen en bracht zijn half slappe lid tegen haar schaamlippen.

'Ik doe het met je,' zei hij.

Op datzelfde moment kwam hij klaar, zaad vloeide tussen haar billen. Zij streelde hem, bijna automatisch. Hij bleef op haar liggen.

'Je liet me gewoon gaan,' zei hij.

'Ik kon moeilijk anders, nietwaar?'

Hij rookte een sigaret, bijna klassiek.

'Ik kan moeilijk nog iets over je man zeggen,' zei hij. 'Nu ken je in ieder geval een nog grotere lul.'

'Ik neem het je niet kwalijk.'

'Weet je nog iets anders?' Wat is dat godverdomme voor manier om iemand die je zojuist verkracht heeft iets niet kwalijk te nemen. Muggen neem je ook niets kwalijk!'

'Ga je alsjeblieft niet inbeelden dat je me verkracht hebt.'

'Het stelde inderdaad niets voor.'

Zij legde een hand op zijn knie.

'Waarom ga je niet slapen?' zei ze. 'En dan zien we de dingen morgen in een ander licht. Ik ben niet van plan kwaad op je te worden. En je hebt gelijk dat ik zelf in verwarring ben.'

'Jij bent de enige die weet waarvoor ze staat.'

Zij glimlachte.

'Als je zoiets zegt zou ik werkelijk met je kunnen slapen,' zei Nila. 'Want ik verlang er ook naar dat iemand mij geruststelt. Misschien heb ik dat wel steeds meer nodig.' Zij wachtte een ogenblik. 'Het zit er niet in.'

'Je moet naar huis,' zei ze even later.

Hij schudde zijn hoofd.

‘Ik voel een ontzettende spanning,’ zei hij. ‘Mijn hoofd staat op barsten.’

Buiten begon het zacht te waaien. Het luik voor het raam, dat zij niet had vastgezet, klepperde tegen de lijst.

‘Ik ga naar huis,’ zei Henk.

[XIV]

Onmiddellijk na het ontwaken herinnerde Nila zich de gebeurtenissen van de vorige avond. Een drukkend gevoel nestelde zich in haar maag, een herinnering die was achtergebleven om haar pijn te doen. Zij zag er tegenop naar buiten te gaan om daar Ronnie te ontmoeten. Henk benauwde haar minder. Het gedrag dat hij vertoond had behoorde bij het patroon van haar leven, de feestjes bij vrienden, waar de drank zegevierend rondging en de mannen het gevoel gaf dat zij zweefden door de buik van een immens plezierschip, waar omhelzingen niets om het lijf hadden en verlangens een verwoording vonden die niets onderdeed voor het proza van wijnkenners.

De kinderen kwamen uit hun bed en begonnen een strooptocht naar koek.

Zij stond op met een lichte hoofdpijn, die minder werd bij het wassen maar niet helemaal verdween.

Schoorvoetend ging ze naar buiten. Bij de Volnaars heerste nog een diepe rust, maar alsof haar verschijning een signaal in werking had gezet, werden de luiken geopend en verscheen Henk met ontbloot bovenlijf in de raamopening.

Hij zwaaide naar haar.

Even later zag ze Ronnie door de half-donkere kamer lopen.

Zij maakte het ontbijt en at lusteloos het toastbrood dat niet vers meer smaakte.

‘Wanneer gaan we naar het strand mamma?’ vroeg Frank.

Alsof hij dat niet wist, niet iedere dag aan haar gevraagd had.

Ze sloot haar ogen en zag de rustig kabbelende golven, de oude Engelse dames die badpakken droegen uit een voorgoed voor hen verloren wereld, de burgerlijke snit van de Duitse kleding en de Nederlanders met hun goed bedoeld geschreeuw. Ook herinnerde zij zich op dit moment nauwkeurig hoe tevreden zij zich had gevoeld toen zij hier rondwandelde met Frits. Het verrukkelijke heimwee in het vooruitzicht dat zij weer naar huis zou gaan. De herinnering die er al was toen zij haar eerste indrukken opdeed. Merkwaardig was dat: je kon het heden op een bepaalde manier al in de verleden tijd beleven. Zo was. je alweer ergens geweest op het moment dat je arriveerde. Het enig aanvaardbare heimwee.

Haar gevoel van verleden tijd werd steeds sterker. Dat duidde erop dat zij Frits miste. Als Frits erbij was zou hij haar de dingen opnieuw laten zien. Zij idealiseerde hem, nu hij zo ver weg was.

Een veeg teken. Maar daar stond tegenover dat hij op vakantie meestal veranderde in de man die hij vroeger was, althans haar de suggestie aan de hand deed dat hij voor een maand veranderde.

Zij durfde zich de laatste tijd nauwelijks meer toe te geven dat zij het prettig vond wanneer Frits de dingen voor haar regelde. Ze voelde zich een klein meisje, aan de hand van haar vader. Mijn man als vader, dacht ze. Wat een truttige gedachte. Ze werd week, ze was niet gewend alleen te zijn. Ze had zin om ruzie te maken, iemand voor rotte vis te schelden. Op zoek naar een antwoord.

Daarin faalde Frits de laatste twee jaar. Hij gaf te gemakkelijk toe. Hij kwam moe van zijn werk en liet haar problemen gelaten over zich heen gaan. Maar ze gleden van hem af. Zijn volwassenheid was een glad en ondoordringbaar schild, waarbinnen hij zijn leven leidde. Wat hij niet begreep was dat zij volwassenheid haatte. Het was een ander woord voor roest. De tijd dat de ideeën zijn uitgewoed en idealen verstikken in een rijstebrijberg ironie. Zij haatte ironie, hoewel zij om Frits moest lachen als hij snedig van zich afbeet bij een van haar aanvallen.

Frits legde haar lam, maakte haar week en zacht. Liet haar zien dat zij een vrouwtje was, vooral omdat hij wilde dat zij zo'n gedrag vertoonde. Frits hield van vrouwtjes, wilde met vrouwtjes naar bed.

Het woord emancipatie vond hij dolkomisch. Het kwetste haar dat zij hem daarin gelijk gaf Ouderwetser patroon kon haast niet. Maar zij kon zich niet bij de situatie neerleggen en spelen alsof het anders was. Zij was geen actrice. Zij haatte de rol van haar leven. Maar zij wist evenmin hoe zij zich een betere moest wensen.

Zij wilde weten of ze normaal was. Dat was haar eigen vraag die nooit door een ander aan haar was gesteld.

Nu had zij met Ronnie in een bed gelegen.

Zij wilde die gebeurtenissen uitvegen. Zij kon ze ontkennen. Een tour de force uithalen door naar Ronnie toe te lopen en een bus oploskoffie te lenen. Brutaalweg haar aankijken en denken: ik ken jou niet, je bent een voorbijgangster.

Zij voelde zich plotseling onpasselijk worden bij de gedachte dat zij had moeten toekijken hoe Henk en Ronnie elkaar bezaten. Maar dat laatste was toch niet gebeurd?!

Gebeurtenissen schoven door haar geheugen en brachten haar in de war. Dingen gebeurden, konden gebeuren, zouden nooit

plaatsvinden, terwijl ze onder de oppervlakte met nooit aflatende hevigheid voortwoedden.

Frits kwam terug in haar geheugen. Hij pendelde heen en weer tussen de positie van genotvolle mogelijkheid en nietszeggende afstandelijkheid. Hij hield haar hand vast terwijl ze naar een strandje zochten waar ze alleen konden zijn. Hij bekende haar blozend dat hij in de open lucht met haar wilde neuken. ‘O,’ had ze gezegd. ‘Is dat dan gezond?’

Ze hadden gelachen, hij omhelsde haar, zei dat hij haar geestig vond en dat de gedachte hem opwond onder de hete zon in haar te gaan, terwijl ieder ogenblik een ander paar kon opdoemen vanachter de rotsen.

‘Je bent net een kind,’ had ze gezegd.

Merkwaardig dat die beelden met zo'n toenemende frequentie terugkwamen. En dat het haar na vijftien jaar irriteerde dat zij een antwoord had gegeven dat hem van het plan deed afzien. Maar zij was zelf nog een kind.

Het werd haar steeds duidelijker: zij was bang zonder Frits. En zij miste hem. Zij miste hem al zo lang. Hij lag tegen haar aan en warmde haar als zij het koud had in bed. En dan nog miste zij hem. Misschien dan wel het meest. Zij wilde hem terug zoals hij vijftien jaar geleden was. Ook dat was maar een gedeeltelijke waarheid. Zij miste zichzelf, zoals zij toen was. Zij miste iemand in haar buurt die nog iets aan het worden was. Zij voelde zich voltooid, klaar om bijgezet te worden in de vitrine van de ouderdom. Dat wil zeggen: wat zij daaronder verstond. Een mens die al zolang meeging dat het voor de hand lag dat hij het nog wel even zou blijven doen. Een noviteit van toen, inmiddels afgeboekt van de rekening.

Van wiens rekening?

Niet die van Frits. Want dit gold voor hen beiden. En ook niet die van hun kinderen. Was het dan uiteindelijk, via een soort omweg, toch die van haarzelf, een kasboek waarin zij af en toe een blik moest werpen die haar met afschuw vervulde. De gouden opdruk, de keurige lijnen waarmee alles opgeschreven stond: voltooide tijd.

Ze voelde zich belazerd.

Sommige van haar vriendinnen vertelden haar dat zij zichzelf moest openleggen. Dat dit in het tijdsbestel paste. En daar stond zij. Ze wilden haar leren zichzelf te zijn. En kijk, zij was zichzelf Wat dan nog?

Ronnie was degene die op het moment dat ze haar ontdekte, de bungalow uitrende en haar op de wangen kuste.

‘Zal ik je eens wat vertellen? Ik werd niet eens wakker toen Henk thuiskwam.’

[XV]

Met Henk en Ronnie zat zij op het strand en keek naar de het water in- en uitlopende kinderen. De drukte om haar heen deed haar herinnering onwillekeurig teruggaan naar een vakantie vol stilte.

Met Frits had zij een vriend van hem bezocht die een huis had gekocht in Zuid-Frankrijk, in het gebied van de Tarn en Garonne. Het was een vervallen boerderij met een gevelsteen die het jaar 1701 aangaf. Ten tijde van de aankoop stonden alleen de ongemetselde muren en het dakgespant nog overeind. De vriend besteedde er ieder jaar zijn gehele vakantie aan om de tochtige behuizing bewoonbaar te maken. Toen zij arriveerden had hij al nieuwe dakpannen gelegd en een badkamer geïnstalleerd waaraan alleen nog de muren ontbraken. Rustig natafelen op de moderne wc was er niet bij. Zij moest zich een weg banen door woekerend struikgewas om de ton te bereiken. Daar had ze geen moeite mee. Maar Frits wist niet wat hem overkwam: het deksel weghalen en in een emmer mensenstront kijken. Terwijl hij al buikkrampen had!

Genoegens van het buitenleven.

's Nachts lag zij op haar rug op een luchtbed en staarde naar de minstens drie eeuwen oude balken, stuk voor stuk met hun eigen natuurlijke knik om de last van het dak te kunnen dragen. Versteend hout, waarvan ze de bast op sommige plaatsen met haar nagel kon afpellen. Daaronder de hardheid die een nieuwe eeuw zou gaan trotseren. Zij keek tegen de onderkanten van de zwarte balken en realiseerde zich met ongekende hevigheid dat zij hier naar het verleden opkeek. Dat dit landschap met zijn boerderijen en krotten nooit was veranderd, zoals haar eigen omgeving de ene na de andere metamorfose had ondergaan. Het verschafte haar een gevoel van opwinding: haar werd een blik gegund in de keuken van het vakmanschap op de grens van de zestiende en zeventiende eeuw. De kennis van die tijd kwam haar uit het hele huis tegemoet. Zij zag zich onder de grote schouw zitten, terwijl haar rug alweer koud werd. Buiten maakten de vogels een hels lawaai. Zij ademde de zuurstof van de vrije ruimte.

Toen zij daaraan dacht, kwam het strandje met zijn overvloedige bevolking haar benauwd voor. Zij probeerde Frits uit haar geheugen te zetten. Maar zij kon niet verhinderen dat haar gedachten opnieuw teruggingen. Hoelang was het geleden? Zij gingen voor de tweede keer met elkaar op vakantie. Zij had haar studie opgegeven, het stomste wat zij ooit had kunnen doen. ‘Doe jij het woord maar,’

zei Frits in haar geheugen. ‘Jij hebt Frans gestudeerd.’ Twee jaar had zij ingeschreven gestaan. Van studeren was nauwelijks sprake. Daarom klonken die woorden als een belediging in haar na, hoewel hij het zo niet bedoeld had. En hoe gemakkelijk had zij het voornemen haar studie af te maken laten varen! Kennis leek toen zo ondergeschikt aan de liefde. Maar nu de liefde haperde, schoot de kennis met verdubbelde hevigheid tekort. Zij kon Frits er nooit van beschuldigen dat hij haar het studeren onmogelijk had gemaakt. Maar onbewust had hij daar wel naar gestreefd. Hij was twee jaar ouder dan zij. Twee jaar verder met zijn eigen studie. En hij wilde op stel en sprong trouwen. Gaf haar nauwelijks de kans die wens ook van haar kant uit te spreken. Maar zij liet zich zijn attenties en de daaruit volgende verloving aanleunen. Hun gezamenlijk leven bezat al te veel vanzelfsprekendheid.

In haar irritatie volgde zij Ronnie, die een waterfiets ging huren. Even later trapten zij loom van het strand weg, een kind tussen hen in. Af en aan varen om een ander kind de kans te geven van hun zeemanschap te genieten. Het leven van moeders.

Zij verlangde naar Frits. Drijvend op het water, nergens over pratend, verlangde zij naar warmte en strelingen.

Af en toe keken Ronnie en zij naar elkaar. Ronnie glimlachte en raakte haar even aan.

Toen zij na een uur de geïmproviseerde aanlegplaats betrad, trilden haar benen van de inspanning. Zij gaf Ellen een hand en liep met haar in de richting van de parasol die zij gehuurd had. Henk wachtte bij de spullen.

‘Ik wil wat eten,’ zei hij. ‘Gaan jullie mee?’

Maar zij wilde op het strand blijven. Zij moest een paar uur alleen zijn om zich voor de rest van de dag te hernemen.

[XVI]

Zij werd wakker onder de parasol na een droom die misschien niet meer dan een paar minuten in haar had rondgespookt en waarvan zij zich één aaneengesloten rij beelden herinnerde.

Zij zat in de tuin van haar huis en wachtte op de komst van haar moeder. Het was drukkend warm. Zij had haar bloes opengeknoopt. Plotseling arriveerde er een auto waaruit vier honden sprongen. Zij was altijd bang geweest voor honden. Alsof deze dat wisten, het aan haar spoor konden ruiken, achtervolgden ze haar waar zij zich ook bevond. Vrolijk kwispelend renden ze op haar af en sprongen tegen haar op. Van kwispelen was nu geen sprake. De honden renden haar tuin binnen en begonnen de bloemperken te verwoesten. Jankend achtervolgden ze elkaar. En toen stonden ze tegelijk stil en keerden zich in haar richting. Zij zat bewegingloos op haar stoel. De honden kwamen langzaam op haar af. Toen ze op een meter afstand van haar bleven staan, zag zij pas dat ze aan lange leidsels vastzaten. Die leidsels kwamen samen in de hand van haar moeder. Het was een grote, eeltige hand. Geen hond zou er zich aan kunnen ontrukken.

Zij ging zitten en peinsde met tegenzin over de betekenis van de droomhonden, wier verschrikking haar had doen ontwaken. Tegelijk besefte zij dat zij iedere betekenis die zich aandiende, probeerde terug te dringen.

Zij hield de kinderen in het oog. Wanneer iemand hen plotseling wilde wegnemen, zou zij zich niet kunnen verroeren. Met een schok realiseerde zij zich dit. Maar ook begreep zij de onzin van die gedachte. Zij was uitstekend in staat zich te verweren.

Zij ging staan en keek Frank na, die met zijn schepnet naar de kleine steiger liep die vanaf het strand was aangelegd ten behoeve van een alweer naar elders verplaatste bootdienst.

‘Ik wil ook vissen vangen,’ zei Ellen.

Nila liep naar haar dochter toe en knuffelde haar. Daarbij onderging zij de gewaarwording dat Ellen zich losrukte en haar broertje achterna ging. Maar het meisje bleef staan en legde haar hoofd zelfs een ogenblik tegen Nila's bovenbeen. Dit ontroerde haar. Het gevoel was niet sentimenteel, omdat er geen beelden mee waren verbonden van idylles, de restanten van vorige levensfasen.

Zij voelde de warmte van haar dochters hoofd, en de natte haarslierten. Zij keek omlaag en streelde Ellen over haar wang. Zij probeerde iets tegen haar te zeggen, maar het was alsof de woorden

die in haar opkwamen geen van de barrières rond haar emoties konden passeren. Zij besefte het gevaar van de spanning die zich in haar opkropte.

Zij trok Ellen mee naar de wrakke aanlegsteiger. Nog voor zij halverwege was, verscheen Frank met zijn schepnet, ontdekte hen en zwaaide uitbundig.

'Frank!' schreeuwde zij. Ze begon te wenken.

Haar zoon wachtte rustig tot zij bij hem was.

'Ik heb een zeeëgel gevangen mamma,' verklaarde hij trots.

Een zwart, stekelig balletje dreef in zijn emmertje.

'Weet je wat er gebeurt als je erin trapt?' vroeg Nila bezorgd.

Ellen boog zich voorover en bekeek de vangst.

Dat is het met mij, dacht Nila. Zelfs om een zeeëgel in een emmertje ben ik bezorgd.

Zij ging terug naar haar ligbed, draaide de parasol een beetje en probeerde te lezen.

Zij schrok wakker toen Ellen bijna op haar hoofd ging zitten.

'Mamma,' zei Ellen. 'Frank vangt ook voor mij een zeeëgel.'

'Voorzichtig hoor.'

'Hij is helemaal daarheen,' zei Ellen.

Zij wees in de richting van de steiger.

'Zeg maar dat hij niet te ver gaat.'

Ellen holde weg.

Zij sloot haar ogen en voelde opnieuw de slaap opkomen. Maar zij wilde er niet voortdurend aan toegeven.

'Mamma,' zei Ellen, die weer naast haar stond. 'Ik zie Frank nergens.'

'Ga hem maar even zoeken,' zei ze. 'Zeeëgels zitten meestal onder de rotsen.'

'Frank zit niet onder de rotsen mamma.'

Zij ging staan. Haalde diep adem. Duwde de paniek die even opkwam naar de achtergrond. Zij zou Frank gaan ophalen. Zij voelde zich opgelucht om het feit dat ze niet hals over kop over het strand begon te draven, een willoos slachtoffer van haar impulsen. Maar even plotseling schaamde zij zich voor de effecten van de vorige avond, waardoor haar waakzaamheid voor de veiligheid van Frank en Ellen verslapte.

Ze keek om zich heen, tuurde over de zee. Genoeg baders. Maar geen Frank.

Waarom waren de Volnaars nog niet terug?

Frank, dacht ze.

Hij kon niet ver zijn. Rustig liep ze in de richting van de aanlegplaats voor waterfietsen. Waarom zo opgelegd? Zij voelde zich toch niet rustig. Hoefde zich niet rustig te voelen. Ze was haar kind kwijt. Hij kwam natuurlijk direct opdagen. Maar ze wilde hem zien. Nu meteen. Het is mijn straf, dacht ze. Zo gaat het: je angstig maken zonder dat je gebeurtenissen kunt tegenhouden. Als de klok slaat groeien je handen boven je graf Maar ze rende nu al langs de aanlegplaats en riep de naam van haar kind. Ellen achter haar. Nee, Ellen bleef achter. Ze liet zich op haar knieën zakken en keek in het water. Hij was natuurlijk blijven haken. Gevallen. God, ze was te laat.

'Frank!' schreeuwde ze. 'Frank!'

Op noch onder de aanlegplaats zat haar zoon. Ze begon langs de kust te rennen. Wat moest ze doen? Ze kende geen Spaans. Ze zag geen politie. Ze riep maar steeds zijn naam en dacht opeens: hij is natuurlijk terug, hij zit op de handdoek naar zijn egeltje te kijken. Zij draaide zich om en rende naar de plaats waar zij zaten. Ellen zat naast de parasol en keek op noch om.

'Ga je broertje zoeken!' riep ze wanhopig.

Ze liep de andere kant op. Het strand was smal en overzichtelijk. En haar zoon bleef onzichtbaar. Dus ging zij van het strand af en stak het weggetje over dat van het bungalowpark naar het plaatsje leidde. Daarachter was het land, misschien zat hij tussen de bomen gehurkt. Of het ijswinkeltje. Hoe kwam hij aan geld? Had hij stiekem geld gestolen en probeerde hij zich met zijn ijsje te verbergen? Zoiets deed hij nooit. Ze ging naar de winkel, maar zelfs de eigenaar was afwezig.

Ze besefte dat ze voortdurend Franks naam schreeuwde.

Henk kwam uit de richting van de bungalows naar haar toelopen. O mijn god, dacht ze, nu ziet hij dat ik begin te huilen. Ze kon het niet uitleggen. Hij kwam bij haar, legde zijn arm om haar schouders en drukte haar tegen zich aan. Hij zei iets over Frank, maar zij wilde niet luisteren. Ze huilde.

Er kwamen onweerswolken aangedreven. Ze wilde de donder horen knetteren en kletsnat worden. Ze was uitgedroogd en de hitte die ze gedurende al die dagen in haar lichaam had verzameld sloeg naar buiten. Ze had behoefte aan ijs, wat gek was dat: groen

gekleurd ijs. Ze huilde met lange uithalen. De wereld werd donker. Dat viel des te meer op nu de zon achter de wolken schuilging.

Door haar tranen heen keek zij hoe de mensen het strand verlieten. Op de mannen na die langs de waterlijn liepen en soms de zee in gingen.

'Kalm maar,' zei Henk van een onmetelijke afstand. 'Het is niets.'

Ook Ronnie was nu vlakbij haar. En Ellen.

Ze liet zich maar gaan. Ze moest dat zichzelf toestaan. Wanneer zij het nog langer uithield, zou zij uit elkaar knappen. O nee. Juist niet. Ze kreeg hoofdpijn. Voelde alsmaar sterker het verlangen te slinken. Nu kwam er een auto het weggetje af Daaruit stapten twee soldaten. Ze droegen zwarte kepi's. Zij wilde weglopen en zich verschuilen. De soldaten kwamen in haar richting en verzochten haar in de auto te stappen.

Zij verstond wat ze zeiden. Alsof ze haar eigen taal spraken. Het was alles zo duidelijk.

'Ik wil hier blijven,' zei ze. 'Laat me alsjeblieft hier blijven.'

Henk drukte haar steviger tegen zich aan.

'Het komt goed,' zei hij. 'Alles komt goed.'

Ronnie boog zich naar haar toe.

'Wij houden van je,' zei Ronnie. 'Wij zijn allemaal bij je.'

Alsof ze een kind was.

Als jullie er niet waren geweest, dacht ze, dan was ik nu helder en zat hij naast me.

Maar tegelijk besefte zij dat dit niet waar was, dat er zoveel andere dingen in en om haar aan de gang waren. Het leek alsof er een toenemende ruis over haar kwam, het geraas van de zee die niet langer buiten haar bestond.

Een ogenblik later wilde zij niet denken over verwarring of rust. Zij stond midden in haar leven en van alle kanten kwamen herinneringen over haar, een regiment zonder generaal, troepen die elkaar zouden verslinden. Zij keek naar de mensen om haar heen en zag ze vervagen. Zij voelde dat ze haar vastpakten en haar streelden. Zij lag op een hoog bed en keek in de richting van Frits, die in een tijdschrift las dat een verpleegster hem had aangereikt. Af en toe zag hij naar haar op en glimlachte bemoedigend. Zij kon niet spreken. Haar lichaam bracht zich in gereedheid de vrucht uit te werpen. Zij probeerde zich een kind voor te stellen, een gezicht. Nu dreef het zijn laatste ogenblikken vredig in haar uit. Wat zou

hij meemaken, was hij zich bewust van het feit dat hij de warmte van haar baarmoeder moest verlaten?

Zij wilde Frits vertellen wat zij voelde, dat de weeën nu sneller begonnen te komen en dat ze bang was, niet verlangend het kind in haar armen te houden omdat het niets kon zijn. Het kon nooit wat zijn. Het zou opgroeien en misschien niet oud worden. En als het wel oud werd zou het toch nog sterven. Waarom dacht ze aan die vreselijke dingen? Waarom was zij al voor de geboorte van een kind dat zij zo graag gewild had zich bewust van diens sterfelijkheid? Kon zij die gedachte niet terugdringen? Wat kostte het haar om dat tot stand te brengen? Zij wilde met Frits praten en hem vragen wat hij voelde. Maar Frits keek in een blaadje en verborg zijn gevoelens.

Opnieuw kwam een wee opzetten, heviger dan de vorige. Zij stak haar hand naar Frits uit en voelde zich lelijk en oud. Ze wilde nu maar één ding: verlost worden van het wezen in haar. Het proces kon niet meer tot stilstand worden gebracht. Zij was al niet meer één met het kind.

Baby's hadden haar vertederd. Ze hadden haar vertederd en even later afschuw ingeboezemd. Het idee dat zij achter een kinderwagen moest lopen, luiers verwisselen, op tijd thuis zijn. Dat haar egoisme genadeloos in de schaduw werd gesteld door de ijzeren wil van een ander. Frits, dacht ze, in godsnaam Frits. Ze kon niets meer bedenken. Ze wilde dat hij naar haar toekwam, wegging en weer terugkeerde. Haar in ieder geval niet in deze toestand zag. Hij stond zo ver van haar. Hij stond al ver van haar tijdens de conceptie. Of beeldde zij zich dat in, had zij zichzelf afgesloten van anderen, leefde zij achter een vrolijke façade van het huishouden regelen zonder dat er sprake was van enige vreugde? ‘Zal ik de zuster roepen?’ vroeg Frits. Zij knikte. Roep jij de zuster maar, als je niet meer weet hoe je de zaak moet regelen is daar altijd nog de zuster. Hoe zou hij reageren als hij hier zelf lag? Hij zou moord en brand schreeuwen en zijn studievriendjes die het tot arts gebracht hadden ontbieden om zich te bezatten aan zijn bed. Alleen maar om er een verhaal aan over te houden. Mannen leefden terwille van het verhaal. Alles wat ze beleefden stond in het teken van het vertellen. Kon zij dat ook maar. Maar ze wist niet hoe. Zij zweette, het leek of ze uit elkaar zou barsten. ‘Roep de zuster,’ hijgde ze.

Zij wilde geen kind. Dat wist zij nu zeker. Zij zou zich niet ver-

zetten, maar ze wilde geen kind. Ze kon er niet genoeg van houden. Zij hield ook niet genoeg van Frits. Zij hield zoveel van hem dat het gevoel belachelijk werd: hij zat naast haar en liet zijn tijdschrift voor wat het was zonder het los te laten. De lafaard. Hij probeerde zich uit de voeten te maken, interesseerde zich voor wetenswaardigheden die er niet toe deden. Hij zag het kind komen en probeerde dat al onmiddelijk in te passen binnen zijn vastomlijnde bestaan. Maar dat werd omvergeworpen. Waarom realiseerde hij zich dat niet: het werd omvergeworpen doordat hij verantwoordelijkheid kreeg over iets dat hem ontglipte voor hij het goed en wel vasthield. Waarom besefte hij niet dat hij zijn ondergang onder bereik had, dat zich de enig onontkoombare vorm van verdriet aan hem presenteerde. Waarom wilden zij zich omgeven met explosieven die op hen leken? Alsof het leven al niet genoeg bitterheid aandroeg. Waarom liet hij dat stomme blaadje niet uit zijn handen vallen? Waarom probeerde hij opnieuw te lezen? Hij moest haar vasthouden, tegen haar praten, dingen verzinnen die haar angst in toom hielden. Waarom kon hij geen dingen verrichten die uitzonderlijk waren, die hem nooit waren overkomen en waarvoor hij nu een oplossing vond. Waarom kwam alles op haar aan? En dat kind; als het een mongool werd zou hij zich afwenden en aan zijn vrienden denken die hem erop zouden aanzien, zonder het ooit te zeggen. Een onvolwaardige vader. Maar misschien pakte het nog erger uit als hij trots liet blijken, wanneer de baby er stralend zou uitzien. Rondsluipen met een camera, iedere beweging vastleggen. De eerste geluiden op een bandrecorder. Terwijl deze bewijzen zich later tegen hem konden keren: zie je nog wel hoe het was, hoe jong wij waren en naïef. Het is niks geworden. Het ligt op een begraafplaats en vergaat tot stof. Van zaad tot stof. Van iets dat stroomt en kleeft tot een onzichtbare prooi van wormen en insecten.

Hij vroeg of ze pijn had. Waarom gooi je dat blaadje niet weg klootzak?

Ze wilde hem aanraken en vasthouden, hem niet laten gaan, dit samen met hem doormaken.

Er kwam een nieuwe wee. Zij klemde haar lippen op elkaar om hem niets te laten horen.

Toen Frank drie maanden oud was, wilde zij op een morgen niet opstaan. Haar benen weigerden dienst. Maar dat was inbeelding. Zij

durfde alleen niet de straat op. Zij pakte het kind en gaf hem zo snel mogelijk zijn eten. Daarna legde zij hem in bed en sloot in haar eigen slaapkamer de gordijnen. Zij kon haar huilen niet stoppen.

's Middags zette zij zich met grote moeite aan het bedje van haar zoon en keek naar hem. Zijn handje lag stil op de deken en trok af en toe samen. Zijn gezicht was rustig, maar af en toe was er een korte beweging waarin zij bespeurde dat hij het moeilijk had.

Ze dacht dat hij pijn leed en er alleen in schijn sereen bij lag. Zelf zat ze met verkrampte handen op haar stoel, terwijl de dag verstreek. Af en toe rinkelde de telefoon. De bel ging. Zij zat naast haar kind en zag hem wakker worden en haar herkennen. Ze volhardde in haar houding tot haar zoon honger kreeg en begon te huilen. Ze keek naar hem en zag zijn woede. Dat is mijn eigen woede, dacht ze. Hij heeft het van mij. Hij begrijpt niet wat hem in verwarring brengt. Maar hij zal het vroeg genoeg begrijpen om de wereld tot een hel te zien verworden.

Was de wereld voor haar zelf een hel?

De wereld veranderde er langzaam in. Maar zo lag het niet: de wereld toonde langzamerhand zijn ware gezicht, was nooit anders geweest, had zich in hinderlaag gelegd, een soort valkuil waar ze nu hals over kop intuimelde, terwijl het zand eerst nog zo vlak en vertrouwenwekkend had geleken.

Ze huilde even hard als haar kind. Maar het huilde. Het kon krijsen en tot rust worden gebracht, zij het niet door haar. En het kind groeide, kwam zijn wieg uit, klom op haar schoot, droogde haar tranen en beet in haar wang. Zij gilde, maar niet van pijn. Zij genoot van zijn aanraking, maar hij werd steeds groter. Zoals hij in haar had geleefd, leek het nu alsof zij verdween in hem. Zij had niets meer van zichzelf. Ze had niets te betekenen. Iedere ademhaling van hem resoneerde in haar. Wanneer hij kou vatte en koorts had, brak bij haar het zweet uit en droomde zij onrustiger dan hij. Wat moest er uit hen groeien? Waarom kon zij zich niet gedeeltelijk van hem losmaken en een eigen leven leiden, waarin beslissingen konden worden genomen die hem wel aangingen maar die uit haar afkomstig waren. Maar het lukte niet. Hij overheerste haar, zette haar op haar plaats, liet haar lachen als het hem uitkwam, verstoorde haar nachtrust wanneer zij de uitputting nabij was. Hij was een tiran, meer dan een tiran: haar kind,

Zij zag hem voor de deur spelen en hoorde de auto die zijn leven

zou beëindigen. Het kostte haar zoveel moeite deze gedachten van zich af te zetten en een paar minuten niet aan hem te denken.

Het besluit een nieuw kind te verwekken kwam niet van haar, maar van haar man, die tegen haar aan praatte en er geen besef van had wat er in haar omging. En zo wist hij niets van de angsten die haar dagen lam legden, de woede wanneer iemand een verkeerd woord zei en haar alleen liet met de juiste invulling van de gedachte die hij had verminkt. Ze voelde zich soms onovertrefbaar, maar er waren muren om haar aangelegd en als zij de hoornblazers hoorde en zich oprichtte om tussen de kantelen door te kijken, zag zij hoe kudden wolven de vermetele ruiters besprongen en vermorzelden. Dat waren haar wolven. Haar verdedigingslinie. Niemand kon die benaderen. En toch had ze de neiging een welkomsfeest te houden, zichzelf uit te roepen tot middelpunt van de mensen, in wie alles samenkwam en zonder wie niets kon plaatsvinden. O ja, zij was een middelpunt voor zichzelf. En zij voedde een kind op, terwijl een tweede in haar buik begon te groeien. Een normale moeder. Afgesloten van de wereld waarin zij vroeger een plaats had bekleed. Haar huidige positie was onaanzienlijk. Zij leefde opgesloten in het getto van jonge moeders.

Zij zag haar zoon spelen en keek naar zichzelf.

Zij wilde zichzelf niet tegenkomen. Maar daar ontkwam zij niet aan. Zij dwaalde rond in de tuin van haar jeugd.

Nila begon over haar hele lichaam te trillen en hoe steviger de mensen die zich met haar bemoeiden haar tegen zich aandrukten, hoe meer het haar voorkwam alsof haar lichaam zich spande voor een laatste massaal uitbreken. Een explosie die haar in tienduizenden deeltjes over de wereld zou verspreiden en in ieder deel zou haar verdriet weerspiegeld zijn, evenals het zoeken naar haar kind. Zij huilde geluidloos, maar het was of de wereld om haar heen tot in de verre omtrek stilviel en of iedereen zijn huis en werk verliet om haar gade te slaan in de immense troosteloosheid, die haar voor het eerst in haar leven volkomen omvatte.

Aan het eind van het pad dat zij kon overzien stond haar grootmoeder. Zij wenkte Nila en verschool zich daarna achter de bomen. Maar Nila wist dat zij wachtte, dat zij al zo lang wachtte. Zij wachtte op haar zonder woede, maar met hetzelfde verdriet dat zij nu zelf voelde. Zij hield Frank bij de hand en streelde hem. Met iedere liefkozing kroop de koude in zijn lichaam omhoog en de

uitstraling ervan verkilde ook haar tot op het bot.

‘Frank!’ schreeuwde zij.

Zij wilde haar kind terug. Nu direct wenste zij haar kind voor zich alleen. Waarom was die angst over haar gekomen op het moment dat zij hem voor de eerste keer in haar armen had gehouden, dit kind en niet het tweede? Dit kind dat van haar weg zou gaan als zij nog maar nauwelijks aan zijn bestaan gewend was. Dat haar zou kwetsen als zij hem wilde strelen. Dat de verloochening van zijn moeder in zich droeg: en toch hield zij van hem, zo waanzinnig veel. Maar wat betekende liefde voor een kind? Een verzekering voor haar eigen ongenoegen. Een aflaat tegen liefdeloosheid, een douceurtje voor later. De voortzetting van haar bestaan en daarin haar onherroepelijke dood, het sterven van gevoelens die haar voor zich hadden opgeëist. Wat betekende liefde?

Toen drukten behulpzame handen Frank tegen haar aan. Hij voelde warm en huilde. Hij huilde!

Deel III

[XVII]

‘Hier, hier is het toch zeker net de middeleeuwen,’ zei oma in de tuin van het gesticht tegen haar jongste zoon.

Hij wist niet wat hij moest antwoorden.

‘Wat bedoel je?’

‘Snap je dat dan niet?’ vroeg oma agressief.

Theo schudde zijn hoofd. Alleen op het eerste gezicht had zij vandaag rustig geleken. Terwijl ze tegen hem tekeerging zat zij op een bankje in de tuin te breien.

‘Wat ben je aan het maken?’ vroeg hij om haar af te leiden.

‘Een pannelap.’

‘Toe maar.’

‘Stel je niet aan zeg! Je denkt toch zeker niet dat ik van plan ben met die stomme pannelappen aan de gang te blijven.’

Theo lachte onwillekeurig.

‘Je ziet er goed uit.’

‘O ja,’ gaf oma toe. ‘En vandaag ben ik ook nog in een goed humeur. De zuster zei dat het goed met me gaat. Wanneer neem je me mee?’

Er was geen sprake van dat zij er ooit nog uitkwam. Ver in de tachtig was zij en lichamelijk ongebroken.

‘Ik droom ervan,’ zei oma. ‘Je komt me gewoon halen en dan...’

‘En dan?’ informeerde haar zoon, nauwelijks nieuwsgierig.

‘Dan slaan we die rotmoffen het huis uit! Dat beloof je toch?’

‘Ik beloof het,’ zei Theo.

‘En die rotzak kun je thuislaten!’

‘Maar mamma. Huib is toch je oudste zoon.’

‘Hij lacht me uit,’ deelde zij mee. ‘En soms denk ik wel eens dat jij mij ook uitlacht. Achter m'n rug.’

Theo schudde zijn hoofd. Hij nam haar hand en hield die even vast.

‘Ik wil naar een film met Greta Garbo,’ zei oma. ‘Weet je nog dat ik gehuild heb om Ninotschka?’

Theo knikte.

En toen legde ze hem uit dat deze tuin haar aan de middeleeuwen deed denken. Haar geheugen was ook net een tijdmachine: schoksgewijs verplaatste het haar door het verleden. Overal waar zij kwam daagden haar vijanden op.

Stond zij juist op het punt zich in veiligheid te brengen, dan haperde de machine.

‘Wat weet jij nou van de middeleeuwen?’ zei Theo lachend. Zij keek hem woedend aan.

‘Jij hield toch van film?’ zei Theo. ‘Er waren geen films in de middeleeuwen.’

Nu lachte oma, geluidloos.

‘Zal ik jou eens wat vertellen?’ zei ze. ‘In de middeleeuwen hadden ze geen film nodig. In de middeleeuwen gebeurden al die dingen waar ze nog steeds films over maken. Zo belangrijk is dat allemaal!’

Theo zweeg.

‘Deze tuin lag er ook in de middeleeuwen,’ zei oma. ‘Maar toen was er geen hek omheen.’ Zij aarzelde. ‘Er stond toen ook geen bankje,’ ging ze verder. ‘Je kon hier gewoon tegen een boom zitten. En als je hier dan zat, kwam er misschien wel een wolf op je aflopen.’

‘Leuk idee,’ zei Theo.

‘Het was zo stil,’ zei oma peinzend. ‘Daar heb ik de hele nacht aan liggen denken. Want ik kon niet slapen omdat dat wijf in de kamer naast me lag te gillen. Die is namelijk gek.’

‘Daar moet je het niet steeds over hebben.’

‘Dat mens is zo gek,’ zei oma, plotseling grinnikend. ‘Die gooide laatst de pispot leeg over haar eigen hoofd.’

‘Beter haar eigen hoofd dan een ander.’

‘En daar slaap ik naast,’ ging oma op zakelijke toon verder. ‘Ik heb al een klacht gedeponeerd bij de hoofdzuster. Maar die moest mij juist hebben.’

‘Waarom?’

‘Dat is niet belangrijk.’

‘Waarom?’ drong Theo aan.

‘Zul je me dan niet verraden?’

‘Dat weet je wel.’

‘Dan zal ik het jou vertellen,’ zei oma. ‘Maar je zegt het niet aan je vader.’

‘Ik zal het niet vertellen,’ zei Theo.

Hij stelde zich voor dat zijn vader hier aanwezig was in de gedaante van een geest en bitter in zichzelf lachte.

‘Zeg het maar.’

‘Ik heb het laken in repen gescheurd en aan elkaar geknoopt en ik wou net het raam uitstappen toen dat sekreet binnenkwam.’

‘Mamma, je breekt nog eens je benen!’

‘Dat zei dat serpent ook.’

Zij was een poosje stil en ging intussen verder met het breien aan de pannelap.

‘Kun jij niks aan dat wijf doen?’ vroeg ze even later. ‘Je kunt een brief schrijven. We hebben je toch laten leren?’

‘Ik zal met de hoofdzuster praten,’ beloofde Theo.

‘Nou ja, ik kan toch nooit slapen. Er ligt er altijd wel een te gillen.’

‘Dan doe je watjes in je oren.’

‘Ik hoor liever zelf wat zich hier afspeelt,’ zei oma. ‘Misschien zal ik het nog eens opschrijven.’

Theo keek haar aan.

‘Je bent niet erg spraakzaam,’ zei oma.

Hij schudde zijn hoofd. Hij wist precies waarom hij nooit erg spraakzaam was in het gezelschap van zijn moeder. Hij glimlachte naar haar.

‘Jij zou net zo op mij af kunnen sluipen als zo'n wolf,’ zei oma. ‘Of interesseert je dat niet?’

‘Het interesseert me juist een heleboel,’ zei Theo.

Oma legde haar breiwerk naast zich neer. Zij keek haar zoon recht in de ogen. Ongemakkelijk schoof hij heen en weer op het wrakke stoeltje. Zo zag zij eruit als vroeger.

Hij klemde zijn tanden op elkaar.

‘Er was nooit iets dat lawaai maakte in de middeleeuwen,’ zei oma. ‘Als je het maar goed inpikte. Geen vliegtuigen en auto's. Die rotmoffen hadden het moeilijker gehad. Als ik in bed lig hoor ik soms het lawaai van de weg. En dan natuurlijk dat gillende stinkwijf’

‘Natuurlijk,’ zei Theo. ‘Natuurlijk.’

‘Waar ik ook liep,’ zei oma. ‘Overal was het stil. Een man kon je onverhoeds aanvallen en neersteken. 's Nachts hoorde je alleen de uilen. Dat maakt me soms zo bang, die stilte.’

Zij ging onverhoeds staan, waarbij het breiwerk van de bank schoof, en keek radeloos rond. Haar hoofdje ging heen en weer. Haar ogen draaiden naar paniek toe.

‘Die rotsloerie!’ riep oma. ‘En dat stinkwijf dat maar ligt te gillen. Alsof het al niet erg genoeg is. Die rotmoffen zitten tussen de bosjes en die weten precies hoe ze zich onzichtbaar moeten maken. De lamstralen!’

‘Stil nou moeder, stil nou.’

‘Het is voorbij met de stilte,’ zei oma. ‘Ik ben het zat. Ik ga een brief schrijven.’

‘O moeder,’ zei Theo.

‘We blijven hier niet zitten,’ ging oma verder. ‘Want toevallig vertrouw ik dat hek niet.’

Zij verwijderde zich een paar stappen van de bank en keek in de richting die zij altijd liep. In gedachten begaf zij zich naar de uitgang. Daarachter was de weg. Maar als zij haar ogen sloot was die verdwenen. Dan leek het land onbewerkt, alleen doorsneden door karresporen. Zij opende haar ogen en het land was nog steeds leeg. De stilte werd alomvattend. Het bloed suisde door haar hoofd. In die stilte kwamen voorstellingen zich aandienen om haar te vermaken en te verschrikken.

Zij voelde zich een soort stroopvat dat maar voller werd. Het begon te spannen en barstte vervolgens open. En overal waar het kleverige spul kwam bleef het liggen, hechtte zich aan anderen, trok draden en verspreidde zich in steeds dikkere lagen over de grond.

Zoiets was het.

[XVIII]

Toen Nila de aantekeningen die zij over haar grootmoeder gemaakt had met elkaar vergeleek, vielen haar enkele dingen op. (Zij zat op een stoel in de tuin. Op de achtergrond het schreeuwen van buurtkinderen. Zij luisterde naar het verre spel en sloot haar ogen. Achter haar rug ruimde de gezinsverzorgster de afwasmachine in.)

Zij hoefde niet in haar aantekeningen te kijken om te weten wat er stond. Om haar heen waren ogen die haar bewegingen volgden in de hoop dat haar gedrag duidelijkheid zou verschaffen aangaande het ziektebeeld. De huisarts stond voorop, Frits daarachter. Wanneer zij zich opnieuw gedroeg als op het eiland, zouden ze haar in optocht naar de psychiater brengen, waartegen ze zich tot nu toe had weten te verzetten. ‘Ik ben alleen maar overspannen.’ ‘Hoe zou jij nu overspannen moeten worden?’ ‘Nou dat komt wel meer voor,’ zei de huisarts. ‘Met twee drukke kinderen.’ Zij zag Frits aan zijn moeder denken en besluiten dat het onzin was. Maar hij had een afkeer van psychiaters. Samen met de huisarts besloot hij tot uitstel.

Zij las ‘een middeleeuwse stilte’, in de woorden van haar grootmoeder, die nu ze op papier stonden haar eigen woorden waren, zoals de gebeurtenissen vroeger nu uitsluitend van belang waren als aanleidingen voor haar herinnering. De keuze die daar op papier stond. Opgeschreven met suizende oren. Op het moment dat de wereld zozeer uitdijde dat hij ieder ogenblik moest springen. Zoals het ook leek op Ibiza toen Frank haar ontglipte. Zij opende haar ogen en staarde door de glazen van haar zonnebril in het felle licht.

Was het niet een bemoedigend teken dat zij alweer zo ver hersteld was dat zij haar laatste aantekeningen kon vergelijken met die welke zij voor haar vertrek naar Ibiza gemaakt had? Of was dit analyseren een onderdeel van een andere routine, een gescheiden circuit, dat losstond van de onweersbeelden die ieder normaal verkeer binnen haar geest onmogelijk leken te maken?

Zij pakte haar ballpoint en schreef op wat haar inviel.

In de eerste plaats was daar het opmerkelijke feit dat zij een week voor haar vertrek naar Ibiza de behoefte had gevoeld herinneringen aan verhalen over haar grootmoeder op papier te zetten. Dit terwijl zij sinds haar middelbare-schooltijd nooit meer een opstel had gemaakt. Het schrijven gaf haar een opwindend gevoel. Hoewel zij telkens van de secretaire in de woonkamer wegliep om een onduidelijk karweitje te verrichten, kon zij, eenmaal begonnen,

niet meer ophouden. Toen zij klaar was met schrijven, dat wil zeggen op het moment dat een niet te weerstreven vermoeidheid haar overviel, voelde zij zich tevreden met wat zij gedaan had. Alleen vroeg zij zich af waarom zij aan dit werk begonnen was en wat zij ermee wilde. Zij had een paar keer van haar grootmoeder gedroomd, maar dat ging met tussenpozen van minstens een maand. Dit dromen ging meestal niet gepaard met nachtmerries. De aanleidingen was zij vergeten. Wel kon zij zich deze dromen de volgende ochtend herinnneren. Alsof het geen dromen waren in de gewone zin van het woord.

Omdat dezelfde elementen terugkeerden, in het bijzonder de tuin van het krankzinnigengesticht waar zij als meisje niet in durfde, nam zij het besluit haar herinneringen op papier te zetten. Zij was ervan overtuigd dat de angstaanval die haar verblijf op het eiland voortijdig beëindigde, in een directe verbinding stond met de droom. Die angst was er dus al voor het vertrek, als een reptiel dat lang en onbeweeglijk op de loer lag, af en toe zachtjes zijn staart bewoog, om ten slotte snel en trefzeker toe te slaan.

(Waarom was het reptiel niet een kat? Waarom niet het huisdier waarvan zij het normaal vond dat hij vogels vermoordde, hoewel zij dat niet kon aanzien. Waarvoor stond dat reptiel? Een aangeleerde verschrikking of een dreiging waarvan zij zich hoe dan ook bewust zou zijn geworden?)

Dan was er de vergelijking tussen het eerste en het tweede verhaal. In de eerste aantekeningen over haar grootmoeder zaten passages die zij zich heel goed uit de werkelijkheid herinnerde, in het bijzonder de gesprekken met haar vader. De beginsituatie, waarin oma haar rok optilde en zich tegen de ziekenbroeders verzette, was haar summier verteld, maar de samenhang in de gebeurtenissen had zij zelf aangebracht.

Ook de analyse van het denken van haar grootmoeder was haar eigen werk.

In de tweede reeks notities zat nog meer van haarzelf. De enige herinnering die zij gebruikt had was de volgende: Op een dag kwam haar vader uit de inrichting waar oma verpleegd werd. Hij maakte een terneergeslagen indruk. Dat had hij de laatste tijd wel meer. Iedere week moest een famihelid oma bezoeken. Maar omdat zijn broer Huib het geregeld liet afweten, kwam het erop neer

dat hij meerdere keren per maand naar haar toe ging. En oma werd maar ouder, ineengeschrompelder. Als ze een van haar buien had, bracht ze niet veel meer dan gepiep voort.

'Voortvarend dat ze was,' zei haar vader. Hij glimlachte. 'Jammer dat je haar nooit ontmoet hebt op een normale manier, toen je zelf geen kind meer was. Jammer; ze zou alles van je willen weten over school enzo.'

Het was haar vader aan te zien dat hij maar wat zei. Hij bedoelde: Waarom is ze geestelijk niet intact gebleven? Waarom kon het niet zo zijn dat ze gewoon langzaam aan kracht inboette, net als andere keurige oude mensen?

Soms dacht hij dat het goed ging en voerde hij een verstandig gesprek met haar, dat steevast eindigde met de verkeerde conclusie.

Op die dag kwam hij thuis en vroeg: 'Nila, heb jij al les in de middeleeuwen gehad?'

Nila was op dat moment zestien. Ze zat in de vierde klas van het gymnasium. Het leek alsof oma het zo uitgemikt had.

'We lazen een stuk uit de Reynaert,' zei ze.

'Is dat niet over die vos?'

'Jij weet er ook heel wat van!'

'Oma had het vandaag - hoe zei ze dat nou ook alweer? O ja: een middeleeuwse stilte. Ze zei: "Het is hier zo stil, als in de middeleeuwen. Theo, begrijp je wat ik bedoel? Geen enkel geluid en toch zijn ze overal om je heen." "Wie mamma," zei ik. "Er zijn hier alleen maar aardige zusters." Oma lachte, je weet wel, zo snerpend als een fluitje. Dat gaat door merg en been. "Je bent altijd zo naïef gebleven," zei oma. "Die zusters pikken je geld. Dat weet iedereen. Alleen jij niet. Ik heb het tegen de directeur verteld. En die schrok zich rot toen ik het zei. Die is hier de baas. En toch stelen ze maar raak, als raven. En ik hoef jou niet te vertellen wat ze met dat geld doen."'

'Zo doet ze toch altijd?' had Nila gevraagd.

'Ik kan er niet tegen,' zei haar vader zacht. 'Het geeft me zo'n ellendig gevoel. Ze ziet overal boeven en schurken. Ze wordt altijd achterna gezeten. Waarom eigenlijk? Waarom is het zo dat altijd iemand achter je aan zit als je gek bent? Je kunt toch ook gek zijn terwijl ze je met rust laten!'

'Die zullen er ook wel zijn.'

'Altijd maar bang zijn,' zei haar vader. 'Altijd maar in angst zitten.

En nou met die middeleeuwen. Wat heeft ze nou weer met die middeleeuwen? Ik snap het niet. Heb jij iets geleerd over middeleeuwen en stilte enzovoort?'

Nila dacht na.

'Misschien heeft het iets met epidemieën te maken,' zei ze. 'De zwarte pest enzo.'

'Volgens mij maakten ze heel wat lawaai in de middeleeuwen.'

'Misschien omdat het verder altijd zo stil was,' antwoordde Nila.

Haar vader dacht na.

'Maar in de tijd daarna was het toch ook stil,' zei hij. 'Dat tegenwoordig niemand meer in zijn tuin kan zitten door die rotvliegtuigen, dat is wat anders. Toen oma klein was, kon ze ook rustig haar gang gaan zonder auto's en ander lawaai.'

'Maar in de middeleeuwen was er minder in beweging,' zei Nila. 'In de middeleeuwen was de aarde plat en kon je er af vallea En je hoorde niet zoveel. Er was minder contact tussen gewone mensen. Dat zei mijn leraar. Dat de mensen geïsoleerder waren dan tegenwoordig. En dat ze veel minder wisten. Daardoor waren ze veel eerder bang. Omdat ze bijna niets begrepen.'

'Nou, oma heeft genoeg kunnen leren in haar leven. Bovendien was ze in haar tijd een intelligente vrouw.' Hij aarzelde even. 'Maar het is misgelopen,' zei hij. 'En dan kan ik dat nog wel begrijpen, maar niet waarom ze dan plotseling met die middeleeuwen op de proppen komt. Dat jij daar nou je ideeën over hebt. Daarvoor zit je op school en kun je je leraar napraten. Maar zo'n oud mensje. Hoelang heeft ze nog te leven? Ze is al jaren hartstikke gek. De stilte van de middeleeuwen. Je zou dan haast gaan denken dat sommige mensen zo gek zijn dat ze in hun gekte waarheden gaan verkondigen.'

Hij glimlachte even en legde zijn hand tegen Nila's wang.

'Wat heb je een warme wangen.'

Zij zag dit nu voor zich. Dat gebaar en haar moeder die de kamer binnenkwam en zei: 'Zit je weer met je dochter te vrijen.' En haar vader: 'Ben je jaloers?' Haar vader die dat toegaf, open en hartelijk, zoals altijd.

Ondanks alles zou haar moeder nu beter van pas zijn gekomen dan haar schoonmoeder, die klaar stond haar huis binnen te trekken op het ogenblik dat de gezinshulp verdween.

De derde aantekening die Nila maakte betrof de stilte die voortdurend in haar kwam en haar naar zichzelf deed kijken. Een toeschouwer bij daden die haperingen begonnen te vertonen, niet tot een einde werden gevoerd. Zij stond in de tuin en keek naar de planten, het vingerhoedskruid en de clematis met zijn paarse, open bloemen.

Zij overwoog een boeket te plukken en de kamer vrolijk te maken. Tegelijk besefte zij dat ze dit wilde om de buitenwereld mee naar binnen te nemen. De druk van de open ruimte leek haar in elkaar te persen.

Als zij zich voldoende concentreerde kon zij af en toe de dreigingen bezweren die bezit van haar hadden genomen en zich als onbekenden in haar leven mengden.

‘Als je me nodig hebt zal ik er zijn,’ had Frits gezegd.

[XIX]

Frits was niet blij geweest toen zij terugkwam. Even leek het alsof hij was geschrokken van het telefoontje. Al spoedig bleek haar dat hij zich gedwarsboomd voelde in zijn plan om zonder vrouw en kinderen een paar weken lang dag en nacht te werken. Hij wachtte hen op en bracht hen van Schiphol naar huis. Toen Nila hem zag had zij onmiddellijk begrepen hoe hij over haar terugkomst dacht.

Frits maakte zich allereerst bezorgd om de kinderen, die om haar hun vakantiegenoegens hadden moeten inkorten.

'Is de reis goed gegaan?' vroeg hij.

Hij kuste haar op de wangen.

'Ik voel me echt heel rustig,' zei Nila. 'Ik geloof dat het helemaal voorbij is.'

'Waarom ben je er dan niet gebleven?' vroeg Frits.

'Omdat ik bij jou wilde zijn,' antwoordde zij.

Hij keek haar aan en glimlachte. Maar zij kende de verschillende variëteiten daarvan. Ook kende ze zijn opwinding en de manieren waarop hij haar benaderde als hij met haar wilde vrijen. Zij wist wanneer hij zich amuseerde en wanneer hij zich van een onaangename situatie wilde bevrijden.

'We zullen je goed verplegen,' zei hij even later. 'We krijgen een dame in huis die voor je zorgt en ik heb ook al met de dokter gesproken. Nou ja, het komt allemaal in orde.'

Peace for all our times.

Als je eens wist hoe die eruitzag, dacht ze. Hoe dat enorme pak watten op je afkomt als je doodmoe bent en in slaap dreigt te vallen. Jij bent nooit onder narcose gebracht doordat ze een kapje met ether op je neus drukten. Dat gebeurt met mij nu iedere avond. De geur hangt in mijn hoofd. Wat ben je lief. Je vindt me zo lastig.

Zij herinnerde zich haar verlangen naar hem. Direct kwam hij thuis uit zijn werk en zette zich tegenover haar op een tuinstoel. In plaats dat het verlangen daardoor werd vervuld, nam het in hevigheid toe. Zij kon hem aanraken, maar alleen in het besef dat zij ver van hem stond, en hij van haar, dat hij niet in staat was een antwoord te geven op haar obsessies, dat hij haar niet begreep, hoeveel moeite hij ook deed contact tot stand te brengen. Op zijn manier. En betekende dat niet in de eerste plaats een abstract gebeuren, alsof contact betekende dat je iemand kon berekenen, verbonden met hem kon raken door een onzichtbare lijn.

Zelfs zonder die lijn, volkomen lijfelijk, maar zonder dat hij zijn emoties prijsgaf.

Als hij nu met haar naar bed ging, op haar verzoek, dan lag hij bovenop haar, kwam in haar zonder dat zij contact voelde. Zij stond zo ver van hem. Zij kon met hem praten, antwoorden op zijn vragen, maar die vragen raakten haar niet en de antwoorden kwamen vanzelf.

Zij wilde zelf vragen stellen. Langzamerhand kwam zij tot het inzicht dat het in de eerste plaats daaraan schortte. Alleen wist zij de vragen niet. Zij probeerde er een uit en het was de verkeerde. ‘Houd je van mij?’ zei ze. En hij zei dat het zo was. Hoe moest zij dit mechanisch gebeuren doorbreken? Allereerst kon zij proberen een onderwerp vast te stellen. Ging het om haar? Om hen beiden? Wat waren zij aan het doen? Wat hadden zij in het verleden gedaan? Waarom wilden zij trouwen en na een paar jaar kinderen? Wat voor verbondenheid drukte dat uit? Moesten die zogenaamde verbindingslijnen, de bewijzen van hun contact, gevisualiseerd worden in die kinderen? Zij begreep het niet. Zij hield van haar kinderen. Zij had ze nodig voor zichzelf. Ze vormden haar reddingsboeien. Maar dan wel van het soort dat zich van haar zou losmaken op het punt waar dc zee het diepst was.

Het leek alsof ze dat punt in een versnelde beweging hadden bereikt. En toch waren Frank en Ellen niet verder van haar af dan Groningen, bij de zuster van Frits.

Ze zou hen niet opbellen, niet in het begin. Maar niemand kon adviezen geven over haar verlangen. Zij hoefde geen moeite te doen om niet aan hen te denken: zij waren als altijd vooraan in haar geheugen. Speelden daar luidruchtig, lachten, trokken haar aandacht, verwittigden haar van hun nabijheid.

's Avonds ging ze naar hun kamer, deed een nachtlampje aan, als om te controleren of het nog werkte. Schikte dc overgebleven poppen op de kussens. Stelde zich voor hoe hun gezichtjes eruitzagen. Hoorde hun rustige ademhaling.

Zij dacht aan Frits. Aan de manier waarop zij met elkaar waren omgegaan toen zij elkaar pas kenden. De attenties die hij bewees. Het gevoel van verliefdheid. Zij kon zich niet aan de onaangename gedachte onttrekken dat die verliefdheid uitsluitend een emotionele verwarring was, een gezichtsverenging die verkeerde denkbeelden aanbracht. Het denkbeeld bij voorbeeld dat de oplossing bij Frits lag, als de enige die werkelijk naar voren kwam in een wereld zo vol bekenden en mensen van wie zij kon houden. Het

denkbeeld dat zij zonder hem niet verder kon. De behoefte aan aanrakingen, gebaren, woorden waarin dezelfde verwarring doorklonk. Het idee dat je samen in staat zou zijn de eenzaamheid tegen te houden, dat wil zeggen de onaangename kanten van de eenzaamheid.

Nila zat in haar tuinstoel en keek in de zon. En de gedachte dat dit alles niet voor niets gebeurde, dat zij dit moest doormaken als een zuiveringsproces, liet haar niet los. Als zij maar een glimp van een oplossing in het verschiet zag.

Zij verlangde naar tederheid, zoals vroeger. Naar een uur zonder het doffe gevoel in haar hoofd.

Ronnie zat nog op Ibiza. Merkwaardig dat zij zo weinig aan haar gedacht had. Zij was er niet zeker van dat zij haar terug wilde zien. Wanneer zij aan Ibiza dacht, was de kans op de terugkeer van de radeloos makende beelden des te groter.

Zij zag Frankje verdrinken.

Ronnie en zij stonden erbij te kijken, sprakeloos en zonder dat zij konden ingrijpen.

Zij konden het verdrinken gadeslaan, niet meer.

Daarna liep Ronnie weg. Zij stond alleen. Zij stond alleen en keek naar het verdrinken.

[XX]

's Morgens hoorde zij de deur sluiten en zag zij in gedachten Frits het tuinpad aflopen op weg naar de trein. De gezinshulp was op dat moment al binnen. Er bestond een afspraak dat zij niet alleen werd gelaten. Al zou zij drie dagen achter elkaar vrolijk en energiek haar rol van huisvrouw uitvoeren, dan nog zou iedere stap van haar met argusogen worden bekeken.

Hoe onopvallender de controle van de anderen, hoe meer zij zich op zichzelf terugtrok. Moest terugtrekken, want niemand kon de juiste manier bedenken om met haar te praten. De huisarts had haar ‘kalmerende middelen’ gegeven. Hij gedroeg zich alsof hij ze zelf ook slikte.

Het feit dat Frits er niet op aandrong dat zij onmiddellijk een psychiater consulteerde, stelde haar enerzijds gerust. Aan de andere kant irriteerde haar dit gebrek aan aandacht. Of had hij zelf angst? Zij vervloekte het moment waarop zij in elkaar was geklapt. Was het maar minder hevig gekomen, zodat zij het voor zich had kunnen houden en in stilte verwerken.

Zij zag Frits het tuinhek uitgaan en stelde zich voor hoe hij de trein binnenstapte, tussen de andere forensen, voor een aantal uren bevrijd van haar problemen, vrij en opgewekt in Amsterdam tussen zijn paperassen en de intellectuele bevrediging die als heilige geest door zijn kamer zweefde.

's Morgens was er een vast patroon in alle dingen. Na het vertrek van Frits wachtte zij op de geluiden die het opruimen van de kamers met zich meebracht. Zelf kon zij onmogelijk in touw komen. In plaats dat zij de macht weer overnam, lag zij klaarwakker naar zichzelf te kijken. Het was alsof het leven langzaam uit haar handen wegliep.

Ook als hij het huis verliet verlangde zij naar Frits. Zij hoopte dat hij naar haar toekwam en haar aanraakte, zijn genegenheid liet blijken, haar over het hoofd aaide of zijn hand op haar voorhoofd legde om te kijken of zij koorts had.

Langzamerhand begon het besef te dagen dat de Frits die zij in haar geest construeerde, steeds grotere afwijkingen begon te vertonen van de echte. Ook in zijn onaangename eigenschappen! Het was alsof minder werkzame gedeelten uit hem werden weggesneden en vervangen door haar bedenksels. Maar welke delen vond zij overbodig, of verwerpelijk?

Soms leek degene die zij voor zichzelf bedacht helemaal niet op

Frits. Ook in haar erotische voorstellingen was hij zo vaak een ander. Een man zonder uitgesproken gezicht. Eigenlijk niet meer dan handen die haar zacht aanraakten en een mond die zinnen uitsprak die haar in de war maakten, zo hevig werkten ze op haar in.

Als zij die ander in zich liet praten verplaatste hij haar meestal naar een wijds landschap met vele heimelijk verborgen plekken, een duinpan waarin zij zich kon uitkleden en zich geven, bomen waartegen zij zich te rusten zette, met op de achtergrond de muziek van zangeressen die zij het liefst hoorde. Een bucolisch samenzijn met de gedagdroomde onbekende die haar streelde, haar niet zoals Frits in aandachtiger jaren wild bezat. Een wezen dat er uitsluitend voor haar was, dat zich uitgebreid had georiënteerd over haar noden, dat erop uit was haar in zijn onafzienbare liefde op te nemen, ter bescherming van hen beiden tegen de dagelijkse routine. De ontkenning van verveling, het verdriet van alleen moeten voortmodderen, de vermoeidheid die kinderen veroorzaakten, de overwerktheid van een echtgenoot.

Zij probeerde haar voorstellingen zo lang mogelijk vast te houden, omdat de desillusie na het verloren gaan van haar fantastische gedachten des te groter was. Toch kon zij dat laatste niet tegenhouden. Haar dagdroom was groot en bestand tegen aanvallen vanuit de werkelijkheid. Maar opwinding en warmte verdwenen. Als zij bij het maken van de voorstellingen masturbeerde, kwam zij soms tot een orgasme, maar nog vaker hield zij op, uit onvermogen om het denken voort te zetten.

Zij voelde zich radeloos. Zij ging op haar buik liggen en duwde haar hoofd in het kussen. Zij dacht erover na wie zij kon opbellen. Wie haar kon troosten. Zij dacht aan Ronnie, verlangde opeens op een heel directe en lichamelijke wijze naar haar aanwezigheid. Zij wilde haar hoofd in Ronnie's schoot duwen en zo blijven liggen. Maar meteen daarop zette zij deze gedachte van zich af in de zekerheid dat Ronnie net zo goed surrogaat was als de andere voorstellingen.

Ronnie: een soort strohalm op het eiland waar de ineenstorting zich had aangediend zonder dat zij de signalen die eraan voorafgingen, had opgevangen. Haar eerste reactie op Ronnie was waarschijnlijk zo'n signaal geweest.

Het idee dat Ronnie en zij uitsluitend bij elkaar waren gekomen vanwege een bij beiden aanwezige verwarring, maakte haar treu-

rig. Zij drukte haar hoofd in het kussen en huilde. Wat een vertoning. Huilen zonder publiek in de buurt. Was dat niet de werkelijke wanhoop?

Zij haalde haar neus op en sloot haar ogen. Opnieuw dreef zij weg naar het land waar zij bemind werd. Tederheid en zorgen van een andere aard dan zij in werkelijkheid meemaakte. Geen observatoren in de buurt die ieder op de eigen wijze een diagnose stelden alvorens zij tot actie zouden overgaan. Geen man die een evenwicht moest zien te vinden tussen zijn werk en zijn gezin en die een zieke vrouw in de grond van de zaak ondraaglijk vond.

Liefde en genegenheid. Het idee dat je niet alleen leefde en handelde, maar mocht rekenen op anderen die zich in je wilden verplaatsen. Die in zichzelf een plaats voor jou hadden vrijgehouden. Die niet onmogelijk ver weg waren als je ze nodig had. Die niet klaarstonden met verwijten en daaraan gekoppelde tweederangs raadgevingen. Het bijna onmogelijke, dat kracht van bestaan kreeg.

De leegte die het gebied van de voorstellingen opvolgde, was bijna onoverkomelijk. Als zij beter wilde worden, moest zij een mogelijkheid bedenken om die perioden op te vullen. Dat betekende een gemis leren dragen. Zich laten meedrijven op de beperkingen. De wereld nemen zoals hij zich openbaarde en desnoods naar vervangende dingen zoeken voor de werkelijkheid, in de verwachting daarmee een nieuwe werkelijkheid te creëren. Waar kwam dat op neer? Kleren kopen en aan sport doen? Haar gemoedsrust ophangen aan de capriolen van een tennisbal?

Misschien een baantje zoeken. Ze voelde geen ambitie te gaan werken. Ze moest uitvinden wat ze wilde. Een bindende overeenkomst aangaan met een zelf gekozen leven. Hoeveel zou haar dat kosten? Waar haalde zij op dit moment de inzet vandaan?

Zij had het idee dat zij niet veel verder kon komen dan deze gedachten. Dat haar ideeën een platte wereld vormden, waarvan zij kon afstorten. Dat dachten de mensen vroeger ook over de werkelijke wereld. Daarom moest zij zich het terrein dat haar gedachten doorkruisten, maar bolvormig voorstellen. Er afvallen ging niet. Verdwalen wel.

Met het verstrijken der kwartieren hoorde zij letterlijk de stilte terugkeren.

Zij was alleen en gilde.

Haar stem maakte geen geluid.

Nila ontwaakte uit een droom die haar merkwaardig lichtvoetig voorkwam toen ze hem in haar geest zichtbaar probeerde te maken. Maar er was niets anders overgebleven dan de herinnering aan lichtvoetigheid - enkele beelden. (Frits met een diabolo in het bos. Hij gooide het rode ding omhoog en probeerde het op te vangen. Een strand waarop zij hevig lag te vrijen met een man wiens gezicht haar niet duidelijk werd, hoewel hij haar vertrouwd voorkwam.)

Zij dronk thee en keek de krant door. Onwillekeurig richtte zij haar aandacht op het rijtje plaatsnamen onder het weerkaartje. *Ibiza, zwaar bewolkt, 23 graden*. Zij stelde zich voor hoe Ronnie naar de lucht keek en zich onaangenaam voelde bij de gedachte dat het aan het strand zou kunnen regenen, waarna er niets anders opzat dan met de kinderen terug te gaan naar de bungalow. Zo verstreek de vakantie.

De herinnering aan de droom contrasteerde sterk met de stemming die zij voelde opkomen. Bij het oppakken van het theekopje kwam haar arm slechts met de grootste moeite omhoog. Zij overwoog in bed te blijven en haar hoofd onder de dekens te verstoppen. Zij had zin om te huilen, nadat zij de pickup op de maximaal verdraagbare sterkte had gezet. Een soort meejanken met haar lievelingsliederen, net zolang tot zij het niet meer kon aanhoren en zich tot iets anders wendde. Recalcitrant gedrag vertonen, hoe dan ook. Niet om iets aan te tonen, maar uit de behoefte weg te lopen van zichzelf

Zij pakte het bloknoot waarin zij over haar grootmoeder geschreven had. Hoe zij op de gedachte kwam juist nu naar die verhalen te kijken, begreep zij niet. Maar waarom zou zij over iedere impuls nadenken? Daarbij wilde ze niet aan haar grootmoeder denken. Tegelijk voelde zij dit resolute gebaar als een overwinning: zij kon zelf beslissen wanneer zij haar verleden wilde oproepen.

Toen zij het bloknoot op een willekeurige plaats opensloeg, aarzelde zij. Ze hoefde niet te lezen, ze wist wat er stond.

Zij bladerde tot zij een schone pagina bereikt had. Maar zij wist nog niet wat zij zou schrijven. Zij dacht aan de vorige dag, die zij grotendeels in de tuin had doorgebracht.

Ik moet over Frits schrijven, dacht ze. En ik moet ervan uitgaan dat hij nooit zal lezen wat ik over hem te zeggen heb.

‘Wat ik niet wil,’ schreef Nila in haar bloknoot, ‘dat is op mijn grootmoeder lijken. Dat is mijn grootste zorg. En ik wil niet dat Frankje verdrinkt. Ik wil dat niet meer voor me zien. Hij verdrinkt af en toe in mij. Dat staat er zo afstandelijk, maar hij verdrinkt echt. En ik sta ernaar te kijken, zie zijn handje boven water, het zich sluiten van de kringen. Dit alles heeft bekende trekken gekregen: het is net of het in een plas regent. Iedere druppel maakt een kringetje. Dan gooit iemand een steen in het water. Een grotere kring. Als het water tot rust is gekomen, ligt mijn kind als een steen in mijn hoofd en zwijgt. Zo stil is het dan dat ik wil gillen. Dat heb ik trouwens gedaan.

‘Ik weet hoe het met mijn grootmoeder was: ze kon zich niet losmaken van de dingen die haar bang maakten. En omdat ze wel moest blijven kijken, toonden de Duitsers zich in hun monomane verschrikking. Of mag ik dat niet monomaan noemen? Is monotoon een beter woord, om de onveranderlijkheid ervan aan te geven. Zij waren ook een soort stenen. Begrijp je dat?! Straks verander jij ook in een steen. Ja, jijzelf die dit schrijft en je bij het overlezen al meteen een beetje schaamt omdat je op papier opeens zo plechtstatig overkomt.’

Zij zweette. Maar zij wilde het bloknoot niet sluiten. Steeds duidelijker werd haar de behoefte dingen op te schrijven over haarzelf De inleiding had zij nu achter de rug. Opnieuw had zij haar angst met betrekking tot haar situatie in de toekomst op papier gezet. Maar ook in het heden lagen voldoende gebeurtenissen die een uitwerking konden gebruiken. Zij dacht aan de vorige middag. Onmiddellijk na de lunch had zij Frits opgebeld en hem verzocht onmiddellijk naar haar toe te komen. Het was een impuls, en voor Frits zou het vrijwel onmogelijk zijn eraan gehoor te geven. Maar zij kon zich niet weerhouden hem toch op te bellen, in de hoop dat hij aan haar stem zou horen hoe belangrijk zijn aanwezigheid was. Zij had naar hem verlangd. Zij wist heel zeker dat zij deze middag op een manier met elkaar zouden verkeren die hen naar vroeger verplaatste. Een ingeving: soms is het mogelijk het leven van vandaag voor een moment te vervangen door de herinnering aan wat voorbij is. Die herinnering oproepen zonder de pijn ervan te voelen. Toen zij elkaar pas kenden zaten zij hand in hand in de tuin en praatten over boeken die zij hadden gelezen, elkaar met woorden aftastend naar het geschikte moment om de boeken te laten

wat zij waren. Zij wilden het allebei over zichzelf hebben. Toen zij elkaar beter leerden kennen brachten zij elkaar stelselmatig op de hoogte van hun emoties, luisterden naar de antwoorden die zij bij elkaar opriepen, lokten die antwoorden uit.

Zij waren toch nog niet zo oud dat zij elkaar alleen een plezier konden doen door hun stilte te schenken, het resultaat van hun eenzelvigheid?

De man die zij vóor Frits had gekend was een hockeyspeler wiens conversatie alle variaties doorliep van de bewering dat de bal rond was. Ze ging met hem naar bed en dacht dat ze het leuk vond. Na een paar oefeningen kostte het haar weinig moeite zichzelf te suggereren dat zij klaarkwam. Zij had het heel gezellig met haar vriend. Zij neukten met een luchtige vanzelfsprekendheid die een gebrek aan aandacht maskeerde: dat had zij later begrepen, en juist die herinnering keerde de laatste tijd terug.

De hockeyer was een vriend op afstand. Zij beleefden ieder voor zich hun onaanzienlijke orgasme. Zij verleenden elkaar technische bijstand en dachten dat het zo hoorde.

En zo hoorde het ook. Hij wilde dat zij met hem trouwde.

Op dat moment ontmoette zij Frits.

Merkwaardig genoeg vond die ontmoeting plaats op een feestje van de hockeyclub. Ook Frits beoefende die sport, zij het dat hij deze soort van lichaamstraining niet aan zich besteed achtte.

Toen zij met hem in gesprek was gekomen, raakte zij onmiddellijk geïntrigeerd door de directe wijze waarop hij haar benaderde. Het was net of hij haar al jaren kende en niet bang was dat hij haar zou kwetsen wanneer hij de beleefdheidsclichés oversloeg.

‘Een zeer merkwaardige jurk die je daar draagt,’ zei Frits bij voorbeeld. ‘Daar zouden we samen in kunnen kamperen.’

‘Dank je wel,’ zei Nila beledigd.

‘Ik bedoel dit niet om te kwetsen of zo,’ zei Frits op aardige toon. ‘Maar ik zie dat kamperen met enig genoegen tegemoet.’

Het was een onzinnig gesprek, hoewel ze dat misschien vooral toen vond. Onherhaalbaar en een beetje kinderachtig. Het eindigde ermee dat ze besloot dat hij nu eenmaal een student was en met hem naar buiten liep. Daar trok hij de wijde jurk strak om haar lichaam.

‘Dat dacht ik al,’ zei hij. ‘Je bent helemaal niet dik.’

‘Weet je hoeveel die jurk heeft gekost?’

‘Veel kan het niet geweest zijn.’

‘Dat was het ook niet,’ zei Nila woedend.

Nog andere dingen zogen haar naar Frits toe. In bed was hij er in de eerste plaats voor haar. Beter gezegd: hij was er voor hen allebei, hij wilde niet alleen zijn eigen gang gaan, waarbij zij als zijn sparringpartner fungeerde.

Toen zij elkaar een tijdje kenden en al verschillende nachten met elkaar geslapen hadden, logeerde zij een keer bij hem thuis. Zij hadden gescheiden slaapkamers. Geen sprake van dat zij langer dan vijf minuten zonder controle in elkaars nabijheid konden zijn. Frits lachte om haar woede. Hij nam afscheid van haar op de gang.

‘Je kunt mijn kamer niet in,’ zei Nila.

Frits maakte zijn broek open en legde zijn wijsvinger op haar lippen.

‘Het moet wel vlug,’ legde hij uit. ‘Want direct komt mijn moeder boven.’

Hij verplaatste zijn hand naar haar hals en lachte lief naar haar. Zij begon aan zijn pik te trekken.

‘Sneller,’ zei hij. ‘Ik hoor d'r al in de keuken.’

Zij keek hem recht in het gezicht. Hij sperde zijn ogen wijd open en fluisterde dat het direct heel hevig ging gebeuren. Nadat hij zijn zaad tegen haar jurk had gespoten begon hij te giechelen. Ook zij voelde zich heel vrolijk, vrij en onbekommerd.

Zij keek naar de opengesperde ogen van haar vriend en onderging het gelukzalige gevoel dat zij dit samen deden, dat zij dit nu toevallig voor hem deed, maar dat hij haar volledig betrok bij het ondergaan van zijn emoties.

‘Weet je wat ik wilde,’ schreef Nila, terwijl deze herinneringen door haar heen gingen. ‘Ik wilde dat je er was. Dat je er voor mij was. Net als vroeger. Dat je je ogen openspert en naar mij kijkt als ik klaarkom. En bovendien: ik wou dat je gistermiddag was gekomen om mij te neuken. Ik schrijf dit op in de verwachting dat je dit nooit zal lezen. Zover is het met ons gekomen. Want vroeger zou ik het je wel hebben voorgelegd. Ik had waarschijnlijk nauwelijks kunnen wachten. Ik wil met je naar bed. Zoiets zeggen is jezelf blootgeven. Je aan een ander tonen in je zwakte. Want verlangens koesteren is zwakheid. De aardigste zwakheid die het leven te bieden heeft, maar je op de volwassen manier verdedigen is veiliger. Ik geef me bloot, ik geef me voortdurend bloot. Misschien wel

omdat ik me zo lang heb verdedigd Me binnen mezelf met mijn kindertjes heb opgesloten. Terwijl we elkaar hadden geleerd onze emoties te delen. Waarom is het verloren gegaan? Wat is er gebeurd dat we op onszelf zijn teruggeworpen?'

Ze had gewild dat hij bij haar was gekomen op een moment waarop het eigenlijk niet kon. Zij wilde zich aan hem laten zien, zoals vroeger. Zij wilde hem ontmoeten in zijn rol van minnaar. Waarom kwam hij niet? Waren de pogingen elkaar te bereiken niet meer dan lapmiddelen? Ging het besef dat zij alles al eens een keer tegen elkaar hadden gezegd gelijk op met het ouder worden? Of lag het subtieler?

Zij dacht: is het niet een schandalige onderschatting van onze vermogens om te denken dat de stilstand in onze ontwikkeling al optreedt als wij in onze dertiger jaren zijn?

Zij zag Frits voor zich wanneer hij moe van zijn werk thuiskwam. Zijn lichamelijke klachten, die de laatste jaren toenamen. Angina, spit, nerveuze jeuk, drie maanden lang last van zijn darmen. Vooral het laatste: telkens als zijn ontlasting na een eenvoudige zomerdiarree weer dikker was, zette hij het op een zuipen. Hij moest zichzelf bewijzen dat hij sterker was dan de aanwijzingen op de bijsluiter van het kuurtje dat hij had gevolgd.

Tobben over darmkanker en uiteindelijk binnen een week genezen zijn door kip te eten zonder drank.

'Ik dacht dat je zou komen,' schreef Nila. 'Ik hoopte het. Maar toen je moeder om tien voor drie arriveerde, werd ik zo zenuwachtig dat ik overwoog naar bed te gaan om van haar af te zijn. Ik zal mij aan satan verhuren om straffen te verzinnen voor de ouwe heksen die mij tijdens mijn leven gekweld hebben. Ik zal je moeder aan haar voeten laten ophangen, maar wel zo dat haar dikke beentjes niet voor iedere voorbijganger tot aan haar broek zichtbaar worden. Ik wil dat de toeschouwers zich amuséren met haar gespartel. Verdomme, dacht ik. Je komt niet. Je moet thuiskomen en mijn intimiteit binnentreden. Je moet de gebaren maken die ons vroeger samenbonden. Je moet kinderachtige dingen zeggen en erotische voorstellen doen. Je moet met mij spelen, over het gras rollen, tussen het kinderspeelgoed en de madelieven. En je moet me nemen op een heel geheime plaats. Waar het eigenlijk niet kan. O liefste, als ik daar allemaal aan denk ontwikkel ik een nieuwe woede, vanuit mijn teleurstelling. Ik laat me niet door mezelf of

door jou of die heks in de hoek dringen. Ik kan nog steeds naar je *verlangen*.'

[XXI]

Na het avondeten haalde Frits een schoffel uit de garage en begon onkruid uit de tuin te verwijderen. Hij had geen verstand van tuinieren en deed het ook nooit. Tegelijk met het onkruid schoffelde Frits voorzichtig uit de grond ontspringende plantjes weg.

Zij kwam naast hem staan en gaf aanwijzingen, die hij zonder commentaar onderging. Hij keek opzij naar haar en trok zijn mondhoeken uiteen. Waarom zouden we ook praten, dacht ze. Bijna op hetzelfde ogenblik was ze al bezig hem te vragen wat hem de tuin in dreef

'Ik moet nadenken,' zei Frits.

'Dat is dan zeker de eerste keer. Ik heb je nooit eerder een schoffel zien vasthouden.'

'Ik heb de hele dag op een bureaustoel gezeten,' antwoordde hij op een toon die geen tegenspraak leek te dulden.

Zij ging naar binnen en zette de tv aan. Achter de beelden mechanisch gelach.

Frits kwam op zijn laarzen binnen en keek even.

'Verdomme,' zei hij. 'Nou heb ik mijn serie gemist.'

Hij liep naar de keuken. Zij hoorde een kraan stromen. Zij sloot haar ogen en probeerde het geluid ervan niet te horen.

Frits keerde in de kamer terug.

'Hoe gaat het met je zaak?' vroeg Nila, toen hij was gaan zitten.

'De eerste keer dat je me erover vraagt na je vakantie,' zei Frits. Hij kuste haar. 'Je zult zien dat je gauw beter bent.'

Als het er maar naar uitzag dat je weer gewoon meedeed, was je kennelijk beter.

'Ik hoop dat je hem vrij krijgt,' zei ze.

Hij keek haar bevreemd aan.

'Dat meen je toch niet?'

Zij reageerde niet.

Hij kwam dichtbij haar zitten.

'Als je echt geïnteresseerd bent,' zei hij, 'dan wil ik je natuurlijk vertellen hoe het er voor staat.'

Maar hij wilde het haar helemaal niet vertellen. Hij zocht naar een mogelijkheid haar te zeggen hoe het er met hemzelf voorstond. Hij had nog geen kans gezien haar uit te leggen hoe hij had gereageerd toen hij door het reisbureau werd opgebeld dat ze naar huis kwam. Op Schiphol begroette hij trouwens allereerst de kinderen. Op die wijze leidde hij de verder niet uitgesproken beschul-

diging in: zij had de kinderen verwaarloosd, hun vakantie afgenomen, hen de stuipen op het lijf gejaagd, de kiemen gelegd voor een eigen onrust, die zich op den duur zou manifesteren.

Op haar manier had ook zij geschoffeld in de grond waar heel voorzichtig broze plantjes opgroeiden.

‘Ik weet niet of ik het je moet vertellen,’ zei Frits. ‘Een lange serie smerigheden waarover ik mijn mening moet geven.’

‘Walg je van die man?’

‘Nee,’ zei hij bedachtzaam. ‘Ik kijk naar hem en hij zegt me niets. Ik heb wel een bepaald probleem met hem: hoe kan zo'n onbenullig mens dat gedaan hebben? Of juist vanwege die onbenulligheid? Maar kun je iemand nog wel onbenullig noemen als hij mensen aan hun voeten ophangt en gaat zitten toekijken hoe ze doodgaan?’

Ze dacht aan wat ze had opgeschreven over haar schoonmoeder. Schreef ze dit soort dingen om zich ervan te vrijwaren dat ze ooit tot uitvoering ervan zou overgaan? Hoe simplistisch. Ze schaamde zich voor die gedachte.

‘Ik denk dat hij onbenullig is,’ zei ze. ‘Hij is onbenullig omdat hij zich de pijn van anderen niet kan indenken.’

‘Of hij kan het zich wel indenken,’ zei Frits. ‘en hij geniet ervan. Hij roept hun pijn op om ervan te genieten. Is dat onbenullig? Of is het fascistisch? Ik vraag me af of het op zichzelf niet van onbenulligheid getuigt het fascisme van dit soort lui als de opperste onbenulligheid af te doen. Een gevaarlijk soort onbenulligheid dan in ieder geval. Als je moet zeggen wat je ervan vindt, weet je niet welke woorden je moet kiezen om die mentaliteit zo helder mogelijk te definiëren. Maar ja, ik heb een vak van woorden. Dus als ik “onbenullig” denk, zal ik het moeten preciseren.’

‘Dat is toch een van de redenen waarom je dat vak hebt gekozen?’ zei Nila.

Frits draaide zich naar haar toe.

‘Ik kom bij hem,’ zei hij. ‘En ik geef hem een hand. Hij is aardig, niet overdreven onderdanig. Een aardige opa. De kinderen zouden dol op hem zijn en in zijn tas kijken naar wat hij heeft meegebracht.’

‘Een kapje,’ zei Nila. ‘Voor hun bedlampje.’

‘Zo vrolijk is het niet,’ antwoordde Frits.

‘Het is toch echt je vak!’

Zij legde een hand op zijn knie.

‘Zal ik je eens wat anders zeggen?’

‘Zeg het maar.’

‘Ik wil met je naar bed.’

‘De kinderen slapen nog niet eens.’

‘Jezus Christus!’

‘Ik weet niet of ik het nu kan. Ik heb pijn in mijn rug van het schoffelen.’

‘Vooruit, Don Juan!’

Zij pakte zijn hoofd en trok het naar zich toe. Terwijl ze dat deed dreef haar lust weg. Vroeger durfde zij niet wat zij nu deed. En nu zij de daad bij de gedachte durfde voegen, vroeg zij zich af of zij wel zin had in Frits. Of hij wel in staat zou zijn haar een romantische bevrediging te verschaffen. Want ze wilde niet uitsluitend met hem naar bed Ze wilde naar hem kijken, of naar iemand kijken, praten over dingen die zij zelf niet als onderwerp kon verzinnen, maar die zich op hetzelfde moment dat zij begon te spreken bij haar aankondigden. Liefde. Wat een begrip. En toch verlangde zij daarnaar. Zij probeerde het te vertalen in beter te hanteren termen: begrip, aandacht, genegenheid, bekommernis; een mengeling van al die dingen verbonden met de altijd aanwezige zucht naar genot en opwinding.

Maar dan had je het nog niet. Niet wat zij zocht! Er was ook nog iets bij aanwezig dat misschien het beste omschreven kon worden in beelden: de wind is tot stilstand gekomen; een strand op het moment dat de zon bijna verdwenen is; diepe schaduwen staan in de zandvoren.

En andere beelden: in steeds wisselende hotelkamers strekt zij zich uit op het bed. Tevredenheid overspoelt haar, zo hevig dat dit bijna zijn eigen ontkenning met zich meebrengt. Haar hand gaat naar haar buik, haar vingers drukken in het vlees onder haar navel.

En zo kwam Frankje in haar terug. Het moment waarop de verpleegster hem op haar buik legde. Het gevoel dat zij helemaal slap was geworden. Het kind dat even later in zijn wiegje lag. Andere beelden: haar eigen slaapkamer. Een half gesloten gordijn, bewogen door de wind. Daarachter de groene bomen. Voorjaar en een warme dag. Naakt ligt zij op bed en masturbeert. Frits zal binnen het uur uit een congres thuiskomen. Zij zal hem onmiddellijk ontbieden. Zij heeft drank klaarstaan in de slaapkamer en ook hapjes. Belachelijk dat de liefde zich onmiddellijk verenigt met de maag.

Maar ze vindt het een grappig idee. Ze vindt alles grappig omdat het samenhangt met Frits en de tederheid die hij haar zal betonen, de kreten die hij slaakt als hij klaarkomt, de voorstellen die hij haar doet en die bij voorbaat ingewilligd zijn.

Alles klinkt zo vertrouwd en lief

'Kom maar mee naar boven,' zei Frits opeens, terwijl hij meteen opstond. (Hoorde zij daar een nauwelijks onderdrukte zucht?)

'Weet je dat nu zeker?'

'Hier in de kamer laat ik vandaag mijn broek niet zakken.'

Hij lachte en zij lachte terug.

Zij ging achter hem aan. Schoorvoetend, alsof haar slaapkamer bij het binnenkomen van de aardbodem verdwenen zou zijn.

Zij stond voor het raam en dacht aan het voorbijgaan van de dingen die haar beroerd hadden. En aan de emoties die daarvoor in de plaats komen en soms het voorbijgegane in hevigheid overtreffen.

Op de achtergrond zat Frits naakt op het bed. Hij peuterde aan het eelt onder zijn voet.

'Dat was een ouderwets nummer,' zei hij.

Nila stond voor het raam en vroeg zich af hoe zij deze kwalificatie zou opvatten. Bedoelde hij dat ouderwets automatisch goed was? Of dat ze het vroeger anders deden, en dat hij zich dat herinnerde.

Zij zag aan zijn gezicht dat hij tevreden was. Het was goed dat zij over die dingen nadacht: de oppervlakkigheid verdween erdoor.

Maar dat kon ook aan hun leeftijd liggen en aan de verantwoordelijkheden die toenamen, zonder dat het ogenblik in zicht was dat er af en toe weer een verdween.

Achter het raam van de slaapkamer, half gesloten door het rolgordijn, lag de tuin, met zijn bomen, het grasveld, de schuur met een omgevallen fiets er half uitstekend. Links de garage, die niet voor het stallen van de auto gebruikt werd en waar de totale chaos was gaan heersen. Katten liepen in en uit. Sleepten er vogellijkjes binnen.

Zij keek ernaar met een aandacht waarvan zij zich diep bewust was. Alsof zij door dit ingespannen kijken nieuwe emoties aan de dingen binnen haar blikveld kon onttrekken.

‘Als je zo met je lekkere kont in het licht blijft staan,’ zei Frits, ‘dan pak ik je nog een keer.’

Zij keek naar hem om. Hij zag er meer ontspannen uit dan ze hem in tijden had gezien. Voelde zij zichzelf maar zo! Haar orgasme was eenmalig geweest, hevig, op het pijnlijke af. Maar daarna had de overgave plaatsgemaakt voor een gevoel van onbehagen, een lichte treurigheid.

Zij stond voor het raam en somde in zichzelf de elementen op die de tuin zijn vertrouwdheid gaven. Zij staarde naar het groen en voelde de behoefte te huilen. Maar niet in haar eentje. En niet bij Frits. Maar zij kon zich niet voorstellen bij wie dan wel. Zij liet Ronnie van Ibiza haar voorstelling binnenvliegen, maar op het moment dat zij gearriveerd was, stond zij al net zo verloren voor een raam als zij zelf. Gescheiden van elkaar door spiegels waarin zij allebei alleen zichzelf zagen.

Maar nu zag Nila meer. Frits stond van het bed op en boog zijn armen opzij. Hij gaapte en riep dat hij slaap had. Hij vroeg haar in bed te komen, maar zij had geen zin meer. Zij wilde blijven staan zoals zij stond, een ordening aanbrengen binnen haar gevoelens. Zij wilde zich op de grond uitstrekken en wachten tot degene aandacht aan haar besteedde die in haar geest rondspookte en maar niet zichtbaar werd. Zij voelde zich ten prooi aan een soort paradijsvloek; zij besefte dat haar huidige moeilijkheden te maken hadden met het steeds groeiende verlangen alles uit de wereld te halen wat deze inhield, iedere emotie die haar kon verrijken, al kon zij niet onder woorden brengen wat die rijkdom precies zou inhouden. Maar ook in dit geval kon zij een opsomming geven van elementen die er deel van uitmaakten, beelden waarbinnen zij een plaats had.

Zij zat op een uitgestrekt grasveld. In de verte de helblauwe zee. Een butler bewoog zich over het gras naar haar toe, geruisloos en statig. Hij serveerde haar thee. Maar meteen daarop liet zij die voorstelling ontsporen: de butler ontdeed zich met enkele bewegingen van zijn kleren en kwam bovenop haar liggen, ging met zijn hand in haar broekje, begon haar te strelen, ging met zijn hele hand in haar, terwijl zij zijn grote geslacht steeds harder tegen haar onderbuik voelde.

Zij nam de voorstelling terug in zijn oude vorm. De bewegingloosheid van het landschap. Ook de bomen in rust. Een gezelschap

vrouwen, gekleed in lange jurken met zonnehoeden en waaiers. Zij negen naar elkaar en glimlachten.

Stilte, alom.

Het was alsof zij een schilderij dat onder het stof vandaan was gehaald, een opknapbeurt gaf Gevoelens werden duidelijker, omdat de bijbehorende kleur terugkwam. Stemmen waarvan zij de dierbare klank was kwijtgeraakt, kwamen helder over. Mijn jeugd, dacht ze. De vertrouwdheid van mijn afkomst. De kamer waarin ik met vader en moeder op de zondagmiddag wachtte op het bezoek waarvan wij allen wisten dat het zou komen. Het gezang in de kerk. De plotseling overvolle kamer waarin beledigingen werden rondgeslingerd en grappen gedebiteerd om het weer goed te maken. Waar ik mij warm en geborgen voelde, en waaruit ik steeds verder wegraakte, hoe dikwijls ik er ook terugkwam. Dit proces van desintegratie. Het verloren gaan van de moederlijke genegenheid en de plaats die de liefde, met zijn lichamelijke opwinding, ging innemen. Met altijd het besef dat duizenden koorden mij verbonden met alle gebeurtenissen uit mijn jeugd, de geringe voorvallen die het bespreken niet waard zijn, maar die soms terugkeren in een droom.

Losgeraakt van de dingen die haar dierbaar waren: de teddybeer en het fort op het strand. De demonstratie van de reddingbrigade, de stoere mannen bij wie je niet bang hoefde te zijn. En dan Frits bij wie zij zich niet minder veilig voelde, los van het ouder worden dat haar de opdracht gaf zelf voor die geborgenheid te zorgen, anderen tot steun te zijn, de kleine problemen van haar kinderen de baas te worden. De opdracht haar eigen plan te trekken, haar emoties te beheersen, zich niet te laten meedeinen op de stroom die Frits voor het intact laten van hun huwelijk had uitgekozen.

‘Waarom kom je niet in bed?’ vroeg hij nu.

‘Omdat ik hier sta.’

‘Wat zie je daar dan?’

‘Wat jij ook ziet.’

‘En wat nog meer?’

Zij schudde haar hoofd. Vroeger zou zij dingen verzonnen hebben die waarheid kregen op het moment dat zij ze uitsprak. Nu volhardde zij in stilzwijgen. Zij wilde de dingen die zij dacht eerst in zichzelf ordenen. Zij kon niet zomaar met Frits een spel opnemen dat zij al jaren niet meer gespeeld hadden.

‘Zal ik je zo van achteren voor het raam nemen?’

Zij schudde haar hoofd. Het was net of zij uit de kamer verdween, zich in het groen verschool, in haar eentje begon te rennen tussen bomen en varens.

Zij wist dat als Frits naar haar toekwam, zij hem niet zou tegenhouden. Maar de gedachte dat het haar onverschillig liet, dat zij hem zijn gang het gaan, gaf een onaangenaam gevoel, versterkte haar in haar afwezigheid, deed haar lichaam verstrakken.

‘Wat ben je mooi,’ zei Frits.

Zij keerde plotseling terug naar het bed en liet zich naast hem neervallen, drukte haar lichaam tegen hem aan.

‘Je vroeg of je een bootje moest huren,’ schreef zij, ‘en even later zeilden wij van het strand weg. Jij boogje over mij heen in de boot en kuste mijn borsten. En je zei: “Je hoeft niet bang te zijn dat er iets gebeurt Nila. Want ik zorg voor je.”

“En als het nu gaat stormen?”

Je wilde zeggen: ben je nu helemaal gek geworden op deze paradijslijke dag, met z'n blauwe lucht, de kleine kabbelende golfjes, het strand dat wazig in de verte ligt te trillen, de oplopende kust daarachter en al het groen van dit landschap, al het rustig makende groen op de achtergrond, terwijl daar 's nachts de lichten in de buitenhuizen de angst voor de zwart afstekende massa's verminderen.

Maar je zei:

“Als het gaat stormen neem ik je in mijn armen en zwem vanzelfsprekend met je naar de kust Daar aangekomen zullen wij ons onder een overhangende rots verschuilen. En als er redders uitvaren om ons te zoeken, zullen wij daar samen slapen in het besef dat we veilig zijn en dat zij ons vanzelf zullen vinden.” En je zei:

“Ik vertelde je toch dat ik voor je zou zorgen. Op dit romantische bootje. Zo zal het altijd blijven. Het staat overal geschreven. Dat ik jou heb gevonden, dat is toch al te gek, dat had ik op mijn leeftijd niet meer voor mogelijk gehouden.”

“Je bent drieëntwintig Frits.”

“Dat zei ik toch?”

En de film die ik nooit van me kan afzetten. De witte beelden bij de blauwe zee. Wanneer Fritz Lang de Odyssee wil gaan verfilmen. *Le Mépris*. Mijn stomme verbazing omdat ik telkens wil

gaan huilen en niet weet waarom.
Waarom huilde ik?
"Omdat het toen allemaal volmaakt leek."'

[XXII]

‘Ik wou nog iets met je bespreken,’ zei Frits.

Hij kwam in zijn kamerjas naast haar zitten.

‘Doe niet zo officieel.’

Hij legde zijn hand op haar bovenarm.

‘Er is iets dat me opviel,’ zei hij. ‘Misschien heeft het weinig betekenis. Maar laten we het erover hebben.’

Zij keek hem aan. Waar had hij het over?

‘Wat ben je streng,’ zei ze om tijd te winnen.

‘Ik ben niet streng.’

‘Moet je kijken hoe je me aankijkt!’

‘Ik ben me echt van niets bewust.’

‘Doe dan een beetje normaal, wil je.’

‘Wie doet er hier godverdomme niet normaal!’

Ze keek in zijn van woede vertrokken gezicht. Ze vroeg zich af of ze zelf ook kwaad was. Maar ze was alweer vergeten wat de directe aanleiding had gevormd. Plotseling herinnerde zij zich de dag waarop zij ruzie hadden gemaakt over zijn ambities. Hij kon bij de universiteit komen werken, maar hij wilde per se bij de balie. Hij had geen behoefte aan een duf bestaan tussen domme studenten. Ze zei dat hij nog maar kort geleden zelf zo'n student was geweest en dat de mensen die zij kende haar wat intelligentie betreft nogal meevielen.

Maar die had hij zelf uitgezocht.

En het soort mensen dat je straks moet verdedigen, had ze gevraagd, misdadigers en oplichters, de echtscheiders en alle anderen?

De wat?

Hij was van zijn stoel gesprongen. Ze dacht toch niet dat hij zich met dat soort futiliteiten als echtscheidingsgevallen ging bezighouden. Dat was voor de mindere goden. De moeite niet waard. Altijd hetzelfde gezijk. Het absolute afval van de juristerij. ‘Weet je wat het met echtscheidingen is?’ vroeg hij. ‘Daaraan ontbreekt iedere inspiratie. Een eenvoudige dief kan nog een aardig plan bedacht hebben om zijn slag te slaan. Dat voert hij uit en het mislukt. En dan komen wij. Maar de man heeft in ieder geval nagedacht over zijn vak. Dat is toch niet te vergelijken met echtscheidingen. Allejezus! Mensenlevens die uit de hand lopen. Ongestuurd, ongeordend. Wat kun je daar nou van maken als advocaat?’

Hij wilde altijd iets maken.

Ze had naar hem geglimlacht en hij werd giftig. Kwam op voor

zijn professie. En al spoedig hadden ze hooglopende ruzie, waarin Nila stelde dat hij helemaal niet zo goed was en dat hij waarschijnlijk iedere echtscheidingszaak zou verergeren.

'Wat ben jij godverdomde stom!' riep Frits.

Toen hij een half uur later bedaard was, kwam hij naast haar zitten, op dezelfde manier waarop hij nu zat.

'Als ik oud ben,' zei hij, 'ben ik beroemd. Voor zover een advocaat beroemd kan zijn. Maar zo gaat het wel met mannen in de betere posities. Hoe grijzer ze worden, hoe meer mensen hen interessant beginnen te vinden. Omdat ze zich ontwikkelen. Omdat ze bepaalde aspecten van het leven steeds beter gaan begrijpen. Maar vrouwen,' hij snoof opzichtig, 'vrouwen hebben meestal dat geluk niet. Als ze ouder worden zie je hun afhankelijkheid toenemen. Ze worden rimpelig en krijgen hangkonten. En mannen komen steeds minder naar ze toe, want met de conversatie is het maar droevig gesteld.'

'Andersom kan dat net zo goed hoor,' had zij geroepen.

'O nee,' zei Frits met grote zelfverzekerdheid. 'Dat is het grote verschil tussen mannen en vrouwen. Oudere vrouwen nemen toe in treurigheid.'

Zij was te verbouwereerd geweest om met hem in debat te gaan. Zij had hem een klap willen geven, maar tegelijk besefte ze dat hij zich verdedigde, dat hij de kans onderkende dat hij zich op oudere leeftijd in de luren liet leggen door een jongere vrouw. Afhankelijkheid van elkaar: dat was verweven met zoveel andere dingen dan alleen leeftijd. Hoe kon hij zo stom zijn te denken dat hij zijn leven in zijn eentje zou rond krijgen, een kater tot op hoge leeftijd gefêteerd door steeds jongere dochters van gewezen maîtresses. Maar zo lag het niet. De kater zat nu naast haar en gromde. En zij zat naast hem, wist niet meer hoe zij het gesprek moest vervolgen, werd zich bewust van lege plekken die zich vanzelf vulden met voorstellingen die zich buiten haar wil om vormden. Het was alsof iemand een bord schoonwiste, waarop het zwart werd overschaduwd door een laagje krijt. Witte vegen waarin geen vormen meer onderscheiden konden worden, alleen de herinnering eraan.

Zij verzette zich tegen die beelden. Zij wilde haar voorstellingsvermogen helder houden en op een voor haarzelf zinvolle manier inpassen in haar leven Het mocht niet zo zijn dat zij om de haverklap werd belaagd door op hol geslagen voorstellingen die haar

dreigend naderden en in de war maakten. Het gevoel dat zij van het minste geringste in de war kon raken, dat zij kon huilen wanneer zij bij wijze van spreken de kat met een vogeltje in zijn bek zag lopen.

Maar dan kwamen de twijfels: waarom valt die kat me op? Waarom is de natuur droevig? Een kwalijk soort sentimentaliteit, of toch iets anders? Een herinnering aan jongemeisjesdroefenis? Begin ik mijn volwassen status kwijt te raken om opnieuw te belanden in het gebied van 'zielig' en 'spannend'?

Maar het was waar dat er hiaten in hun conversatie kwamen.

Soms leek het of aan de rand van zo'n gebied iets oplichtte dat belang had voor hen beiden. Een toekomstbeeld waarover zij zou willen praten, zonder dat zij daartoe het vermogen had.

Mensen benaderen elkaar. Strekken hun armen naar elkaar uit. Kussen, strelen, gaan in het gras liggen, kleden zich uit tussen de duintoppen, terwijl verweg helikopters over het wad scheren.

'Toen we daarnet naar bed gingen,' zei Frits eindelijk, 'kon ik me niet aan het gevoel onttrekken dat je het speelde. Zou je me het willen zeggen? Ik neem het je niet kwalijk.'

'Wat heb ik nou weer gespeeld!'

'Ik bedoel het niet agressief.'

'Dat is al de zoveelste keer dat je mij agressief noemt. Ik word het een beetje zat. Bovendien zal het die psychiater waar je me naartoe wilt hebben een zorg zijn of ik agressief word. Dat hoort er toch bij.'

'Luister nou eens Nila. Geef normaal antwoord. Ik wil je helemaal niet naar een psychiater. Maar ik wil het weten. Het is belangrijk voor me.'

Ze keerde zich van hem af

'Weet je wat belangrijk voor jou is?' zei ze. 'Dat je gesterkt wordt in het idee dat je geweldig bent. Moet ik je geweldig vinden? Misschien vind ik het wel heel leuk te spelen dat ik klaarkom. Misschien is dat wel het echte klaarkomen!'

'Doe niet zo onzinnig.'

Ze ging staan en liep naar de tv. Zette hem aan. Maar alle zenders hadden niets dan sneeuw in petto.

'Weet je wel hoe laat het is?' zei Frits.

Zij schakelde het toestel uit.

'Ik praat tegen je.'

Zij ging weer naast hem zitten en voelde zich lusteloos. Zij had geen zin met hem te praten. Het ontbrak haar aan de energie daarvoor. Toch wilde ze hem niet zo laten gaan. Bot afweren had hij niet aan haar verdiend. Maar wat deed dat ertoe? Ze kon hier toch niet de rekening gaan opmaken en hem een tantième uitbetalen dat hij in het verleden had verdiend. Hier en nu wist zij zich geen raad met hem. Drukte hij op haar maag. Haatte ze zijn rustige blik, waarachter ze verwarring hoogstens kon vermoeden.

Ik ben zelf in de war, dacht ze. Maar dat kon ze zich niet veroorloven! In de war raken was toekijken hoe de wisser werkte. Het landschap in een veeg veranderd zien. Willen schreeuwen en het niet kunnen. Huilen, zonder tranen. Sentimentele liedjes zingen, maar hoe luidde de tekst ook alweer?

Orde op zaken stellen: dat betekende een stuk krijt ter hand nemen en de lege plekken opnieuw invullen. Maar hoe wist zij dat ze het juist deed? Dat de wereld terugkwam zoals zij hem verlaten had? Of moest ze maar gewoon aan het werk gaan en desnoods een nieuw beeld schetsen, in de hoop dat het niet zou worden verstoten door het bestaande?

Frits legde zijn hand op haar dij.

Vroeger beschouwde zij dat als een teken van grote tederheid, geladen met spanning om wat als vervolg op dit gebaar zou gebeuren.

Zij keek naar de hand en het was alsof hij los kwam van de arm en zo met gespreide vingers, als een dood kleverig ding bleef liggen. Zij rilde.

‘Weet je waarom ik dat vroeg over dat klaarkomen?’ zei Frits. ‘Je moet bedenken dat ook ik een beetje twijfel aan de dingen die gebeuren. Niet altijd. Af en toe. Neem me niet kwalijk.’

Hij nam zijn hand van haar bovenbeen en stond op om te gaan slapen.

[XXIII]

De tijd leek onafgebroken, niet verdeeld door dagen en nachten, elkaar opvolgende gebeurtenissen. Nu zij niets hoefde te doen, de hele dag in haar stoel kon zitten, leek het erop alsof zij nergens naartoe ging en nergens vandaan kwam.

In werkelijkheid was dat probleem niet aanwezig: zij stond op, douchte zich uitvoerig, smeerde toast met jam wanneer het ontbijt dat haar op bed gebracht werd onvoldoende voor haar was. De routine ging voort. Maar het liep allemaal te automatisch. Het leven rolde voort over een eindeloze rails. Vroeger verheugde zij zich 's maandags op de zaterdag. Nu was het iedere dag zaterdag, zelfs 's nachts wanneer zij wakker werd en opstond, een boek probeerde te lezen met van slaap gezwollen ogen.

Het had ook te maken met haar kinderen. Steeds vaker kwam zij in hun kamers en bekeek het speelgoed, de stille attributen van hun aanwezigheid. O ja, ze waren hier geweest! Ze bestonden. Ze kon hun een ansichtkaart sturen en erop schrijven dat ze hen miste, en dat het iedere dag erger werd, zonder dat zij zich in staat voelde hen te verzorgen.

Maar het was beter voor haar dat ze hen rustig in Groningen liet. Zo luidde althans de afspraak die Frits met haar gemaakt had.

Af en toe bekeek ze foto's. Daarop stonden Frank en Ellen in verschillende periodes van hun levens. Frits kwam erop voor, stijlvol poserend voor de poort van een kasteel, of een beetje koddig onderuit gezakt achter een glas Campari op een Romeins terras.

De foto's lagen allemaal door elkaar in een trommel. Zij pakte er blindelings een uit en zag Frankje als baby. Op de volgende foto zat hij op zijn eerste fietsje, gesecondeerd door zijn grootmoeder.

Op de volgende foto stond haar eigen moeder voor de deur van haar keuken. Nog een half jaar en ze zou op bed gaan liggen om niet meer op te staan.

Zij dacht na over haar moeder. Behalve de spaarzame foto's waren er herinneringen. Maar die hadden nooit veel bij haar opgeroepen. Beelden op een rij. Anders dan wat zij de laatste tijd ten opzichte van Frits ervoer: met hem had zij zoveel emoties beleefd dat ieder herinneringsbeeld van hem er vol mee was. Zij zag haar man aan het strand staan en voelde nog als de dag van gisteren in haar benen hoe zij even later de duinen in holden om elkaar te beminnen. Maar die herinneringen brachten geen tedere, zij het licht treurige gevoelens in haar terug. Als zij ernaar keek voelde zij woede.

Haar moeder bestond nog alleen uit plaatjes. Hoe meer zij naar de foto's keek, hoe minder geschiedenis deze momentopnamen kregen. Geen gezang in de keuken, vlak voor de opname, of het zich snijden aan een pas geslepen mes onmiddellijk daarna.

Zij had weinig intiem contact met haar moeder gekend. Had zich overal heen begeven met haar vader. Zwei im Bunde en de derde stond voor de keukendeur en keek toe. Hoe kwam dat? Lag dat aan haar? Nu, tijdens deze bijna eindeloze nachten, begon zij daarover na te denken. Zij probeerde haar moeder binnen een ontwikkeling te plaatsen, bedacht een geschiedenis voor haar.

Maar zij bleef dood.

Haar vader daarentegen hield zich op velerlei plaatsen in haar geheugen op. Als hij tegenwoordig bij hen kwam was hij nog steeds in staat haar een nieuwe lading indrukken te verschaffen. Wel haalde hij steeds vaker het verleden op, maar dat onderging zij als prettig.

‘Wat hoor ik daar?’ had haar vader onmiddellijk bij het binnenkomen gevraagd, ‘zijn we in de war?’

Zij glimlachte.

‘Uitstekend!’ had hij geroepen. ‘Dat heb ik nou vroeger ook altijd gedacht: je moet eens in de war raken, dan krijg je alle aandacht.’

‘Doe niet zo gek pappa.’

Hij kwam naast haar zitten en schudde zijn hoofd.

‘Wat is er toch met je?’ zei hij. ‘Ik merk al maanden dat er iets aan de hand is. Je hebt het toch niet in je kop gekregen van al die moderne boekjes over vrouwen en vrij worden enzovoort.’

Zij schudde haar hoofd.

‘Je moet niet zo hartstikke gek doen!’ riep haar vader. ‘Toevallig hoef je mij niet proberen wijs te maken dat er eentje bij je op de loop is. Nee, dat is allemaal dik in orde. Maar het is net als bij een auto: af en toe even op de brug.’

‘Doorsmeren.’

‘Dat had ik niet willen zeggen,’ zei haar vader.

Hij aaide haar over haar wang.

‘Weet je,’ zei hij. ‘Ik kan moeilijk tegen je zeggen: ga er een paar dagen uit. Want wat we daarvan krijgen weten we. Maar het komt allemaal in orde. Lieve kleine meid. Je zal zien hoe goed het allemaal in orde komt!’

‘In hoeverre heeft Frits zin in zijn oorlogsmisdadiger,’ schreef Nila.

Zij las de zin over en moest er om lachen.

Ze wilde ook wel een antwoord op die vraag bedenken, maar het kostte haar moeite haar gedachten wat dit betreft te ordenen. Vanmorgen was ze wakker geworden uit de droom die zich steeds opnieuw aan haar voordeed, zij het met kleine variaties.

Haar grootmoeder kwam tussen de bomen vandaan.

‘Kom Nila, kom kindje.’

Frits stond op de achtergrond, en zij hoorde de kinderen in hun spel schreeuwen. Ik heb jou niet nodig, dacht ze grimmig. Ik heb jou niet nodig oud wijf. Ik heb mijn kinderen. Blijf daar maar achter die bomen, bij dat verroeste hek. Je bent zelf net zo verroest. Je hoort niet tussen ons thuis. Je hebt je leven vergooid. Je hebt die rotmoffen met opzet in huis gehaald omdat je gek wou worden en ongestoord gillen. Je wou alleen maar aandacht. Je kon geen bezoek verwachten of je maakte al ruzie met opa. ‘Heb je nou nog geen koffie gezet. Wat heb ik aan jou. Ouwe vent. Schiet op!’

Er kwam nog iets bij: zij droomde in halfslaap. Zij kon zich niet aan de gedachte onttrekken dat zij half bewust de droom zelf aanvulde. Dat het automatisme eraf was. Of was het toch niet zo?

Na deze droom verliet zij het bed, had het warm, ging onder de douche, wilde de tuin in, wegrennen uit haar eigen tuin, op de fiets springen en al haar krachten verbruiken. Zij verlangde naar rust, ontspanning, overgave. Naar armen die haar koesterden, die de nacht van haar aftilden en met een joyeus gebaar opzij wierpen. Zij verlangde naar kracht, naar tederheid omgeven door kracht.

Niets was vanzelfsprekend. Alles moest veroverd worden. En ging verloren.

Zij stond aan de grens en wilde er niet overheen.

‘In hoeverre heeft Frits zin in zijn oorlogsmisdadiger?’

Zij staarde naar het papier.

Zij wou dat hij bij haar was opdat zij met hem over het antwoord op die vraag kon praten.

[XXIV]

‘Ik zet dingen op papier,’ schreef ze, ‘om een overzicht te krijgen van de laatste weken. Af en toe voel ik de behoefte de bladen los te scheuren en in de open haard te verbranden. Waar ben ik bang voor? Zijn er met mij zulke verschrikkingen aan de hand dat de mensen de neiging zullen krijgen mij een ratel in de hand te geven, opdat ik mijn komst lang van tevoren kan aankondigen?

Ik moet nu opeens denken aan de dag dat wij met onze kinderen in de auto stapten en naar Brabant reden om naar de Efteling te gaan. Misschien zou zo'n sprookjespark uit de toon vallen tussen de noordelijke weiden. We stonden in de rij voor het betoverde kasteel. En ik kreeg de slappe lach toen de mechanisch hijgende dwergjes mij met hun houten ogen aanstaarden, terwijl de rij met al die kinderen langzaamaan opschoof. Ik stond dicht tegen je aan. De laag hangende boomtakken, steeds dichterbij als wij weer een stapje verder kwamen op weg naar de toren.

Ik dacht aan een vakantie jaren terug, toen wij stopten omdat jij een ruïne tegen de rotsen zag. Wij stapten uit en gingen te voet verder. Het leek alsof wij samen afdaalden in de middeleeuwen, of moet ik zeggen: een stap terug deden. Ik veranderde in een jonkvrouw, dat wil zeggen een verder onbelangrijk element, voor de sier, terwijl jij de hele juristerij van je af gooide en veranderde - niet in een ridder maar in een onderzoeker. Het leek een ogenblik alsof je zelf in dat kasteel gewoond had, zoals je tegen de laatste resten ervan opsprong.

Dat herkende ik niet in je. Je ging altijd met zoveel overleg te werk. Nu veranderde je in een jongetje. Een blos op je wangen. Je fototoestel in de hand, in plaats van een goedendag. “Kom maar,” zei je, terwijl je op de afgebrokkelde muur klom en recht onder je de zee zag. Wat ontwaarde je in de verte die je daarna bestudeerde? Als wij nog romantischer van aard waren, dan kwam er ongetwijfeld een schip op ons af zeilen om ons op te nemen en weg te voeren naar een land waar niemand in de rij hoeft te staan voor de nabootsingen van sprookjes. Een uniek moment: misschien was dat schip daar ook wel, in je fantasie, om je te brengen naar de verdwenen stad Is, waarover de vissers nog altijd praten en die af en toe een teken uit het zand laat opborrelen. Het verschil tussen deze stad, die je zou willen ontdekken, en die pafferige Melgers - is dat het verschil tussen droom en werkelijkheid, lieve Frits?

Zo treurig.

Nu sta je ook al voor je eigen leven in de rij, om iets te bekijken dat allang vertoond is en wordt nagebootst: wat heeft die Melgers nog met de werkelijkheid te maken?

Ik denk aan het moment dat je met een kreet van verrukking remde en wees: kijk, kijk!

Ik keek. Ademloos, maar niet heus. Lichtelijk geïnteresseerd en vertederd om jou: die schat heeft alweer een van zijn leuke kasteeltjes ontdekt en nu gaan wij de auto uit. Als niemand het ziet neemt hij mij onder de restanten van de middeleeuwse schouw, daarom wil hij altijd zo graag dat ik een rok aantrek, die kan hij namelijk optillen en ik vond het altijd leuk. Ik vond het zelfs ontzettend leuk, en die ene keer was het zonder twijfel verschrikkelijk opwindend, toen hij me vroeg op mijn knieën te gaan zitten in dat restant van een burcht. Geen mensen in de buurt, naar ik aannam. Een korenveldje, beschut tegen de wind door de muren. Stilte. De suizende wind. Ik leunde op het steen terwijl ik over de zee uitkeek. Ver onder me, ver van mij vandaan. Hij trok zijn broek uit en schoof in mij en terwijl ik hem hoorde hijgen (op dit ogenblik moest ik voornamelijk ontzettend lachen, maar dat was ook fijn), was ik er zeker van dat hij dat schip, die ferry, rondvaartboot over de zeeën van zijn fantasie, inderdaad zag aankomen. Hij stapte in en zei tegen de schipper: Charon, zei hij, of hoe heet je, ik haal de dingen een beetje door elkaar, ik wil een kaartje naar Is. Ik wil zien wat niemand ooit gezien heeft.

En toen voelde ik zijn zaad in mij komen en wat ik zag was een wolkje dat snel groter werd en voor een verschrikkelijke onweersbui uit liep. Romantiek! Hij had mij geneukt in een kasteel en het resultaat was onweer!

We lachten en stootten elkaar aan. In de auto was het behaaglijk. De ruitenwisser stond in zijn hoogste stand, zo hoosde het.

Mijn god. Frits. Nu sta je in de rij, met alle krantelezers, en je luistert naar bekentenissen en maakt aantekeningen. In je hoofd zit niets van belang. Je luistert naar de kleine fielt wiens fantasieën misschien ook uitkwamen op de blauwe zee. Onsterfelijkheid najagen door joden in elkaar te trappen. Het kwaad uitroeien in de eigen kleine wereld. De horizon dichterbij halen en om je heen trekken als een winterjas.

Moet jij dat verdedigen?

Wat jij met de horizon deed, was ernaar kijken. En als je dat dan

deed vertelde je mij over de geheimen van je wereld en de liefde die wel in iedere regendruppel leek te spiegelen. De oneindigheid van ieder ogenblik vol tederheid. De nachtegalen die in je eigen hoofd zongen, zo hard dat je er duizelig van werd.

Duizelig van emotie. De behoefte naar mij toe te springen en met mij van de heuvels te rollen waarop wij de avond afwachtten.

Ik wou dat ik weer gebukt voor dat muurtje lag. Wat zou ik er zeker van zijn dat dit schip ook in werkelijkheid opdoemde, omdat het niet zo kan zijn dat de liefde tekortschiet om deze gebeurtenissen te verwerkelijken.

Ik zou je kussen. En moeiteloos voor je betekenen wat je in je stoutste dromen zou willen verzinnen.

En ik wil niet meer in rijen staan om cultuurwonderen te aanschouwen die zelfs de kinderen nauwelijks vermogen te boeien.

Ik wil: in mijn eentje door de stad lopen, niemand in de straten, geen verkeer. Met een prop watten in mijn oren. Om te bewijzen dat ik niet bang ben.'

'Ik zal je nu iets vertellen waarover ik nooit durfde praten,' zei Frits in haar geheugen. (Ze stelde zich voor dat het in de ruïne was; emoties hadden hem moedig gemaakt. Hij trok zijn broek aan, ritste tevreden zijn gulp dicht. Beelden waar ze nooit op lette en die toch naar voren kwamen.)

'Ik vertel je dit nu maar,' zei hij. 'Ik heb vroeger weinig meisjes gehad. Bovendien klopt het woord "gehad" niet. Want van hebben was geen sprake. Ik wilde ze hebben. In die tijd schreef ik verhandelingen over "het nut van de kus". Wat is het nut? Ik ben het kwijt.'

'Maar goed ook,' zei Nila.

Hij krabbelde met zijn vingers over de hoofdhuid onder haar dikke haar.

'Kijk,' zei hij. 'Normaliter ging het mis.'

'Zeg dat nog eens!'

'Het ging mis. "Normaliter" moet eruit.'

'Het ging dus meestal mis?'

'Bijna altijd,' zei hij. 'En "mis", nou dat is nog een beetje aardig uitgedrukt. Het ging echt verschrikkelijk fout. Als ze me zagen aankomen doken ze al de bosjes in.'

'En jij erachteraan?'

‘Ze doken al de bosjes in als ik ze nog niet eens had opgemerkt. Ze gingen in dekking. Om van me af te zijn. Maar ja, ik was ook een echte puber om te zien. Een puisterige intellectuele puber, weet je.’

‘Ik wist er gelukkig niets van!’

‘Ik wou je dit zeggen,’ zei Frits bedachtzaam. ‘Ik kan het niet goed hebben als ik je een tijd niet heb gezien. Dan word ik verschrikkelijk onzeker. Dan denk ik dat je het laat afweten. Herinner ik me mijn jeugd. En ik moet er niet aan denken dat ik jou zou zien en dat je dan ook de bosjes in zou duiken.’

‘Bij die andere meiden. Dank je wel.’

‘Misschien zou je het wel doen,’ zei hij. ‘Omdat je er zeker van kon zijn dat ik je volgde.’

‘Als je mij gezien had!’

Met haar handen op het steen. Een beetje bang dat het onder het geweld dat Frits ontketende zou afbrokkelen. Weer een stuk cultuur de zee in. Weer iets weg van het verleden.

‘Kijk!’ riep Frits even later. ‘Een middeleeuws toilet.’

‘Een wat?’

In een nis ontdekte zij een horizontaal geplaatste steen op zithoogte met een gat erin. Zij keek erdoorheen: recht langs de muur in het water.

‘Een toilet,’ zei ze meewarig. ‘Jij zou zelfs in staat zijn het vergaan van de wereld te omschrijven als een “ongelukkige samenloop van omstandigheden”.’

‘Als we vergaan zijn we er niet meer,’ zei Frits.

‘Bovendien heet het een plee.’

Zij herinnerde zich de rest van zijn woorden, later, misschien op een andere plaats gesproken, herhaald, nog een keer, geschreeuwd of gefluisterd.

‘Soms ben ik kwaad op je. Maar als ik kwaad ben is dat mijn onzekerheid. Ik kan je niet missen. Ik schreeuw tegen je omdat ik je niet kan missen.’

[XXV]

Met Frits was het als volgt gegaan:

Onmiddellijk nadat zijn kantoor het verzoek had ontvangen om Melgers pro deo te verdedigen, kwam het oudste lid van de maatschap naar hem toe en verzocht hem de zaak op zich te nemen.

'Ik ben ze liever kwijt dan rijk, dit soort akkefietjes,' zei de oudere confrater. 'Maar jij komt er nog eens mee in de krant.'

In het begin had publiciteit Frits wel aangestaan. Hij moest zich waarmaken in zijn vak en daarvoor had hij zaken nodig die hem binnen het justitiële wereldje naam konden verschaffen.

Maar wat voor eer viel er te behalen met het verdedigen van Melgers? Geen enkele verdediging zou in staat zijn de publieke opinie te bevredigen. Melgers moest hangen. Dat was verkeerd uitgedrukt. De vraag of hij misschien niet moest hangen behoorde niet eens aan de orde te komen. De massamedia besteedden aandacht aan de zaak, gingen op zoek naar voormalige slachtoffers, maakten reportages over de radeloosheid van de mensen. Een kleine beul, die geen verklaringen kon geven voor zijn gedrag en die het merendeel van wat hem werd ten laste gelegd ontkende. Afkomstig uit een bekrompen milieu, van jongs af aan eenvoudige baantjes tot aan de oorlog, toen hij de richting zag waarin hij zich aanzien kon verwerven. Een kleurloos verhaal. Hetzelfde kon worden verteld over duizenden anderen, die er geen heil in hadden gezien hun teleurstelling af te reageren op weerlozen.

Maar ook dat beeld was te gemakkelijk. Frits kwam er niet achter of Melgers door teleurstelling gedreven werd. Waarom zou de man in gang zijn gezet door een mechanisme dat hij kon begrijpen? Hij zocht hem op en praatte met hem. Liet hem zijn leven vertellen. Vroeg hem waarom hij het Derde Rijk omhelsd had. Kun je iemand vragen waarom hij beul is geworden? Begrijpen de beulen hun eigen drijfveren? In dat geval zou het gemakkelijker worden ze te confronteren met hun daden. Een kwestie van optellen van misdaden en ze te delen door de publieke moraal. De uitkomst gaf de strafmaat aan. Maar was dat zo? Kon je deze misdaden vergelijken met indenkbare vergrijpen als diefstal en passiemoord?

Het psychiatrisch rapport dat van Melgers was gemaakt, verklaarde hem niet verminderd toerekeningsvatbaar. Wel werd gesproken over het ontbreken van een 'adequate gewetensfunctie'. Maar ook werd beweerd dat Melgers in de jaren liggend tussen het einde van de oorlog en zijn gevangenneming de 'druk had gevoeld

die de last van zijn misdaden hem oplegde’.

Frits zette zich, in het begin geholpen door een jongere collega, aan de zaak. Eerst was hij ervan overtuigd dat hij hier iets in handen had dat hem het verlangde aanzien kon verschaffen. Onmiddellijk daarna, bij het bestuderen van het dossier, schaamde hij zich voor zijn ambitie, hoewel hij er zich van bewust was dat die onder de oppervlakte doorleefde.

Melgers had een Duitse moeder en een Nederlandse vader. Hij had zijn hele leven in Duitsland gewoond, voordat hij zich in 1950 in Enschedé vestigde.

De vraag was of de Nederlandse rechtbank de zaak Melgers mocht behandelen.

Frits had er moeite mee de rechtmatigheid van berechting aan te vechten. Juridisch was het ingewikkeld, maar te overzien, een interessant geval waarin vele zetten en tegenzetten ondernomen konden worden.

Zijn naam als jurist zou hij er zeker door kunnen versterken.

Maar stel je voor dat hij won en dat Melgers aan de arm van de Nederlandse justitie ontkwam.

Hoe zouden zijn confraters daarop reageren? De meesten van hen waren maar al te blij dat zij niet voor het blok stonden.

Frits verdedigde een zaak die hij niet wilde winnen, en hij besefte dat hij zich aan de greep ervan probeerde te ontworstelen terwijl hij er steeds dieper indook. 's Nachts droomde hij onrustig, maar hij kon zich nooit herinneren waarover. Het T-shirt waarin hij lag te slapen was een paar keer bij ontwaken kletsnat.

Frits keek naar zichzelf en zag een man met wallen onder de ogen. Hij bezag zijn collega en ontdekte bij hem hetzelfde. Bij de voorbereiding van de zaak Melgers gingen andere werkzaamheden door. Hij voelde zich moe en meermalen treurig. Hij wilde er niet aan denken dat hij straks ooggetuigen in het gezicht zou moeten kijken en hun beweringen afstrijden.

Misschien droomde Frits daarvan. Zelf was hij geboren op het moment dat Melgers zich op weg begaf om zijn tijd uit te gaan dienen in het concentratiekamp. Frits lag aan zijn moeders borst en werd gekoesterd.

Wie was hij dat hij deze man moest verdedigen. Was het in dit geval niet overdreven te stellen dat het rechtsbestel gewoon door-

gang moest vinden?

Die vraag wilde hij zich niet stellen. Die tastte niet alleen zijn beroep aan, maar ook de manier van denken die hem op de universiteit was bijgebracht.

Toch voelde hij nu voor de eerste keer in zijn leven de behoefte aan de afstandelijkheid van het artikel, een debat tussen vakgenoten. Als hij maar niet betrokken hoefde te zijn bij de verdere ontwikkeling van Melgers' leven. Daarop wilde hij geen invloed uitoefenen. Niet met de officier in debat gaan over juridische haarkloverijen die hem zo interesseerden en waarin hij zich bedreven achtte. Hij zou een krankzinnige kunnen verdedigen. Maar hij wist niet hoe hij zich moest opstellen tegenover een man van wie de psychiaters zeiden: 'Hij wil zich waarmaken. Hij kon zich binnen de SS manifesteren. Hij had een beroerde jeugd gehad en was zelf getrapt.'

'Je trekt een uniform aan,' zei Frits tegen Nila, 'en je zegt: ik zal ze krijgen. Joden, woekeraars, verdorven zielen. Zij hebben mij dit aangedaan.'

Hij wachtte even en zei: 'Wat moet ik daarmee doen Nila? Het staat allemaal zo prachtig in het psychiatrisch rapport, maar als ik het lees denk ik: er is meer. Het is niet alleen oorzaak en gevolg, hoe verschrikkelijk en mensonterend ook. Er is iets veel verschrikkelijkers aan de hand: het gevolg zit helemaal niet zo vast aan de oorzaak; het functioneert op zich. Als de mens voor de mens een wolf is, dan ligt hier het bewijs. Maar de wolf volgt zijn instinct. Hoe zit het met de mens? Als Melgers inderdaad niet gek is, dan neemt hij dus geheel vrijwillig de beslissing die joden hun pik af te snijden, omdat hij dat leuk vindt, omdat het hem genot verschaft. Is dat ook instinct om te moorden? Of heeft hij dat persoonlijk gecultiveerd, inderdaad zoals die psychiaters zeggen niet teruggehouden door een geweten. Hebben ze het hem in de SS geleerd? Niet alle kampbewakers deden die dingen. Dus hoe zit het? Is hij een uitzondering onder de mensen, afschuwelijke wildgroei die gelukkig weinig voorkomt? Of is hij alleen maar zo stom dat hij zijn moordzucht in het openbaar laat gelden? Het kan ook nog anders: hij behoort tot de brutaalsten onder ons. Het woord "ons" zou ik liever willen vervangen door "hen". Daar gaat het om. Ik moet een opvatting over hem verkondigen. Maar ik ben er niet achter.'

'Je verdedigt hem omdat je de rechtsorde wilt laten bestaan,' zei

Nila. ‘Als je standrecht zou toepassen, enfin dat weet je zelf.’

‘Ik zou hem liever aanvallen,’ zei Frits. ‘Ik zou dat psychiatrisch rapport willen uitdiepen. Ik zou willen aantonen dat het niet erg voor de hand ligt wat daar staat. Ze hebben het over een geweten. Ik kan dat niet anders vertalen dan als: verantwoordelijkheidsgevoel. Melgers voelde zich ook verantwoordelijk. Maar volgens heel andere normen, die wel samen een patroon vormen. Die patronen opsporen - ik weet het niet; er ontgaat me zoveel. Het maakt me bang omdat het mij met mezelf confronteert en aandriften doet vermoeden waar ik nooit eerder aan gedacht heb.’

‘Stel je niet aan.’

Zij had naar hem gelachen. Zij hield van hem op dat moment. Wat een idiote gedachte: Frits met zijn aandriften. Zelfs als hij alle redelijkheid uit het oog verloor, zou hij nog niet veel verder komen dan het doodslaan van een vlieg.

‘Soms wou ik dat ik er af kon,’ zei Frits. ‘Maar dat kan ik alleen aan jou vertellen. Het is gewoon een zaak. En ik voel me ermee verbonden. Zij het dan op een volstrekt negatieve manier.’

Hij haalde zijn schouders op: een gebaar dat zij niet van hem kende.

‘Geef hem maar over aan de reclassering,’ zei Nila.

Hij glimlachte naar haar.

[XXVI]

Via de geopende balkondeuren hoorde zij het gestadige ratelen van de grasmaaimachine. Zij trok het dekbed tot over haar oren en probeerde aan prettige dingen te denken: opwindende ontmoetingen op grasvelden doorschoten met slootjes. In de verte graasde vredig het vee. Een man naderde haar en zette zich aan haar voeten. Zij opende de picknickkoffer en serveerde hem de maaltijd. Wildpaté. Noorse zalm en gepocheerde oesters. De gedachte aan eten in een dergelijke omgeving, waar een eeuwenoude rust een suggestie gaf van vredigheid en overgave, bezorgde haar een onrustig gevoel in haar onderbuik, een verlangen naar hartstocht, omhelzingen waaraan geen eind kwam.

'Godverdomme!' klonk het vanuit de tuin. 'Ik leg dat gras toch niet voor niks op hoopjes!'

Ze gooide het dekbed van zich af en ging rechtop zitten. Zij trok haar groene slip uit en gooide hem naast het bed. Naakt liep zij naar de badkamer en rekte zich uit.

Waarom maaide hij het gras? Het was dinsdag. Hij had vrijgenomen omdat zij hem erom gevraagd had. Waarom dan kwam hij niet naar haar toe om tegen haar te praten? Een geruststellend gesprek, meer nog zijn stem die haar zenuwen slaperig maakte en minder gespannen.

Zij besefte plotseling hoe weinig ze met Frits de laatste tijd gepraat had. Of besefte ze dat wéer? De dingen die ze over zijn werk wist, de ontwikkeling van de zaak die binnen een paar maanden voor de rechtbank kwam - wat wist ze ervan?

In het begin had ze nog nagedacht over de relatie tussen Frits en de zaak. Ze zag hem thuiskomen en zijn tas in de gang neergooien. Als een schooljongen: een uitzonderlijke vorm van gedrag voor een man die doorgaans zorgvuldig zijn spullen ordende.

'Zal ik je eens wat vertellen!' riep Frits die keer tegen de gesloten kamerdeur.

Hij kwam binnen.

'Wat ben je opgewonden.'

'Moet je luisteren,' zei Frits, 'Je weet toch dat ze die kerel gepakt hebben, die oorlogsmisdadiger. Wij moeten hem verdedigen.'

'Dus jij moet hem verdedigen,' zei Nila rustig.

Nog maar een paar keer eerder in hun gezamenlijke leven had Frits zich op een dergelijke uitzinnige manier gedragen. Toen zij hem vertelde dat zij zwanger was. En nadat hij de aanbieding had

gekregen bij het gerenommeerde kantoor te komen werken. Maatschappelijk succes gepaard aan de zekerstellingen in zijn leven. Voortbestaan naar twee kanten.

Maar het was alweer zo lang geleden dat hij met tassen smeet, de krant in de lucht gooide, haar vastpakte en naar de auto rende opdat zij maar zo snel mogelijk een restaurant bereikten om het te vieren.

Haar optilde en naar bed bracht, uit vrolijkheid.

Zij waste haar gezicht en maakte zich op. Merkwaardig dat ze dat deed nu ze naakt was. Alsof ze zich voorbereidde op een optreden. Maar dat zat er niet in.

Beneden liep Frits door het huis.

Zij ging naar de trap en riep hem.

Hij schreeuwde wat er was. Hij werkte in de tuin. Moest zich eerst schoonmaken voor hij de trap op kon. Wat kan het me schelen of je onder het gras zit, dacht ze. Straks zit het gras op mijn lijf geplakt en gaan we samen onder de douche. Desnoods houd je je kaplaarzen aan. Als je het leuk vindt.

Frits ging de tuin weer in, sloot de keukendeur achter zich.

Wat vond hij leuk? Wat vond hij nú leuk? Wat voor soort ontspanning zocht hij tegen de dossiers met voor zijn cliënt belastend materiaal?

Het was zijn ambitie die hem de tas deed neersmijten in de gang. Als een schooljongen, maar meer genegen om de tas onmiddellijk weer op te nemen. Zijn behoefte de top te bereiken. En nu ging hij inderdaad over lijken. Was hij maar officier van justitie. Dan stond hij altijd aan de kant van de rechtvaardigheid en kon hij Melgers ten overstaan van nieuwe generaties aanklagen, ten voorbeeld stellen, verbindingen trekken tussen deze schoften uit het verleden en de dingen die nu overal gebeurden. Het opkomend fascisme in de schaduw van de adelaar. Toespelingen, voor iedereen duidelijk.

Maar Frits was advocaat. Hij had zich in dienst gesteld van de duivel en schortte zijn emoties op ten behoeve van het juridisch steekspel dat hem succes moest opleveren.

Wat een dilemma: de krant, als voertuig van publieke opinies, of het vakblad.

Wetenschap of maatschappij. De verbinding daartussen - en het grote publiek dat die nauwelijks accepteerde.

Hij bleef er rustig onder. Toch was dat waarschijnlijk alleen aan de oppervlakte het geval. Een zakelijk aandoende rust, waaronder zijn emoties tekeer gingen. Of was dat niet waar? Plantte ze haar eigen gevoelsleven op haar man over, probeerde ze hem aan haar kant te krijgen door te veronderstellen dat hij niet van haar zou verschillen, dat hij bij wijze van spreken alleen een wat dikkere huid had. Maar die huid had het eeuwige leven niet! De buitenwereld werkte erop in, liet zijn chemicaliën en kwade dampen erop los. Van binnenuit werkte de erosie. Nog even, een jaar misschien, en Frits barstte net zo uit elkaar als zijzelf.

Zij dacht erover na hoe het zou zijn als Frits in elkaar zou klappen. Zijn gedrag wanneer hij zichzelf niet meer in de hand had. De wijze waarop hij zijn angsten ging bestrijden, wanneer ze publiekelijk werden, dat wil zeggen: op eigen houtje de overhand namen. Hoe ging hij dat aanpakken? Dat wilde ze wel eens zien. En dan ging zij ook de tuin maaien en een schoonheidsmanie ontwikkelen, waardoor het gras en madelieven verboden werd het huis binnen te komen, evenals rupsen, mieren, vliegen en andere insekten. Een wereld van spuitbussen. Waarom verwijderde hij al het gras niet?! Je kon prachtige gewassen tegels kopen waarmee je de hele tuin kon volleggen. Een in keurige mozaïeken naar eigen smaak geordende wereld.

Als hij maar genoeg figuren als Melgers verdedigde, kwam hij wel omhoog. Hij was in de oorlog geboren en gedroeg zich als iemand die van niets wist, die rustig zo'n stuk afval kon bijstaan wanneer hem dat door de balie gevraagd werd. Meneer was trouwens niet goed bij zijn hoofd! Hoeveel oudere advocaten hadden zich van het karwei afgemaakt voordat ze het hem vroegen? Geen van de andere leden van de maatschap had de taak op zich genomen. Ze hadden Frits geprezen en hem onder ogen gebracht dat deze zaak veel van hem zou vergen, maar dat hij zijn carrière ermee bespoedigde. Voor wat hoort wat.

Om zich te ontspannen maaide hij de tuin.

Wat wist hij nog van de wereld waarin zij zo teder voor elkaar waren geweest, waarin zij hun emoties op hun gezichten hadden laten verschijnen om de ander te laten zien: ik ben niet alleen, ik weet dat ik niet alleen ben, wij doen deze dingen samen. Geen probleem. Laat jezelf maar aan mij zien liefje.

Vroeger. Toen het leek alsof hun verhouding vanzelf ging.

Zij keerde terug naar de slaapkamer en trok haar klerenkast open.
Waarmee kon ze hem een plezier doen?
Ze wist niet eens of ze daar zin in had.

[XXVII]

Zij kon zich steeds minder aan de indruk onttrekken dat de periode van stilstand in haar leven eindeloos zou zijn. Om haar heen ging het leven normaal door, maar hoe meer het in haar buurt kwam, hoe ondoorzichtiger het scherm dat om haar heen werd geplaatst. Zij zag wel dat haar omgeving pogingen deed haar te isoleren. Eerst vond zij dat niet erg, beschouwde zij het als een normale procedure, nam zij zichzelf haar uitbarsting en de daarop gevolgde terugreis kwalijk. De anderen hadden een rekening met haar te vereffenen, zij moest iets goedmaken en liet hun zorgzaamheid over zich komen. Die begon nu te irriteren: iedere dag dezelfde gezichten, dezelfde stupide vragen. Een kopje thee, koffie met een koek, ga maar lekker in de tuin zitten.

Zij voelde haar lichamelijke energie terugkeren. Af en toe brak het besef door dat zij niet altijd zo hoefde te blijven, dat zij terug kon keren onder de mensen zonder de angst dat zij hun overlast zou bezorgen.

Als zij er nu alleen maar achter kon komen waar de beelden die haar gekweld hadden, vandaan kwamen.

Zij besloot zichzelf op de proef te stellen door naar Amsterdam te gaan. Maar omdat haar bewakers dat zeker niet zouden tolereren, maakte zij een afleidende beweging, trok zich terug in de slaapkamer en wachtte tot de gezinsverzorgster boodschappen ging doen.

Zij belde een taxi en liet zich naar de trein brengen.

Toen zij deze in beweging voelde komen, keek ze door het coupéraam en bedacht hoe zelden zij deze tocht maakte, sinds zij uit de stad verhuisd waren. Op de weilanden stonden voornamelijk schapen. In de verte een autobrug over het kanaal dat zij via de spoorbrug kruiste. Aken lagen diep geladen in het water; boeggolven klotsten tegen de oeverrand.

De stad die laag begon en een toenemende grauwheid vertoonde.

Zij keek naar buiten en voelde zich gespannen. Maar niet uit angst. Dit had meer te maken met verwachting, een eindeloze stoet beelden uit het verleden die op het punt stonden een nieuwe werkelijkheid te verkrijgen, waarna ze haar leven zouden veranderen.

Zij glimlachte en probeerde bij het opstaan zichzelf in het glas voor het prentje van Openbaar Kunstbezit te zien. Vandaag was de eerste lichtvoetige dag sinds zij op vakantie was gegaan. Het was goed dat de dingen steeds een ander perspectief boden, dat je niet

krampachtig hoefde vast te houden aan de bereikte stand van zaken waarin zoveel onzekerheid school.

Zij dacht over Frits en opeens vond zij het niet erg dat hij anders was geworden. Als zij het maar kon blijven opbrengen naar hem te kijken, hem te volgen in zijn ontwikkeling, zonder het gevoel dat zij achterbleef.

Onwillekeurig moest zij aan Ronnie denken. Het leek alsof zij plotseling een helder zicht op haar kreeg. Tegelijk was zij zich bewust van de afstand, de teleurstelling die een nieuwe ontmoeting met zich zou meebrengen, de modieuze aspecten in Ronnie's gedrag. Zij verlangde naar haar. Zij zag zich samen met haar in het restaurant met de agaven. Het besef van verbondenheid, de absolute aandacht die zij voor elkaar konden opbrengen zonder afleidende gesprekken, voorstellen en eisen. Zij zaten maar wat tegenover elkaar en praatten af en toe. Of was zij nu bezig hun ontmoeting te idealiseren bij gebrek aan gesprekspartners?

Opeens wond het idee haar op dat Frits en Ronnie elkaar zouden ontmoeten en aardig vinden. Maar niet tè aardig!

Zij betrapte zich erop dat zij weer als een ouderwets huisvrouwtje in de weer was met intriges en het amoureuze monopoliespel waarin zowat haar hele generatie verstrikt zat. Waarom altijd die kwestie van afpakken en wraak nemen? Waarom dacht ze in laatste instantie toch aan Ronnie als een concurrente die er met Frits vandoor kon gaan? Waarom niet aan haar gedacht als een dierbare vriendin, die in haar leven kwam als een gelijke zonder een bedreiging te vormen.

Was Ronnie juist niet het tegendeel: een vrouw als zijzelf, met een man ten opzichte van wie zij zich een houding moest bepalen, in een leven dat langzaam van vorm veranderde, een landschap waar de lieflijke kleuren van de jeugd, de beekjes met mummelend water in toverachtige kleuren, veranderden in een bij tijd en wijle woeste orkaan, die hen opnam en verder zwiepte, tot zij in een kaal landschap waren aangekomen, zonder struikgewas waar zij hutten konden bouwen en indiaantje spelen. De leegte van de ouderdom die de horizon dichterbij bracht, net zolang tot zij nog maar op één smalle streep balanceerden.

Zij begon te zweten. Vroeg zich af of zij niet beter de eerste trein terug kon nemen. Maar zij wilde doorzetten, door de stad lopen, een paar kledingstukken kopen, met verkoopsters praten over ge-

wichtige zaken als leeftijd en maten. Langs de afdeling met de meest nutteloze maar exotische dingen slenteren en een stukje aardewerk kopen dat zij thuis niet meer zou opmerken. Tot het op een dag tevoorschijn kwam en een functie kreeg, gepaard aan een gevoel van rijkdom en vertrouwdheid.

Het ging steeds om dezelfde dingen: je vertrouwd voelen, niet de dingen onder je handen zien afbrokkelen. Was het niet zo dat haar behoefte om contacten tot stand te brengen, mensen op te nemen binnen haar veilige gebied, te ruim bemeten was? Stond dat misschien te ver af van de mogelijkheden die de wereld bood in samenhang met het automatisme dat mensen ertoe dreef zichzelf te beschermen, in te dekken tegen gevaren, zich dus niet bloot te geven?

Zij gaf zich een keer bloot en begon meteen te tobben over de gevolgen! Zij had Ronnie elementen in handen gegeven waarmee ze haar kon kastijden. Maar dat zou Ronnie nooit doen.

Of wel, als het haar van pas kwam.

Zij dwaalde door De Bijenkorf en voelde zich tevreden tussen de mensen. Buiten was het licht gaan regenen. Op de afdelingen hing een broeierige atmosfeer. Maar zij voelde zich er thuis. Er kon niets met haar gebeuren. Zij zou veilig thuiskomen.

[XXVIII]

Frits pakte de avondkrant en wees een bericht op de voorpagina aan. De officier van justitie had een nieuwe getuige à charge gevonden in de zaak Melgers. Dit was een jood wiens verwondingen het hem niet hadden toegestaan te overlijden. De man woonde nu in Israël. Het had moeite gekost hem te overreden naar Europa terug te keren. Oog in oog met zijn beul zou hij de pijn opnieuw voelen aanzwellen.

'Daar staan we dan,' zei Frits sullig.

Zonder haar antwoord af te wachten informeerde hij naar haar tochtje naar de stad. Hij sprak haar vermanend toe, was van mening dat zij de mensen die zich voor haar inzetten niet nodeloos ongerust moest maken.

Zij dacht aan het contrast tussen deze woorden en het bericht dat hij haar had laten lezen.

'Daar staan we dan.' Maar hoe stond hij tegenover haar? Ongetwijfeld was hij de hele dag in de weer geweest met de zaak, nu deze een nieuw aspect had gekregen. Hij had de levensloop van de getuige op zich laten inwerken. En het kon niet anders of hij had zich geschaamd, met de gedachte gespeeld de zaak te laten lopen, een interview te geven waarin hij zou betogen dat hij de gruwelen die hem ter ore kwamen niet langer kon verbinden met de normale rechtspraktijk.

Daarmee zou hij de voorpagina's halen, maar waarschijnlijk niet zijn naam op het briefpapier van de maatschap.

Dus ging hij verder, zich afvragend hoe hij de vanzelfsprekendheid van deze conclusie kon verdoezelen.

Hij schonk zichzelf een whisky in. Dat had zij voor hem kunnen doen. Maar zij was uitgeput. Haar benen voelden loodzwaar, zelfs als zij zat. Maar hoe kon zij anders dan ze vandaag had gedaan als ze haar gelijk wilde bewijzen?

Het gelijk dat ze niet gek was.

Ze wilde de tranquilizers ook niet meer.

Maar die zaten veilig in haar tas, gingen mee naar boven, stonden altijd in haar nabijheid. Een wapen tegen onbekende aanvallers, waarvan alleen maar zeker was dat ze op een ongelegen moment voor haar opdoken.

Wat was er vanmiddag eigenlijk gebeurd?

Ze had zich voorgenomen de draad van haar leven weer op te vatten. En ze ging de stad in, paste kleren, draalde bij de afdeling

sieraden, stapte zelfs een boekhandel binnen om een tijdschrift te kopen dat ze niet wilde lezen. Dat laatste besefte ze nu: het was een loos bezoek geweest, bedoeld om bewijs aan te dragen.

Maar niemand had erop gelet. Ze zat alleen met dat tijdschrift en de verloren moeite.

Het besef dat de draad ergens was afgebroken en dat hij na gelast te zijn een andere draad was geworden. Dit deed haar pijn. Toch kwam er iets bij dat haar geest verhelderde, maar tevens de angst deed toenemen:

Ze ging naar de stad om haar eigen leven weer ter hand te nemen. Zij deed dingen die niemand voor haar verzon. Zij bezat de macht het huis uit te gaan en vorm te geven aan haar invallen.

Zij sloot haar ogen.

Op de achtergrond hoorde zij Frits de krant opvouwen.

‘Wil jij iets fris' drinken? Alcohol maakt je misschien wat erg vermoeid.’

Zij herinnerde zich de droom van haar jeugd: zij zat gevangen in een afgelegen burcht. Ridders trokken af en aan om haar te bevrijden. Zij keek uit de nis van haar torenkamer en wachtte geduldig tot de ridder op zou dagen die zijn voornemen ten uitvoer kon brengen. Zij maakte in gedachten een kasteel als een fantastisch sprookjespaleis. Zoiets als de paleizen op tekenfilms. Zij was niet Assepoester, maar degene die zich voorstelde dat zij Assepoester was. Ieder ogenblik kon zij afstand nemen van het sprookje en een ander verhaal binnenstappen.

Op dit moment begreep zij dat dit nog steeds mogelijk was, maar op een andere manier. Niet langer in de kindervorm van kastelen en ridders die ongeduldig om de muren galoppeerden. (Zij lag met haar hand tussen haar benen en zag dit alles voor zich, bedacht kleuren voor haar gewaden, zag de man binnenschrijden die haar de eeuwige trouw beloofde: alles eeuwig, voorgoed, vastgepind op een door haar ingevulde achtergrond. Steeds meer beweging, opwinding, tot aan het moment dat de man zijn armen om haar heen legde. Hoe statisch werd de wereld dan. De eeuwige gelukzaligheid. De voleinding. Een orgasme dat duurde en duurde en in zichzelf verloren ging, nadat de piek zich had verbreed tot een plateau, en het plateau tot de wereld.) Zij kon zich nog steeds als ze dat wilde wegdenken uit iedere benarde situatie. De situatie zelf veranderen, naar haar hand zetten. Macht uitoefenen over mensen,

ze in angst laten zitten om haar.

Dat was de zonnige kant van de medaille. Daarachter was het landschap woest en duister. Winden kwamen uit tegengestelde richtingen. Kreten klonken, veraf maar plotseling dichtbij. Er was geen sprake van dat zij zelf aan de touwtjes trok in dit landschap. Zij werd heen en weer geslagen, meegevoerd. Mensen schreeuwden haar na, lachten haar uit, spuugden naar haar.

Lieten haar links liggen. Kalmeerden de storm. Maakten haar klein, een verschrompeld wezen tussen grassprieten.

Zagen haar rondzwerven door de stilte met haar geweldige verlangen.

De anderen hadden zich verscholen.

De keerzijde van de macht was de onzekerheid, die steeds kon toeslaan net wanneer zij dacht dat zij de dagelijkse gang van zaken onder controle had.

'Ik zou een eindje willen wandelen,' zei Nila.

'Maar natuurlijk!'

'Je ziet er niet naar uit dat je wilt wandelen.'

'Maar dat wil ik juist wel. Ik wil er ook wel eens uit.'

'Waarom sta je dan niet op?'

Frits stond op, liep naar haar toe en legde zijn handen aan weerszijden van haar schouders.

'Eens kijken of ik nog sterk ben.'

Hij zette zich schrap en probeerde haar van de bank te tillen. Maar zij bleef zitten als een dood gewicht. Vond er zelfs een zeker genoegen in zich te laten gaan, niet mee te geven.

'Jezus, wat word ik oud!'

'Vindt je minnares dat ook?'

De onverwachte wending deed hem ophouden. Hij stond recht voor haar, verbouwereerd, met een opkomende woede, die hij probeerde te onderdrukken omdat zij nu eenmaal gestoord was.

'Waar heb je het over liefje?'

'Noem me godverdomme geen liefje!'

'Maar Nila, lieve Nila. Ik heb helemaal geen minnares.'

'Er zaten allemaal witte plekken in de onderbroek die je vanmorgen stiekem in de was deed.'

Hij liet zich op het salontafeltje zakken en reikte naar zijn glas, waar het laatste brokje ijs gesmolten was.

‘Sodemieter jij nou een eind op. Wat denk je godverdomme van mij? En blijf van mijn onderbroeken af!’

‘Dan was je ze in het vervolg maar zelf.’

Hij stond op en keerde zich om, aarzelde. Ze was gek. Hij maakte het nog erger. Kom op, je omdraaien, glimlachen, redelijk proberen te zijn. Het gaat wel over. Straks gaat ze huilen. Ze komt tegen je aan liggen en wil dat je haar streelt. Waarom begin je maar niet meteen haar te strelen?

Kon ze zijn gedachten maar sturen.

‘Dat van die onderbroek,’ zei hij.‘Dat is zo absurd. Ik zou willen weten hoe je daar op komt.’

Het verkeerde antwoord. Je hoeft me alleen maar aan te raken en ik zal gaan huilen. Maar nu kan dat niet. Ik sta op het punt heel hard en opluchtend te gaan huilen. Maar niet op die manier!

‘Waarom zeg je niet wie zij is?’ zei Nila. ‘Wat kan het me schelen. Ik beteken niets meer voor jou. Je vindt mij gek. Terwijl ik vanmiddag de stad in ga juist om je te laten zien dat ik dat niet ben. En dan kom jij thuis en maakt me ellendig. Ik kan met jou toch nooit meer iets bespreken. En iedereen vindt je een smeerlap.’

‘Een wat?’

‘Omdat je die vuile nazi verdedigt. Ik durf niet eens meer met beschaafde mensen om te gaan. Die denken trouwens dat wij allebei, of in ieder geval jij uit een foute familie komt. Weet je dat je dochter al niet meer op partijtjes wordt uitgenodigd? Al niet vóor de vakantie! Allemaal door jou. Omdat haar vader niet genoeg heeft aan dieven.’

Frits had zich omgedraaid en aarzelde. Hij kon haar een pak slaag geven. Dat zou hem opluchten. En dan kon zij tenminste huilen. Ze moest hem net zo lang treiteren tot hij haar een blauw oog sloeg en dan kon zij met deuren smijten, de straat oprennen, een voorbijganger aanklampen en om hulp smeken. De auto pakken en wegracen. Dat kon allemaal. Als hij maar iets deed. Liet zien dat hij iets om haar gaf Niet als een ijsberg daar staan blijven!

‘Ga uit mijn gezicht!’ schreeuwde ze. ‘Ga weg of ik bega een ongeluk!’

‘Probeer dat maar eens,’ zei hij dreigend.‘Als je me aanraakt dan weet je wat er gebeurt.’

‘Impotente lui. Vlekken in zijn onderbroek. Dat is alles wat ie klaarmaakt. Mij kun je ook al niet meer bevredigen.’

Zij begon nu toch te huilen. Maar toen hij zich naar haar overboog, met de vaste bedoeling de dingen tot een goed einde te brengen, voelde zij haar tranen blijven steken.

Zij gaf hem een klap in zijn gezicht.

‘Wat ben jij voor man!’ schreeuwde ze.

Terwijl ze dat schreeuwde besefte zij haar onmacht. Waarom konden ze niet gewoon doorpraten, doordringen in elkaars gebied, zich aan elkaar overgeven in plaats van zich voor elkaar te verbergen?

Zij voelde zich bang. En nu opeens kon zij wel lang en smartelijk huilen. Wat maakte het uit. Het enige waar het op aankwam was het tonen van emoties. De tuin was daar en haar grootmoeder. Haar grootmoeder met haar lieve stem en glimlach. Die van zo ver kwamen en toch van dichterbij dan ooit. Binnen in haar. Zich onttrekkend aan haar macht de dingen op te roepen. Ze kwam vanzelf, haar grootmoeder, ze kwam uit het huis waar haar huwelijk zich had afgespeeld, terwijl Duitsers in de vensterbanken zaten en soldatenliedjes zongen.

De Duitsers die haar optilden en snoep gaven, waren niet met Melgers te vergelijken. Die deden in die tijd geen vlieg kwaad. Maar zij vormden het kwaad, omdat ze er waren. Ze waren er en lieten de boel vervuilen, namen meiden mee die ze op oma's bed neukten. Maar daar waren die meiden voor. Daar waren alle meiden voor, zijzelf incluis. Het was alleen een beetje misgelopen in haar leven. De gewone dingen, die haar blij maakten, raakten verstopt achter verordeningen.

Die Duitsers riepen haar en hurkten voor haar met een snoepje. Ze wezen in de richting waar ze haar grootmoeder vermoedden en schudden hun wijsvinger heen en weer.

Nila pakte Frits bij zijn arm en trok hem naar zich toe.

Ze voelde zich opgeblazen.

‘Het wordt geloof ik tijd dat we naar buiten gaan,’ zei Frits.

[XXIX]

Zij wilde zich opsluiten. De behoefte de deur achter zich in het slot te draaien, het dekbed open te slaan, zich uit te kleden en het dons tegen haar oren te drukken. De wereld weggesloten door geluiddempende materialen. Als ze haar hoofd maar tot rust kon brengen. Muren van watten tussen de wegen waar beangstigende beelden rondraasden.

Zij kwam er niet toe. Zij wilde niet toegeven aan haar verlangens. Zij moest immers opnieuw naar buiten, wennen aan het volle daglicht.

Zij sloot haar ogen en stelde zich voor hoe zij onder het zeeoppervlak dreef. Eerst werden de kleuren heel hevig, daarna kwam het duister over haar. Het nam toe terwijl de immense stilte zich als een vloedgolf over haar uitspreidde en haar beangstte.

Onveilig! Maar tussen het kille wier lichtten gedurende één alles omvattend moment de duizenden gezichten op van degenen wier stemmen haar leven begeleidden, die haar in de war hadden gebracht, die haar koesterden en in hun armen geruststelden.

Zij zweette. Zij wilde uit alle macht een uitgang zoeken die zij nergens vinden kon omdat zij in de stilte haar oriëntatievermogen was kwijtgeraakt.

Frank en Ellen zweefden door haar geest en praatten tegen haar. Lieten haar ansichtkaarten zien. Klommen bij haar op schoot, die leeg bleef. Zij waren gewichtloos en zij drukte haar vingers diep in haar buik, in een poging haar normale pijngevoel te achterhalen.

[XXX]

Wanneer Frits 's morgens om kwart over acht naar kantoor vertrok, was de gezinsverzorgster al gearriveerd. Nu deze morgen zou vertrekken, kon ze vaststellen dat hun contact vlekkeloos was verlopen. Ze had haar nauwelijks opgemerkt. Toen zij nog op Ibiza zat, had Frits haar komst geregeld. Het was allemaal chaotisch in z'n werk gegaan: wel een verzorgster, maar bij nader inzien een gehalveerd gezin. Eigenlijk kon dat niet. Maar het was toegestaan. Alleen werd daardoor de duur van haar verblijf bekort. Morgen nam Frits zijn moeder haar taak over.

Zij had gevraagd of het niet door kon gaan, maar Frits was onverbiddellijk geweest. Zij voelde zich te moe om het plan te verijdelen. Zij zat in bed en wachtte.

Het idee dat ze alleen in huis was gaf haar een gevoel van vrijheid. Zij kleedde zich uit met de bedoeling onder de douche te gaan. Maar door een plotselinge ingeving zette zij zich in de schommelstoel die naar de slaapkamer verbannen was en begon zich te bevredigen.

Gezeten naast de geopende balkondeuren, liet zij de altijd in een lichte treurigheid eindigende warmte over zich komen. Aan de overkant deden gemeentemannen hun werk. Als ze wilden konden ze haar zien zitten.

Waarom deed ze dat? Was ze dan toch langzaam gek aan het worden, eindigend in de fase waarin het totale exhibitionisme haar in zijn greep had?

Zij begreep de behoefte zich in het verborgene te tonen niet. Wanneer zij zichzelf beroerde, verschenen in haar geest voorstellingen waarin steeds minder mensen voorkwamen. Landschappen, vergezichten. Bovenop een berg zat zij, vlakbij een kabelbaan. In de verte de met sneeuw bedekte toppen. Maar daar beneden haar, in het dal, bijna onzichtbaar en toch gemakkelijk te volgen in iedere beweging, zaten haar ouders, zoals zij zich toonden aan de fotograaf Hand in hand, met de rug naar het bergmassief. Vanuit haar hoge positie keek zij neer op haar ouders, zoals zij zich opstelden aan het begin van de periode waarin zij verwekt zou worden. Haar vader dacht eraan, hij zon op mogelijkheden zijn vrouw op de rotsachtige bodem te omhelzen. Maar hij zag af van die onderneming omdat nog meer toeristen binnen zijn gezichtsveld verschenen, met dezelfde plannen, of gewoon genietend van het mooie weer en de frisse aanblik van de bergweiden, de dames huiverend voor

de hoge toppen die hun mannen nooit zouden bestijgen. Hunkerend naar bergbeklimmers, met hun houwelen en touwen, schreeuwend naar elkaar, hangend aan de Noordwand van de Eiger; de wind stak op, de sneeuw dreigde, maar zij gingen voort. Wat een opwindende gedachten en hoe ver waren zij allen verwijderd van Nila, die een volgend plaatje uit haar geheugen zag verschijnen. Nu strekte zij zich languit en lui uit aan de oever van een rivier, waarboven de zon hing. De avond begon snel te vallen. Luider werd het gezoem van de muggen.

Haar vingers bewogen zich snel in een draaiende beweging rond haar clitoris.

De telefoon rinkelde.

Het kostte haar moeite zich los te maken uit het landschap waarin zij zich bevond en waaruit inmiddels de laatste mensen waren verdwenen.

Ze haalde diep adem en trok haar hand terug. Ze sloeg een duster over haar schouders en rende naar de studeerkamer.

Bij de telefoon aangekomen aarzelde ze. Nog niet al haar voorstellingen waren verdwenen. Zij voelde een opgeblazen gevoel in haar buik, alsof ze moest plassen. Ook het gevoel niet bevredigd te zijn, bleef hangen.

Ze nam de hoorn van de haak en bracht hem met tegenzin naar haar oor.

‘Hallo.’

‘Mevrouw Toussaint?’

Ze knikte. Hernam zich:

‘Ja.’

De man aan de andere kant van de lijn wachtte even.

‘Mevrouw Toussaint,’ zei hij even later, pratend op gejaagde toon.‘Neemt u mij niet kwalijk dat ik u stoor. Maar de kwestie is, wat zal ik zeggen, belangwekkend genoeg.’

Hij aarzelde opnieuw. Nila wachtte. Ze wist niet wat ze moest zeggen, het kon haar ook niet schelen.

‘Mevrouw Toussaint, de zaak is deze,’ vervolgde de man.‘U hebt waarschijnlijk van uw man gehoord over de heer Levi.’

‘Ik ken geen meneer Levi,’ zei Nila.

‘De heer Levi is de getuige uit Israël die door de officier van justitie is opgeroepen in de zaak tegen Melgers. Ik vertel u daar toch niets nieuws mee, neem ik aan!’

‘Ik herinner het me nu ja.’

‘Voor uw man is dat niet leuk.’

Nila zweeg.

‘Hallo,’ zei de man.‘Mevrouw Toussaint. U bent er toch nog?’

Nila liet zich behoedzaam op de stoel zakken die half onder het bureau verscholen had gestaan.

‘Wat wilt u van mij?’

‘Neemt u mij nogmaals niet kwalijk,’ zei de man. ‘Ik begrijp dat u denkt dat de zaken van uw man op zijn kantoor thuis horen.’

‘Dat is ook zo.’

‘Het punt is,’ vervolgde de ander. ‘Hoe moet ik het uitleggen? Er is iets met de heer Levi; enfin, laat ik tot de kern van de zaak komen: een zo sterke getuigenis tegen de cliënt van uw man zal de positie van de verdediger in deze zaak geen goed doen. Ik hoop dat u begrijpt wat ik bedoel.’

‘Ik begrijp u nog steeds niet.’

De man zuchtte duidelijk hoorbaar.

‘Het probleem is,’ zei hij,‘dat ik door de telefoon niet volstrekt duidelijk kan zijn. Om allerlei redenen. Begrijpt u mij, mevrouw Toussaint?’

‘Ik begrijp u helemaal niet,’ zei Nila moeizaam.‘Waarom regelt u dit niet met mijn man? Ik heb niets met de zaak te maken.’

‘Dat meent u niet,’ zei de stem aan de andere kant.

Maar ze had gelijk. De zaak Melgers stond buiten haar. Zij wist niet meer dan een krantelezer. Haar man was de verdediger. Zij wist iets over haar man. Weinig over de verdediger.

Zij keek aan tegen de buitenkant van de dingen die Frits bezighielden.

‘Hoort u mij nog?’ informeerde de ander ongeduldig.

‘Ja,’ zei ze.‘Ik versta u.’

‘Begrijpt u, mevrouw Toussaint, waarom ik over een precaire zaak als deze niet geheel open kan zijn over de telefoon?’

‘Waarom belt u mijn man niet voor een afspraak?’

‘Omdat het om u gaat,’ zei de man. ‘Het gaat mij om u. Ik kan dat niet door de telefoon uitleggen. Maar het is belangrijk. Het is belangrijk voor uw man. Voor u en uw man. U zult wel een vermoeden hebben. Maar ik wil u graag persoonlijk spreken.’

‘Ik kan niet met u spreken,’ zei ze snel.‘Ik ben overspannen. Ik wil dat u mijn man belt. Of geeft u mij uw naam. Dan komt hij

desnoods naar u toe.'

Alles wilde ze doen om zo snel mogelijk van het gesprek af te komen. Niet langer naar hem luisteren. Als een lawine golfde angst van haar hoofd door haar lichaam.

'Belt u mijn man!'

'Ik beschik over gegevens,' zei de man. En daarna, met stemverheffing: 'Gelooft u mij toch, dit is belangrijk. Ik ben betrouwbaar. Luistert u nu alstublieft naar mij. Ik moet u spreken. U kunt belangrijk werk verrichten. U houdt toch van uw man?'

'Ja,' zei ze, in een opwelling. En meteen erachteraan:'Wie bent u. Zegt u alstublieft uw naam.'

'Dat doet er nu niet toe.'

'Dat doet er alles toe!'

'Jansen.'

'Is dat zo?'

'Wat kan het u schelen,' zei de man. 'Ik kan ook een dubbele naam opgeven, waarna u mij eerder zult geloven. Maar die kan evenzogoed vals zijn. Neemt u mij serieus. Ik heb het beste met u voor. Dit is een verschrikkelijke zaak. Dat weet u. Er komen hier dingen ter sprake waarover mensen, sommige mensen, niet meer kunnen spreken of ze maken...' Hij aarzelde.

Nila zweeg.

'Begrijpt u mij?' vroeg de man.

Het kostte haar moeite zijn stem nog te horen.

Plotseling kwam er een ander gesprek tussen. Twee vrouwen die elkaar opgewonden te woord stonden.

'We kunnen niet meer praten,' zei de man na een pauze. 'Ik wil u spreken. Vanmiddag als het kan. Op een neutrale plaats. Denkt u niet dat ik te veel detectives heb gelezen. Ik ben volkomen ernstig. Ik wil graag dat u naar de stad komt.'

'Daar is geen sprake van!'

'Doet u het toch,' zei de man.'Ik zeg dit met klem: komt u naar de stad. Om half drie. Gaat u zitten in het café van Americain. Ik zal naar u toekomen.'

'Kent u mij?' vroeg ze onwillekeurig.

'Ik weet u te vinden. Gelooft u mij. Daar is niets mysterieus' aan.

'Ik let wel op.'

Ze wilde vragen waarom hij met haar wilde praten. Of hij niet concreet kon zijn.

‘Ik kan niets beloven,’ zei ze.

‘Ik wacht op u.’

Daarna verbrak hij de verbinding.

Zij ging zich aankleden. Terwijl ze voor de kast stond, aarzelend wat ze zou aantrekken, werd ze zich opnieuw de pijn in haar buik gewaar. Beneden betrad haar schoonmoeder het huis. Even leek de nog steeds in haar doorwerkende paniek tot een rukwind uit te dijen. Maar ze bleef staan. Klemde haar kiezen op elkaar. Ze moest nadenken. Ze moest over deze krankzinnige situatie nadenken.

Ze griste een rok en een blouse uit de kast en ging terug naar de studeerkamer. Daar pakte zij een stuk papier en noteerde wat haar was bijgebleven van het telefoongesprek. Toen ze niets meer wist te verzinnen ging zij naar beneden en begroette haar schoonmoeder.

‘Lekker een beetje uitgeslapen kind?’

‘Dat gaat wel,’ zei ze.‘Ik was een beetje moe.’

‘Waarom ga je er niet nog even in?’

Ze glimlachte en zei dat ze koffie ging zetten.

‘Houd jij je nu volkomen kalm,’ zei haar schoonmoeder.‘Dat doe ik wel.’

‘Ik doe het,’ zei Nila.

Ze ging naar boven en zette het bad aan.

Terwijl zij onder een te dik uitgevallen laag schuim in het behaaglijk warme water zat, dacht zij na over het telefoongesprek. Hoe had de stem geklonken? Was hij opgewonden, gespannen, zeker van zichzelf? Waarom wilde de man haar spreken? Werd hij achtervolgd? Klonk hij als iemand die achtervolgd werd? Maar wie moest hem achtervolgen? Ze was toch niet zo gek naar de stad te gaan om aan de gril van een fantast tegemoet te komen!

Maar als er van dat laatste eens geen sprake was?

En wat kon haar overkomen in een openbare gelegenheid?

Zij sloot haar ogen en probeerde de opwinding die het gesprek had veroorzaakt te verdrijven door een andere. De dagdroom terughalen. Terugkeren naar het donzen gebied tussen slapen en waken. De droom afmaken door hem een beetje in de gewenste richting te duwen.

Zij bracht het water in beweging en zag de schuimvlokken op het water deinen. Zij duwde haar schaamlippen uiteen en drukte

zacht haar vinger tegen haar clitoris. Waar was haar droom gestopt? Zij stelde zich voor dat zij aan de oever van een rivier lag. Dan stond zij op en liep in de richting van de zee, die je vandaar kon horen. Het strand waarboven regenwolken hingen. Een verrukkelijk kortstondig gevoel van angst voor een stortbui. Maar ze was al doorweekt. Ze liet zich tot haar kin in het water zakken en voelde de emotie omhoog komen. Ze drukte haar knieën tegen de randen van het bad en merkte onmiddellijk na het wegstromen van de spanning hoe de lege velden, die zij uit haar voorstellingen probeerde te bannen, haar overmeesterden, in zich opnamen en verkleinden tot een nietig poppetje.

Zij moest koffie zetten. Haar houvast bestond erin dat zij in ieder geval de kleine dingen alweer onder controle had.

Zij was er zeker van dat de fluitketel al op het gas stond.

[XXXI]

Zij wist dat haar schoonmoeder haar scherper bekeek dan zij de laatste dagen gewend was. Uiterlijk onbewogen liep Nila door het huis, hielp met opruimen, probeerde een indruk van rust en overleg te vestigen. Intuïtief begreep haar schoonmoeder dat er iets aan de hand was. Maar waar precies zat de knoop waarop het ogenschijnlijk soepele gedrag zou vastlopen?

‘Ik wil nog even met je praten over gisteren,’ zei haar schoonmoeder, bij het tweede kop koffie. ‘Ik ben ontzettend blij dat alles goed is afgelopen.’

‘Wat bedoelt u?’

Haar schoonmoeder bracht het kopje naar haar mond, hoewel zij zojuist een slok had gedronken.

‘Denk eens na.’

Misschien was het moeilijk een oud-onderwijzeres te verslaan als het erom ging uitstel te krijgen. Maar ook het snelle drinken was een uiting van onzekerheid.

‘Wat wilt u me zeggen moeder?’ vroeg Nila.

‘Ik bedoel je tochtje naar Amsterdam. Je had het toch even aan me kunnen vertellen.’

‘Dan had ik u moeten opbellen!’

‘Ik denk dat het beter was geweest.’

‘En dan had u god weet wat in het werk gesteld om me thuis te houden.’

‘Ik kan je niet vastbinden.’

‘Kom nou moeder. Misschien niet letterlijk. Maar u zou toch minstens Frits hebben gebeld. En die de dokter. En voor je het weet zitten we met ons allen om de tafel om te bespreken waarom ik naar de stad wou.’

‘Je wou toch niet zo maar!’

‘Misschien juist wel.’

Haar schoonmoeder keek haar aan. Haalde haar schouders op.

‘Als je niet wilt antwoorden moet je het maar nalaten.’

‘Dan merk ik het zeker later wel op mijn rapport?’

En daar stond haar schoonmoeder, teruggeplaatst in de tijd van genade: jong en aanbiddelijk, een meisje nog. En alsof de tijd in een plat vlak kon worden uitgetekend, ontmoette zij in het midden van het plaatje de oom van een van haar leerlingen, die zij bezocht omdat hij t.b.c. had. Rekensommen afgewisseld met verliefde gedachten. De lichte opwinding die heviger werd naarmate het uur

waarop de bel rinkelde in zicht kwam. Lome achtermiddagen, de balkondeuren van haar kamer geopend, een pak schriften op tafel. Hard doorwerken omdat straks de geliefde zou komen en de schriften in de war maken. Zuchten van welbehagen, de gedachte aan het langzaam onbeladen worden van het begrip kuisheid. Een witte wereld, waarin zij sneeuwballen gooide in een bos vol sparren. Leek dit niet op de besloten wereld van de boekjes die ze haar leerlingen voorlas? De rampen daar die zich van de werkelijkheid onderscheidden, omdat het definitieve karakter eraan ontbrak? Ventielen van het eeuwige geluk. Verdwalen was de aanleiding tot een verhaal, nooit het gevolg van een manier van leven.

‘Mag ik je iets over Frits vertellen?’ vroeg haar schoonmoeder opeens.‘Ik vind dat hij zich de laatste tijd bijzonder kranig houdt.’

Voor zijn moeder bleef hij het jongetje. Petje op, jasje in dezelfde kleur. Mamma zal haar lieveling die zo onvoordelig jarig is, wel bijwerken voor de tweede klas.

‘Hoe bedoelt u?’

‘Hij heeft het erg moeilijk op zijn werk. Ik geef het je te doen: een oorlogsmisdadiger verdedigen.’

‘Je kunt net zo goed proberen de zee leeg te drinken.’

‘Wat zeg je nou?’

Fritsje dronk zijn melk met kleine slokjes. En toch spuugde hij af en toe.

‘Laat maar zitten moeder.’

‘Ik wou je dus dit zeggen: ondanks de spanningen van zijn werk is hij ontzettend met je bezig. Alleen al het feit dat hij je alleen op vakantie liet gaan, terwijl hij er zo van houdt.’

‘En dat allemaal voor zo'n smeerlap als die Melgers.’

Haar schoonmoeder wist niet of ze dit ernstig moest nemen. Ze pakte haar lege kopje van het schoteltje, keek erin. Suikerresten op de bodem. Bruine aanslag.

‘Nog een kopje?’ vroeg Nila.

‘Nee zeg, ik ben aan mijn tax!’

Ze zette het kopje weer neer.

‘Ik kan er niets aan doen dat,’ Nila aarzelde,‘dat het met mij gebeurde,’ vervolgde ze zacht.

‘Ik weet dat Frits veel van je houdt,’ zei haar schoonmoeder.‘Hij zal nooit naar een andere vrouw kijken. Neem dat van mij aan. Als het niet bijna idioot zou klinken, durfde ik te zeggen: hij vereert

jou. Jij bent het beste wat hem in zijn leven overkomen is. Dat zei hij gisteren tegen mij. Ik weet niet of ik je dat mag vertellen. Maar hij is dol op je. En daarom moet je er niet meer vandoor gaan. Want dan...' Zij dacht na. Wat was het gevolg van er vandoor gaan?

Nila wist een antwoord: dan ging hij naar andere vrouwen kijken. En dan nam de verering een beetje af Gek eigenlijk, als je dat zo hoorde. Van die verering had zij overigens de laatste paar jaar niets gemerkt. Misschien vond hij datgene wat hem overkomen was, zo goed dat hij het niet nodig vond er verder aandacht aan te besteden. Het volmaakte houdt zichzelf in stand. De Mona Lisa van Frits, Net als de echte in het Louvre opgeborgen achter spiegelglas. Wat een vooruitzicht Het beste kon zij naar de dokter gaan en vragen of hij een plastic maagdenvlies kon inzetten.

Schoonmoeder Gods besloot toch nog maar een kopje te gebruiken.

'Een mens is tenslotte niet van steen kind.'

'Nee moeder.'

'Nila,' zei haar schoonmoeder even later op ernstige toon:'Beloof je dat je niet meer zonder mij te waarschuwen naar de stad gaat?'

'En als ik u wel waarschuw?'

'Dan gaan we gezellig samen!'

'Het is juist goed als ik weer leer alleen dingen te doen,' zei Nila. 'Gisteren ging het uitstekend Het was echt een opluchting. Kunt u zich dat voorstellen?'

'Toen ik zwanger was van Frits,' zei haar schoonmoeder, 'had ik ook van die gevoelens. Ik wilde soms alleen de stad in. Vlak voor de geboorte nog. Mijn man vond het niet goed. Die wou het liefste dat ik naast de telefoon ging zitten wachten tot het kind zich aankondigde. Maar ik ging winkelen. En weet je wat er toen gebeurde? Ik kreeg mijn eerste wee bij Vroom & Dreesmann. Op de lampenafdeling. Ik zie dat nog voor me. Ik wou een mooie romantische lamp kopen voor het kamertje van de baby. En toen kwam die wee. Ik naar huis, met de tram. Nou ja, er was niets aan de hand. Ik kreeg een tweede wee in de tram, en daarna duurde het nog uren voor Frits werd geboren.'

'En verder?' informeerde Nila.

'Nou ja, het was natuurlijk onverstandig de stad in te gaan. Maar ik deed het.'

‘Ziet u wel?’

‘Ziet u wel! Het was onverstandig.’

‘Ik ben niet zwanger.’

‘Het is een kwestie van verantwoordelijkheid,’ zei haar schoonmoeder. ‘Jij bent verantwoordelijk voor jezelf, maar ook voor Frits en de kindertjes. Jij bent overspannen en wij proberen je beter te maken. Daar doen wij allemaal ons best voor. Maar je moet meewerken. Kleine oorzaken hebben grote gevolgen. Ik heb nooit vergeten dat ik Frits bijna in lijn negen heb gekregen. Ik wilde alles keurig voor elkaar hebben en daar heb ik naartoe gewerkt. Maar die ene keer ging er iets bij me op de loop en had de conducteur me bijna moeten bijstaan. Dat is toch idioot.’

‘Ik ben ook idioot.’

‘Stel je niet aan.’

Haar schoonmoeder ging staan.

‘Stel je niet aan,’ zei ze nog een keer met grote nadruk.‘Jij bent een normaal mens die uit het gareel is geraakt. En daar gaan wij wat aan doen. Wie niet leeft met een bepaald doel voor ogen, die gaat voor de bijl. Zo is het altijd gegaan. Kijk, kijk naar die Melgers.’

‘Die had een doel voor ogen moeder.’

‘Wat voor doel dan?’

Haar schoonmoeder sloeg een hoge toon aan. Niet meer in staat haar emoties terug te dringen naar de neutraliteit. Onwillekeurig stond ze plotseling voor Nila met een fluitje in haar hand en een pet op.

‘Zon man was er toch alleen op uit om te moorden!’

‘Natuurlijk. Dat was zijn doel. En als hij ze allemaal vermoord had, dan had hij misschien wel het idee dat hij de baas van de wereld was.’

‘Ben je nou helemaal gek. Die man moordde in het wilde weg. Dat is juist zo erg. Daar zit Frits zo mee in zijn maag. Hoe moet je zo iemand verdedigen? Hoe moet je een pleidooi opbouwen wanneer er geen lijn zit in iemands daden. Wanneer hij als een dolle hond tekeer is gegaan zonder dat er aanwijzingen zijn van noodzaak?’

‘En als die er wel waren? Kon hij hem dan wel verdedigen?’

‘Als er logica in zat wel ja. Dan kreeg hij ook wel levenslang, maar dan kon je het tenminste begrijpen.’

Nila voelde zich plotseling moe. Het gesprek met haar schoon-

moeder had een ogenblik haar gedachten afgeleid van het telefoongesprek. Het beste was als ze op bed ging liggen. Kon ze maar slapen en het hele krankzinnige gesprek vergeten.

Haar schoonmoeder was nog bij Melgers, bij Frits en bij Melgers, bij de geschiedenis waarin geen lijn ontdekt kon worden, zodat Frits niet in staat was een verhaal te maken waarin alles zijn plaats kreeg, in elkaar geschopte hoofden, afgesneden geslachtsdelen, honger, de winterse kou en de mannen die de nacht vertegenwoordigden.

‘We zullen er wel voor zorgen dat alles weer goed komt,’ zei haar schoonmoeder. ‘En ik vind het ondanks alles wel heel flink dat je weer probeert hoe het gaat, in je eentje.’

Misschien ging het de laatste tijd wel te veel in m'n eentje, dacht Nila. En als ze haar vroegen wat het doel was in haar leven, wist ze het ook niet.

Ze ging naar haar schoonmoeder en kuste haar op de wang.

Geruststellen ging voor alles.

[XXXII]

Toen zij haar slaapkamer binnenging dacht zij aan haar eigen moeder, die al zo lang dood was en aan wie zij sinds de dag van haar begrafenis weinig had gedacht. Alsof ze haar ook in gedachten met aarde overdekt had.

Af en toe had haar vader pogingen in het werk gesteld met haar over haar moeder te praten, zoals hij met haar over zijn eigen moeder had gesproken. Dat soort gesprekken hadden haar altijd een ongemakkelijk gevoel gegeven. Zij wilde zich niet met de dood bemoeien, daar kwam het op neer. Zij verstopte zich ervoor. Meestal bleef hij uit haar nabijheid. Maar kwam daardoor steeds dichterbij. Begraafplaatsen boezemden haar geen angst in. Wel stond de sfeer die er hing haar tegen. In crematoria wilde zij niet komen. De dood was somber en verdroeg zich niet met gladde hygiëne.

In haar geheugen brachten de bomen op het kerkhof waar haar moeder lag, een monotoon geruis voort. Het zakken van de kist. Verlegen omstanders. Dingen die haar meer belachelijk voorkwamen dan droevig. Overbodige aanhangsels van de dood. Een plechtig gestileerde opruimbrigade die geen zicht bood op het onvervaarde leven dat zich van het lijk ging meester maken om het terug te brengen in de aarde. Vorm, en wel van slechte smaak.

In die vorm was ook haar moeder verdwenen. Nu keerde zij terug, zat aan tafel met de kleine Nila, hielp haar bij een plakwerkje, praatte tegen haar, aaide haar over het hoofd.

Waarom dacht ze nu aan haar, waarom nu? Was het een voorteken? Moest zij zich bang maken dat een nieuwe aanval ging volgen? Of juist niet, zorgden de spontane herinneringen ervoor dat alles in goede banen werd geleid?

Ze voelde zich sterk genoeg om terug te gaan naar Amsterdam.

Weer dacht ze aan haar moeder. Die een jurk met haar kocht en later bij het passen thuis met spijt in haar stem vaststelde dat hij in het betrekkelijke donker van de winkel leuker had gestaan.

‘En je bent toch zo'n schatje.’

Bedacht zij dat nu zelf? Of waren deze woorden in haar geheugen gebrand? Wat kon er dan nog meer komen? En ze was helemaal geen schatje geweest! Haar moeder had haar wel geslagen, nooit hard, nooit zo dat zij er pijn van had, maar het ging om het gebaar, de vernedering.

Zij verlangde ernaar met haar moeder te praten. Het speet haar nu bijzonder dat haar moeder er niet langer was. Dat zij niet hardop

aan de kleinkinderen kon vertellen over Nila's jeugd en haar eigen gedachten toen ze naar het spel van haar dochter keek.

Ze miste de herinneringen van haar moeder, die haar jeugd in een bepaald daglicht konden stellen. Ze wilde van haar moeder horen hoe het geweest was, en dan zou ze zich zelf ook dingen herinneren die ze vergeten was. Waarom was ze zoveel vergeten? Waarom was haar verleden zo ver weg, zo vaag en ver achter de herinnering aan verdriet.

Kon ze de straat maar terugzien waarin zij gewoond hadden. De geuren ruiken van de sloot waar ze kikkervisjes ving met haar schepnetje. En ze zou met haar moeder willen praten over haar grootmoeder, van wie de kwellingen voortleefden in het geheugen van haar vader. Of alleen in haar eigen geheugen? Een angst teweeggebracht door een bepaalde schok, die zij zich niet herinnerde, of niet realiseerde. Misschien lag de oplossing voor het grijpen en bewoog zij zich er traag omheen. Zij had nooit iets anders over haar grootmoeder gehoord dan treurige verhalen, ondergang, vernietiging, smeekbeden haar uit de inrichting te bevrijden. Nooit iets anders dan honger naar vrijheid en licht.

Haar moeder zou haar wellicht oplossingen aan de hand kunnen doen die de wereld van vroeger een ander aanzien zouden geven. Misschien zo dat de gebeurtenissen uit haar leven en de levens van haar omgeving op een beter aansluitende manier in elkaar gingen passen.

Maar zij moest het zelf doen.

Zij moest alles bedenken, tot aan de tedere gebaren van haar moeder toe.

[XXXIII]

De meeste tafeltjes waren bezet door dames. Zij liep de zaal door en keek voorzichtig rond of iemand speciale aandacht aan haar schonk. Daarna zette zij zich neer aan een van de weinige tafeltjes die onbezet waren en opende het tijdschrift dat ze in de stationshal had gekocht.

Het was precies half drie.

De man zou ongetwijfeld aanwezig zijn en haar in het oog houden. Dit gaf een onaangenaam gevoel, maar ze moest nu doorzetten.

Het liefst wilde ze weggaan, deze hele krankzinnige onderneming vergeten, de politie aan de overkant van het plein waarschuwen. Maar wat voor verhaal had zij te vertellen? Het overspannen verslag van een dame die al met één been in de spreekkamer van een psychiater zat.

'Mevrouwtje, we leven al bijna vijfendertig jaar na de oorlog. Denkt u dat er iemand is die zich zo voor die zaak interesseert dat hij u daarvoor de stuipen op het lijf wil jagen? En u bent een beetje in de war de laatste tijd. Weet u wat, we brengen u even langs bij het kantoor van uw man.'

Ze keek om zich heen. Daarna raadpleegde ze haar horloge, voor de zoveelste keer sinds haar vertrek. Hield het onwillekeurig aan haar oor.

Als de man werkelijk dingen te vertellen had die belangrijk waren en een geheim inhielden, dan zou hij niet precies om half drie naar haar toe komen. (Hoe kende hij haar? Die vraag trok haar gedachten steeds weg. Was het een bekende? Hield hij haar al langer in het oog? Zou hij in staat zijn haar huis binnen te dringen? Vlak voor de vakantie was zij haar sleutels kwijtgeraakt. Toeval. Het was toeval. Zij maakte zich zorgen over dingen die niet bestonden. Nu dienden zich allerlei verbindingen aan tussen de meest uiteenlopende gebeurtenissen. Ze moest haar hoofd koel houden. Maar zo voelde zij zich niet.)

Een man die werkelijk het soort kennis met zich meedroeg dat alleen al de drager ervan belastte, zou haar geduldig in het oog houden om te kijken of ze alleen was, uit haar ooghoeken rondkeek naar helpers in de zaal. Zij moest zich onopvallend gedragen. Maar ook niet al te nonchalant. Dat zou hem weer op de gedachte brengen dat zij zich veilig voelde, beschermd door mannen die bij het eerste het beste verdachte gebaar zouden opspringen en haar be-

lager grijpen.

Maar hij had gezegd dat hij haar belager niet was.

Ze was hier naartoe gekomen en zou hem althans voor deze korte tijd moeten vertrouwen. Afwachten. Wat kon haar gebeuren? Ze hoefde maar te schreeuwen en de neutrale toeschouwers zouden stuk voor stuk in helpers veranderen.

Ze haalde diep adem en schrok op toen de ober voor haar tafeltje verscheen.

'Wat mogen we voor mevrouw doen?'

'Een koffie graag,' zei Nila, proberend haar stem zo ontspannen mogelijk te laten klinken.

De ober liep weg. Zij wachtte opnieuw. Als zij voorzichtig haar pols draaide, kon ze de tijd in het oog houden. Het was nu vijf over half drie. Hoelang zou hij denken dat zij bleef zitten? In ieder geval tot zij haar bestelling geconsumeerd had.

Als hij verstandig was, hield hij haar in de gaten, liep hij in de richting van het toilet om de zaak te overzien. Misschien verwachtte hij dat ook zij zou rondkijken, hem trachten te traceren tussen het publiek. Maar als hij eens een afgezant stuurde, een vrouw bij voorbeeld? Waarom zou hij dat niet doen? Wat wist hij? In wat voor relatie stond zijn kennis tot de veiligheid van Frits en dus van haarzelf?

De ober kwam terug om elf over half drie. Hij had een blad vol bestellingen. Zwijgend zette hij de koffie voor haar neer en ging verder.

Zij maakte het suikerzakje open en roerde melk door de koffie. Terwijl ze dit deed keek ze de zaak rond. Niemand lette op haar. Maar dat kon niet waar zijn! In ieder geval één van de aanwezigen moest haar in de gaten hebben, op een zelfde gespannen manier rondkijkend als zij.

Toen besefte zij dat zij niemand in het bijzonder op het oog had. Dat bracht haar in het nadeel. De ander, wie het ook was, kon haar rustig bekijken, op zich in laten werken alvorens de beslissing te nemen haar te benaderen. Misschien nam hij de beslissing de ontmoeting uit te stellen. Opnieuw opbellen, angst inboezemen, bedreigen.

Het was kwart voor drie.

Een kwartier leek redelijk. Binnen een kwartier vertrekt niemand. Na een kwartier heeft iemand zijn zenuwen nog in be-

dwang,hoewel hij verlangt naar het verlossende woord. Maar in het verlangen dat er aan dat gespannen afwachten een eind komt, liggen de kiemen van de nederlaag.

Zij moest niet te snel toegeven aan eisen die de ander stelde.

Als hij haar op een dergelijke manier wilde aanpakken.

Opnieuw vroeg zij zich af wat zij zich voorstelde. Waarin haar angst lag. Wat er kon gebeuren waardoor de veiligheid waarnaar zij zo verlangde, opnieuw buiten haar bereik kwam te liggen.

Tien voor drie.

Zij zou tot drie uur wachten. Een half uur was de limiet. Of zou ze over tien minuten besluiten nog een kwartier te blijven? Als de ander in de zaal zat, zou het hem niet uitmaken wat zij deed. Rustig zijn kans afwachten, haar zekerheid steeds meer zien verslappen. Op het moment dat zij opstond kon hij evengoed het etablissement verlaten en op straat naast haar gaan lopen. In de menigte kon hij snel verdwijnen. Misschien had hij dat besloten. Wat was er aan de hand? Wat kon hij vertellen?

Zij voelde zich nerveus worden. Natuurlijk was zij al de hele dag gespannen, maar nu pas werd zij het trillen van haar hand gewaar, de onmogelijkheid haar voeten stil te houden.

Ze deed haar best. Ze klemde haar lippen op elkaar. Een half uur was genoeg. Meer dan een half uur liet je iemand niet wachten. Zij bladerde in het tijdschrift. Het boeide niet. De modieuze vrouwen die de najaarscollectie toonden, kwamen haar voor als wassen beelden. Zouden die meiden wel eens met iemand naar bed gaan, geluid maken als ze klaarkwamen? Wisten ze wel wat dat was?

Erotische gedachten stuitten af op haar gespannenheid. Geen doordringen aan. Zij kon er niet vandoor. Zij kon zich geen uitweg bedenken via opwindende fantasieën. Zij zat hier vast in een café, waarvan de atmosfeer haar benauwde.

Vijf over drie. Zij liet de ober komen, rekende af, gaf een fooi half zo groot als het totaalbedrag. De ober keek haar aan, schatte haar op de vrouw die vergeefs had verwacht.

‘Goedemiddag mevrouw.’

Misschien was haar gedrag zo onopvallend geweest dat de ander haar niet had herkend tussen het publiek. Hij had gebluft, hij kende haar niet, was er alleen zeker van dat hij haar als zoekend, nerveus meisje zou herkennen tussen de overige gasten. Zij kon zich zo goed in bedwang houden. Uiterlijk was er nooit iets met haar aan de hand.

Zij maakte zich op te vertrekken. Maar zij aarzelde nog, rekte haar verblijf in het café tot veertien over drie. Toen stond ze op en trok haar jas aan. Keek nog een maal om zich heen, bleef even staan om de ander de gelegenheid te geven zich kenbaar te maken.

Maar er gebeurde niets. Zij liep naar de uitgang, verwachtte half en half dat de man naast haar zou opduiken en haar een opdracht geven. Maar het geloof in een dergelijke gebeurtenis werd minder. Zij voelde zich moedeloos, de spanning begon weg te ebben, maakte plaats voor bezorgdheid, angst even later.

Wat was er gebeurd? De man had zo zeker van zichzelf geklonken. Niet als een misdadiger. Maar hoe klinken die? Dat zou Frits weten. Ze had Frits buiten de zaak gelaten. Ging als een kip zonder kop naar Amsterdam, sloop opnieuw het huis uit, riskeerde toestanden met degenen die haar bewaakten. Hoeveel mensen letten zo langzamerhand nipt op haar? Niet alleen haar familie, de huisdokter die ze morgen opnieuw zou bezoeken, maar ook de onzichtbare ogen die haar gevolgd hadden in het café, die haar in de gaten hielden nu zij door de Leidsestraat liep. Zij was zich ervan bewust dat zij steeds sneller liep. Sneller, zonder vastberadenheid. Alsof ze op een fiets zat en de koude luchtstroom rond haar gezicht voelde. Maar zo snel ging ze toch niet. Het was uitsluitend een gewaarwording.

Het angstgevoel trok steeds meer in haar omhoog. Kneep haar zenuwen samen. Er was iets aan de gang. Een onheilspellend gebeuren dat zich buiten haar voltrok, maar zich langzaam en doeltreffend een weg naar haar baande.

Zij dacht aan de man. Probeerde zich zijn stem te herinneren. Hoe zag hij eruit? Hoe oud was hij? Ze had daar even over nagedacht. Iemand van in de veertig. Een jongetje van tien toen Melgers door het kamp banjerde. Zaten er ook kinderen? Zij wist zo weinig van die dingen. Zij had Frits in de steek gelaten door zich niet met deze belangrijke zaak te bemoeien. Zij liet hem zelf over de morele consequenties tobben, zich zorgen maken over de last die op zijn schouders drukte. Want zo was hij ook. Er fanatiek tegenaan gaan, harder werken dan een ander. En 's avonds in zijn stoel eraan denken dat hij zich afbeulde, dingen op zich nam die te zwaar waren, die hem later gingen opbreken.

Ze had hem laten gaan.

Waarom liep zij nu niet rechtstreeks naar zijn kantoor, om hem

alles te vertellen, de politie te laten waarschuwen. Wie was zij dat zij dit alleen deed? Achter haar liep die man. Dat wist zij opeens zeker. Hij jaagde haar op, wilde haar murw maken voordat hij haar aansprak. Waarom zou hij niet een helper van Melgers zijn?

O dat was idioot! Ze was niet goed wijs!

Een helper van Melgers, een nazi zoals hij, een kameraad die het veranderen van de tijden nooit had verdragen, die zich in stilte voor de spiegel opstelde in zijn SS-uniform. Een oude man met een jonge stem, of wel degelijk een man van vijfenveertig?

Wat stelde zij zich voor? Iedere gedachte in deze richting was belachelijk. Maar niet onmogelijk. Wat wist zij van de dingen die in de wereld plaatsvonden, de duistere kant van het bestaan? Zelfs met een man die daarmee wel werd geconfronteerd, wist zij er nog niets over. De wereld vertoonde zich aan haar hoogstens via verhalen die zij interessant vond. Het kwaad had haar nooit andere gedachten ingegeven dan: hoe belangwekkend. Wat heb je toch een verschillende mensen in de wereld. Blij dat ik anders ben.

Wat wist zij ervan? Zij voelde zich steeds nietiger worden. Tijdens het voortlopen rilde zij. Zij was nu al bij de Dam, zij rende in de richting van het Centraal Station.

Wat stelde zij zich aan. Waarom zouden ze haar uitkiezen, stel dat ze bestonden, om iets aan de zaak te veranderen. En wie waren ‘ze’? Zij wist wie ze zelf was, en zij besefte heel goed dat zij neigingen bezat de dingen die haar overkwamen enigszins te overdrijven. Dat zij zich labiel gedroeg: daaraan was geen twijfel. Maar dat was het nu juist: dit ging buiten die onevenwichtigheid om. Zij was wel degelijk in staat de dingen die haar overkwamen tegen elkaar af te wegen.

Dat telefoontje was echt geweest. En het feit dat niemand naar haar toe kwam ook. Dus was er sprake van misleiding, misschien een grap. Maar zij geloofde niet in een grap. Zij wist zeker dat er iets anders aan de hand was. Dat ze het telefoontje niet gemakkelijk kon afdoen als een gril van de een of andere gek. Zij had de man aangehoord en hij klonk ernstig. Dat wist ze zeker, dat was haar intuïtie: hij klonk ernstig. En als hij daarom niet verscheen op zijn afspraak dan zou daar een reden voor zijn, hoe ongeloofwaardig ook. Dan zou hij opnieuw contact met haar opnemen. Dan zou hij haar desnoods nog voor zij het station bereikt had op de schouder tikken en haar meenemen.

Als hij werkelijk dingen te vertellen had die al deze maatregelen noodzakelijk maakten, dan zou zij ook op een volgende afspraak moeten ingaan, hoe moeilijk het in de toekomst wellicht ook zou worden het huis uit te komen.

Ze kon haar eigen plan trekken!

Op allerlei manieren stond zij in het middelpunt, zonder dat zij zich kon verroeren.

Nila voelde een benauwd gevoel bij haar angst komen. Zij wilde niet opgesloten zijn. Ze was haar hele leven al opgesloten. Een pop die keurig antwoord geeft op de momenten die anderen daarvoor bepalen. Zoals Frits. 'Ik ben trots op je,' zei hij vroeger altijd. 'Met jou kan ik me tenminste vertonen.' En vervolgens herinnerde hij haar aan een collega die een pop getrouwd had die af en toe haperde, die begon te plassen op momenten die bestemd waren voor de inname van voedsel. Die luidkeels 'mamma!' riep, net als de heren een interessant gesprek over hun werk opzetten. Mamma! Mamma! En de zorgzame manier waarop die pop werd afgevoerd, 'kaltgestellt'; hoe kwam ze aan dat woord, wie gebruikte dat? Frits vermeed Duitse uitdrukkingen.

Ze werd moe van het snelle lopen. Maar ze durfde niet op een terrasje gaan zitten, hoewel ze dorst had. Ze had zelfs een verterende dorst.

Als die man haar niet kon bereiken, als het hem onmogelijk was geweest naar haar toe te komen, dan werd hij misschien op zijn beurt ook gevolgd, bestonden er krachten die zich tegen hem keerden. Was zij misschien zijn laatste redmiddel: de vrouw van een advocaat, niet de verdediger zelf, want ze zouden hem opwachten als hij diens kantoor betrad. Ze hielden ook Frits in het oog en volgden hem waar hij ging. Daarom een ander, iemand die gevrijwaard was van volgers en toch de advocaat dagelijks zag.

Als ze hem te pakken hadden, of hem op de hielen zaten, dan hadden ze misschien nu ook wel door dat hij contact met haar had gezocht. En dan zouden ze ook haar achterna gaan.

Zij wilde niet aan een komplot denken. Zij wilde niet als een idioot door de stad rennen, achtervolgd door een hersenschim. Zij was bereid te twijfelen aan het werkelijkheidsgehalte van het telefoontje. Als iemand haar maar duidelijk kon maken dat het nooit had plaatsgehad.

Ze wist het niet. De stem klonk zo echt in haar na. En haar man

was bezig met een zaak die bij tienduizenden opnieuw alle emoties losmaakte die de tweede wereldoorlog had veroorzaakt.

Zij wilde zich hernemen. Een daad stellen om zichzelf te tonen dat ze niet bang was, koel en verstandig over de dingen kon nadenken, haar eigen plan trekken en niet dat van een ander.

Halverwege het Damrak keerde zij zich om, keek rond, stak de straat over en liep naar De Bijenkorf.

In de menigte voelde zij zich een ogenblik veilig. Maar al bij het binnentreden van de winkel wist zij dat dit gevoel haar niet lang bescherming zou bieden. Dat kon haar niet schelen. Een merkwaardige kalmte maakte zich van haar meester, alsof zij op de rand van een dak stond, zonder dat zij van plan was te springen. Zij keek naar beneden, de minuscule verkeersstroom die zich door de straten wrong. En voelde zich rustig.

Op het moment dat zij zich die rust gewaar werd, begon zij opnieuw snel door te lopen, mensen opzij duwend. Wat moest zij doen? Zij kon naar boven via de roltrap.

Hoe verder zij in deze winkel kwam, hoe scherper het besef dat zij op de vlucht was. Zij keek om zich heen, verschool zich achter sjaals en bleef een paar seconden staan. Maar steeds minder rust gunde zij zich; zij was niet naar deze winkel gegaan om zichzelf te bewijzen dat zij dat durfde, maar om zich te verschuilen.

Zij stond op de roltrap en keek naar beneden. Wanneer iemand haar gevolgd had, dan zou hij haar nu kwijt zijn, zo snel en zonder plan had zij de parterre doorkruist. Maar nu kon hij haar opnieuw traceren, als hij maar omhoog keek. Waarom zou hij dat niet doen? Waarom zou hij niet onmiddellijk begrepen hebben dat zij voorlopig deze winkel niet kon verlaten en dus omhoog zou gaan, in de hoop dat zij straks via de smalle roltrap naar beneden een voorsprong zou krijgen.

Zij probeerde zich te hernemen. Vertelde zichzelf dat het gevaar geweken was, dat het zelfs nooit had bestaan, dat zij het uitsluitend in zichzelf moest zoeken.

Zij verlangde naar Frits, Zij begreep dat zij dit niet lang meer kon volhouden, dat zij hulp moest hebben van iemand die haar vertrouwde, die haar niet zou afdoen of doorsturen naar een psychiater. Iemand die haar liet uitspreken en oplossingen in zicht stelde alleen al door aanwezig te zijn.

Problemen waren er hoe dan ook. Het was alsof zij de rekening gepresenteerd kreeg van vierendertig jaar potverteren. Wat een onzin! Maar zij kon zich er niet aan onttrekken. Zij voelde zich mislukt, moeder van twee kinderen die niet bij machte was koel te reageren op een telefoontje. Hoe vaak kregen mensen die aan de weg timmerden niet zulke paranoïde idioten aan de lijn? Dat was, zakelijk gezien, de prijs voor het feit dat zij uit de massa naar voren waren gestapt. Maar zij was een vrouw, aanhangsel van zo iemand. En in plaats van dat zij mee was gegroeid, als een doktersvrouw die de dagelijkse gang van zaken voor haar man in het oog houdt, maakte zij Frits door haar gedrag belachelijk.

Ze maakte hem belachelijk.

Toen ze dit besefte, bleef ze staan en dacht erover terug te keren, de winkel rustig te verlaten en de paar honderd meter naar het Centraal Station zonder omkijken en niet gehaast lopend te overbruggen.

Maar ze wist dat dit niet kon. Ze herinnerde zich Ibiza. Het maakte haar wanhopig dat zij die laatste seconden alvorens Frankje onder het zeeoppervlak verdween, weer zag opdoemen. Zij keek naar zichzelf en zag hoe zij in elkaar klapte.

Misschien maakte ze zichzelf belachelijk en niet Frits. Om haar mislukte leven te accentueren. Zichzelf te straffen voor het op zijn beloop laten van haar ontwikkeling.

Ze keek naar zichzelf en probeerde het beeld tegen te gaan. Zij begon zichzelf te vertellen dat het niets was, dat zij zich volkomen in de hand had. Maar hoe meer zij daaraan dacht, hoe sterker het gevoel dat deze gedachten haar niet zouden baten, dat iedere inspanning niet alleen vergeefs was maar extra hard op haar terug zou slaan.

Zij begon het warm te krijgen. Maar het was hier benauwd! Toen ze even in een spiegel keek, leek het alsof haar hoofd vuurrood was, een gloeiende bal, samengeklitte brandstof.

Zij brandde zichzelf op. Als de hitte straks afnam, zou zij in elkaar zakken. Er moest een brancard komen en mensen bogen zich over haar heen, praatten over haar zonder dat zij in de veelheid van gesprekken één geruststellende stem kon onderscheiden.

Kon ze maar hartverscheurend huilen en de woorden vinden waarmee zij zou uitleggen wat er met haar mis was. Want het klopte niet met haar. Dat dateerde niet van deze paar weken. Het was

al veel langer aan de gang. De langzame aftakeling. Het gevoel aan banden gelegd te zijn en niets anders te willen. De gezapigheid die aandrong en terrein won. Waarom had ze niet allang een baan genomen en een kinderoppas?

Waarom niet dit en dat, waarom niet met haar hoofd door de muur gelopen op het moment dat deze nog zou wijken, in de zekerheid dat daarachter het beloofde land lag, dat zij nooit had gezien, waarover niemand haar kon inlichten, maar dat het bestond dat was zeker.

Toen zij een klein meisje was had zij zich voorgesteld dat zij over het strand rende, in de richting van de palmbomen aan de rand ervan. Daar stonden gedekte tafels. Strenge bedienden in livrei hadden zich op een bescheiden wijze opgesteld om haar te bedienen. Zij klapte in haar handen. Zij klapte altijd in haar handen, een hoog kletsend geluid dat niet bij de weidsheid van het strand en de blauwe zee paste. En daar begon het opdienen.

Terwijl zij daar zo zat naderde langs de vloedlijn een paard waarop een jongeman gezeten was.

Met dit soort sprookjes was zij opgegroeid, had zij haar dagdroom gevuld: welbehagen, schransen, zachte woorden uitgesproken bij het vallen van de nacht.

Niet Frits had zich daar op dat paard bevonden. Frits liep er misschien achter en hield de teugels vast. Of hij duwde het bordkartonnen ding op wieltjes voort. Zo iemand was Frits: praktisch, slagvaardig.

Maar hij was open geweest, hij had zich voor haar open gesteld om haar te laten zien wie hij was. Dat deed hij niet uit ijdelheid maar uit de behoefte zijn leven met haar te delen, omdat hij had begrepen dat het niet alleen ging.

Waarom was hij nu zo ver van haar af?

In het begin nam hij plaats aan de tafels van haar droom en bewees zonneklaar dat de gerechten die zij zich liet opdienen vervangen moesten worden door eerlijker en gezonder voedsel.

Hij paste bij haar. Hij nam de leiding van haar over, zonder dat zij die overigens ooit in handen had gehad. Misschien dus had hij dat niet moeten doen. Of had hij die neiging van hem moeten tegengaan. Opkomen voor zichzelf: maar dan had zij haar behoeften eerder moeten doorzien. Het was zo natuurlijk dat Frits de leiding nam. Hij had er als het ware voor geleerd.

In de tijd dat zij haar leven maar liet drijven, in het vertrouwen dat zij op de juiste plaatsen zou terechtkomen, was Frits uit haar richting geraakt. Hij zat op kantoor en trachtte zijn leven vorm te geven. Daarbinnen was voor haar alleen plaats aan de rand.

Hoeveel vrienden hadden zij? Wat was een vriend? Zij dacht aan Ronnie, Op dit punt, terwijl alles in elkaar kon klappen, dacht zij aan Ronnie en aan Henk, die in zijn onhandigheid door de mand was gevallen. Maar wat was dat achteraf een prettige gewaarwording! Dat iemand het erop waagde op zijn gezicht te vallen. De mensen die zij kende vielen nooit door de mand. Zij werden wel eens afgetroefd, in hun werk of door een verkoper in een winkel, maar dat laatste kwam heel zelden voor. Ze struikelden nooit over een matje, trapten van hun leven niet in een hondedrol, raakten verstoord, zij het in lichte mate, wanneer een vogel op hun auto kakte. Dat soort mensen: aardig en voorkomend. Intelligent en uiterlijk bescheiden. Een zweem van handtastelijkheid als ze dronken werden. De verre herinnering aan rooftochten en verkrachtingen. Eenmaal had ze zo iemand hijgend aangetroffen in de gang. Hij omvatte haar en zij dacht: nu tilt hij mijn jurk op en naait me, terwijl zijn vrouw nog aan een zoute stengel knabbelt. Wat kon het zo'n wijf schelen. Maar de man wist zelfs in zijn moment van opperste verwarring nog met een sierlijke, zij het misplaatste draai, langs haar te glippen op weg naar de wc, waar hij zich balkend als een ezel aftrok.

Zelfs dat niet.

Keurige avondjes met beschaafde mensen als surrogaat voor vriendschap. Waarom nodigden ze niet mensen uit met wie ze op liederlijke wijze van een vreetpartij konden genieten? Waarom kronkelden ze niet ongegeneerd over de grond? Waarom lachten ze zich nooit een ongeluk? Waarom vertelden ze elkaar niet wat ze werkelijk dachten? En waarom hielden ze niet van elkaar op een niets en niemand ontziende manier? Allemaal zo voorzichtig, halfslachtig, zo ver van elkaar vandaan. Waarom hadden ze zichzelf zo ingepakt? Hun kinderen moesten dit al zien. Die hadden ook al de neiging zich rustig te gedragen wanneer pappie het druk had. En pappie bemoeide zich niet met hen. Die dacht aan de zaken die hij regelde, de vragen die zo ver aflagen van wat gewone mensen aankonden. Hij moest zich in duizenden juridische bochten wringen om er een mouw aan te passen. Was het niet de waanzin ten

top dat hij zijn dagen doorbracht met het verdedigen van een oorlogsmisdadiger, terwijl zijn gezin verkommerde, alleen op vakantie moest, zich ophield ver van hem?!

Nog even en er was voor hem geen weg terug meer.

Hij ging door. Straks nam hij een avondje vrijaf om een jonge medewerker te ontvangen en met hem van gedachten te wisselen over de zaak. En zij zeker weer met dat wijf opgescheept zitten en over kinderen zeuren! Dat mens met haar knieën tegen elkaar want stel je voor dat je haar broek kon zien. Zuinig mondje, keurig opgemaakte lippen, maar wacht maar: straks verlaten ze ons huis en begint ze hem als een gek te pijpen. Ze krabben hun handen open aan de muren. Ontkleden zich en nemen elkaar op de motorkap! Hij neemt haar! Zij grijpt zich vast aan de elektrische radioantenne en rukt hem eraf Daar ga ik nooit meer heen, schreeuwt de jonge medewerker tussen zijn stoten door. Ben je helemaal belazerd! Heb je dat wijf gezien?! Naai me, naai me, schreeuwt zijn dame, die nu geen enkele moeite meer doet haar knieën met elkaar in contact te brengen.

Nila stond naast de lift. Zij zag mensen voorbijgaan en verwonderde zich erover dat niemand naar haar keek. Terwijl zij toch als een gek stond te schreeuwen. En de taal die zij uitsloeg!

Maar het was alle aanwezigen ontgaan. Niemand had tijd om op haar te letten. Zij kon haar longen uit haar lijf schreeuwen en nog zouden de honderden kopjes en schoteltjes tegenover haar niet breken. Geen mens zou zich door haar van een aankoop laten weerhouden. Misschien kochten ze wel weer een huishoudelijk apparaat voor haar verjaardag. Want ze had een nieuwe theepot nodig. Wat heb jij een nieuwe theepot nodig kindje! riep haar schoonmoeder.

In die theepot lag haar lotsbestemming.

Op dat strand van vroeger, dacht ze, ging ik slapen in een houten hut op palen. De vloed kwam op, stroomde onder mij door. En ik zat daar. Ik sliep op het ruisen van de zee. Ik voelde mij warm en tevreden. En de man van het paard lag naast mij en streelde mij.

Ik wil gestreeld worden, dacht Nila. Ik sta hier maar in mijzelf te schreeuwen, zonder dat iemand het merkt. Ik sta hier en niemand heeft mij in de gaten. Ik huil hoogstens in mijzelf. Ik ben niet echt ziek meer. Die psychiater zal ik nooit nodig hebben. Ik heb een heel andere ziekte, waaraan een deskundige niets kan verande-

ren. Zo liggen de zaken.

En ik wil gestreeld worden. Ik wil door Frits gestreeld worden. En dat betekent niet dat je je een minuut voordat je gaat slapen over mij heen buigt en mijn borsten kust, maar dat je mij rustig maakt, opgewonden in rust.

Laat me hier niet zo staan.

Maar er kwam niemand. En opnieuw dacht zij aan de man die haar achtervolgde. Als hij werkelijk belangstelling voor haar had en haar wilde spreken, als zij zich dit allemaal niet had ingebeeld, dan zou hij hier in de buurt zijn en weten dat hij geen contact met haar kon maken. Als hij het wel deed zouden alle stemloze woorden er in één langgerekte schreeuw van angst en pijn uitkomen. Zoveel wist zij. Als hij nu tegenover haar ging staan zouden zij niet kunnen praten.

Zij voelde zich zo moe. Iemand zou haar moeten ondersteunen en naar huis brengen.

Maar er kwam niemand.

Zij stond hier al - hoelang eigenlijk? Haar benen voelden zwaar aan. Maar zij moest verder. Zij was zo moe dat niemand haar nog iets kon aandoen.

Langzaam liep zij naar de roltrap.

Als zij een tram nam, hoefde zij niet naar het station te lopen.

Deel IV

[XXXIV]

Wat ontbrak er aan de brokstukken van haar leven die haar geheugen oprispte? Wat werd achtergehouden, zodat het haar de kans ontnam het in te passen binnen het systeem dat zij probeerde te ontwerpen? Zij geloofde dat een helder zicht op haar drijfveren haar leven zou veranderen. Wat zou er met haar gebeuren wanneer zij van die veronderstelling afstapte en verder leefde met de gedachte dat zij nooit meer in handen zou krijgen dan schijnbaar samenhangende deeltjes?

Zij las de dingen over die zij had opgeschreven en bleef steken bij de zin die haar grootmoeder vanuit haar geheugen tot haar sprak: ‘Hier is het toch zeker net de middeleeuwen’. Was de betekenis die deze zin voor haar had, niet overduidelijk? Lag haar eigen verleden niet even ver van haar af als die vorige eeuwen, waarvan zij op vakanties altijd met zoveel elan de brokstukken wilde bezoeken? Weken van tevoren was zij in de weer met Michelingidsen en platenboeken over de streek die zij met Frits ging bezoeken. Zij liet hem kilometers omrijden om de ruïne van een vijftiende-eeuws kerkje te bezoeken. Zij waadde door natte velden vol onkruid naar de resten van een dorpskerk en riep lachend tegen Frits: ‘Kijk eens, het wijwaterbakje aan de muur zit nog vol!’ Ze keek of er kikkers in zaten. God in de vorm van een kikker op de ruw gevormde rand van het heilig gebruiksvoorwerp. In Quimperlé verplichtte zij Frits onder de crypte van de abt Saint-Urlu door te kruipen, omdat dit de gelovigen helpt tegen rugklachten. Niet dat Frits het ooit aan zijn rug had. Tijdens het kruipen stootte hij zich en vloekte luidkeels, waarna twee vrouwelijke toeristen het hazepad kozen. Die dachten dat de heilige abt zelf te voorschijn kroop uit zijn bewaarplaats. Buiten, in de warme zon, verdween de pijn. ‘Zie je wel,’ zei Nila. ‘De abt helpt meteen tegen rugpijn.’ Frits antwoordde dat hem vervloekingen te wachten stonden omdat hij ongelovig was. ‘Dat is nou typisch iets dat alleen echt religieuze mensen kunnen,’ zei Nila. ‘Ongelovig zijn en tegelijk geloven dat ze gestraft worden voor hun ongeloof. Waarom was je zo stom onder die rare abt door te kruipen?’

‘Omdat jij het wou.’

Nila lachte.

‘Je bent mij trouwens veel te logisch,’ zei Frits.

Dit bedacht zij terwijl zij haar bloknoot doorbladerde. Hoe kwam deze herinnering nu weer naar boven? Zat daar een systeem

achter, vergelijkbaar met de systemen die zorgden voor de verwerking en circulatie van voedsel, het opkomen van seksuele drift wanneer Frits haar een paar dagen niet had aangeraakt? Zij moest weer denken aan de opmerking van haar grootmoeder. Als zij haar grootmoeder eens uit haar geheugen kon verbannen!

Toch was zij zich ervan bewust dat zij gedreven werd door een toenemende behoefte haar verleden op te graven, als een onderzoeker die het voorbije tracht te reconstrueren, in de zekerheid dat zijn resultaten altijd hoogstens 'ten naaste bij' zullen zijn.

Opnieuw zag zij haar man voor zich, en ook deze keer was zijn gezicht jonger en zachter dan zij het de laatste tijd voor zich zag verschijnen op de schaarse momenten dat hij dichtbij haar kwam. Hij zat op de rand van het bed in de slaapkamer en huilde. Als zij haar best deed kon zij dat moment reconstrueren. Het gebeurde toen zijn vader overleden was aan een hartverlamming. 'Een mooie dood,' zei iedereen zonder erover na te denken. 'Kon je daar zelf maar voor kiezen.'

Hij zat toen op het bed en huilde. Toen zij binnenkwam veegde hij met zijn mouw langs zijn wang en wenkte haar. Hij ging met zijn handen onder haar rok en even later lag hij op haar, zonder erop te letten of zij het fijn had.

Later op de dag schaamde hij zich daarvoor.

'Het ligt te veel voor de hand,' zei hij verontschuldigend. 'In iedere eerstejaarsgids over psychologie kun je dit soort dingen lezen. Doodsangst die zich uit in wilde levensdrift, of zoiets. Het irriterende is, Nila, dat ik me daar ook aan overgeef Dat ik op die manier de waarheid van het meest banale leerboekje bewijs.'

'Vond je het fijn?'

'Wat vond ik fijn?'

'Dat je het met me deed.'

Frits schudde zijn hoofd.

'Ik voel mij nu niet rustig,' zei hij. 'Ik deed het en ik zou verdomme niet weten hoe ik ooit anders had kunnen handelen. God, dat is ook zulke onzin.'

'Waarom aanvaard je niet gewoon je verdriet?' vroeg zij, terwijl hij zijn sokken begon aan te trekken.

'Je kunt toch niet van me verlangen dat ik een beetje ga staan janken als ze hem begraven!'

'Iedereen vindt het normaal als je huilt. Je moeder huilt ook.'

‘Daar zou ik maar op rekenen,’ zei hij somber.

‘Als zij huilt moet jij haar troosten. Je kunt niet alles aan je broer overlaten.’

‘Ik denk dat ik mij ook met jou zal moeten bezighouden,’ zei hij, alsof hij een zakelijke transactie hardop overdacht. ‘Ik weet nu al zeker dat ik de enige ben die niet zal huilen. Ik vind het ook niet verschrikkelijk dat hij dood is. Het doet me niet veel. Wat moet je nou over hem zeggen? Een aardige man. Hield in zijn vrije tijd van knutselen. Twee gouden handen. Heeft het verder heel goed gedaan op kantoor. En wat dan nog? Wat blijft er over? Zijn handtekening onder een paar kredietaanvragen. Maar die leggen ze ook af en gooien ze over een paar jaar weg. Weet je wat hem interessant maakt? Dat hij mij verwekt heeft.’

‘Wat een arrogantie!’

‘Ik zal de aanwezigen bedanken,’ zei Frits. ‘En tegen iedereen zeg ik dat hij een voortreffelijke man was. Dat is ook meteen het enig treurige aan de hele gebeurtenis: we gaan een voortreffelijke man begraven. Maar iedereen begraaft liever een schoft of een heilige, desnoods. Iemand die iets bijzonders heeft laten zien. Zal ik eens wat over mijn vader zeggen? Hij had niets bijzonders, en dat maakte hem voortreffelijk, en een voorbeeld. Jezus, wat een milieu! De koffiejuffrouw was dol op hem en zal per dag twee klontjes overhouden. En dan wat de mensen zeggen: “We waren allemaal zo dol op hem.” Je kunt beter over iemand uitroepen: “Als ik hem door de plee had kunnen spoelen had ik het gedaan!” Ik moet er niet aan denken dat ik overmorgen honderd mensen een handje moet geven die allemaal iets onverstaanbaars mompelen.’

‘Waarom huilde je toen ik binnenkwam?’ vroeg Nila.

Frits keek haar aan. Toen zei hij langzaam:

‘Omdat hij zich niet aan mij heeft doen kennen als iemand die ik bij me had willen houden.’

‘Dat is niet waar.’

‘O.K.,’ zei Frits. ‘Ik had hem willen houden. Ik begrijp het niet.’

Nila herinnerde het zich en dacht: *Frits is zo opofferingsgezind. Hij cijfert mij helemaal weg*.

Hoe kwam zij aan die gedachte? Wat was de relatie tussen zijn voortreffelijke optreden op de begrafenis, de scène waarin hij huilde, en deze zin?

Kwam het omdat hij zich die dag niet met haar bemoeid had?

Dat herinnerde zij zich eigenlijk niet meer.
Het kon haar ook niet veel schelen.

Zij bekeek de luttele bladzijden die zij geschreven had en vroeg zich af wanneer de brokstukken voldoende zouden zijn om een afgerond beeld op te bouwen. Ondanks de zekerheid dat dit niet kon. Waarom niet ernaar streven, als een romanschrijver uit vroeger tijden, die alle touwtjes vast in handen had, behalve die ene draad van zijn eigen leven, de enige toevoerlijn naar zijn personages. Hoe kon hij zeker weten dat er iets zou komen? Bedacht hij dingen buiten zijn eigen leven om, als hij tekortkwam? Kon zij dat ook maar! Het zou toch schitterend zijn wanneer zij Frits voor haar geestesoog kon laten verschijnen in rollen die hij nooit in werkelijkheid had vervuld. Onbekende gebaren, woorden, houdingen met haar fantasie erin gedrukt als door een etspers.

Zij besefte dat wanneer zij waan en werkelijkheid niet kon onderscheiden, het opschrijven van herinneringen zinloos was geworden. Althans voor haarzelf Zij moest voortgaan aantekeningen te maken over gebeurtenissen in het verleden waarvan zij aannam dat ze zo waren gebeurd. En zij moest er van uit blijven gaan dat haar aanname juist was, dat zij zichzelf kon vertrouwen.

Zij pakte een ouderwetse blikken trommel waarin zij foto's bewaarde. En zo haalde zij vakantiereizen in haar geheugen terug. Frits en zij op het strand. De kinderen met opblaasdieren in zee. Overal zand. Te schoon en geel om waar te zijn. Bastaardsuiker in de ondergaande zon. Zij voelde de warmte van het de hele dag gestoofde zand aan haar voeten. Dat voelde zij nu. Waar lag het? Op Ibiza of in Bretagne? Een vissersboot met gestreken zeil op het strand. Half scheef gezakt. Aan de horizon een man op een rots. Of was het een uitsteeksel van diezelfde rots? Frits in een paarse zwembroek, waar hij nu niet meer in paste. Zij zelf in bikinibroeken die zij belachelijk groot vond. En toch werd haar kont ontegenzeggelijk zwaarder, zakte nog niet echt af, maar stond in tweestrijd dit op korte termijn te gaan doen. In die dagen hoefde zij haar schaamhaar nog niet zo ver af te scheren, tot groot genoegen van Frits. Maar dat was onzin. In die tijd wist hij niets over het afscheren van schaamhaar, dat was nergens voor nodig. Later had hij haar voor geplukte kip uitgescholden, hij kon het niet hebben dat zij zichzelf verminkte. Je moest niet wegscheren wat natuurlijk groeide, be-

halve je baard dan. Maar hij haatte baarden. Mensen met baarden durfden hun kin niet te laten zien, hadden dus waarschijnlijk geen kin, of wilden zich interessant voordoen.

Schaamhaar: dat was iets anders. Dat zou pas in aanmerking komen voor meer psychologisch getinte kwalificaties wanneer vrouwen zonder broek op straat gingen lopen. Daar moest Frits niet aan denken.

Nila glimlachte. Zij besefte dat zij voor het eerst sinds lange tijd glimlachte. De foto's wonden haar niet op. Ze keek ernaar, herinnerde zich vaag gebeurtenissen die vooraf waren gegaan aan het nemen van de foto. (Frits hield niet van fotograferen, hanteerde de pocketcamera als een onnozele, maakte soms een geërgerde opmerking wanneer Nila hem vroeg haar en de omgeving vast te leggen: ‘Wat wil je nou, jij of die menhir?’ ‘Ga weg, je staat voor mijn kasteel’) Vele foto's bewogen, onscherp, verkeerd belicht. Alsof de automaat halsstarrig weigerde voor een juist diafragma te zorgen.

Frits met camera in de donjon van het kasteel Largouet. 1968. Blauwe inkt op de achterkant, enigszins gevlekt. De hoogste donjon van Frankrijk. Een immense toren, waarvan het trappenhuis nog intact was, evenals de overal aangebrachte plees bestaande uit een steen waarin een rond gat. Als een kakstoeltje voor kinderen. Geestelijke kinderen: middeleeuwers. Mensen maakten toen niet zoveel drukte over hun stoelgang. Hoewel ze het waarschijnlijk meer aan hun darmen hadden, door vet en kou. De vloeren uit de verdiepingen van de donjon weggezakt, uitgewist door de tijd. Als je in de benedenzaal stond keek je omhoog naar de sterren. Een donkere schacht. Als je daarin klom en over de rand keek, was je terug in de tijd. Dan zou alles terugkeren zoals het was.

Frits keek omhoog, richtte zijn camera. Waarom moest alles terugkeren zoals het was? Waarom wou ze dat?

‘Het is hier veel te donker,’ riep ze tegen Frits. ‘Dat wordt één vlek.’

‘Dan wordt het maar een vlek.’

‘Voor mij hoef je het niet te fotograferen. Ik onthoud het zo wel.’

‘Ik moest vijf films van je kopen. Nu zullen ze vol ook.’

Hij drukte af en had zijn vlek te pakken. Vaag waren een paar dingen te onderscheiden op de foto die zij in haar hand hield. De

omtrekken van een haard op de eerste of tweede verdieping. Dat was alles. Meer had zij niet nodig. Zij zag het alsof het gisteren gebeurd was. Alsof het bezig was te gebeuren, en ook zonder tegenspraak gebeuren móest.

Het was toen een zonnige dag geweest, met langs de hemel jagende wolken.

Jagende wolken? Was dat zeker?

Zij kon proberen alles terug te halen, maar helaas was het zeker dat zij 'van alles' terughaalde, en hier en daar dingen toevoegde. Jagende wolken. Die stonden niet op de foto. Wat kon het haar schelen. Zij had net zo goed een andere opname uit de trommel kunnen vissen.

Maar toen herinnerde zij zich meer.

Zij waren het kasteel uitgelopen, een bospaadje in opzij van de weg naar de uitgang waar ze hun auto hadden moeten parkeren. 'Laten we gaan zitten,' zei Frits. Zij volgde hem, hoewel ze liever zou willen doorlopen.

'Kun je de kasteelmuur zien?' vroeg Frits, toen ze zaten.

Zij schudde haar hoofd.

'Dan moeten we een eindje terug.'

Zij baanden zich een weg tussen struiken en bomen door, tot zij de donjon weer tussen de bomen zagen oprijzen.

'Stel je voor,' zei Frits. 'Alles is intact. Je bent een meisje, de dochter van een van de handwerkslieden die tussen de muren wonen. Je bent een eindje gaan wandelen, uit een soort onbestemd gevoel dat je er even uit moest.'

'Dat lijkt me een tamelijk modern gevoel, zoals je het zegt.'

'Geen gelul,' zei Frits. 'Die mensen moesten er ook wel eens uit.'

'Als jij het zegt zal het wel zo zijn.'

'Je zit daar,' ging Frits onverstoorbaar verder, 'en je houdt de donjon in de gaten, want je gaat niet te ver van huis. Maar je wilt toch een beetje uit de buurt zijn. Je hebt het opwindende gevoel dat er iets kan gebeuren.'

'Kan er met mij ook iets gebeuren?' vroeg ze lachend.

Frits begon zijn broek uit te trekken.

Opeens springt er een jagerman op je af.'

'Een jagerman?'

'Of een rondreizende bedelmonnik op weg naar het kasteel. Hij heeft heel wat gereisd de laatste tijd, de benen gestrekt, flink wat

afgebedeld en nou ziet hij jou zitten. Lof zij den heer!'

'Maar zij verzet zich, de maagd.'

'Zij is geen maagd, een bakkersvrouw.'

'Hoe kan dat nou? Zij is een dochter.'

'Alles is mogelijk,' zei Frits, zijn slip omlaag trekkend.

'Maar zij zal zich verzetten. Zij moet niets hebben van monniken.'

'Verzet je maar,' zei Frits.

'En ze krijgt syfilis!'

'Lof zij den heer ten tweeden male!' riep Frits luidkeels, terwijl niet ver van hen af toeristen onder de indruk van het oude gebouw naar de uitgang liepen.

Zo, ten naaste bij, was het gegaan.

Dezelfde avond (en de kern van de herinnering, die uitwaaierde en een steeds breder landschap liet zien, lag misschien hier) was hij teruggekomen op zijn gedrag. Zij zaten op het terras van hun hotel aan zee. Eigenlijk was het te koud om buiten te zitten, maar de opgewekte trotsering van de elementen die vakantie heet, maakte dat zij zich geen zorgen maakten over kou vatten of koorts: ze hadden allebei een trui aangetrokken en keken uit over het water, waarover een zich snel verdichtende nevel hing.

Frits probeerde uit te vissen of ze van hem was geschrokken, die middag.

'Welnee,' antwoordde Nila naar waarheid. 'Ik moest alleen maar om je lachen. Je bent heel komisch. Naakte mannen zijn dat op zichzelf al, met die rare uitbouw waarmee ze geen weg weten. Ik vond het op zichzelf niet raar.'

'Op zichzelf, wat betekent dat?'

'Dat ik het op dat moment, op die plaats natuurlijk belachelijk vond. Je eigen vrouw aanranden, uit het een of andere misplaatste romantisch gevoel, dat is nogal vreemd, vind je ook niet?'

'Nu wel ja,' zei Frits.

'Alsof je niet tevreden bent dat je nu leeft en niet in zo'n steenkoud kasteel, waar geen ramen inzitten en waar het achter alle gordijnen tocht. Ik zie daar de lol niet van in.'

Frits, die in die dagen een pijp rookte, probeerde voor de zoveelste keer de tabak te laten vlamvatten.

'Dat kunnen de cowboys in de films waar je zo gek op bent een stuk beter,' zei ze lachend.

‘Krijg de pest.’

‘Die hadden ze toen net zo gauw als jij angina.’

Hij keek haar aan, maar ze kon hem niet aan het lachen krijgen. Zij was zich ervan bewust dat ze dat probeerde. Maar waarschijnlijk moest je dat ook niet doen. Ging het vanzelf, bij mensen die daar aanleg voor hadden. Zoals Frits.

‘Het was meteen over toen ik klaarkwam,’ zei hij. ‘Ik voelde meteen dat er iets scheef zat.’

‘Daar merkte ik niet veel van.’

Hij begon een verhaal dat ze begreep, zonder dat ze het wist in te passen in haar beeld van hem. Het kwam erop neer dat het zijn vak was afwijkend gedrag in een verband te plaatsen, zonder dat hij de garantie had dat het voor degene die zich in zijn verdediging mocht verheugen ook maar enig nuttig effect had. Hij vertegenwoordigde de maatschappij die zich moest teweerstellen tegen overtreders van haar wetten. Hij was de garantie die de maatschappij zich had verschaft dat haar optreden tegen overtreders op de juiste manier plaatsvond. Hij zat een beetje in een schizofrene positie, al had hij daar zelden last van. Zelf zou hij er wel voor oppassen de regels te negeren. Maar toen hij op haar afsprong, in de vanzelfsprekende veronderstelling dat zij daar geen bezwaar tegen had, was hij zich er plotseling van bewust geworden dat hij droomde van een leven zonder geboden. Eigenlijk wilde hij zonder aanzien des persoons zijn gang gaan! Op die manier werden zijn bekommernissen met het recht een façade waarachter zijn werkelijke drijfveren veilig schuilgingen.

‘Dat heb je mooi bedacht,’ had Nila gezegd.

Over dat laatste zat hij het meeste in. Het was bedacht. Een klein systeem, dat klopte omdat hij het passend had gemaakt. Maar het werkte niet echt. Hij begreep zijn romantische aandoening niet. En hij wilde er van af. Er niets mee te maken hebben.

Maar die adembenemende salto kon hij niet maken!

‘Neem je het jezelf kwalijk dat je als een kleine jongen een fantasietje hebt waargemaakt?’

‘Als kleine jongen droomde ik ervan jonkvrouwen te bevrijden,’ zei hij bedachtzaam. ‘Zoals iedere kleine jongen. Je vraagt je af hoe het komt dat ze allemaal dezelfde ijdele wensdromen bezitten. Het wordt ze kennelijk met de paplepel ingegoten.’

‘Dat zal wel ja.’

‘En ze lezen het in kinderboeken’ zei Frits. ‘De behoudende idealen van hun ouders omkleed met een romantisch sausje. Een spookhuis waar je na twee minuten weer uit mag. Een sprookjeskasteel met mechaniekjes. Dat was ik toch vanmiddag ook zelf aan het opvoeren.’

‘Je kunt er een leuk verhaal van maken,’ zei Nila. ‘Hoe we een tochtje maakten omdat het te koud was voor het strand. En hoe we toen riddertje speelden.’

‘Ik zou niet weten bij wie ik daarmee aan kon komen,’ zei Frits.

Gisteren had ze met hem over een psychiater gepraat. Ze moesten een beslissing nemen of ze daarheen zou gaan. Liever wilde hij zelf de dingen voor haar regelen. Een psychiater stond te ver buiten de orde die hij voor hen had geschapen. Hij was bang dat er dingen boven water zouden komen die hij niet kon beteugelen. Beiden wisten ze weinig van de psychiatrische praktijk. Wat dat betreft paste haar middeleeuwse herinnering, vol bij- en ongeloof goed in de situatie. Maar wat kon ze ook van een psychiater verwachten? Toen ze na haar vlucht uit de Bijenkorf bij het kantoor van Frits was aangekomen, had ze zichzelf onder controle. Ze kon zich alleen niet herinneren hoe ze er gekomen was. Maar waarom nadenken over een weg die ze blindelings kon vinden? Frits was verbaasd en een beetje ontstemd geweest dat zij hem van kantoor kwam afhalen. Ze was opnieuw het huis ontvlucht. Zijn moeder had hem al gebeld.

‘Ach werkelijk,’ had ze gezegd. ‘Heeft de boze schooljuffrouw meteen met de pappie gebeld?’

‘Doe niet zo denigrerend over moeder!’

‘Ik krijg een maagaandoening van die runderlappen.’

Frits keek haar een tijdje aan.

‘Ik was vroeger bang dat ik er in een zou veranderen,’ zei hij bedachtzaam.

Zij lachten en hij kuste haar, gedroeg zich teder. Een van de oudere advocaten kwam de kamer binnen en kon zijn verrassing haar te ontmoeten moeilijk verbergen.

‘Wat zie ik nu!’ begon hij. Hij wachtte even, slikte en haalde zijn ouderwetse doos met complimenten voor de dag. ‘Heel charmant!’

Hij stak zijn hand uit en informeerde naar haar gezondheid.

‘U ziet het,’ zei ze op vrolijke toon. ‘Ik ga weer alleen op stap.’

‘De vakantie heeft u goed gedaan,’ zei de oudere collega. ‘Ondanks, enfin, wat iedereen kan overkomen. Mijn vrouw heeft deze kleine inzinkingen ook gekend. En nu is ze grootmoeder.’

Frits probeerde te glimlachen. Misschien dacht hij even aan oma.

‘Het gaat echt heel goed,’ zei Nila. ‘Ik voel me met de dag beter. Uitgerust vooral.’

‘Deze tijd is zo verschrikkelijk snel,’ zei de oudere collega, op een toon alsof hij een vondst deed. ‘Ik zou zeggen: steeds sneller. En ondanks dat stuiten we af en toe op iemand als de cliënt van uw man, die ons doet beseffen dat al die snelheid bepaalde gebeurtenissen nog niet uitwist. De snelheid zit denk ik meer in de uiterlijkheden.’

‘Ik las vanmorgen in De Telegraaf een zin,’ zei Nila, ‘waarover ik lang moest nadenken. Het was in een tv-recensie, over een programma waar de tweede wereldoorlog in voorkwam.’

‘Ah, dat is interessant voor Frits!’

De oudere collega glimlachte en knipoogde, in de veronderstelling dat zij het niet zou zien. Zij aarzelde.

‘Je kunt moeilijk over De Telegraaf beginnen,’ zei Frits. ‘De Telegraaf is zo volstrekt passé dat het bijna alweer in de mode komt om eruit te citeren.’

‘Nu durft je vrouw niet meer,’ zei de ander.

Frits schrok, herinnerde zich de situatie.

‘Nee,’ riep hij. ‘Maar natuurlijk. Wat las je dan?’

Ze dacht even na.

‘Ik kan het precies zeggen,’ zei ze. ‘Er stond: “Maar nog leerzamer is het even te beseffen dat de rol, die toen de ‘zwarthemden’ speelden, intussen is overgenomen door roodhemden.”’

Frits en zijn collega lachten. Ze voelde woede opkomen, wilde het uitleggen, de razernij verklaren toen ze dit las, niet om het feit dat iemand rechts was en socialisten haatte. Dat kon ze zich op een bepaalde manier nog voorstellen, al vond ze het stupide. Maar dat iemand oorlogsmisdadigers en normale politieke tegenstanders gelijkstelde - wat zou er ooit veranderen?

Even had ze het gevoel dat ze iets van de machteloosheid kon begrijpen die de slachtoffers van Melgers gevoeld hadden.

‘Tegen een bepaald soort laster kun je weinig ondernemen,’ zei de collega. ‘Het treurige is dat weinigen het met zo'n uitspraak eens zouden zijn wanneer ze hem tot in zijn uiterste consequentie zouden overdenken. Maar dat doen ze niet. Ze pikken de associatie op

en zijn het ermee eens.'

'Je blijft een optimist,' meende Frits.

Ze dacht weer aan de psychiater. En aan de sociale patronen waarvan zij de uiterste begrenzingen moest herkennen om niet uit de boot te vallen, tenzij zij daar zelf voor koos. Het gesprek met de collega was ten einde. Nu niet doorgaan, zijn aandacht vasthouden of zeuren.

Niet meer zeuren Nila, riep haar moeder.

Maar vrouwen mogen best een keer gek doen: uit verveling of wanneer ze een kind hebben gekregen.

Zij herinnerde zich de geboorte van Frankje. En de weken erna, waarin een spanning toenam die zij op een dag kwijt moest. Zij belde Frits op en liet hem uit kantoor komen. Schreeuwde hem toe dat zij het niet langer hield. Maar zelfs toen schreeuwde zij niet.

Op weg naar de trein had zij Frits van haar angst verteld. Alsof een geweldige onderdruk haar dreigde weg te zuigen.

'Toen je aan dat verhaal over De Telegraaf begon,' zei Frits, 'had ik het idee dat er iets mis was gegaan. Hoewel het gelukkig op zichzelf heel behoorlijk klonk. Je mag nog van geluk spreken dat hij geen abonnement heeft op die krant.'

Hij lachte opeens uitbundig. Zij keek hem verbaasd aan en besefte dat zij hem te weinig kende en dat deze gedachten altijd kwamen op momenten dat je dat begrip juist nodig had.

Ze waren elf jaar getrouwd en stonden op een tweesprong. Misschien hadden zij tijdens hun huwelijk zelfs zonder dat zij het zelf merkten talloze pogingen gedaan met elkaar in contact te komen, zonder te weten wat zij daar precies onder moesten verstaan.

Wat moesten zij van elkaar weten? De keren dat zij naast elkaar hadden gezeten, ogenschijnlijk ontspannen. De liefde bedreven, op een gezellige en niet inspannende wijze. Alsof alles voor elkaar volstrekt toegankelijk was en zij exact en geruststellend op de hoogte waren van de dingen waarmee ze elkaar pijn konden doen, die altijd pijn hadden gedaan, die hun jeugd door elkaar hadden geschud.

En ze wisten er niets van. Onontgonnen gebieden.

Nu stelde zij zich op als een archeologe die maar in het wilde weg begon te graven: dit is de wereld; vroeger hebben er mensen gewoond. Die hebben dus misschien wel hier een vuur gemaakt en de volgende morgen een gebruiksvoorwerp laten liggen.

Ze voelde zich moe. Zou haar grootmoeder zich ook zo moe hebben gevoeld? Was het niet onzinnig om steeds die vergelijking te maken? Zij had niets met haar grootmoeder te maken. Bijna niets! Zij woonde op zichzelf, in een andere tijd; er was nieuw bloed in de familie gekomen en daarbij was alleen al de gedachte belachelijk dat de krankzinnigheid van haar grootmoeder zich uitgerekend in haar zou voortzetten.

Een bange droom als een klein meisje. Tussen andere bange dromers. En nu een mengeling van dromen tussen haar en Frits.

In stilte had het haar vrolijk gemaakt te zien hoe haar schoonmoeder zich in toom hield door wild in haar tasje te graaien bij het zoeken naar de eau-de-cologne tegen grotendeels gesimuleerde hoofdpijn.

Hoewel zij Frits over haar angstaanval had verteld, onthield zij hem het telefoongesprek. Niet alleen wantrouwde zij haar eigen geheugen, zij was er eveneens van overtuigd dat de aanval toch wel was gekomen.

Zelf zocht zij verder naar de waarheid omtrent de man die haar had opgebeld. Als zij goed in zichzelf luisterde, kon zij zijn stem reconstrueren. Die stem vertelde haar niets. Een neutraal geluid, dat zij nochtans kon oproepen. Was dat niet een aanwijzing voor de werkelijkheid van de dingen die zij zich herinnerde. Of waren stemmen, op de keper beschouwd, nooit neutraal en zou haar geheugen haar een onweerlegbaar teken moeten geven dat het bestaan van de stem kon bewijzen?

Zij ging er vanuit dat zij was opgebeld. Een ogenblik later evenwel kon zij besluiten dat het toch niet waar was, dat zij zich de gebeurtenis inbeeldde.

Zij dacht aan haar kinderen en aan de angstaanval op Ibiza. Stond die tweede aanval daar eigenlijk los van? Ging alles uiteindelijk niet om het leven van degenen die zij had voortgebracht en die zij moest beschermen, terwijl zij wist dat zij nauwelijks invloed kon uitoefenen op de ontwikkeling van hun levens.

Een jaar terug had zij een week lang gedacht dat zij zwanger was, hoewel zij de pil slikte. Maar die had zij die maand twee keer vergeten. Een beetje lacherig vertelde zij Frits dat ze over tijd was. Hij reageerde niet. De ontbrekende pillen hadden de tijdoverschrijding

veroorzaakt. Wat zou ze zich druk maken.

Zij wachtte af. Stelde zich voor dat ze een derde kind baarde. Verheugde zich op het moment dat zij de baby in haar armen kreeg gedrukt. Voelde het mondje aan haar tepels. De pijn die haar dat vooral bij Frankje had gedaan. De tederheid die over haar kwam wanneer zij voor het wiegje stond en die haar evengoed aan zichzelf deed twijfelen. De afschuw voor zichzelf toen zij onmiddellijk na de geboorte volkomen uitgeput de druk van het kind op haar buik niet verdroeg. Al die dingen, de verlossing van een kind die tegelijk de bezegeling van een moederschap inhield.

Ze was een week over tijd. Begon in gedachten alweer de kinderkamer in te richten. En toen werd zij ongesteld. Op het moment dat dit gebeurde, voelde zij een grote opluchting, gemengd met een woedend gevoel van spijt. Dit had haar niet mogen overkomen. Ze had dat kind moeten hebben. Ze had dat kind willen opvoeden, ermee spelen, het voor de vader tot een bron van liefde maken.

Het vloeide uit haar weg. En zij had het willen houden. Zij kon nog met de pil stoppen en bewust naar een derde kind toewerken. Maar dat was niet redelijk. Het moest uit alle macht vermeden worden. Maar voordat zij ongesteld werd, leek het of een spermatozoïde door de mazen van het net was gekropen. Een spion, een vermetele! En toch gaf deze hoop op nieuwe zwangerschap haar de gedachte in dat zij faalde. Zij wist niet eens kinderen te voorkomen. Haar man zou haar eerst uitlachen en dan overladen met verwijten.

Zij zou zich moeten laten aborteren, wetend dat zij zich dit de rest van haar leven zou verwijten.

Toen viel zij terug in de routine van een vrouw met een voltooid gezin. Zij kon zich laten steriliseren, want dat deed Frits van zijn leven niet. Die stelde zich in zijn geheime dromen voor dat zij onder de tram kwam, waarna hij hertrouwde met een jonge vrouw. En Frits, die goedzak, gaf haar kinderen. De vuile lafaard!

Misschien ging hij wel dood en vond zij nog een minnaar die een kind wilde. Maar het ging niet, haar gezin was afgebouwd.

Afgebouwd: een schip op de helling. Champagne tegen de boeg en dan het water in. Behouden vaart! Maar het kwam niet tegen de stroom op. En toen het zich dan maar stroomafwaarts liet drijven, werd het voorbijgestreefd door nieuwere en zeewaardiger

modellen. Het leven van een vrouw.

Waar was ze mee bezig?

Ze had volstrekt idioot gereageerd op die verlate menstruatie. Ze had al voor de etalage van een wolzaak gestaan hoewel ze de pest had aan breien. Ze stelde zich volkomen op als een trutterig vrouwtje dat zo graag een kindje wou. Dat dus opnieuw vijf jaar lang naar een strand vlakbij haar woonplaats moest, omdat de arme schat nog te klein was om te reizen. In plaats dat ze blij was dat haar kinderen de eerste kiemen van zelfstandigheid toonden, zat ze op de wc te janken, gooide even later een glas stuk en bewees door haar gedrag zonneklaar dat ze het ongestelde vrouwtje was.

'De vlag in top,' zei Frits. 'Mijn complimenten.'

'Moet je die fles naar je kop?'

'Ik buk wel, maar toevallig staat je zoon achter me, die raak je dan vol in het gezicht.'

'Vuile schoft. Bukken, meer kan je niet!'

Hij stond op om haar te troosten, een routinegebaar. Misschien een iets te veel vertoond nummer. En toch altijd weer applaus. De artiest werd nonchalant.

'Ik dacht dat ik zwanger was!' schreeuwde Nila.

'Daar heb ik geen moment aan gedacht,' antwoordde hij koeltjes.

'En als ik het nou wel geweest was, hè!'

'Dan, enfin, dat weet je wel.'

'Aan mijn lijf geen polonaise.'

'Als je je niet laat steriliseren moet je af en toe maar op de blaren zitten.'

'Wat ben jij een kleinzielige lui. Wat ben jij een rottige kinderhater. Ik heb nog nooit iemand ontmoet die zo weinig voor zichzelf durfde uit te komen. Ik haat je!'

'Zeg dat nog eens.'

Zij rende de kamer uit. Ze huilde en was woedend. En steeds meer opgelucht. Maar tegelijk treurig: een vrouw die haar kind had verloren. Diezelfde angst - hetgeen ze nu besefte - als op Ibiza. Terwijl ze op het strand stond werd Frankje van haar afgesneden. Ze gilde en beukte met haar vuisten tegen haar maag. Alsof ze zichzelf wilde dwingen over te geven. Alsof met de inhoud van haar maag haar kwelgeesten zouden verdwijnen. Ze wist niet waar ze naartoe moest. En dus keek ze naar het water. Ze stond stevig op de grond en keek. Haar kind verdween. Ook dit kind verdween.

Maar bij Frankje was het anders. Ondanks de identieke angst. Beide gebeurtenissen waren polen van een dreiging in haar leven die zij niet kon verwoorden. Het verdwijnen van de dingen had ermee te maken. Het verloren gaan van alles dat haar lief was. De zekerheid van afscheid; het afsterven en het verouderen. En vooral het besef daarvan: een uitgebloeide bloem die in de tuin blijft staan en boven de sneeuw uitsteekt.

Ook dat was een deel van de waarheid.

Het moederdierinstinct dat zij zo vaak om zich heen zag, had haar altijd benauwd. Ze was er altijd diep van overtuigd geweest dat het alleen bij domme vrouwen voorkwam.

En als ze eens het boze oog bezat, en Frankje binnen korte tijd werkelijk zou verdrinken, waarna de telefoon lang en oorverdovend rinkelde, tot zij hem opnam om naar de neutrale stem te luisteren, die zij daarna nooit meer kon vergeten.

Toen zij de telefoon echt hoorde, was haar eerste impuls uit bed te springen en naar de studeerkamer te rennen. Maar iemand beneden had hem al opgenomen, nadat de bel voor de tweede keer was overgegaan. Zij bleef liggen en luisterde. Zij moest zich moeite geven uit de middagslaap naar voren te treden om haar leven weer op te nemen. De vermoeidheid die haar naar bed had doen gaan, bleef hangen. Niemand riep haar naar beneden. Door de gordijnen kwam geen zon. Buiten kon het grijs zijn, of minder dan dat: een soort neutraal licht, dat niet aanzette tot sombere gedachten, maar evenmin tot het zich half naakt op het stretchbed in de tuin nestelen.

Zij lag alleen gekleed in een broekje onder het dekbed. Toen zij met haar wijs- en middelvinger langs de binnenkant van haar dijen streelde, voelde ze een hoeveelheid levenslust in zich stromen die even snel zou wegebben na een ontlading.

Opeens trok de schemer haar niet langer aan. Zij ging het bed uit en opende de gordijnen. Buiten motregende het. Ze ging terug onder het dekbed en liet haar vingers langs haar onderbuik gaan. Ze dacht aan Frits, zocht toen naar beelden die haar fantasie meer konden voeden. Haar gedachten kwamen plotseling bij Henk Volnaar. Die zeker niet!

Maar toch kon zij haar gedachten niet meer een andere richting opsturen. Zij ging rechtop in bed zitten en ademde diep in en uit.

Daarna stond zij op en liep naar de badkamer. De douche werkte verkwikkend. Haar lichaam voelde fris en jong, als de suggestie van een advertentie.

Toen zij zich had aangekleed pakte zij haar zakagenda en keek op de jaarkalender. Gisteravond was Ronnie thuisgekomen.

Hoewel het erop had geleken dat zij zich de Volnaars als bij toeval herinnerde (maar zij had toch enigszins systematisch haar kennissenkring afgezocht naar een gedagdroomde partner), begreep zij plotseling dat zij hen alleen verdrongen had omdat ze haar aan Ibiza herinnerden. En toch moest Ronnie daarbuiten vallen. Die gedachte was niet nieuw. Maar hij raakte nu, met die agenda in haar hand, wel aan haar volle bewustzijn en deed zelfs pijn. Waarom had ze niet gebeld als ze gisteren was teruggekomen? Waarom geen brief of kaart gestuurd in de tussentijd? Kwam dat omdat Ronnie en Henk met haar in hun maag zaten, niet goed wisten hoe zij zich een houding moesten geven, en zeker niet op zo'n afstand. Ze had hun adres genoteerd. Ze kon de telefoon nemen en opbellen. Maar ze aarzelde. Ronnie was ongetwijfeld niet op een telefoontje bedacht. En daarnaast lag het toch voor de hand dat de Volnaars naar haar informeerden. Moest zij gehoorzamen aan deze etiquette? Misschien dachten ze wel dat zij was opgenomen en durfden ze niet te bellen. Maar dat was laf!

Zij herinnerde zich vaag hoe ze haar hadden geholpen op het strand. Haar naar huis hadden gebracht en de terugreis geregeld. De kinderen opgevangen en bij haar gewaakt hadden.

Ze ging naar de studeerkamer en draaide het nummer.

Haar schoonmoeder kwam de kamer binnen en liep naar de boekenkast. Ze werd bewaakt, kon niet rustig praten. Als dat wijf nou maar vertrok! Twee keer liet ze de bel overgaan. Toen legde ze de hoorn op de haak.

‘Ik stoor je toch niet kindje?’ vroeg haar schoonmoeder.

Nu de waarheid zeggen: scheer je weg heks.

‘Wie belde je?’ informeerde de bewaakster tussen neus en lippen.

‘Niemand in het bijzonder,’ zei Nila, terwijl ze opstond. ‘Ik belde gewoon een nummer om eens alles uit te leggen.’ Zij wachtte even. ‘Moet u er van Frits op letten dat ik geen hoge telefoonkosten maak?’

Haar schoonmoeder probeerde verbaasd te kijken.

‘Maar Nila!’

Ze liep de kamer uit.

Ronnie's huis lag natuurlijk overhoop, na de vakantie. De kinderen lastig, konden hun draai niet vinden. Henk scharrelde wat om haar heen, opende brieven, las kranten van twee weken terug. Probeerde het onaangename gevoel van zich af te zetten dat hij aan het werk moest. Belde een zakenrelatie.

Zij kon morgen bellen. Morgen deed ze dat zeker. Het lag op haar weg. Ontspannen vragen hoe het ging. Een afspraak maken. Laten zien dat met haar alles in orde was. De cirkel gesloten. Een samenloop van omstandigheden, helaas te ver van huis om die geruisloos op te vangen.

Moest het zo geruisloos?

Alles in haar leven verliep zonder lawaai.

Ik ben weer aangepast, kon ze zeggen. Ze hebben me ingepalmd, omdat het moet. Je kunt mij weer overal heen verzenden.

‘Ik ga boodschappen doen,’ vertelde ze haar schoonmoeder. ‘Als er iemand belt ben ik om vijf uur terug.’

Nila slenterde door de boekhandel en vroeg zich af of ze de boeken over de tweede wereldoorlog bij elkaar hadden gezet. Frits had op zijn kamer voldoende werken over recente geschiedenis staan om haar maanden bezig te houden. Maar zij zocht iets voor zichzelf, een boek waar zij mee aankwam en waarover ze met Frits kon praten.

Ze wilde hem iets nieuws vertellen. Ze stelde zich voor hoe hij aandachtig naar haar luisterde en na afloop toegaf dat hij weer iets had geleerd.

Terwijl ze daar rondliep, besefte ze de idiotie van een dergelijke onderneming. Of moest je het wanhoop noemen? Mensen beminnen elkaar oprecht en hevig. Een paar jaar later willen zij elkaar beleren via boekjes die zij uitkiezen op de interessante flaptekst. De geschiedenis van haar eigen huwelijk in een paar aanprijzende bewoordingen. Maar een dergelijke tekst wilde zij niet verzinnen.

Ze liep de boekhandel uit zonder iets gekocht te hebben.

Voor de zoveelste keer deze maanden verscheen Frits in haar gedachten, cirkelde erin rond, botste tegen obstakels, die bij nader inzien de pijlers van hun liefde waren: groene gazons, restaurantjes

waar zij zonder woordenboek binnenkwamen en in het wilde weg bestelden: als ze maar niet wisten wat op tafel kwam.

Zij besefte dat ze dat nog steeds zouden doen.

De avontuurlijkheid van het leven teruggebracht tot de omtrek van een voor twee gedekte tafel.

Maar Frits had zijn eigen avontuurlijkheid. Hij had een eigen leven. Daarvoor had zijn vader hem laten studeren. Hoe gemakkelijk was het daarna geweest om aanzien te verwerven. Hij hoefde maar gediplomeerd te glimlachen. En hij glimlachte. Hij wist precies hoe hij de mensen moest paaien. Alleen leek het erop dat hij deze gemakzucht ook voor haar bestemde. En hij merkte niet dat achter haar gewilligheid zich door hem in het voorbijgaan te laten troosten, een weerbarstigheid de kop opstak. Zij was eens zijn bezit geweest. Hij zou haar nu moeten veroveren.

Ze had geprobeerd hem dat onder ogen te brengen.

'Wat ben je romantisch,' zei Frits.

'Dat ben jij toch ook?'

'O ja. Maar jij bent het nu op een verkeerde manier. Het laatste wat romantiek verdraagt is burgerlijkheid.'

'Vind je het leuk om me te beledigen?'

Hij keek haar even aan en pakte vervolgens de krant die op het tuintafeltje voor hem lag.

'Waarom zou ik dat leuk vinden?'

Vraag beantwoordt vraag. Het geijkte gesprek. Thuiskomen en de krant pakken. Over burgerlijk gesproken!

'Je hoeft je niet achter je krant terug te trekken.'

Frits wilde hem juist openvouwen. Hij aarzelde en legde hem op zijn schoot. Even dan maar. Tijd voor mevrouw.

'Wat ik bedoel,' zei hij vriendelijk en met zwaar aangezet geduld in zijn stem, 'wat ik bedoel is dat de burgerlijke samenleving romantiek heeft geannexeerd als een veilige uitlaatklep. Dat is altijd surrogaat. En echte romantiek is gevaarlijk. De werkelijke romanticus zet zichzelf op het spel. Hij wil tot het uiterste. Hij verlangt naar plaatsen waarvan het zeker is dat hij er nooit zal komen. Nou ja, het klinkt alsof ik een encyclopedie opzeg.'

'Zo klink je wel meer.'

'Dank je wel.'

Hij pakte de krant en vouwde hem zonder bedenkingen open.

'Wil je naar mij luisteren?!' schreeuwde Nila.

Zij liep naar hem toe en gaf met haar vlakke hand een klap tegen de krant. De voorpagina vertoonde een grote scheur. Frits bewaarde zijn kalmte.

Hij moest haar veroveren. Maar hij had onmiddellijk ingezien dat hij haar al had. En dat zelfs op het ogenblik dat zij claimde niet langer zijn bezit te zijn, de banden die haar aan hem vastketenden. als nieuw waren.

Was het romantiek die hem de verdediging van zijn onmogelijke cliënt had ingegeven?

Of stond de ambitie zijn leven een duidelijke vorm te geven en zichzelf een Naam te bezorgen, ver buiten het gebied van bergpaadjes en ontoegankelijke spelonken waardoor zijn fantasie hem voerde?

Wat wilde hij bewijzen? En waarom mocht zij niet een rol spelen binnen dat bewijs? Of *moest* zij er juist buiten blijven, op de wijze waarop feministische publikaties dat voorschreven?

Konden zij maar beter uit elkaar gaan?

Maar Frits had haar nodig. Een kreet uit een voorbije tijd. Hij had haar nodig, als vergaarbak voor zijn zaad, als huishoudster, gezelligheidsdier.

Of kon hij haar nog op een andere manier gebruiken? Want op het moment dat hij de claim op zijn goudmijn kon laten vastleggen, begon ook bij hem alweer langzaam de neergang.

Zij wilde hem beschermen.

En toch dreven zij verder uit elkaar.

[XXXV]

Voorzichtig zette haar schoonmoeder het dienblad naast haar bed, liep naar de balkondeuren, schoof de gordijnen open, keerde zich om en bleef een paar seconden naar haar kijken. Nila volgde haar vanuit haar ooghoeken. Daarna deed ze of ze wakker werd, rekte zich uit en ging half rechtop zitten. Een ei, sinaasappelsap, zelfs de krant. De service werd uitgebreid.

‘Goeiemorgen,’ kraaide haar schoonmoeder. ‘Ik dacht: laat ik Nila eens verwennen!’

(Ze was een klein meisje, ziek op bed. Haar moeder kwam op haar tenen de kamer binnen en lachte naar haar. Een herfstdag. Niet naar school, niet erg ziek, te weinig koorts om de dokter te roepen. Wat wou ze nog meer. Een dag lang spannende verhalen lezen. En buiten was het guur en ongezellig.)

‘U heeft zich uitgesloofd.’

‘Ik had het idee,’ zei haar schoonmoeder ‘dat onze verhouding de laaste dagen een beetje, wat zal ik zeggen?’

(Als je eens niks zei. Gewoon niks zeggen. Haar moeder ging de kamer weer uit. Ze begon aan haar eitje. Nog even en ze sloeg het boek open. Diep onder de dekens.)

‘We moeten er straks maar eens over praten,’ zei haar schoonmoeder. ‘Bij de koffie. Misschien heb ik je gewoon te veel als een patiënt behandeld. Dat is de schrik weet je.’

Nila glimlachte naar haar. (Ze glimlachte naar haar moeder en stak haar armen uit. Haar moeder bukte zich en liet zich kussen. Haar warme lippen drukten op de wang van moeder. ‘Nou jouw koorts is aardig afgenomen,’ zei haar moeder. Ze lachte hardop. Vrolijkheid, al stormde het buiten en kaatste de hagel terug van de grond. Nu wil ik alleen blijven. Ze zag haar boek liggen. Dat zou ze vandaag uitkrijgen. Even later hoorde ze het gezang van haar moeder op de trap.)

‘De wereld is er de afgelopen dag niet beter op geworden,’ zei haar schoonmoeder, op de krant wijzend. ‘Maar er staat al wel de wintermode in. Nou, ja, voor jou dan.’

Ze lachte.

‘Ik hoop dat je het lekker vindt.’

(Het was altijd lekker, zo'n beschuitje. Zelfs de slappe thee smaakte. Er waren bijna geen geluiden in de straat. Nu was het moment gekomen om haar boek open te doen en te verdwalen binnen de onnavolgbare avonturen van haar heldinnen.)

Toen haar schoonmoeder de kamer uitging, bladerde zij de krant door en voelde zich tevreden. De bel ging. Het was half elf Zij rekte zich uit in de behaaglijke zekerheid dat ze geen melkboer hoefde helpen.

Weer hoorde zij haar schoonmoeder de trap opkomen. Zij opende de deur van de slaapkamer.

'Nila,' zei ze. 'Er is een mevrouw voor je.'

Het was of haar hart omhoog schoot.

'Een mevrouw?'

Haar schoonmoeder glimlachte.

Nila stapte het bed uit.

'Wat voor mevrouw?' vroeg ze. Zij had haar stem niet in bedwang. Ze zocht haar duster, die over de stoel voor haar kaptafel hing. Ze gunde zich niet de tijd in de spiegel te kijken, en toch wilde ze dat doen, in één beweging haar gezicht opmaken.

Ze liep naar de deur van haar kamer.

'Kind!' riep haar schoonmoeder.

Maar zij lette niet op, trok op de gang haar duster aan, rende de trap af

Wie het ook was, ze liet zich als een aanstellerige puber gaan.

Haar schoonmoeder had Ronnie in de kamer gelaten. Ze was niet gaan zitten en stond in een regenjas, met haar tasje nog in de hand bij de boekenkast. Toen ze Nila zag zette ze het tasje neer en spreidde haar armen. Een ogenblik aarzelde Nila, toen rende ze op Ronnie af, kuste haar op haar mond, omarmde haar, nam haar hoofd tussen haar handen en bekeek haar.

'Wat ben je bruin!'

'Dat is roet. Vanmorgen opgeregend.'

'Ik moet me nog aankleden,' riep Nila.

'Je hebt het geloof ik aardig voor elkaar meid,' zei Ronnie. Opeens keek ze geschrokken.

'Dat had ik misschien niet moeten zeggen.'

'Als je ziet wat ik vanmorgen voor ontbijt kreeg,' zei Nila, 'dan denk je dat je in luilekkerland verzeild bent.'

'Dan vind ik het goed,' antwoordde Ronnie.

Het had haar moeite gekost de trein te nemen en naar Nila toe te gaan. Het was niet belangrijk dat haar huis in wanorde verkeerde

en dat zij bijna geen oppas had kunnen vinden. Ze wist niet hoe ze Nila zou aantreffen. Ze had willen bellen, maar dat was zo afstandelijk. En als het niet goed met haar zou gaan, dan stond ze met een mond vol tanden wanneer degene die de telefoon opnam zich afzijdig toonde, haar niets wilde vertellen.

'En ik miste je zo,' zei Ronnie.

Maar op die spontaan uitgesproken zin liet zij een zwijgen volgen, alsof haar waardenschaal het als ongepast aangaf op dit moment gevoelens uit te spreken.

'Wat lief van je,' zei Nila.

'Ik had het voor me moeten houden.'

'Waarom?'

Ronnie haalde haar schouders op, een beetje koket.

'Ik weet het niet precies.'

'Je denkt dat ik me rustig moet houden,' zei Nila. 'En dat je me in de war maakt als je over iets anders praat dan het weer. Nou, wat dat betreft zit het hier vol weermannetjes. Ik heb nog nooit zoveel gezeur aan mijn hoofd gehad als de laatste dagen.'

'Lag je in bed?'

'Waar zie je me voor aan?'

Daar lag nu het probleem. Ronnie zag Nila aan voor degene van wie ze afscheid had genomen bij het vliegtuig. Een chemisch tot rust gebrachte vrouw. Wazig, en treurig.

'Ik zoek je meteen op als ik terug ben.'

'Zie maar,' had Nila gezegd.

En nu zat ze hier. Ze had bloemen meegenomen, 'maar niet voor een zieke; omdat ik je aardig vind.' En bij het naderen van Nila's huis ('Deze straat is het mevrouw') kon ze haar portemonnee niet in haar tas vinden, zodat de chauffeur tussen zijn tanden fluitend moest wachten, terwijl de spanning in haar middenrif toenam. Hoe zou Nila eruitzien? Was ze eigenlijk wel thuis? Maar dan zou ze bij de buren kunnen informeren naar, ja, 'het gesticht' zei Nila lachend. 'Nee dat dacht ik echt niet!' riep Ronnie iets te gretig.

Nila trok haar lippen even samen: 'Jij dacht aan de dierentuin.'

Ronnie bloosde. Ze moesten een gesprek op gang brengen en wisten niet eens hoe. Na wat zij hadden meegemaakt. Hoe konden ze beginnen? 'Ik heb je gemist': woorden die nu in haar gingen doorwerken en haar treurig en onzeker maakten, ook een beetje opgewonden, zoals vroeger, wanneer een vriendinnetje naar wie

ze verlangd had op de grens van middag en avond alsnog verscheen. ‘Ze is er mamma.’ ‘Maar je mag nu niet meer buitenspelen.’ ‘Mogen we dan even binnen?’ Onderhandelingen.

Zij was zelf een moeder, maar een moeder zonder macht. Sinaasappels, eitjes. Weggemoffeld en dus weer tot kind gereduceerd.

Nu stond Ronnie voor haar, Ronnie van wie ze niet wist of zij een vriendin was of een kennis. En plotseling schaamde Nila zich voor die gedachte, alsof de verdeling die haar moeder in de mensheid aanbracht, zich als een bruikbaar overblijfsel bij haar aandiende.

Ze zaten tegenover elkaar. Haar schoonmoeder bracht koffie binnen.

‘Weet je wat, ik ga op de fiets naar de banketbakker.’

‘Doe geen moeite moeder.’

‘Wat een leuke kopjes!’ riep Ronnie.

‘Ja die heeft mijn zoon meegebracht uit Parijs.’

‘Uw zoon?’

‘Ik bedoel Frits.’

‘O wat attent. Neemt hij kopjes mee van zakenreis?’

‘Hij zit in de advocatuur.’

‘Ach ja. Hoe kon ik dat vergeten!’

‘Dat geeft niets hoor,’ antwoordde haar schoonmoeder.

‘Waarom gaat u niet gezellig zitten?’ zei Ronnie.

Nila keek naar haar. Ze voelde zich opeens dankbaar dat ze was gekomen en de leiding nam in het gesprek. En ze voelde zich veilig, voor het eerst sinds al die tijd een beetje tevreden. Hier zat ze in haar eigen huis, temidden van de dingen die haar dierbaar waren. Ze zat nu niet alleen, of omgeven door aandacht vragende kinderen en een de aandacht onthoudende man: ze had een gesprekspartner. Wat een idioot woord. Zo koel, afstandelijk. En juist die afstand was verdwenen. Dat maakte de opwinding om het bezoek nog groter.

‘Wat een leuke omgeving hier,’ zei Ronnie.

‘U blijft toch lunchen?’ vroeg haar schoonmoeder.

‘Natuurlijk,’ zei Nila. ‘En na de lunch kunnen we best een stukje door de buurt wandelen. Dat is weer eens wat anders dan in je bed liggen en slapen.’

Haar schoonmoeder glimlachte.

‘Nila,’ zei ze. ‘Die slaapt elke middag als een marmot tijdens zijn winterslaap.’

‘Ik dacht voortdurend aan je,’ zei Ronnie, terwijl ze een beetje slaperig van de Muscadet die Nila bij de lunch geschonken had, door de oude lanen van het dorp liepen. Het was zo stil dat het geschreeuw van vogels hun wandeling van begin tot einde begeleidde. De meeste mensen waren met vakantie, kleumden voor zover ze in Nederland waren gebleven op het strand, of zorgden dat ze in beweging bleven in de natte bossen.

Ze wilde Ronnie een hand geven, maar zag er van af. Ze wist dat ze haar hand wel had aangeboden als ze ver van hier hadden gewandeld. Overal konden bekenden klaar staan om naar buiten te rennen voor een praatje.

Ook de bekenden waren ver van huis.

‘Wat zijn we stil,’ zei Ronnie.

Nila knikte en keek opzij. Ronnie had een grote zonnebril opgezet, zonder dat daartoe enige noodzaak bestond.

‘Ik dacht eraan wat er gebeurde,’ zei Ronnie. ‘En hoe ze je opvingen. En ik vond het zo beroerd voor je. Ik had je kinderen wel bij me willen houden, maar dat ging natuurlijk niet.’

Even legde Nila een hand op Ronnie's arm.

‘Ik voelde me zo rot om jou, en weet je,’ Ronnie aarzelde, ‘ik maakte mij er zoveel zorgen over dat ik de oorzaak was van die inzinking.’

‘Het kwam niet door jou.’

‘Weet je dat zeker?’

‘Ik weet het niet zeker,’ zei Nila. ‘Maar waarom zou jij ermee te maken hebben? Ik kende je een paar dagen.’

‘Maar er zijn dingen gebeurd, tussen ons.’

Ze zwegen. Ze dacht na over die dingen: naamloos, uit angst ze te etiketteren en zo vast te leggen in de kroniek van haar leven.

‘Er is niets gebeurd waardoor je een inzinking van die omvang kunt krijgen,’ zei Nila. Het klonk belachelijk. Ze beseften dat samen. En samen wisten ze dat ieder van hen deze woorden doorzag. Het deed er niet toe wie van hen dit gezegd had. Het was net alsof ze zich onafhankelijk van elkaar insponnen, zich trachtten te verschuilen in een cocon. Maar al doende werd het duidelijk dat hun draden in elkaar verstrengeld raakten.

‘Ik dacht dat ook wel,’ zei Ronnie. ‘Maar ik maakte me er toch zorgen over. Ik was de eerste die jouw aandacht vroeg en toen je naar huis was, kon ik daar in gedachten niet mee ophouden. Terwijl

ik je aandacht moest geven. Ik wou je verwennen, voor je zorgen, alle drukte wegnemen. Begrijp je dat?'

'Dat is lief van je,' zei Nila. Maar ze bedoelde: ik begrijp het niet. Ik weet niet hoe ik erop moet antwoorden. Ik had niets mogen zeggen.

Een kind kwam op een driewieler het tuinhek uit en botste bijna tegen Ronnie op. Zij bleef staan en keerde het fietsje. Stuurde het terug de veilige tuin in.

'Ze bezorgen je nog steeds een doodsschrik,' zei Ronnie. Ze keek het kind na.

'Nila,' zei ze. 'Wat ik nu tegen je zeg - ik ben bang dat ik opnieuw beslag op je probeer te leggen.'

'Ik vind het fijn dat je er bent,' zei Nila.

'Meen je dat?'

'Ik maakte jullie vakantie ook in de war.'

Ze besefte dat ze Ronnie's vraag niet rechtstreeks beantwoordde, dat ze een zijpaadje opging, waar ze de dingen luchtiger voorstelde. Alsof mensen alleen naar behoren functioneren wanneer zij elkaar met rust laten, geen inbreuk maken op elkaars leven. Nietaanvalsverdragen sluiten, of overeenkomsten waarin zij vastleggen dat zij elkaar niet zullen liefhebben met alle gevolgen van dien.

'Toen ik je ontmoette,' zei Ronnie langzaam, 'maar dat heb ik je al op Ibiza verteld.'

'Ik vind het niet erg als je het zegt.'

Ronnie wachtte even. Toen begon ze snel te spreken:

'Ik ontmoette je en ik wist dat er iets bijzonders tussen ons zou gebeuren. Ik wist het meteen. Ik ben een beetje bang voor intuïtie, want voor hetzelfde geld komt die niet uit. En het overkomt me bijna nooit. Maar ik wist het. Ik voelde me veilig bij jou. Toen ik je voor het eerst zag, op hetzelfde moment. Het was bij ons zo'n krankzinnig drukke tijd geweest. En Henk klaagde maar over zijn werk en het feit dat hij liever wat anders was begonnen in zijn leven. Daar hadden we iedere dag over gesproken. Voor het eerst had hij volkomen genoeg van de dingen die hij deed. Hij realiseerde zich dat hij niet terug kon, dat verhalen over mannen die op latere leeftijd weer naar de schoolbanken zijn gegaan, alleen maar de krant halen vanwege hun uitzonderlijkheid. En dan betreft het nog alleen de geslaagde gevallen. De mislukkingen moeten het zelf maar uitzoeken. Die hoef je trouwens niet nog eens een keer extra

te kijk te zetten in de krant. En nu voelde hij zich nog erger. Omdat hij er niet eens meer aan kon beginnen en dus een deel van zijn toekomstmogelijkheden moest opgeven. Of alles wat hij onder toekomst verstond. Hij zei: ik maak alleen geld van mijn leven. En hij herinnerde zich zijn jeugd en zijn dromen. Maar bij al die gesprekken vroeg hij nooit of ik misschien dezelfde gevoelens had. Terwijl het bij mij niet anders was. Het werd zo'n gespannen toestand. Opeens gingen we dan op vakantie. De boel inpakken en vlug even naar Ibiza.'

'Jullie maakten niet zo'n overspannen indruk. Niet in het begin.'

'We hielden het geen dag uit zonder een scène.'

Ronnie aarzelde.

'Ik ben niet erg uitgerust.'

Nila antwoordde niet. Buiten de problematiek van Ronnie's huwelijk voelde zij zich nu rustig en tevreden. Zij sloeg haar arm om Ronnie heen en trok haar even tegen zich aan.

'Wat fijn dat je er bent,' zei Nila. 'En je bent meteen gekomen.'

'Ik kon niet langer wachten,' antwoordde Ronnie.

Haar schoonmoeder was boodschappen doen toen ze thuiskwamen.

'Wat lekker rustig zonder kinderen,' zei Ronnie.

'Ik mis ze af en toe,' zei Nila. 'Eigenlijk steeds vaker.'

'Dat betekent dat het je goed gaat.'

'Ik ben alweer naar de stad geweest,' zei Nila. 'Ik heb ook een paar nieuwe dingen gekocht. Wil je ze zien?'

Ze gingen naar boven. In haar eigen huis voelde Nila zich als een schoolmeisje dat haar vriendje mee naar boven neemt. Ze haalde de rok en blouse te voorschijn die ze in Amsterdam had gekocht.

'Wat leuk!' riep Ronnie. 'Trek eens aan.'

Ze voelde zich naakt toen ze alleen in haar broekje stond.

'Je bent ontzettend bruin geworden.'

Nila trok de kleren aan.

'Mag ik ook eens passen?' vroeg Ronnie.

Opeens stonden ze tegenover elkaar. Ronnie trok haar tegen zich aan en kuste haar in haar hals.

Toen ze op het bed gingen liggen, luisterde Nila nog steeds of ze iets hoorde. Wat zou er gebeuren als haar schoonmoeder plotseling in de slaapkamer verscheen en hen hier bezig zag. Het mens

zou een hartverlamming krijgen. Dan kon ze meteen niets vertellen.

Ze maakte het beld niet af.

Ik moet mijn broek bij de hand houden, dacht ze.

Daarma liet ze zich wegzinken in de omhelzing die Ronnie begon.

Ze huilde. Ze voelde zich opgelucht, ze wist dat ze op dit moment gewacht had; op dit moment en niets anders.

[XXXVI]

Zij bracht Ronnie naar de taxi en kuste haar. Ze wist niet wat ze moest zeggen, of ze haar moest vragen met Henk op bezoek te komen. Terwijl ze die gedachte overwoog, stelde ze zich voor hoe Frits op Henk zou reageren en ze voorzag de verveling die hem na een uur zou overvallen en de ruzie die hij na het vertrek der gasten probeerde in te houden, in de bijna opluchtende zekerheid dat dit niet zou lukken.

‘Zullen we hier maar niet te lang blijven staan?’ zei Ronnie.

Ze probeerde een opgewekte toon in haar woorden te leggen.

Toch vervulde het Nila met opluchting dat Ronnie wegging. Ze moest er niet aan denken dat ze straks tegenover haar had gezeten aan tafel, terwijl Frits, die nu een extra vrouw aan tafel had, zijn best deed haar te behagen. De oude succesnummers uit zijn trommel. Beleefd meelachen, met achter haar ogen de strelingen geprojecteerd die zij had ondergaan en evenzeer had teruggeven. Het haastige aankleden toen ze haar schoonmoeder het huis hoorde betreden. Ronnie die onderdrukt giechelend zei: ‘Maar dàt is wel het laatste wat ze zal denken.’

‘Dag,’ zei ze. ‘We bellen wel.’

‘We bellen,’ zei Ronnie. Ze wachtte even. ‘Nila,’ zei ze. ‘Lieve Nila.’

Nila aaide haar vluchtig over haar hoofd.

‘Doe de groeten.’

Ze schaamde zich dat ze niets anders kon bedenken dan een frase.

Ronnie verdween in de taxi.

Ze zwaaiden naar elkaar.

Ze vond het prettig dat zij niet voor het eten hoefde te zorgen. Ze verschool zich achter de krant en probeerde te lezen. Dekte zich in tegen de verwarring die over haar kwam. Maar bij nader inzien bleek die mee te vallen. Zij overdacht Ronnie's bezoek en vroeg zich af in hoeverre zij het op een liaison had aangestuurd. Toen werd zij kwaad op zichzelf. Zij maakte zichzelf tot een slachtoffer, alsof zij niet zelf net zo goed aanleiding had gegeven tot wat er tussen hen gebeurd was en dat zij geen naam kon geven. Hoe moest ze het omschrijven? Waren ze naar bed geweest, hadden ze elkaar gestreeld, bevredigd, bemind? Was er tussen hen iets gebeurd, een contact dat prettig was en toch niet volkomen, waaraan ondanks hun orgasmes iets ontbrak. Wat betekenden ‘aansturen’ en ‘aanlei-

ding geven'? Dat plaatste de verhouding tussen Ronnie en haar in de sfeer van de schuld.

Zij dacht aan Ronnie, bracht haar lichaam in haar geest naar voren, betastte haar tepels, liet haar vingers over haar buik gaan, in haar navel verdwijnen. Daarna wilden haar gedachten wegglijden van het volgende, maar zij dwong zichzelf verder te gaan: haar vingers gingen tussen Ronnie's benen, gleden haar geslacht binnen, werden nat en warm. Ronnie begon zacht en snel tegen haar te praten, woorden die zij zich herinnerde maar die zij niet terug wilde horen.

Zij voelde zich vertrouwd bij Ronnie. Hoe was het mogelijk dat zoiets gebeurde als je elkaar amper kende? Of leerde je iemand in bed in een versneld tempo kennen? Ze dacht van niet, ze had altijd gedacht van niet. Het was zo partieel. Het kon een vluchtigheid bezitten die de gebeurtenissen spoedig uit het geheugen deed verdwijnen. Maar was dat zo? Dat had zij gelezen, niet zelf meegemaakt. Hoeveel van haar ervaringen waren tweedehands, kwamen uit boeken? De laatste tijd trouwens werd de markt overspoeld met boeken over vrouwen en wat zij voor elkaar moesten voelen en door opvoeding en situatie vaak niet voelden. Die boeken had zij niet gelezen, maar wel uittreksels ervan in weekbladen en een paar had ze gekocht en met een lichte verwondering doorgekeken. Wat een aanstellerij. En toch: wat was ze het ermee eens. Ze was het zo eens met de analyses dat ze zich niet kon voorstellen dat het in werkelijkheid ook zo ging. Het klopte allemaal. Als ze naar Frits keek, kon ze hem zo invullen tussen de regels van haar lectuur, als voorbeeld. Maar ze hield van Frits (wat betekende dat?) en ze herinnerde zich zoveel dingen die ze niet in die boeken tegenkwam. En bovendien: ze hoefde die ook niet tegen te komen. Ze kon haar leven zelf wel vormgeven.

Nu besefte ze dat ze wel degelijk beïnvloed was. Beïnvloed en beïnvloedbaar. Maar dat was geen nieuwtje. Ze werd zich alleen op dit moment bewust van iets dat haar hele leven al een rol had gespeeld.

Frits belde op dat hij een half uur later thuiskwam.

Wat attent van hem dat hij belde. Paste dat ook weer in de nieuwe aanpak die ze al bij haar schoonmoeder had waargenomen?

Als hij in plaats van later eerder was gekomen, had hij Ronnie kunnen zien. Hij wist niets over Ronnie. Zij had hem verteld over

het echtpaar met wie zij omging en dat haar had opgevangen. Hij had er niet verder naar geïnformeerd.

Ronnie bestond buiten hem, vormde een aanhangsel van haar leven dat in een buitensporig hoog tempo gegroeid was. Ze kon hem toch niet onkundig laten van Ronnie's bezoek? Maar dat was ook helemaal niet nodig. Dat Ronnie was gekomen zou hij aardig van haar vinden.

Zo begon het gelieg. Alleen maar aardig. Naakte vrouwen op een bed. Zogenaamd kleren passen. Bij het eerste verdachte geluid opspringen als schoolkinderen en zich giechelend beginnen aan te kleden.

‘Heb jij mijn broekje niet aan?’

‘Dat merkt ie toch niet.’

Een rood hoofd - zo frivool waren zij.

‘Wie was er aan de telefoon?’ wilde haar schoonmoeder weten.

‘Niets bijzonders,’ zei ze. ‘Frits.’

‘Zal ik de aardappels nog maar niet opzetten?’

‘Ik laat het aan u over. Hij komt een half uur later.’

‘Een aardig vrouwtje, die Ronnie. En een leuk figuurtje.’

‘O ja.’

‘Je liet haar zeker het huis zien toen ik terugkwam van boodschappen doen?’

‘Ze paste dat bloesje even dat ik gekocht had.’

‘Ze is toch veel forser gebouwd dan jij.’

‘Dat valt wel mee,’ zei Nila.

‘Vond ze het huis leuk?’

‘Vooral de slaapkamer,’ antwoordde Nila. ‘Gek, die wil ik zelf steeds veranderen.’

‘Ieder zijn smaak,’ meende haar schoonmoeder.

Ze ging tegenover haar zitten en pakte de krant die Nila had neergelegd. Ze zocht onmiddellijk de pagina met overlijdensadvertenties.

‘Wie is er nu weer dood?’ vroeg Nila.

Haar schoonmoeder bloosde.

‘Niemand die ik ken.’

‘Gelukkig maar.’ (Of jammer eigenlijk?)

‘Als ik ze kende zou ik het wel op een andere manier hebben gehoord,’ zei haar schoonmoeder.

‘Dan hadden ze gebeld.’

‘Dat gebeurt zo vaak.’ Ze aarzelde. ‘Steeds vaker.’

‘Waarom kijkt u dan in de krant?’

‘Nou gewoon,’ zei haar schoonmoeder. (Om er geen te missen.)

Ook haar eigen moeder had die gewoonte. Ze werd er altijd kwaad over als ze het zag. Als kind kon ze niet verdragen dat iemand zich zonder directe noodzaak met de dood bezighield. Zelf had ze toen geen ervaring met het sterven van bekenden. Haar afkeer was intuïtief, misschien al ingegeven door een grote en naïeve levensdrift. Nu vond ze dat dagelijkse loeren naar advertenties alleen maar belachelijk. Het maakte haar niet meer kwaad.

Haar gedachten kwamen terug bij Ronnie.

Ze had tijdens hun wandeling met haar gepraat. Drie kwartier om elkaar te vertellen wat er met hen was gebeurd, voorzichtig, om zich niet al te veel bloot te geven.

Ze dacht na over de discrepantie tussen situaties, de verandering die plaatsvond eigenlijk binnen het uur. En ook de omslag daarna, het afscheid dat zoveel leek op een gewone, vluchtige groet.

Hadden ze ergens gefaald in hun contact? Of lag in hun lichamelijke vereniging zoveel besloten dat het tijdelijk afscheid er niet meer toe deed?

Zij vroeg zich af of ze naar Ronnie verlangde.

Ze verlangde naar de thuiskomst van Frits.

Ze besefte dat ze Ronnie over haar tocht naar Amsterdam had verteld, maar niet over het telefoontje.

Alsof ze Ronnie niet vertrouwde, het gemakkelijker was met haar te vrijen dan haar te zeggen dat ze bang was. Waaraan lag dat? Aan haar opvoeding? Aan de strenge discipline die haar moeder in haar had ontwikkeld, uitmondend in het huwelijk met Frits? Of was die hele geschiedenis met de opbellende man en haar tocht naar de stad een gebeurtenis waarvoor zij zich schaamde, vanuit de nog niet tot haar volle bewustzijn doorgedrongen zekerheid dat zij dit hoe dan ook zelf had verzonnen.

In dat geval was de vraag waarom. Toch niet om spanningen te ondergaan op kosten van het werk van Frits?

Maar juist die laatste gedachte liet haar opeens niet meer los. Want het kon toch zijn dat zij zich via een dergelijke inbeelding de wereld van Frits trachtte eigen te maken. En opnieuw besefte zij, los van het antwoord op die vraag, dat zij ergens deel aan wilde hebben, dat zij haar leven niet genoeg waardevol vond, ondanks

haar kinderen en de welstand die haar toestond er iets van te maken.

Zij wilde zich ergens bij aansluiten en zelf een richting uitzetten.

Wat er met Ronnie gebeurt, dacht Nila, zou ik een maand geleden voor even onmogelijk hebben gehouden als het feit dat ik mij afvraag of een telefoontje echt heeft plaatsgevonden. Maar toch gebeurt het. En daarvan weet ik tenminste zeker dat het werkelijkheid is.

Wat wist zij zeker?

Was zij in het proces van zich ontwikkelende en veranderende relaties niet een deelneemster tegen wil en dank, iemand die zich liet meeslepen, die niet zelf de beslissingen nam die de ontwikkelingen stuurden?

Toen Frits thuiskwam vertelde ze hem over het bezoek van Ronnie, en opeens bleek dat hij zich uitstekend herinnerde wat zij verteld had over de Volnaars.

‘Ze vallen dus niet tegen?’

‘Ik heb vooral contact gehad met Ronnie.’

‘En die man? Zou ik het een avond met hem uithouden?’

‘Ik weet wel zeker van niet.’

‘Weet je het echt zeker?’

‘Je zult hem afschuwelijk vinden. Een zakenman die zijn roeping is misgelopen.’

‘Wat is zijn roeping?’ informeerde Frits.

‘De ULO afmaken.’

‘Ach werkelijk?’

Hij liep naar de kast en pakte de whiskyfles.

‘Aardig dat je vraagt wat ik wil drinken,’ zei Nila.

Frits ging naar de keuken en haalde de sherryfles uit de ijskast. Ze had helemaal geen trek in sherry. Het maakte haar razend dat hij zonder meer de drank aanbood waarmee de vrouwen van zijn collega's hun tanden poetsten.

Zelf dronk ze bijna nooit iets anders.

Maar niet altijd, dacht Nila. Godverdomme niet altijd. Ik ben toch geen automaat!

Opeens voelde ze zich doodmoe.

‘De ULO dus,’ zei Frits. ‘Dat kunnen heel verstandige mensen zijn. Bovendien kun je niet helemaal stellen dat iemands schoolopleiding altijd bepalend is voor zijn culturele belangstelling.’

‘Ik moet je teleurstellen,’ zei Nila. ‘Culturele belangstelling heeft

hij ook niet.'

'Misschien drinkt hij een flinke borrel.'

'En is gek op wijven.'

'Zie je nou wel dat hij geschikt kan zijn!'

Hij kwam naar haar toe en legde zijn arm om haar heen.

'Ik denk dat je ze moet uitnodigen,' zei Frits. 'Ik denk dat we dat toch minstens aan ze verplicht zijn.'

'Zou ik dat wel aankunnen?'

Hij liet haar los, keek haar aan.

'Ik denk dat je het kan,' zei hij. 'En anders laten we eten komen.'

In gedachten deed ze haar schortje aan.

'Het gaat heel goed met jou,' zei Frits tevreden. 'Vraag of ze zaterdag komen.'

[XXXVII]

Voor de tweede keer sinds haar terugkeer in Nederland pakte Nila de hoorn van de haak om zelf te bellen. Merkwaardig hoe generaties lang zo'n ding een hoorn genoemd werd. Buiten sloop een kat door de tuin. Vond ze die traditionele benaming echt zo opmerkelijk? Ze was alweer aan het dralen, voelde zoals altijd bij het opbellen een vage angst.

Zij draaide Ronnie's nummer. Aan de andere kant van de lijn begon een bel te rinkelen. Zij wachtte. Na acht keer overgaan, net toen ze half opgelucht de hoorn wilde neerleggen, meldde Ronnie zich bij haar achternaam.

'Met Ronnie?'

'Met wie zegt u?'

'Ronnie,' herhaalde ze. 'Met Nila.'

Het bleef een ogenblik stil.

'Hallo!'

'Ik moet even uithijgen,' zei Ronnie. 'Gaf net de zolderkamer een beurt. Hallo Nila.' Ze wachtte opnieuw. 'Dag lieveling.'

Wat moet ik zeggen, dacht Nila in paniek.

'Ben je er nog?'

'Ik ben er nog,' zei Nila.

'Opbellen kunnen we geloof ik niet zo goed.'

Opeens moest Nila lachen.

'Natuurlijk niet,' riep ze. 'We zijn toch vrouwen.'

'Ik dacht dat vrouwen beter konden opbellen dan wie ook. Urenlang.'

'En maar kletsen. Kletsen gaat vanzelf'

Ronnie lachte ook. Het bleef weer even stil.

'Wat gek,' zei Ronnie, 'dat je nu zo ver weg bent. Terwijl ik je gisteren nog vasthield. Vind je het vervelend dat ik dat zeg?'

Ze had geen tijd om na te denken. Toch wilde ze dat. Waarom moest iedereen altijd zo vlug reageren? Opeens begreep ze waarom ze zo'n hekel had aan telefoons. Als Ronnie tegenover haar zat, kon ze glimlachen, haar hand even uitsteken. Of opstaan en iets zinloos' doen om de tijd te rekken.

'Je vindt het vervelend dat ik dat zeg,' zei Ronnie.

'O nee.' (Ze zei: 'Ik weet niet wat ik moet zeggen.' Twee dingen tegelijk, het verkeerde hardop en het andere, verborgen, via haar onhoorbare stem, die haar tegelijk tot rust maande.)

'Het was zo fijn bij je,' ging Ronnie verder. 'Begrijp je dat? Je

was zo lief voor me. Het overtrof al mijn verwachtingen en ik was nog wel bang geweest dat ik je te veel had opgehemeld toen ik alleen op dat stinkend drukke rotstrand zat.'

Gisteren had Ronnie gezegd dat de vakantie haar niet was bevallen. Ze had er niets op terug kunnen zeggen. Voelde zich schuldig.

'Het betekende zoveel voor me,' zei Ronnie.

Nila voelde hoe het zweet haar uitbrak. De intieme toon die Ronnie wist te treffen lukte haar niet. En ook de dingen die Ronnie feitelijk zei, herinnerden Nila aan haar aanrakingen, de opgewonden woorden die zacht maar in snelle opeenvolging uit haar mond waren gekomen. Dat stond nu zo ver van haar. Alsof het nooit gebeurd was, een idiote droom die zij wegdrukte.

Het plastic van de hoorn was warm geworden door haar greep. Zij ging op de stoel naast de boekenkast zitten en luisterde.

'Wat ben je stil,' zei Ronnie. 'Is er iets? Zeg ik iets dat niet mag?'

'Dat is het niet,' zei Nila. 'Ik ben geloof ik gewoon stil. En ik heb moeite met telefoneren.'

'Ik wou dat ik je kon vasthouden,' zei Ronnie. 'Ik begrijp best wat je tegen telefoons hebt. Ik heb er geen last van. Ik kan me voorstellen hoe je nu zit. Ik heb er wel moeite mee dat ik je nu niet zie. Dat ik je niet kan strelen. Dat ik niets kan doen na alle lieve woorden die je tegen me zei.'

Ze wilde vragen: wat zei ik? Ze herinnerde zich geen woorden, lieve noch afstandelijke. Ze wist alleen dat haar iets overkomen was, een prettige ervaring, maar niet van de hevigheid die zij met Frits kende. Een beetje loom zelfs, voortkabbelend als een rivier met af en toe een stroomversnelling. Bij Ronnie was dat anders. Steeds heviger werd haar opwinding en ze vroeg Nila dingen te doen waartoe ze met moeite was overgegaan.

'Ik heb Frits verteld dat je geweest bent,' zei Nila.

'Daar is toch niets geheimzinnigs aan?'

'Niet aan het bezoek.' Ze aarzelde. 'Het is helemaal niet geheimzinnig.'

'Henk zou niet weten waar hij het zoeken moest als hij wist dat zijn vrouw met een andere vrouw ging. Denk je ook niet?'

'Ik ken hem niet goed.'

Ronnie lachte.

'Nou, reken maar!'

Zij lachte opnieuw, baldadig. Nila hield de hoorn een eindje van haar oor. Het lachen sneed door haar heen. Het klonk zo banaal, een variant van ordinair overspel. Ze voelde zich goedkoop, versierd door iemand die toevallig een vrouw was maar verder in niets verschilde van dronken vrienden van Frits op feestjes die in haar geheugen al onder het spinrag waren geraakt.

‘Wat is er Nila?’ vroeg Ronnie, toen ze opnieuw niets hoorde. ‘Er is niets.’

‘Ik hoor het aan je stem. Ik heb je beledigd.’

‘Ik vind het niet leuk dat je om Henk lacht.’

‘Neem me niet kwalijk,’ zei Ronnie. ‘Mag ik je heel eerlijk iets zeggen? Ik vind het leuk dat hij er niets van weet en dat ik een heel klein beetje een eigen leven leid.’

‘Moet je daar trots op zijn? Ik bedoel dat je het op die manier voor elkaar krijgt.’

‘Het is een beetje banaal,’ zei Ronnie. ‘Ik ben er niet echt trots op. Ik vind het ook maar een klein beetje leuk. Dat is alles. Maar Nila...’

‘Ja?’

‘Nila,’ zei Ronnie. ‘Lieve Nila.’

Nila hoorde hoe ze begon te huilen. Daar zat ze dan, luisterend naar iemand die huilde. Ze was in een gemakkelijke houding gaan zitten. En nu luisterde ze. Ze noemde een paar keer Ronnie's naam, met tussenpozen. Maar haar vriendin wist nog geen einde te maken aan haar huilbui. Haar vriendin? Hoe zou ze Ronnie anders moeten noemen. Vriendin. Het gaf haar een ingekapseld gevoel. Een soort gedwongen lidmaatschap van een groep waarvan zij geen deel wilde uitmaken. Was dat burgerlijk? Waren al haar problemen daarop terug te voeren? Burgerlijkheid en angst voor onbekende verten, stromen waarop zij werd meegevoerd naar landschappen kleurrijker dan haar eigen omgeving. De in de heuvels verscholen dorpen waarover zij droomde. Vrede en beweeglijkheid. Verweg van hier.

Wat een ordinaire romantiek, dacht ze, terwijl Ronnie aan de andere kant zich weer verstaanbaar probeerde te maken.

‘Nila, Nila. Neem me niet kwalijk.’

‘Wat zou ik je kwalijk moeten nemen?’

‘Wat je maar wilt.’

‘Wat een onzin!’ zei Nila.

Ze voelde zich resoluut worden. Er waren dingen die zij aankon.

Ze was vierendertig jaar. Ze stond niet als een weerloos vogeltje te wachten tot de donkere schim van de kat op haar zou neerdalen.

'Je bent toch niet kwaad op me?' vroeg Ronnie.

'Nee.'

'Ik was bang dat ik je te veel in beslag had genomen,' zei Ronnie, op een toon waarin onzekerheid doorklonk, het besef dat haar opwinding en vreugde bij het horen van Nila's stem waren overgegaan in bedroefdheid.

'Het gaat heel goed met me,' zei Nila. 'Frits vroeg of jullie zaterdag kwamen eten.'

De vrolijkheid en hoop keerden spoorslags in Ronnie terug. Alleen deed ze nu haar best die in te houden, zich niet opnieuw te laten meeslepen in bekentenissen.

'Wat leuk!' riep Ronnie. En na een korte pauze: 'Denk je dat Frits het ook leuk vindt?'

'Dat weet ik niet.'

'Maar hij vroeg het zelf,' zei Ronnie verwonderd.

Nila klemde de hoorn tegen haar oor.

'Ik weet het niet,' zei ze. 'Hij nodigt jullie uit. Hij wil jullie dus zien.'

'Wat aardig van hem!'

Nila overwoog de aardigheid van Frits. Hij gedroeg zich doorgaans heel charmant tegen mensen met wie hij later, na hun vertrek, de vloer aanveegde.

'Hoe laat zullen we komen?' zei Ronnie.

'Weet je zeker dat Henk ook kan?'

'Hoe bedoel je?'

'Misschien heeft hij een afspraak.'

'Op zaterdag?'

'Doet hij niets in het verenigingsleven?'

Ronnie slikte iets weg. Dat stelde ze zich tenminste voor.

'Als hij daarmee begint, vertrek ik meteen,' zei Ronnie.

Nila zocht een sigaret. Ze begon aan het gesprek te wennen, voelde zich beter op haar gemak.

'Ik zou kunnen denken dat je het aardig vindt als hij een eindje uit de buurt is,' zei ze. 'Ik denk dat je hem kunt missen als kiespijn als je je vriendinnen over de vloer hebt.'

Opnieuw was Ronnie even stil.

'Wat bedoel je?' vroeg ze langzaam.

‘Je neemt het toch niet vervelend op?’

‘Ik heb helemaal geen vriendinnen. Ik heb kennissen.’

‘Je wilt toch niet zeggen dat ik de eerste ben?’

Ze hoorde de zin in zich naklinken en verwonderde zich over de koele toon die zij erin legde, als een psychiater, dat wil zeggen de psychiater die zij zich voorstelde. Maar zij voelde zich niet in het minst koel. Haar wangen gloeiden.

‘Waarom vraag je dat?’ zei Ronnie bijna onhoorbaar. ‘Ik heb nooit een vriendin gehad.’

‘Maar je weet het toch al lang?’ vroeg Nila.

Ze kon zich voorstellen hoe Ronnie haar hoofd schudde. En geloofde haar niet.

‘Zo is het niet,’ zei Ronnie. ‘Alsjeblieft Nila geloof me.’

‘Ik geloof je,’ zei Nila. ‘Maar voor iemand die voor de eerste keer met een vrouw, nou ja, vrijt. Ik bedoel: ik had niet het idee dat het de eerste keer was.’

‘Ik voelde me ellendig op Ibiza,’ zei Ronnie. ‘Ik wou helemaal niet naar Ibiza.’

‘En toen was ik goed genoeg?’

Ze wilde dat ze die woorden niet gezegd had. Maar wilde ze dat echt?

‘Ik voel me nu erg treurig,’ antwoordde Ronnie. ‘Als je zoiets zegt.’

Nila hield de hoorn een eindje van haar hoofd en keek ernaar.

‘Nila,’ zei Ronnie.

‘Waarom wilde je niet naar Ibiza?’

‘Hoorde je wat ik zeg Nila?’

‘Dat hoorde ik wel.’

‘Waarom zei je dat Nila?’

‘Ik weet het niet,’ zei ze.

‘Je klinkt zo afstandelijk.’

‘Dat lijkt me logisch met honderd kilometer telefoonlijn tussen ons in.’

Ze voelde de hoorn tegen haar oor drukken. Een begin van pijn.

‘Houd ermee op Nila,’ zei Ronnie. ‘Alsjeblieft. Ik kan nu alleen maar tegen je praten. En ik kan niet kwaad op je worden. Ik raak helemaal in de war als je zo tegen me praat.’

‘We moeten er zaterdag maar over doorgaan,’ zei Nila. ‘Ik voel me opeens anders begrijp je?’

‘Dat begrijp ik juist niet. Hoe moeten we zaterdag praten?’

‘We vinden wel iets.’

‘Ik moet de kinderen afhalen,’ zei Ronnie. ‘Ik vind het fijn dat je belde. Nila?’

‘Ja.’

‘Zou je iets aardigs tegen me kunnen zeggen?’

Nila dacht na.

‘Kom maar niet zo laat zaterdag.’

‘Ik verlang naar zaterdag,’ zei Ronnie.

Ze zeiden nog een paar dingen tegen elkaar om het gesprek te beëindigen. Daarna legde Nila de hoorn op de haak en keek de tuin in, waar een rood-witte kater over het gras liep.

Haar voorhoofd was nat geworden van het gesprek. Toen ze opstond trilden haar benen. Zij ging naar buiten; met de koele wind om haar hoofd voelde zij zich rustig worden, bijna zo rustig als ze geweest was.

[XXXVIII]

Haar dagboek was ze begonnen met gedachten over haar grootmoeder. Zij sloeg de eerste bladzijde op en probeerde zich tot lezen te zetten. Maar het lukte niet. Een diepe weerzin tegenover haar eigen tekst dwong haar ertoe de bladzijden met een aantal tegelijk om te slaan. Zij wilde iets opschrijven over Ronnie, maar het leek erop alsof schroom haar hand vasthield. Toen zij over haar grootmoeder begon te schrijven wist zij niet waaraan zij begon, kon zij zich nauwelijks voorstellen wat er zou komen. Nu wilde zij uitsluitend dingen die zij al bedacht had op papier zetten. Maar de achterliggende behoefte was niet veranderd. Het liefst had ze een nieuw bloknoot gepakt, want Ronnie hoorde niet thuis bij haar grootmoeder.

Ze kon proberen te schrijven over het telefoongesprek met Ronnie. De angst verwoorden die haar bevangen had en proberen de weg terug aan te geven in de woorden die haar te binnen wilden schieten. Terug naar de veiligheid.

Zij sloot haar ogen en probeerde te dagdromen. Zij stond met Frits in Rome, in de termen van Caracalla. Zij plukte een steentje uit de vloer en nam het in haar hand. Het werd koel om haar heen en licht. Mensen in witte gewaden liepen langs, ontkleedden zich en legden zich te rusten.

Zij opende haar ogen. Het was soms niet moeilijk om de vrede te bereiken. Wanneer zij zich terugtrok en in rust en volle overgave wegdroomde in de gebeurtenissen die zij opriep, daalde de zachtrode gloed van de erotiek over haar en deed haar in slaap vallen.

Nu wilde zij wakker blijven en haar droom zelf leiden. Waarom zou zij Ronnie daar niet plaatsen, waar in andere gevallen mannen die zij nooit in werkelijkheid begeerde haar armen naar haar uitstrekten om haar te liefkozen. Zou het niet bijdragen aan haar verlichting wanneer zij keek tot hoe ver zij met Ronnie gaan kon zonder dat zij weerzin voelde opkomen?

Zij voelde haar ogen zwaar worden, terwijl Ronnie naar haar toedanste in de sluiers van de dansende gestalte op een oude schoolplaat.

Was dat Salomé? Zij had geen christelijke school bezocht. Hingen daar zulke frivole voorstellingen in de klaslokalen, in de hoop dat de kindertjes alleen zouden letten op het afgesneden hoofd van Johannes de Doper?

Ronnie liet haar sluiers opwaaien in een wervelende beweging waarin zij tot haar middel ontbloot werd. Ik voel geen opwinding, dacht Nila. Het is net of ik daar zelf dans voor de mannen die aan de kant zitten en onder wie Frits direct met een knuppel gaat huishouden.

Ze probeerde zich Frits voor te stellen, maar Ronnie plaatste zich voor hem, kwam met haar mond dichtbij Nila, ademde over haar wang, maakte haar duizelig door de geur van haar parfum.

'Ik ga ouderwetse dingen zeggen,' zei Ronnie. 'Ik begeer je. Ik begeer je zo hevig. Dat kunnen mannen toch niet bij mij teweegbrengen. Het is zo fijn om in je armen te liggen en je borsten tegen mij te voelen. Vrouwen noemen elkaar zusters. Maar van mijn eigen zuster wilde ik niets weten.'

Het aanhoudend gerinkel van de telefoon wekte haar. Zij liep naar de studeerkamer en nam de hoorn op.

'Ogenblik graag,' zei een meisjesstem.

Een klik.

'Hallo. Mevrouw Toussaint?'

'Daar spreekt u mee.'

Toen ze de man herkende begon zij te trillen.

Maar zijn stem klonk aangenaam, leek niet in het minst op de neutrale stem die haar had verzocht naar Amsterdam te komen.

'Het is prettig dat u thuis bent,' zei de man.

Hij wachtte even.

'Ik moet u onze verontschuldigingen aanbieden,' ging hij verder. 'Wij hebben u voor niets naar Amsterdam laten komen. Maar het probleem is dat degene die u zou ontmoeten om redenen die er nu niet toe doen, plotseling verhinderd was. En wij konden niemand anders sturen. Neemt u het ons alstublieft niet kwalijk.'

Zij luisterde en wist dat haar stem zou haperen. Ze wist niet meer wat ze wilde vragen.

'Ik ben bang dat u zich zorgen hebt gemaakt,' zei de man. 'Is dat zo?'

Ze omklemde de hoorn, in een poging hem stil te houden.

'Pardon, ik versta u niet.'

'Waarom regelt u die dingen niet met mijn man!' riep ze plotseling, en tegelijk besefte ze dat haar stem terug was en dat ze schreeuwde. Geschrokken hield ze de hoorn een eind van haar oor, alsof de ander haar met gelijke munt zou betalen.

‘Mevrouw Toussaint,’ zei de man. ‘Bent u nog aan de lijn?’

‘Ja,’ zei ze.

‘Nila!’ riep haar schoonmoeder van beneden. ‘Ben je in de studeerkamer.’

‘Ik kom zo,’ riep ze.

‘Mevrouw Toussaint?’

‘Ja,’ antwoordde ze mat. Het trillen werd weer heviger.

‘Ik hoop dat u zich niet direct zorgen zult maken,’ zei de man.

‘Ik hoor dat u enigszins van streek bent.’

‘Wat insinueert u?’

‘U moet zich geen zorgen maken.’

‘Niet direct. U zei “niet direct”.’

‘Ach. Is dat zo? Het is mogelijk. Mag ik u nog iets zeggen?’

Ze zat op de rand van het bureau. Streek met haar vrije hand door haar haar. Een gewoontegebaar; onveiligheid. Vroeg zich af of daar aan de andere kant werkelijk een man tegen haar praatte, die haar aandacht vroeg, haar voorbereidde op de dreigementen die hij zou uiten.

‘Wat wilt u van me?’ zei ze.

‘Wij staan achter uw man, mevrouw Toussaint,’ ging de ander verder. ‘Wij staan, om precies te zijn, achter het feit dat uw man de verdediging voert. Maar de vraag is,’ hij aarzelde, met opzet, ‘de vraag is of hij werkelijk de belangen van zijn cliënt... Begrijpt u wat ik bedoel?’

‘Wat wilt u van mij?’

‘Wij zouden met u willen spreken. Wij zouden met u willen bespreken in hoeverre de belangen van de heer Melgers veilig zijn bij uw man. Wij begrijpen natuurlijk wel dat hij geen ijzer met handen kan breken. Aan de andere kant; u luistert toch mevrouw Toussaint?’

‘Ik luister,’ zei ze.

‘Maar u wilt liever ophangen.’

‘Daar komt het op neer ja,’

‘Dat zou onverstandig zijn. Wij zijn toch redelijke mensen. Zal ik verder gaan?’

Ze antwoordde niet. De man nam dit kennelijk als een bewijs van instemming aan. Hij begon sneller te spreken.

‘Ik ben er zeker van dat u mij begrijpt. Uw man is een pro deo-advocaat. Ik ben er zeker van dat hij zijn vak ernstig neemt; maar

het probleem is, tja, dat hij werd geboren op het moment dat Melgers zijn werk deed. Misschien is dat gunstig, omdat hij daardoor een aantal sentimenten mist. Maar er zijn ook uitlatingen van uw man bekend mevrouw Toussaint, en vraagt u mij astublieft niet hoe, maar ze zijn er! Uitlatingen waarin hij niet bepaald zijn sympathie uitspreekt voor zijn cliënt. Nu hoeft dat niet. Maar wij hebben toch het vermoeden dat een zekere agressiviteit van uw man ten opzichte van Melgers bestaat die de verdediging wel eens in een bepaald door ons ongewenst licht zou kunnen plaatsen. U begrijpt mij wel.'

'Waarom betaalt u niet een advocaat voor hem die het prachtig vindt wat hij gedaan heeft!' zei Nila. De in haar opgestoken agressiviteit voelde prettig aan, een spanning die haar het gesprek deed verdragen.

'Misschien willen wij onbekend blijven,' zei de man. 'En misschien ontbreekt ons het geld.'

'Wat wilt u eigenlijk?' vroeg Nila.

De man lachte.

'Het zou hoe dan ook beter voor uw man zijn,' zei hij, 'als hij zich voor honderd procent zou inzetten voor zijn cliënt. Opdat wij niet later zouden moeten zeggen: hij heeft er een schijnvertoning van gemaakt. Kunt u zich voorstellen dat mensen die u veracht, zoals Melgers, dat diezelfde mensen voor een ander waardevol kunnen zijn, bij voorbeeld als exponenten van een mentaliteit, een moed...'

Zij smeet de hoorn op de haak.

'Nila!' riep haar schoonmoeder. 'Ik heb thee gezet.'

De discrepantie tussen het gesprek dat ze gevoerd had en de werkelijkheid van het thee drinken, leidde even haar gedachten af. Daarna haalde zij haar bloknoot, ging aan het bureau zitten en noteerde zo goed en zo kwaad als dat ging haar herinnering aan het zojuist door haar afgebroken gesprek.

[XXXIX]

‘Als ik mijn notities overlees,’ schreef Nila, ‘dan weet ik dat ik niet gek ben. Dat werkt als een geruststelling. Ik denk trouwens nu aan mijn grootmoeder. Mijn vader zat op de dag waarop ze overleden was, in de serre. “Ik was er niet bij,” hoor ik hem zeggen. “Zelfs sterven moest ze alleen doen” En hij keek me aan, een beetje hulpeloos, terwijl ik op datzelfde ogenblik dacht: wie kan je helpen als je doodgaat. Dat maakte me bang. Ik herinner me nu hoe bang ik werd. Doodgaan, en dan ook nog alleen, door niemand geholpen. En de onherroepelijkheid daarvan. Ondanks alle mooie praatjes en mensen die worden opgekalefaterd om er aangenaam bij te liggen voor de nabestaanden die nieuwsgierig komen kijken hoe ze er later zelf zullen uitzien. Maar mijn vader zei - en dat is de reden waarom ik dit opschrijf -: “Wat zal ze zich op het laatst nog hebben ingebeeld Nila? Dat ze naar de hemel ging? Of naar een hel vol moffen? Of voorgoed in het gekkenhuis, met als enige verschil dat haar de zekerheid gegeven wordt dat ze er nooit meer uitkomt. Of heeft ze aan ons gedacht, aan vroeger toen alles nog goed was. Rolde een heel leven langs haar heen? Dan zag ze toen met spijt ons allemaal, terwijl de tijd waarop ze gek werd razendsnel dichterbij kwam, zodat ze zelfs in haar herinnering gek eindigde. Wat hebben die rotmoffen haar aangedaan? Ik vind het zo moeilijk om dat juist nu te aanvaarden. En ik wou dat je moeder hier was. Die zou iets tegen me zeggen waardoor ik me minder schuldig voelde.”’

Ze schreef:

‘Ik ben zelf bang als ik mijn herinneringen overlees. En ik haat mijzelf om die angst, waardoor ik de mogelijkheid afsluit te begrijpen wat ze van me verwachten. Die man die opbelt, is dat ook een gek? Waarom zou hij dat eigenlijk niet zijn met die krankzinnige suggestie van een organisatie?

‘Ik besef hoe ver ik van de oorlog afsta. Ik heb er geen deel aan, al ben ik erin verwekt. Mijn hele jeugd stond in het teken van de oorlog. De verhalen van mijn ouders, de krankzinnigheid van mijn grootmoeder, die ons verwarde en de oorlog levend hield, al werd hij teruggebracht tot een gesticht.

‘Alle ouderen die de oorlog hadden meegemaakt benaderden ons altijd vanuit hun voorsprong aan ervaringen: wij hebben de oorlog meegemaakt, jullie hoeven ons niets wijs te maken, want wij hebben honger geleden; en doen jullie nou maar wat wij zeg-

gen omdat wij wijs zijn geworden door oorlogsleed en ontberingen.

‘Het meemaken van uitzonderlijke dingen geeft mensen het gevoel dat ze een voorsprong op anderen hebben. Een avonturier wordt hoger geschat dan een keurige kantoorbediende. Maar misschien heeft deze de saaiheid van zijn bestaan zo diep doorleefd dat hij er een spanning uit ontwikkeld heeft die op een dag met woeste kracht tot uitbarsting zal komen.

‘Wanneer bereikt een mens het hoogtepunt van zijn leven?

‘Het zou best kunnen zijn dat ik dichtbij de top ben. Tenslotte beleef ik nu mijn eigen oorlog. Zo komt het beeld van mijn grootmoeder uit mijn geheugen naar voren als een oorlogsverklaring, terwijl de oorlog zelf wordt veroorzaakt door een groot aantal dingen die je niet op een rij kunt zetten.

‘Ik had nooit kunnen denken dat ik nog eens mijn eigen oorlogscorrespondente zou worden, en dat ik zelfs geboeid raak door wat ik opschrijf.

‘Misschien heeft Frits gelijk dat hij zich door niemand laat afleiden.’

‘Weet je wat ik mij afvraag,’ zei ze 's avonds tegen Frits, toen ze ieder met een stuk krant op de bank zaten, de televisie op normale sterkte ingeschakeld: geluid als een bufferzone tussen hen. ‘Ik vraag mij af of die Melgers wel tevreden is over de manier waarop jij zijn verdediging voorbereidt.’

Zij haalde diep adem. Hij merkte het niet.

‘Hoe kom je daarbij?’

Frits legde de krant nog niet weg.

Moet ik het vertellen, dacht ze. Kan ik het? Zal hij de vage dingen die ik zeg niet uitleggen als een bewijs van verwarring?

Ze hoefde de gedachte niet af te maken. Deze overwegingen speelden al een rol sinds zij de hoorn had neergelegd. Ze aarzelde.

‘Ik dacht,’ zei ze, ‘over de kansen van die man. Vind je dat gek?’

‘Wat bedoel je?’

‘Misschien heeft hij op een bepaalde manier een wrok tegen je. Omdat hij toch nooit loskomt.’

Ze hield haar adem in.

‘Dat staat nog te bezien.’

Opeens voelde ze dat de angst van haar wegviel.

‘Kun je de krant even wegleggen?’

Frits vouwde de krant op, zorgvuldig en kalm. Ze keek naar hem. Ze moest zijn aandacht afdwingen.

‘Vertel eens hoe je daarbij komt,’ zei Frits.

‘Dat viel me in.’

‘Ben je daar zeker van? Heb je het niet van mijn moeder?’

‘Van je moeder?’

‘Gisteren sprak ze er opeens haar bezorgdheid over uit dat ik mij met “zo'n louche zaak” bezighield.’

‘Dat kwetste je ijdelheid zeker wel een beetje?’

‘O nee,’ zei hij luchtig.

Hij was nu op zijn hoede.

‘Je weet er dus niks van, van die Melgers?’ vroeg Nila.

‘Ik weet alles van Melgers.’

‘En hij alles van jou?’

‘Zo intiem ben ik niet met hem.’

‘Maar je staat niet onverschillig tegenover hem.’

‘Ach,’ zei Frits, ‘wat dat betreft is het inderdaad beter dat een jongere advocaat die zaak behandelt. Van Raay bij ons op kantoor zou hem verscheuren.’

‘Die zijn broer bij de Grebbeberg gesneuveld is?’

Frits lachte even.

‘Die broer zei: “Een Nederlands officier geeft zich nooit over.” Z'n hele regiment al weg, hij had natuurlijk achteraan gelopen. Maar hij liet zich wel doodschieten omdat ie zich niet overgaf’

‘Hoe weet die Van Raay dat? Zou die hem na zijn dood nog gesproken hebben?’

‘Je weet dat nooit zeker,’ zei Frits. ‘Die lui hebben door de oorlog een soort mystiek over zich gekregen. Daar staat de tafel uit hun onderduikadres geregeld te dansen. Ik denk dat Van Raay Melgers hoogst persoonlijk in zijn cel zou wurgen. Hij neemt het mij ook kwalijk dat ik hem verdedig. Terwijl ik er gewoon voor zorg dat hij het niet hoeft te doen.’

‘En hij loopt toch al wat jaartjes mee.’

‘Een Nederlands advocaat geeft zich nooit over,’ zei Frits. Hij wachtte even. ‘Natuurlijk is Melgers wel de betere wurger van de twee.’

‘En toch probeer je hem vrij te krijgen.’

‘Dat zal nooit gebeuren.’

‘En dat weet Melgers?’

‘Dat heb ik hem verteld ja.’

‘Je hebt hem verteld dat hij niet vrijkomt en dat het waarschijnlijk is dat hij levenslang krijgt?’

‘Daar heb ik wel op gezinspeeld. Je denkt toch niet dat ik medelijden met hem heb!’

‘Het recht moet zijn loop hebben.’

‘En ik ben toevallig betrokken bij de uitvoering ervan.’

‘Je had kunnen weigeren.’

‘Dat is waar.’

‘En dat deed je niet.’

‘Dat vond ik niet op mijn weg liggen.’

‘Omdat je het interessant vond.’

‘Natuurlijk.’

‘En dat is iets dat die Van Raay al meteen niet begrijpt. Ik zou het misschien ook niet begrijpen, met zo'n broer.’

‘Het is m'n werk,’ zei Frits.

‘Maar er zijn advocaten die zaken als deze weigeren. Omdat ze er emotioneel niet tegenop kunnen. Dat is toch heel normaal.’

‘In dat geval is het normaal,’ zei Frits. ‘Maar dat speelt bij mij niet.’

‘Soms heb ik het idee dat je dat iedere dag tegen jezelf moet zeggen.’

‘Waarom denk je dat?’

‘Ik denk het,’ zei Nila.

‘Zoveel praten we er niet over. Ik bedoel,’ hij aarzelde. ‘Ik wil je er niet bij betrekken. Er zijn details waarmee ik geconfronteerd word - die wil ik niet aan je overbrengen.’

‘Dat is dom van je,’ zei Nila.

‘O nee.’

Hij glimlachte naar haar. Hij was resoluut in zijn beslissing.

Maar ze wilde met hem praten.

‘Is het een aardige man?’

‘Jezus, alsof dat belangrijk is!’

‘Ik wil het weten.’

‘Hij is - vriendelijk,’ zei Frits met tegenzin. ‘Vraagt of ik kinderen heb, bijvoorbeeld.’

‘Vraagt hij dat?’

‘Dat vraagt hij.’

‘En dan zeg jij,’ zij aarzelde. ‘Ik heb twee kinderen meneer Mel-

gers. Maar jij zult ze nooit te zien krijgen omdat ze je levenslang geven, al blijf je ontkennen tot je een ons weegt.'

'Precies, zo gaat het.'

Hij stond op van zijn kant van de hoekbank en kwam naast haar zitten.

'Ik kan goed met hem opschieten,' zei hij. 'Maar ik blijf zakelijk. Je zou de neiging hebben dat te vergeten. Want als je iemand leert kennen verandert hij van een onbekende in een man die op je komst zit te wachten en met wie je persoonlijk contact hebt. Soms klaagt hij tegen mij over een klein ongemak. Laatst kon hij een paar dagen moeilijk naar de wc. Dat zegt hij dan. Op zo'n moment denk je niet: net goed, ik hoop dat je uit elkaar barst. Die dingen zeg je als je in de krant over zo iemand leest. Ik probeer me wel eens voor te stellen hoe hij uithaalt om iemands kop in elkaar te schoppen. En dan verwonder ik me erover: ken ik die man? Zit hij daar op die stoel? Hij doet nu geen vlieg meer kwaad. Maar ik probeer zakelijk te blijven. En altijd correct. Nooit joviaal. Hij weet natuurlijk wel zeker dat hij nooit meer loskomt, al blijft hij hopen dat het beter voor hem zal aflopen. Hij was de justitie net zo mooi ontlopen. Zij het al die jaren in angst. Dat vertelt hij mij. En dat ligt voor de hand. Hij kan moeilijk gaan zeggen dat hij zich elke avond weer van plezier op de dijen sloeg omdat ze hem niet hadden gegrepen. Verder houd ik hem op een afstand. Hij kan zijn persoonlijke geschiedenis niet aan mij kwijt. Ik heb gegevens nodig. En die krijg ik. Zijn leven is ook zonder een veroordeling in het laatste stadium gekomen. Ik probeer hem niet voor zijn hoofd te stoten. Die schop na, dat is mijn taak niet.'

'Denk je dat je juridisch gezien al het mogelijke voor hem doet?'

'Soms is hij wanhopig,' zei Frits. 'En dan roept hij dat ik nog meer moet doen. En hij verzamelt bewijzen uit het ongerijmde voor zijn onschuld. Hij heeft de neiging om te verwijzen naar figuren die nog veel smeriger hebben gehandeld en die de dans zijn ontsprongen. Maar daar heb ik niets mee te maken.'

'En dat laat je ook merken?'

'Ik verwonder mij erover dat ik koel sta tegenover Melgers,' zei Frits. 'En dat ik al die mensen die zo vol sentimenten zitten, met een afstandelijk oog bekijk. Ik heb toch echt het idee dat ik tot een naoorlogse generatie behoor. Soms bekruipt me het gevoel dat ik een opruiming aan het houden ben onder de overblijfsels van mijn jeugd.'

‘Daar dacht ik ook aan,’ zei Nila, en even leek het haar een goed plan haar bloknoot te voorschijn te halen om hem te laten lezen wat ze had geschreven.

‘In jouw familie speelde de oorlog niet zo erg,’ zei ze.

‘Iedereen is er goed doorgekomen,’ antwoordde Frits.

Hij aaide haar over haar wang. Zijn manier om een gesprek af te ronden.

‘In dit vak heb je niet veel tevreden klanten,’ zei hij. ‘Het enige waar ik wel eens bang voor ben, is dat ik later een terugslag zal krijgen. Als ik m'n dossier heb doorgekeken, stap ik in de auto en rijd naar de gevangenis. “Hoe gaat het met u meneer Melgers?” “Nou, ik kan al een paar dagen niet goed poepen.” Het idee dat je in zo'n geval aan iemand vraagt hoe het gaat. Dat is toch wonderbaarlijk. Als we geen clichés hadden zou het slecht met ons aflopen.’

‘Sommige mensen hebben te veel clichés,’ zei Nila.

‘Dat weet ik,’ zei Frits. ‘Dat weet ik wel liefje.’

Nadat zij lang in het bad had gezeten ging ze met Frits naar bed. Hij trok haar tegen zich aan en begon haar te strelen, toonde op een ouderwetse manier zijn opwinding. Zij liet het over zich komen, eerst afstandelijk omdat ze aan Ronnie dacht en haar onwillekeurig met Frits vergeleek. Daar was ze gauw mee klaar. Toen overkwam ook haar de opwinding waarin ze zich kon laten wegzinken.

Na afloop begon zij te huilen, ontspannen en tevreden.

Voordat zij in slaap viel, diende zich een beeld bij haar aan waarin zij met Frits door een Frans landschap reed. Het gevoel dat ermee gepaard ging was dat van naar huis gaan, afscheid nemen, voor het laatst kijken naar de dorpjes die dierbaar waren geworden, het heuvelachtige landschap, waar zij voor de laatste keer een bochtige weg omhoog gingen - voor de een na laatste keer. Maar toch: langzaam werd het stijgingspercentage minder. En opeens zag je geen lieflijke stroompjes meer langs de weg. Regenwolken hingen boven een vlak landschap. Het verschrikkelijke moment waarop ze België binnenreden, de ongezellige wegrestaurants voor een warme hap in plaats van een intieme maaltijd met gegrilleerde kreeft en oesters in wijnsaus.

Zij wist wat bij dit afscheidnemen het sterkst meespeelde: een

romantisch verlangen altijd in dit gebied te mogen blijven. Een verlangen naar stilstand, zoals de bakker weliswaar iedere morgen nieuwe broden heeft klaarliggen, maar waarvan de geur en de vormen je zeggen dat ze eeuwenlang onveranderd uit de oven zijn gekomen.

De gedachte dat je daar rust zou kunnen vinden, die alle treurigheid voorgoed onmogelijk zou maken. Een landschap dat niet los van haar bleef staan maar haar in zich opnam, haar een taak gaf die zij met grote overgave en vreugde zou vervullen.

Maar bij de herinnering die deze beelden boden, ging de tocht huiswaarts verder, en zo naderde zij ondanks de krachtige aandrang die zij op haar fantasie uitoefende de grens, die haar terugbracht binnen het werkelijk vertrouwde, dat even later zijn afschrikwekkende saaiheid en eenzaamheid verloor.

Zij draaide zich om naar Frits. Hij was in slaap gevallen. Zij knipte het licht aan en pakte een weekblad dat aan zijn kant op de houten bedrand lag.

Waarom heb ik het je niet verteld, dacht zij. Waarom heb ik niet eerlijk en oprecht mijn kaarten op tafel gelegd en gezegd: misschien denk je wel dat ik gek ben. Dat moet dan maar. Maar ik ben niet voor niets naar Amsterdam gegaan. En die man was er echt. Hier is het verslag. Lees het. Lees mij. Begrijp je wat dit betekent? Je denkt dat het inbeelding is. Denk het maar.

Ze had hem niets verteld. Zij besefte dat zij zich daardoor ongeloofwaardiger maakte.

[XXXX]

Zij was wakker geworden en had zich gedwongen vroeger op te staan dan gewoonlijk. Haar schoonmoeder was nog niet gearriveerd. Frits had zojuist het huis verlaten.

De vorige avond had ze hem gezegd dat ze de kinderen terug wilde. Ze had die middag de huisarts gebeld en verteld dat zij langzaam tot rust kwam. Ze voelde zich niet overdreven zeker, maar toch een stuk rustiger. Wel schrok ze als de telefoon ging. Dan rende ze naar het toestel en luisterde. Uiteindelijk had ze Frits op de hoogte gebracht van de gesprekken die zij had gevoerd. Ze vertelde er alleen niet bij dat ze naar Amsterdam was gegaan met het doel de onbekende opbeller te ontmoeten. Frits had haar aangekeken en geaarzeld. Dat zag zij duidelijk: hij slikte iets weg en dacht na. Hij kon zijn ongerustheid niet verbergen, maar gewend als hij was aan snel reageren, legde hij plotseling zijn arm om haar schouder en zei: ‘Het is vervelend. Maar het gebeurt meer.’

‘Ik wist niet of ik het je moest vertellen.’

‘Dat zou ik in het vervolg maar wel doen.’

‘Er zijn zoveel idioten in de wereld.’

‘Als deze dingen gaan gebeuren,’ zei Frits, ‘dan moeten we maatregelen nemen. Als ze zich gaan herhalen. Ik zal contact opnemen met de politie.’

‘Zou je dat wel doen?’ vroeg zij.

‘Laat dat maar aan mij over.’

Ze had geprobeerd te achterhalen of hij haar geloofde. Ze vroeg het hem en hij antwoordde dat hij niet aan haar twijfelde. Maar haar onzekerheid was gebleven. In het perspectief van het mogelijke vertrouwen dat Frits haar schonk, voelde zij de angst toenemen dat zij zich alles inbeeldde. Ook wat dit betreft moest zij nieuwe krachten ontwikkelen.

Daarna vertelde ze Frits dat zijn moeder op haar zenuwen werkte.

Dit leidde tot korte onderhandelingen. Zijn moeder naar huis, maar dan de kinderen nog een week weg. Of de kinderen thuis en een overbruggingsperiode van een week waarin zijn moeder bleef.

Frits gaf uiteindelijk toe en zei dat ze het wat hem betrof alleen mocht proberen. In ieder geval ging zijn moeder in het weekend naar haar eigen huis.

Haar schoonmoeder was verwonderd dat zij al beneden op haar zat te wachten. Zij dronken koffie en gingen samen boodschappen

doen. Ik ben net een kind, dacht Nila, ik doe zo aardig mogelijk om maar niet haar woede op te wekken zodat ze voor straf toch het hele weekend blijft. Maar haar schoonmoeder verveelde haar zo. Waarom dronk ze niet en gooide haar zoon de lege cognacflessen naar het hoofd? Waarom was ze nergens bang voor?

Na het avondeten bracht Frits zijn moeder met de auto naar huis. Kunnen ze even alleen zijn, dacht Nila boosaardig.

Hij had nooit aanleiding gegeven tot deze gedachte.

Ze ging voor de tv zitten en voelde zich voor de eerste keer in zoveel tijd volkomen op haar gemak.

[XXXXI]

Was Henk ouder geworden? Of leek hij op Ibiza jonger door zijn overhemd met open boord, de spijkerbroek en touwschoenen? Nu zag hij er formeel uit, hij droeg zelfs een zwarte blazer met een lichtblauw overhemd, das met olifantjes. Hij kwam naar Nila toe en glimlachte aarzelend, kuste haar vluchtig op de wangen, zei zonder in zijn tekst te kijken hoe fijn hij het wel vond haar vrolijk en gezond te zien.

Ronnie gedroeg zich bij het binnenkomen veel natuurlijker. Zij omhelsde Nila en leek ontspannen. Meteen daarop begon ze lacherig een verhaal over een ongeluk dat hun juist was ontgaan, toen zij met een vaartje van honderdtwintig naar hen toe reden. Inmiddels hadden Frits en Henk elkaar begroet. Vanuit haar ooghoeken volgde Nila de confrontatie en voor de zoveelste keer in haar leven verwonderde zij zich erover hoe gemakkelijk, ontspannen mannen elkaar wisten te benaderen, hoewel zij aan de opmerkingen die Frits maakte kon horen dat hij nog niet geïnteresseerd was geraakt.

‘Vind je dit niet een ontzettend leuk huis Henk?’ vroeg Ronnie.

Henk knikte, een beetje moe. In hoeveel huizen had hij dat al moeten beamen?

‘En nog in de goeie tijd gekocht,’ stelde Frits vast.

De mannen verdwenen naar de kamer. Nila liep snel naar de keuken en riep tegen Ronnie: ‘Ik kom eraan.’ Maar Ronnie volgde haar, vanzelfsprekend. Nila pakte de fluitketel en hield hem onder de kraan.

‘Zet jij thee met koud water?’

Nila keerde zich om, terwijl ze de kraan dichtdraaide. Omslachtig manipuleerde ze met de ketel, liep naar het gasfornuis, wachtte tot het gas de waakvlam naar de brander had gevoerd. En toen stond zij opeens met lege handen. Ronnie lachte naar haar en stak haar armen uit, trok haar tegen zich aan, fluisterde hoezeer ze naar haar had verlangd.

‘Dag lieve Nila,’ zei Ronnie. ‘We moeten hier maar niet te lang blijven.’

Opgejaagd door hun mannen, die al bezig waren een gesprek op te zetten waarin zij zich straks zouden verstrikken, tenzij ze op hun bekende en luchtige manier overstapten op voetbal.

‘Dag lieve Nila.’ Maar ze maakte zich beheerst los uit Ronnie's omarming, wilde het doosje met theezakjes pakken. Ze aarzelde toen ze besefte dat ze dit niet kon doen, niet alleen met zichzelf be-

zig zijn. Ze kuste Ronnie op haar mond.

'Ik voel me hier niet veilig.'

'Het geeft niet. Het geeft niet.'

De wanhoop die doorklonk in de herhaling. De onuitgesproken wens deze omgeving te zien wegvallen. Alle dagdromen samenkomend op de plek waar zij stonden, als een zacht ruisende vervanging voor dit nieuwbouwhuis.

'Als ik je zie wil ik je in mijn armen nemen en kijken wat er gebeurt,' zei Ronnie zacht.

Ze moest onwillekeurig lachen. Het was duidelijk waar dat gebeuren op zou uitlopen. Ze stelde zich voor hoe ze hier naakt met Ronnie door de keuken liep. Dat zou ze niet eens durven als Frits op zijn werk was!

Ze raakte nu gewend aan Ronnie's aanwezigheid en voelde zich prettig. Misschien kwam dat omdat hun mannen in de buurt waren en al te heftige avances onmogelijk maakten.

'Kom mee naar de kamer,' zei ze.

'Nog even. Laat me naar je kijken.'

Ronnie legde haar handen aan weerszijden van Nila's schouders en bekeek haar. Ze voelde hoe haar ogen langs haar lichaam gleden. Ze onderging dit in het bewustzijn van gelatenheid en behaagzucht tegelijk. Ze wilde er geen moeite voor doen, maar kon het evenmin tegenhouden. Alleen de spanning was afwezig.

'Wat ben je mooi,' zei Ronnie, terwijl ze haar losliet en even haar hoofd tegen Nila aan drukte.

'Ik ben helemaal niet mooi.'

'Je lijkt mijn kleine zusje wel,' zei Ronnie. 'Nou ja, vroeger, als je iets tegen haar zei: wat kun jij al goed rekenen. "Ik kan helemaal niet rekenen!" Hoeveel is dan drie plus tien plus acht? "21."'

Ze lachten.

'Je zou me naakt moeten zien,' zei Nila plotseling. 'Dan houd je wel op met zeggen dat ik mooi ben.'

Ronnie antwoordde niet. Deze onderbreking in dit spel, dat zij ondanks haar voorgaande gedachten meespeelde, maakte Nila op haar hoede. Gespannen keek ze naar Ronnie. Maar Ronnie aarzelde, zette haar voor een moment buitenspel, ordende haar gedachten, stelde zich de scène voor en het verlangen dat daarmee gepaard ging. En daarna besloot ze dat ze hier moest ophouden, dat het vervolg hun pijn zou doen.

‘Ik ga vast naar binnen,’ zei Ronnie. Ze boog zich weer naar Nila toe en fluisterde: ‘Zo mooi als jij - ik hield het nooit voor mogelijk dat ik daar oog voor had, Nila.’

Frits en Henk waren vrijblijvend een gesprek begonnen, maar toen de drank op tafel verscheen en zij hadden besloten dat er geen gevaar te duchten viel, begonnen ze grappen te maken en hun vrouwen te bestoken met plagerijen.

Wel vermeed Henk het over Ibiza te praten.

Voor het overige gedroeg hij zich als een perfecte gast.

‘Zal ik jou nog eens wat inschenken Frits?’

‘Doe jij maar eens net alsof je bij een ander bent.’

Terwijl de heren op de klamme vleugels van de drank hun gesprek vervolgden, keerde Nila zich naar Ronnie en voelde dat de intimiteit tussen hen hersteld was.

‘Ik vind het zo'n vreemd idee,’ zei ze zacht, ‘dat we hier met z'n vieren zitten en dat zij niets van ons weten.’

‘Vind je het niet spannend?’ vroeg Ronnie.

‘Ik zou het niet eens durven vertellen.’

‘O ik wel,’ zei Ronnie. ‘Maar ik doe het niet. En bovendien zou het jou niet uitkomen.’

Ze legde even, terloops, haar hand op Nila's knie.

‘Je kunt mij er buiten laten,’ zei Nila zacht.

‘Denk je dat?’

‘Ja,’ zei Nila.

Op hetzelfde moment voelde ze zich geïrriteerd, ten prooi aan een dwang die onverdraaglijk was.

‘Ik ben er niet zo mee bezig,’ zei ze. ‘De dingen die gebeuren, overkomen me. Ik vind het echt heel prettig, maar het gekke is dat ik er tegelijk rustig onder ben.’

‘Ik wou dat het bij mij zo was.’

‘Ik kan die onrust aan je zien,’ zei Nila. ‘En dat maakt me bang. Dat meen ik. Ik wil me tot niets laten dwingen. Ik wil graag dat de dingen vanzelfsprekend gaan.’

‘Dat gebeurt niet vaak.’

‘Je moet me niet dwingen,’ herhaalde Nila. ‘Je mag me niet zien als een vriendin met wie je onmiddellijk...’

‘Met wie ik naar bed ga,’ zei Ronnie.

‘Ik vond het heus heel prettig.’

‘Ik wist niet wat me overkwam,’

‘Soms ben ik bang,’ zei Nila, ‘dat jij je voorstellingen maakt dat wij iets zullen ondernemen.’

‘Zoals?’

Ronnie's directheid maakte haar moe.

‘Je begrijpt me wel,’ zei ze.

‘Je bedoelt samenwonen.’

Nila knikte.

‘Iets dergelijks.’

‘Wat is iets dergelijks?’

‘Elkaar elke week zien bijvoorbeeld.’

Ronnie keek strak voor zich uit. Ze stak een sigaret op. Haar kalmte werkte drukkend. Ze keerde zich weer naar Nila, zonder haar te zien.

‘Ik moet even weg,’ zei Ronnie.

Ze stond op en liep snel de kamer uit.

‘Wat is er met haar aan de hand?’ vroeg Henk, met de nadruk op het voornaamwoord. Hij zat onderuitgezakt in zijn stoel en keek naar haar met half gesloten ogen. Een pose, op de verkeerde manier gestileerd door de drank.

Nila stond ook op.

‘Hebben jullie trek in bitterballen?’

‘Godverdomme bitterballen!’

De mannen lachten. Maar Frits amuseerde zich niet. Het peil van zijn humor zakte naar een bedenkelijk niveau. Als hij zich ongelukkig voelde kon hij geestelijk zijn broek laten zakken. En als hij tegelijk erg dronken was.

Het was al een tijd niet gebeurd.

En nu, dacht ze, heb ik een vriendin die op de wc zit te huilen omdat ik haar teleurstel. Waarom voel ik me zo ellendig? Het is toch de waarheid.

Ze wachtte tot Ronnie doortrok en onmiddellijk daarna naar buiten kwam.

‘Ik bedoelde het niet zo,’ zei Nila in de gang.

Ronnie schudde haar hoofd.

‘Je bedoelde het wel. Je hebt gelijk. Ik dring me op. Ik dring me maar op alsof je niets anders hebt om je mee bezig te houden.’

Ze moest nu antwoorden, haar geruststellen, haar verzekeren dat zij welkom was, wanneer ze maar wilde.

‘We moeten naar binnen,’ zei Nila zacht. ‘Gewoon doen. Lukt het weer?’

Ronnie knikte.

Frits en Henk keken op toen ze de kamer binnenkwamen.

‘De twee zusters,’ zei Henk, ‘broederlijk verenigd.’

‘Enig Henk, die woordspeling.’

Nila bewonderde Ronnie.

‘Wat hebben jullie gedaan in de gang? We hoorden jullie fluisteren. Er komt direct vast een enorme verrassing.’

‘Ik zou er nog maar eentje nemen Henk,’ zei Nila.

Ronnie raakte haar aan, bijna onopzettelijk.

‘Weet je dat Nila van de week telefonisch bedreigd is?’ vroeg Frits.

‘Dat is toch niet waar?’ zei Henk.

‘Het is wel waar. Ze zegt het tenminste. Neem ik aan dat het waar is.’

Zijn stem klonk een beetje onvast. Ronnie keek met een verbaasde blik naar Nila. Henk pakte de jeneverfles en schonk zichzelf in.

‘Krijg ik niks?’

‘Nou doe ik wel erg alsof ik thuis ben!’ riep Henk.

‘Kom op Nila, vertel over dat telefoontje,’ spoorde Frits haar aan. Waarom deed hij dat? Was hij zo dronken? Probeerde hij erachter te komen of ze had gelogen? En wilde hij haar dan hier af laten gaan? Hij kon het niet alleen aan. O Jezus, hij geloofde haar niet.

‘We zouden een geheim nummer kunnen aanvragen,’ zei ze mat.

‘Een geheim nummer. Toe maar. Krijgen wij dat dan ook niet te horen, dat geheime nummer?’

‘Dan zou het niet meer geheim zijn,’ zei Frits. ‘Het geheim van geheime nummers is hun geheimhouding.’

Nila staarde voor zich uit. Ze voelde zich moe, het mikpunt van grappen die nog niet gemaakt waren. Kon ze Ronnie's hand maar even vasthouden. Een ogenblik maar.

‘Het vet!’ riep ze plotseling.

Ze rende naar de keuken waar de frituurpan een geringe stank verspreidde. Niets aan de hand. Ze pakte de bitterballen en haalde ze uit de plastic verpakking.

Ronnie kwam de keuken binnen.

Ze draaide zich om.

‘Ik rook niks,’ zei Ronnie.

‘Er was ook niets.’

‘Wil je het mij niet vertellen?’

Ze was opeens met haar gezicht vlakbij haar. Ze nam Nila's hoofd tussen haar handen, zonder dat hun echtgenoten de kans hadden dit voor hen wonderbaarlijke te zien gebeuren: twee vrouwen die lief voor elkaar waren, die elkaar troostten.

Als in een boekje: de zwakken wendden zich tot elkaar om elkaar te beschermen tegen het kwaad. Maar zo'n gedachte was pathetisch!

Het was fijn Ronnie zo dichtbij te voelen.

‘Vertel het mij maar.’

‘Ik zal het jullie allemaal vertellen,’ zei Nila.

Ze wachtten tot de bitterballen heet waren en gingen terug naar de kamer.

‘De brand geblust?’ vroeg Frits.

‘Het was verschrikkelijk,’ antwoordde Ronnie.

‘Nou heb ik nog niks over dat telefoongesprek gehoord!’ zei Henk.

‘Ik zal het vertellen,’ zei Nila. ‘Ik werd opgebeld door een man die zei dat hij mij iets wilde zeggen. Het ging over de verdediging van Melgers. Hij wilde me iets uitleggen dat met Frits te maken had, maar ik begreep hem niet. Hij was zo vaag. Toen belde hij een paar dagen later terug. En hij zei dat Frits misschien zijn best niet deed bij de verdediging.’

‘Bravo!’ zei Henk, met een verhit gezicht. ‘Laat het de schoft maar voelen.’

‘Wat moet ik de schoft laten voelen?’ informeerde Frits.

Nila hoorde aan zijn stem dat er iets mis was. Een verbindingslijn zwiepte in een brede lus tegen de grond. Hij keek voor zich uit in Henks richting, kromde zijn rug, stak zijn kin naar voren.

‘Leg eens uit,’ zei hij uiterst vriendelijk.

Omdat Henk niets in de gaten had, lachte hij hardop en riep op joviale toon:

‘Je moet hem laten voelen dat hij niets is kerel!’

‘Jij was zeker ook zo iemand die met een vergrootglas mieren in de zon verbrandde?’ vroeg Frits.

Henk lachte op jenevergolven.

‘Zei Melgers dat ie dat deed?’

‘Dat ie wat deed?’

Nila voelde een angst van vele jaren terug haar keel dichtknijpen. Zo was het geweest wanneer haar ouders ruzie hadden en ze vreesde dat haar vader zijn vrouw in een hoek zou slaan. Had hij dat gedaan? Ze zag het beeld plotseling voor zich. En daarbij haar moeder, die gilde, die radeloos gilde als haar vader alweer op zijn stoel zat.

‘Wat is dat eigenlijk voor type, die Melgers?’ informeerde Henk.

Hij zat ontspannen in zijn stoel.

‘Kan het je wat schelen?’

‘Anders vroeg ik er niet naar.’

‘En wat moet ik die schoft laten voelen?’ vroeg Frits.

Henk had geen zin in ruzie.

‘Het was maar een opmerking.’

‘Je bedoelt dat ik mij in jouw naam op hem moet wreken door hem de slechtste verdediging te geven die hij zich zou kunnen wensen.’

‘Waarom niet?’

‘En in dat geval zou jij naar me toekomen en me feliciteren omdat ik hem uit jouw naam recht had gedaan.’

‘Ik denk dat de meeste mensen te stom zijn om het verschil tussen een goede en een slechte verdediging te begrijpen,’ zei Henk. ‘Wat dat betreft kun je als advocaat net zo goed de hitparade op de tv presenteren.’

‘Dat zou nog eens leuk zijn!’ zei Ronnie.

Frits ging rechtop zitten.

‘Ik denk dat ik het systeem niet helemaal begrijp,’ zei Henk.

Frits glimlachte opeens toegevend.

‘Zo ver kwamen jullie niet op de ULO?’

Henk zweeg. Nila keek in de richting van Ronnie.

‘Ik heb nooit op de ULO gezeten,’ zei Henk langzaam. ‘Dat weet je toch wel?’

‘Hoe zou ik dat weten?’

‘Neem me niet kwalijk! Het kwam er vast niet zo maar uit!’

‘Het is onaangenaam dingen over je vak te horen die kant nog wal raken,’ zei Frits. ‘Ik heb waarschijnlijk ook te weinig gevoel voor humor.’

‘O stel je niet aan,’ zei Henk. ‘Het was echt een grapje.’

‘Het was godverdomme geen grapje!’

‘Ik kan ook godverdomme zeggen!’ riep Henk. ‘En het was godverdomme een grapje. Wie denk je dat je bent dat je mensen in een hoek probeert te trappen. En meneer praat over recht. Kristenzielen geef mij zo'n pro deo advocaat!’

‘Henk,’ probeerde Ronnie. ‘Alsjeblieft.’

‘Jullie zijn net kinderen,’ zei Nila.

Misschien was dat hun charme. Ze herinnerde zich Henk in haar vakantiehuis. De stilte op het balkon toen hij langskwam. En ze zag haar eigen man zitten, op zijn hoede, klaar om de vent tegenover hem te verscheuren.

‘We gaan nog even verder, nietwaar Henk?’ zei Frits. ‘We gaan dit even rustig uitpraten.’

‘Ik zou niet weten waarom niet.’

‘Ik begrijp dat je me niet mag,’ zei Frits. ‘Dat je me al bij voorbaat niet moest. Dat had te maken met, tja, hoe zou je dat noemen?’

‘Jij kijkt neer op mensen met een geringe schoolopleiding.’

Frits aarzelde. Zijn krijgslustige houding zakte plotseling ineen.

‘Sorry,’ zei hij. ‘Ik maakte een hatelijke opmerking. Dat is dom. Ik neem hem terug. Neem me niet kwalijk.’

‘Dat gaat wel erg gemakkelijk.’

‘Neem me niet kwalijk,’ zei Frits met wat meer nadruk. Hij stak zijn hand uit. Een zinloos gebaar. Of een gebaar waarmee de meester zijn knecht uit het water wil trekken. Nila zag dat de arm trilde. Henk schudde zijn hoofd.

‘Ik begrijp die agressiviteit niet.’

‘Dat is de drank jongen.’

‘Waarom zuipen jullie zo?’ vroeg Ronnie.

‘Ik ben verdomme nooit zo nuchter geweest!’ riep Frits.

‘Als jij je mond eens hield!’ zei Nila.

Ze voelde het bloed naar haar hoofd stijgen. Als ze alleen met Frits was geweest zou ze - opeens kon ze het niet bedenken. Ze voelde zich leeg, verward, niet in staat de kansen op een slagen van de avond te doen keren.

‘O.K. O.K. Ik houd mijn mond wel.’

‘Hij doet gewoon zijn werk,’ zei Ronnie. ‘Daarmee uit.’

‘Hij is zo verschrikkelijk voorbeeldig,’ voegde Nila eraan toe.

Frits stond een beetje wankel op.

‘Als ik nu naar de wc ga,’ zei hij, ‘hoop ik dat jullie het niet zullen

uitleggen als een overhaaste aftocht om op mijn kamertje wat uit te huilen.'

Henk lachte.

'Ik moet ook pissen,' zei hij.

'Maken jullie er alsjeblieft geen ruzie over wie het eerst mag,' voegde Ronnie er haastig aan toe, toen zij zag dat ook haar man aanstalten maakte op te staan.

Aan tafel gedroegen Frits en Henk zich luidruchtig, ten teken dat zij zich ten opzichte van elkaar niet op hun gemak voelden en in het belang van hun vrouwen een ontspannen stemming nastreefden.

'Je hebt je enorm uitgesloofd Nila,' zei Ronnie.

Nila lachte.

'Alsof je hier voor de tiende keer eet en voor de eerste keer lekker.'

'Het is echt verrukkelijk,' voegde Henk eraan toe. Frits veegde zijn mond af met een papieren servet waarop een paasmotief.

'Ik heb er wel eens van gedroomd,' zei hij, 'dat je ergens komt eten en bijvoorbeeld durft te zeggen dat je het niet lekker vindt. Gewoon de gastvrouw aankijken en opmerken: sorry schat, dit kun je mensen niet voorzetten. Als je niet kunt koken, huur dan een kok. Ik had vanavond naar mijn lievelingsprogramma op de tv kunnen kijken. Maar ik moest bij jullie eten. Nou zit ik er met een smerige smaak in mijn mond aan te denken wat ik gemist heb.'

'Erg sjiek van je,' zei Nila. 'Buitengewoon beleefd.'

'Misschien beheersen wij ons inderdaad te veel,' zei Henk. 'Dat is wel zo. Thuis laat ik rustig een boer aan tafel.'

'Wil je dat laten Henk!' riep Ronnie. En tegen Nila: 'Hij doet het rustig als hij dronken is.'

'Laat jij rustig je boertje,' zei Frits. 'Ik hoorde laatst trouwens een aardig verhaal, over een schrijver. Ik ben de naam vergeten.'

'Frits is niet zo belezen,' zei Nila. Ze aaide hem over het hoofd.

'Ik kom er wel op wie het was,' zei Frits. 'Maar op recepties haalde hij zijn jongeheer uit zijn broek, hield er een bordje onder, garneerde het zaakje met blaadjes sla en ging de gasten af. Dat was leuk. Maar toen hij het voor de achtste keer deed, keek niemand meer. Zo zie je maar: onbeheerst gedrag dat binnen de groep wordt ingekapseld en onschadelijk gemaakt.'

‘Welke schrijver zou dat geweest zijn?’ vroeg Ronnie.

‘Ik zal het navragen,’ beloofde Frits. ‘Het gebeurde geloof ik tijdens bijeenkomsten op het een of andere jachtslot.’

‘Ach wat interessant allemaal,’ zei Henk. ‘Ik ben ook niet zo belezen.’

‘Nee, Henk leest nooit meer,’ voegde Ronnie eraan toe.

Het was net of ze alledrie beschuldigend naar hem keken.

‘Ik houd niet meer van lezen,’ zei Henk. ‘Heb er het geduld niet voor. Zal wel aan mijn opleiding liggen. Ik ben heel handig met hamer en nijptang. Dat natuurlijk wel.’

‘Henk,’ zei Ronnie, ‘leest zelden de krant. Alleen dingen die hem interesseren. Sport...’

‘Oorlogsmisdaden,’ zei Frits. ‘Ook een soort sport natuurlijk.’

‘Natuurlijk,’ knikte Henk. ‘Maar ik moet je toch een beetje teleurstellen. Vroeger heb ik veel gelezen.’

Hij wendde zich tot Frits.

‘Wat denk je dat ik las?’ vroeg hij.

Waarom beginnen ze opnieuw, dacht Nila. Drinken deden ze niet veel meer. Waarom wilden ze elkaar dwarszitten? Was het om haar, vanuit een intuïtie die in ieder geval Frits niet kon verwoorden?

‘Nou, wat denk je?’ herhaalde Henk.

‘Avonturenboeken,’ zei Frits langzaam. ‘En misschien op zondagmiddag Teilhard de Chardin.’

‘Sartre,’ zei Henk. ‘Sartre, Camus.’

‘Juliette Greco. Charles Aznavour. Wie hoort niet in het rijtje thuis?’

Henk dronk bedachtzaam zijn glas leeg.

‘Waarom las je Sartre?’ vroeg Frits, terwijl hij opstond om een al geopende volle fles te pakken.

‘Henk is eens een half jaar in Parijs geweest,’ zei Ronnie. ‘In zijn zwarte periode.’

Zij lachte hoog. Haar wangen waren roze. Zij knipoogde naar Nila.

‘Wou je vroeger schrijver worden Henk?’ vroeg Frits. ‘Je weet dat een beetje schrijver het werk van collega's niet leest.’

Hij keerde terug aan tafel. Schonk de glazen bij.

‘Ik wou niks,’ zei Henk. ‘Ik keek een beetje rond.’

‘En toen las je Sartre? L'enfer c'est les autres.’

‘Ce sont les autres,’ verbeterde Henk.

Frits prikte in een stukje vlees.

‘Ik heb goed Frans geleerd in dat halve jaar,’ zei Henk.

‘Wat zag je in godsnaam in Sartre?’

Frits had zichzelf perfect onder controle. De motor had even gehaperd. Een vuiltje in de leiding, niet bestand tegen de stuwing van zijn aplomb. Of was het elan, dat tot nu toe te weinig wederwoord had gevonden?

‘Heb jij die zin niet honderden malen gebruikt?’ vroeg Henk. ‘L'enfer ce sont les autres. Met het idee dat je bijna nooit eerder iets wat je allang wist zo helder en duidelijk hebt horen verwoorden.’

‘Dus je gelooft in die uitspraak?’ zei Frits.

‘Als jij me het bewijs wilt leveren dat het anders is!’

Frits leunde met zijn ellebogen op tafel.

‘In godsnaam Frits,’ zei Nila. ‘Alsjeblieft geen beschouwingen.’

‘Waarom is het niet zo?’ vroeg Henk onverstoorbaar.

Ronnie keek strak voor zich uit.

‘Ik heb er meer dan eens over nagedacht,’ zei Frits. ‘Maar als de dames liever een ander onderwerp willen, dan moeten we ons daar maar bij neerleggen.’

‘Ik denk niet dat je dat van plan bent,’ zei Henk. ‘Je wilt niet voor niets de hele avond van mij winnen.’

‘Hond je nou kalm Henk,’ zei Ronnie.

‘Ik vind dat Henk gelijk heeft,’ zei Nila.

Frits keek opzij. Er verscheen een woedende trek op zijn gezicht, alleen voor haar zichtbaar.

‘De hel,’ zei hij vervolgens tegen Henk, ‘bestaat alleen maar oppervlakkig gezien bij de anderen. Als je ruzie hebt, lijkt het er natuurlijk al gauw op dat de anderen de ellendelingen zijn. Maar de vraag is of de hel, als je die benaming wilt handhaven, wel zo bij die anderen ligt. Ik kan me nog wel iets ergers voorstellen.’

‘Bijvoorbeeld?’

‘Ik zal het je zeggen,’ zei Frits, zachter pratend nu, aarzelender dan even tevoren. ‘Bijvoorbeeld dit. Ik ben af en toe bang dat ik doodga. Niet overdreven vaak. Maar er gebeuren, vaak nogal willekeurig, dingen die me eraan herinneren. En dan word ik bang. Meestal onttrek ik me snel aan die angst. Niet altijd. En dan is hij er; hij blijft aan de oppervlakte. Ik vraag me af waarom. Je zou blij moeten zijn dat je uiteindelijk dood mag gaan. Het moet nogal vermoeiend zijn

om als tweehonderdjarige nieuwe contacten te leggen omdat voor de zoveelste keer al je kennissen zijn doodgegaan. Toch wil je blijven leven. Je zou al die ellende van het eeuwenoud worden op de koop toe nemen als je maar de rustige verzekering had dat je nooit dood zou gaan. Er is dus een discrepantie tussen de redelijke overtuiging dat doodgaan op den duur beter is en de intuïtieve drift om voorgoed te overleven.'

'Herhaal dat even Frits,' zei Nila.

'Ga verder,' zei Henk.

Frits nam een slok wijn en sneed een stukje vlees af Daarna keek hij om zich heen, verzekerde zich ervan dat ze allemaal luisterden.

'Het gaat erom,' ging hij verder, 'dat ook hier de rede het moet afleggen tegen de drijfveren die je niet kunt beheersen, waarvoor je je hele leven lapmiddelen zoekt. Af en toe wordt het duidelijk dat die niet bestaan, of tekortschieten. Dat is wat mij betreft de hel. Die "anderen" kennen dat ook. Misschien kunnen we beter collectief medelijden met elkaar hebben.'

'En hoe past jouw Melgers in dit schema?' vroeg Henk.

'Daar heb ik geen antwoord op,' zei Frits. 'Ik word wel eens driftig, en dat heeft ook te maken met wanhoop en een gebrek aan beheersing, of wanhoop om dat gebrek aan vermogens om jezelf in bedwang te houden. Maar in al mijn drift heb ik nooit iemand willen doodslaan.'

'Weet je dat zeker?'

'Jij niet dan?'

Ronnie lachte opeens, korter dan daarnet. Ze keek Henk aan.

'Ik vind dat je er te sjieke opvattingen op nahoudt,' zei Henk.

'Maar Melgers maakte mensen af in koelen bloede,' vervolgde Frits. 'Ik weet niet hoe ik hem moet inpassen. Als ik zelf al zoveel moeite moet doen om de dood in mijn bestaan in te passen, dan komt het helemaal niet in mij op een ander te ontnemen wat voor mij het kostbaarste is.'

'Juist daarom,' zei Henk. 'Als je voor een stoplicht staat dan wil jij als eerste wegscheuren. Mensen die elkaar dooddrukken om een onbenullig dingetje te bemachtigen dat iemand vanuit een reclame-auto naar ze gooit. Misschien trekt Melgers daaruit de volledige consequentie. Als je anderen kunt doodmaken, duurt het bij jou langer. En reken maar dat al die slachtoffers steeds meer jouw hel worden. Nou ja, en jij natuurlijk vooral ook de hunne!'

‘En als mensen zoals Melgers de emotie die wij geweten noemen nu eens niet kennen?’ vroeg Frits.

‘Dan zijn het echt beesten, zoals iedereen ze altijd noemt,’ zei Henk. ‘En die weten wel raad met jouw angst dat je voortijdig dood zal gaan.’

‘Je neemt het mij kwalijk dat ik Melgers verdedig,’ zei Frits. ‘Dat begrijp ik nu beter.’

‘Je weet niets van Melgers. Je bent niet achter zijn drijfveren gekomen. Je kunt niets anders doen dan min of meer juridische spitsvondigheden lanceren die voor zijn voormalige slachtoffers een lachertje zijn. Nou ja, een lachertje. Maar dan wel met een heleboel kiespijn.’

‘Ik geloof in een systeem.’

‘Prachtig! Kijk maar om je heen om te zien wat de systemen in de wereld ons gebracht hebben.’

‘Ik geloof in een systeem,’ zei Frits, ‘omdat ik denk dat onze zelfbeheersing zonder systeem niet meer zou kunnen toenemen.’

‘Waarom moeten we onszelf beheersen? We worden alleen maar ongelukkig als we onszelf beheersen. Misschien heb jij wel ontzettend veel zin om met Ronnie te neuken. Maar zul je het haar zeggen?’

‘Henk, alsjeblieft,’ zei Ronnie.

‘O dank je wel,’ zei Frits. ‘Dat is de eerste keer dat ik bruut word afgewezen zonder dat ik iemand gevraagd heb.’

‘Zo bedoel ik dat niet,’ zei Ronnie. Ze stak haar hand uit en legde die een ogenblik op Frits’ onderarm. Daarna keek ze Nila aan, als om zich voor dit gebaar te verantwoorden.

‘Je vindt me dus aardig?’ zei Frits.

‘Ik vind je heel aardig.’

‘Zullen we samen slapen?’

‘Ik ben bang dat Henk in dat geval zijn zelfbeheersing zou verliezen,’ zei Ronnie.

‘Als we eens gelijk overstaken,’ opperde Henk.

‘Houd hier alsjeblieft mee op!’

Geërgerd pakte Nila haar glas, dat zij nog bijna niet had aangeraakt, en dronk het leeg.

Frits wendde zich opnieuw tot Henk.

‘Weet je waarom ik me beheers?’ vroeg hij. ‘Uit eigenbelang.’

‘Waarom verdedig je een man die voor hetzelfde geld jou zou

elimineren?' vroeg Henk. 'Is dat ook eigenbelang?'

Nadat zij de borden van tafel had geruimd, trok Nila zich een paar minuten in de badkamer terug. Zij werkte haar make-up bij en keek in de spiegel. Zij had kringen onder haar ogen, die ze niet eerder zo sterk aangezet had gezien. Alsof ze in hoog tempo verouderde en de avond zou besluiten als een gerimpelde oude vrouw. Ze huiverde. Dacht Frits echt geregeld aan de dood? Wie deed dat niet? Zijn verhaal kwam geposeerd bij haar over. Maar daarmee kon zij hem tekort doen. Waarom nam hij haar niet in vertrouwen? Was daardoor de stilte in haar bestaan ingetreden, omdat hij stukje bij beetje zijn intieme gedachten voor haar wegsloot? Ging het in ieder huwelijk zo?

Zocht Ronnie in haar alleen een vervanger voor Henk?

Vermoeid van het overvloedige eten zaten zij aan tafel. In het Cona-apparaat borrelde het water omhoog.

'Nila maakt niet zo gauw contacten,' zei Frits op aardige toon tegen Ronnie. 'Uiteindelijk kwam het goed uit dat jullie elkaar zo snel wisten te vinden op Ibiza.'

'Als ze geweten hadden dat ze een kat in de zak kochten, hadden ze wel uitgekeken,' zei Nila, terwijl ze opstond om naar de koffie te gaan.

Ronnie en Henk verzekerden nu om het hardst dat dit niet het geval was. Nila pakte kopjes uit een hangkast. Zij schaamde zich over de banaliteit van haar opmerking en eigenlijk nog meer over het verwachte vervolg.

'Het is altijd een verrassing als vrouwen zo goed met elkaar kunnen opschieten,' zei Henk tegen Frits.

'Klootzak,' zei Ronnie.

Frits lachte.

'Wat leuk dat vrouwen altijd weer kwaad worden als je een grapje over ze maakt. Ik ben bang dat het met de vrouwenbeweging nooit echt wat zal worden.'

Nila zweeg. Ronnie stond op en ging de kamer uit.

'Daar beginnen we weer,' zei Henk. Hij ging ook staan om zijn vrouw te volgen. Nila hield hem tegen en ging achter Ronnie aan.

'O de klootzak,' zei Ronnie op de badkamer. 'En ik ben zo'n trut dat ik kwaad word.'

Ze huilde.

Nila legde haar armen om haar heen en drukte haar tegen zich aan. Het verwonderde haar hoe licht dit troosten haar nu afging. Al waren de gebaren stereotiep en in andere situaties goedkoop. Zij streelde Ronnie's haar en zei dat ze zich niet moest laten provoceren.

‘Provoceren’ alsof ze een verhandeling schreef. Ze kuste Ronnie.

‘We gaan naar beneden.’

‘Laten we nog even blijven.’

‘Niet nu.’

‘Vraag je of we blijven slapen?’

‘Denk je dat Henk dat wil?’

‘We kunnen geen van beiden rijden met die drank.’

‘Je kan natuurlijk blijven slapen.’

‘Wat een gek idee,’ zei Ronnie.

‘Ah, kijk toch eens,’ riep Henk toen ze beneden kwamen. ‘De verloren ziel keert op het nest terug.’

‘Jij had dichter moeten worden,’ merkte Frits op.

‘Ben ik geweest. Ben ik geweest. Toen ik nog las!’

‘Beginnen jullie nou niet opnieuw,’ zei Nila.

‘Kijk toch eens wat een eensgezindheid!’

Henk boog zich naar Frits toe.

‘Onze vrouwen kunnen het echt heel goed vinden. Wat denk je Frits. Zou het er nog inzitten dat ze een beetje lesbisch worden?’

Frits haalde zijn schouders op.

‘Een beetje vrouw is vandaag de dag lesbisch,’ zeurde Henk verder. ‘Op van die vrouwenfestivals moet je het voordoen.’

‘Moet je wat?’

‘Nou ja,’ zei Henk enigszins verlegen. ‘Het voordoen weet je wel.’ Hij liet het puntje van zijn tong tussen zijn lippen uit komen en bewoog het snel enkele keren heen en weer.

Frits knikte.

Henk wendde zich tot zijn vrouw.

‘Zou jij het met Nila kunnen als je dat werd opgedragen door de moeder overste van het vrouwenhuis?’

Ronnie schoof haar stoel naar achteren en ging staan.

‘Jezus!’ riep ze. ‘Wat ben je toch een stomme lui! Waarom verpest je mijn avond? En waarom begin je over oorlogsmisdadigers te zeuren? Wat kan het mij schelen of ik lesbisch ben of niet. Kun

je je banale rotopmerkingen nooit eens voor je houden?!'

'Hou je koest,' zei Henk. 'Bek houden. Koest.'

Zijn aderen zwollen op.

'Kom jongens, laten we iets leuks doen,' stelde Frits voor.

'Hoe weten jullie wat ik leuk vind?' zei Ronnie.

Ze ging weer zitten.

Henk liet zijn hoofd achterover zakken tot hij naar het plafond staarde. Hij zuchtte.

'Zal ik je mijn droom vertellen?' zei hij. 'Soms droom ik ervan dat ik met een lief meisje in een hutje zit. Het is windstil. Ook als je goed luistert hoor je niets.'

'Wat romantisch.'

'Ronnie kent mijn droom al,' zei Henk.

'Ik zei dat het romantisch was,' merkte Frits op.

'Het is er zo stil,' zei Henk, 'dat je je hart kunt horen kloppen. En als het buiten een beetje gaat waaien is dat bijna een verademing.'

'De rol van dat meisje,' zei Frits, 'die interesseert me wel.'

'Zij verzorgt me zo'n beetje,' zei Henk achteloos. 'Alleen zitten trekt me niet aan. Twee kerels ook niet. Ik houd niet van honden, dus dan blijft de vrouw over, nietwaar?'

'Je kunt Ronnie toch meenemen?'

'Hij heeft liever wat anders,' zei Ronnie. 'Hij denkt dat een jong meisje z'n idiote grillen normaal vindt.'

Frits boog zich belangstellend naar voren.

'Zoals?'

'Ik heb totaal geen grillen,' zei Henk. 'En als ik ze had zal ik ze daar niet meer hebben. Ik houd alles voor gezien. De wereld wordt een stuk eenvoudiger. Misschien een beetje vervelend af en toe, dat geef ik toe. Geen televisie, nooit meer naar het voetbal. Maar het feit dat je niet meer rillend van de zenuwen wakker wordt.'

'De zaak zeker?' zei Frits, alsof hij Henks aangever was.

'O ja, de zaak.'

'En z'n vrouw,' zei Ronnie. 'Waarom zeg je niet dat het ook om je vrouw gaat? Dat je elke avond als een blok in slaap valt. En iedere morgen als een wrak je bed uitkomt. En maar klagen over "verantwoordelijkheid", terwijl je gewoon zo ongedurig bent als een puber.'

'Mannen blijven pubers,' zei Frits. 'Dat wil zeggen de aardige

mannen. Altijd hun zin hebben, ontevreden. Het ene moment willen ze niets anders dan een vrouw en het volgende houden ze langdurige gesprekken van metafysische aard. Neem Henk nou: een half jaar van zijn leven heeft hij erover gedaan om Sartre te lezen omdat hij wilde weten of zijn vader en moeder of hijzelf de schuld waren van het feit dat hij de wereld maar een hel vond. En hij was zo treurig nadat hij het ontdekt had. Deed een extra zwarte trui aan, zocht La Coupole af naar zijn idool, de man die had ontdekt dat al dat tuig om hem heen zijn leven danig in de war maakte. En treurig dat hij was! Is het niet Henk?'

Henk keek hem langdurig aan. Toen glimlachte hij en knikte. Hij glimlachte, als een teken dat hij Frits nu niet gevaarlijk achtte.

'Het leven van Henk,' vervolgde Frits, 'werd pas een beetje lastig, af en toe, toen hij allang terug was uit Parijs en niet meer in die onzin van een hel en zo geloofde.'

'Terwijl hij toen met mij woonde,' zei Ronnie.

'Daar had die Sartre dan tenminste geen last van,' zei Frits. 'Trouwens waar lullen we over. Die man was in die tijd allang druk bezig met China. Als hij op zijn werkkamer een boek zat te schrijven, stond zijn vrouw net bij de uitgever met haar eigen boek. Geen betere huwelijken dan tussen intellectuelen. In de meeste huwelijken die ik ken is het zo: de man overtreft de vrouw vele malen in kennis en kunde. Die vrouw wil dat gaan inhalen. Begeeft zich naar een VOS-cursus, waar een gestudeerd wijf de lakens uitdeelt. Of ze gaat in het welzijnswerk en 's avonds komt ze die man vervelen met haar lulverhalen. Zo gaat het tegenwoordig in de betere kringen waar de vrouw pretenties heeft gekregen, terwijl haar ouders dat bij het kiezen van een schoolopleiding nog niet voorzien hadden. Echt, het feminisme is de dictatuur van de voormalige secretaresses, opgejut door een handjevol gestudeerde zusters die er een dikke boterham aan verdienen.'

'Wat ben jij walgelijk,' zei Ronnie.

Frits lachte. Henk keek schijnheilig voor zich uit.

'Geloof je me?' vroeg Frits. 'Ik meen er niks van.'

'Dat zeggen ze altijd!'

'Hij meent er niets van,' hoorde Nila zichzelf opeens zeggen. 'Hij vindt het leuk om ons op stang te jagen. Als we woedend worden, roept hij dat we ons als vrouwen gedragen.'

'Ja, jullie zijn kansloos,' gaf Frits toe. 'Maar wel lief. Zal ik nu eens

mijn droom vertellen?'

Hij wachtte niet op een bevestiging.

'Ik zou de wereld rond willen zeilen,' zei hij. 'Als ik dat zeg, besef ik dat jullie dat iets vinden voor de AVRO-bode. Maar het is toevallig waar. Ik heb er wel eens over zitten nadenken in hoeverre ik een vrouw zou missen op mijn wereldreis en of ik bijvoorbeeld opwindende boekjes zou meenemen om mijn fantasie te stimuleren. Maar voor het gemak denk ik dat ik genoeg heb aan de golven en dat ik opwinding genoeg zal beleven bij een storm.'

'En als het windstil is?' vroeg Henk.

'Als het windstil is, tja,' antwoordde Frits, 'dan zal het wel vervelend zijn.'

'Ik zie het verschil niet tussen mijn hutje en jouw boot,' zei Henk.

'Het verschil ligt hem in dat veertienjarige meisje,' zei Frits, 'gefotografeerd door David Hamilton voordat jij haar ontmoette. Ontluikende borstjes en toch al helemaal een vrouw. Klaar om je te ontvangen en je te omringen met haar liefde. Het zachte groen op de achtergrond. Dromerig in een bootje, met haar hand door het water. Ik denk dat het kind van het dek af zou waaien als ik haar meenam.'

'Henk houdt niet van veertienjarige meisjes,' zei Ronnie.

'O nee?'

'Henk!'

Henk haalde zijn schouders op.

'Het zijn wel erg mooie foto's,' gaf hij toe.

'Het zijn wel erg mooie foto's,' herhaalde Ronnie met minachting in haar stem.

Nila keek in de richting van het koffie-apparaat. Maar ze had geen zin erheen te gaan en de kopjes te vullen. Het leek of in het gebied waar haar emoties gehuisvest waren een dijkje doorbrak en een langzame stroom woede haar overige gevoelens overspoelde.

'Wat een fijn stel vormen jullie,' zei ze. 'Moet je ze zien zitten. Maken ruzie over de vraag wie de knapste is. Maar als ze over hun kinderachtige dromen gaan vertellen, wil de ene op een vlot naar het andere eind van de wereld en de ander verlangt naar een hutje op de hei. Wat een romantische geesten, wat een fantastische opvatting over wat je kunt doen met je leven. Er vandoorgaan. Als je ze laat kiezen willen ze er vandoorgaan.'

'Dat meen je niet,' zei Frits.

‘Waarom zou ik dat niet menen?’

‘Omdat het normaal is. Omdat iedereen als het erop aankomt alleen maar rust wil hebben en af en toe iemand die aardig voor hem is.’

‘En daarom wil je er vandoor met je mooie jacht.’

‘Misschien wil ik er wel vandoor ja,’ zei Frits.

‘Zullen we dat later bespreken?’

De woede kwam niet alleen. Hij voerde pijn met zich mee, die haar bewegingen verlamde. Maar ze bewoog zich niet. Zij zat rechtop en dacht eraan dat zij zich niet kon bewegen. Zoals in De Bijenkorf. Op het strand waar haar kind aan het verdrinken was. Maar dat was niet háar kind. Het was een hersenschim.

‘Je denkt toch godverdomme niet dat ik echt weg wil?’ vroeg Frits.

‘Er zijn anderen bij.’

‘Ik denk dat die anderen zo ongeveer wel weten wat er aan de hand is. Die “anderen” hebben je op het vliegtuig gezet. Die hebben je meegemaakt, weet je dat nog?’

‘Het was niets,’ zei Ronnie vlug. ‘Maak nou geen ruzie Frits. We vinden het fijn dat we haar leerden kennen.’

‘Zo, vond je dat fijn?’

‘Hou je mond!’ schreeuwde Nila plotseling. En alweer leek het alsof zij voor het eerst in haar leven schreeuwde en er pas daarna aan dacht dat zij misschien zou willen schreeuwen. Misschien. Wat wist zij zeker? Of wist zij in feite de dingen die haar beroerden wel degelijk heel zeker en stonden ze scherp in haar geheugen. Begreep zij zonder dat woordelijk te laten blijken wat er met haar aan de hand was en hoe zij haar best deed laconiek te worden zoals vroeger. Maar zij wist ook niet of dat goed was, dat laconieke gedrag, die houding van de zaken op hun beloop laten, de minste partij spelen om de vrede te bewaren. Zij had zoveel vrede bewaard, ruzies in de kiem gesmoord, de slechte buien van haar man over zich heen laten komen.

Maar Frits zou hetzelfde vertellen, met andere details.

‘Ik vond het fijn,’ hoorde ze Ronnie zeggen. ‘En mag ik je nog iets zeggen Frits: ik heb het idee dat mijn leven er anders door geworden is.’

‘Hoor je dat Henk?’ vroeg Frits. ‘Ik kan me toch werkelijk niet aan het idee onttrekken dat women-power oprukt!’

‘Ze waren al dik met elkaar op Ibiza,’ zei Henk.

‘Hou erover op,’ zei Nila.

‘Wij houden erover op, mevrouw.’

‘We maken alleen maar gezellig ruzie.’

‘De koffie is heerlijk. Wat een heerlijke koffie!’

Ze stond op. Haar benen trilden, maar het ging.

‘Jullie moeten hier maar blijven slapen,’ zei ze. ‘Laten we morgenochtend gezellig ontbijten, als al die drank uit jullie lijf is.’

‘Dan zit er wel een kater voor in de plaats,’ zei Henk. ‘Ik hoor hem al zachtjes aan de deur krabbelen.’

‘Ga jij maar naar bed,’ zei Ronnie.

Ze ging naar Nila toe en legde een arm om haar schouder. Een ogenblik gaf dat een veilig gevoel. Ronnie liet los en Nila draaide zich om naar de twee mannen.

Hutje en bootje.

‘Ik heb het idee dat ik hier overbodig ben,’ zei Frits moeizaam. ‘Moet je de dames naast elkaar zien staan.’

Hij richtte zich tot Henk.

‘Toen ze terugkwam,’ zei hij, ‘met die kinderen die het niet begrepen, dacht ik: wat is er aan de hand? En ik weet het nog altijd niet. Ze wou niet naar een psychiater. En nu gaat het langzaamaan beter. Alleen ontschiet het me steeds wat er aan de hand was. En dat komt omdat ik de oorzaak niet ken. Heb jij dat wel eens,’ vroeg hij, ‘dat je iets zeker weet en even later niet meer. Dat je iets hebt meegemaakt waarover je even later niet meer kunt vertellen? Het maakt me angstig dat die dingen gebeuren, dat je jezelf niet in de hand hebt.’

‘Wil jij jezelf in de hand hebben?’ vroeg Henk.

‘O ja.’

‘Maar altijd?’

‘Het probleem is meer dat ik het altijd heb,’ zei Frits. ‘Hoe ouder ik word hoe meer ik mezelf in de hand heb. Ik heb altijd het idee dat ik iets al heb meegemaakt. Alles eigenlijk. Tot iets je overkomt dat nieuw voor je is. Maar dat pas je dan ook meteen keurig in binnen je ervaringen. Ik geloof dat een mens aardig blasé wordt van al die jaren leven.’

‘Ik denk dat advocaten nog verhalen houden als hun kist al is dichtgespijkerd,’ zei Henk.

‘Het gaat allemaal vanzelf,’ zei Frits. ‘Maar misschien is dat net

zoveel inbeelding als dat bootje op de oceaan. Ik kan niet eens behoorlijk zwemmen.'

'Zwemmen helpt niet op de oceaan.'

Frits vouwde zijn handen open en staarde ernaar.

'Ik heb altijd in termen van mooi weer gedacht,' zei hij.

[XXXXII]

Toen zij zich uitkleedde, kwam Frits de slaapkamer binnen en trok haar tegen zich aan. Het abrupte gebaar deed haar schrikken.

‘Ik wil met je naar bed,’ zei hij.

Ze antwoordde dat ze moe was.

Hij ging op het bed zitten en maakte zijn schoenen los.

‘Dat kwam vroeger niet voor,’ zei hij.

Toen ze naast hem ging zitten kwam er een herinnering in haar op waarin Frits net zo op een bed zat. Het was in hun eerste huis. Ze hadden een feestje bezocht waar een oud-jaargenoot van hem zich tot haar aangetrokken voelde en de hele avond niet van haar zijde week. Zij was een beetje dronken geworden, misschien trouwens wel stomdronken, dat stond haar niet meer bij, en in de gang van het huis, bij de kapstok, hadden ze met elkaar gevreeën. Hij had voorzichtig aan haar borsten gevoeld en zijn knie tussen haar benen geduwd. Als op dansles vroeger. Maar toen was ze veertien. Ze kuste de man, die ze al eerder had ontmoet zonder dat hij haar was opgevallen als aantrekkelijk of interessant. Toen stond opeens Frits achter haar, in een al te geanimeerd gesprek gewikkeld met de gastvrouw. Hij had zijn mond gehouden tot zij thuis waren. Even dacht zij zelfs dat hij het voorval niet had opgemerkt. Terwijl hij zich uitkleedde, begon hij erover. Het kon hem niet schelen, zei hij, dat zij zich misdragen had. *Misdragen?* O ja, hem voor gek gezet. *Maar het is toch onschuldig.* Misdragen, herhaalde hij. Maar dat was niet zo erg. *Wat was er eigenlijk wel erg?* Alleen kon hij zich niet aan de gedachte onttrekken dat zij hem wilde dwarszitten. *Dan onttrek je je er maar niet aan*. Je wilt me op de een of andere idiote manier te pakken nemen, zei hij. Waarom eigenlijk? Ik merk het al een tijd aan kleine dingen. Je bent je openheid tegenover mij kwijt. Ik zou er wel met iemand anders over willen praten, maar ik weet niet hoe. *Laat het dan na*. Het heeft ook geen zin, zei hij treurig. Want het gaat zo: die ander antwoordt: maar het is zo'n aardig vrouwtje. Ze spreekt altijd vol lof over jou. Die ander heeft dus een opvatting over jouw gerichtheid op mij, en je aanhankelijkheid. En als ik daar iets anders tegenoverstel, dan denkt hij toch dat ik partijdig ben.’

Waarom dacht ze daar nu aan?

‘Vrij maar met me,’ zei ze.

‘Maar je bent moe.’

‘Een beetje maar.’

‘Laat het maar zitten.’

‘Dan moet je het zelf weten.’

‘Ik moet het al zo lang zelf weten,’ zei hij.

Ze ging staan, pakte met een kwaad gebaar haar nachtjapon.

‘Wat is dit voor onzin? Mag ik niet eens meer een paar weken ziek zijn?’

‘Laten we gaan slapen. Alsjeblieft, ga in bed.’

‘Wat is er met je?’ vroeg Nila.

Hij schudde zijn hoofd.

‘Waarom zeg je het me niet?’

Hij leunde met zijn elleboog op het kussen.

‘Ik ben bang voor je,’ zei hij. ‘Ik ben bang voor je buien.’

‘Ik heb helemaal geen buien. Dat beeld je je maar in.’

De gedachte dat zij plotseling instortte en het hem lastig maakte, zette haar woede in gang.

‘Ik heb helemaal geen buien!’ schreeuwde ze.

‘We hebben mensen in huis!’

‘Dat kan me niks schelen.’

Ze begon te huilen. Ze wilde het inhouden, maar daar was helemaal geen kans op.

‘Je wilt me gek hebben. Je wilt niet dat ik beter ben. Je wilt me door je moeder laten controleren!’

‘Waarom zou ik dat willen?’ vroeg hij geduldig. Hij wachtte even en vervolgde: ‘Je bent al zo lang moeilijk Nila. Ik kan je niet bereiken. Je bent zo ver weg. Je bent met allerlei dingen bezig, allang. Maar ik vraag me wel eens af of je zelf weet met wat voor dingen. Je ziet me als een bedreiging. Je bent zo vaak kwaad op me. Dat was ook al zo vóor de vakantie.’

Ze klemde haar lippen op elkaar, onderdrukte een nieuwe huilbui.

‘Je zei dat je niet op vakantie wou gaan,’ ging hij verder. ‘Je wilde niet omdat je geen zin had. En ik vroeg je te begrijpen dat ik niet mee kon en dat het maar voor één jaar was. “Dat kan me niets schelen,” antwoordde je toen. “Ik wil je niet eens mee hebben.” Ik kan niet tegen zoveel onredelijkheid op. Maar misschien zijn mijn eigen eisen aan mensen wel te redelijk. Misschien ben ik blijven steken in mijn redelijkheid en had ik beter hard en vals kunnen schreeuwen.’

‘Ik schreeuw niet vals.’

Hij streelde haar en grinnikte opeens.

‘Jij schreeuwt niet vals,’ zei hij. ‘Ga maar lekker slapen.’

‘Ik ga even naar beneden,’ zei ze.

‘Zal ik meegaan?’

‘Ik wil dat je hier blijft,’ zei ze. ‘Je hebt me zo beledigd. Ik wil tot rust komen.’

Hij boog zich naar haar over en kuste haar. Vroeger een prettig gevoel. Vertrouwd en vanzelfsprekend.

In de keuken schonk zij zich een glas cola in. Bij de gedachte aan de moeite die het haar zou kosten in slaap te komen, liet zij de cola staan en zocht Spawater. Met het glas in de hand ging zij naar de kamer en zette zich op de bank. Zij ontstak een lichtspot die langs de muur streek en deed de grote lichten uit. Het stonk naar rook. Een windvlaag, afkomstig van het open bovenlicht, streek langs haar rug. Zij stond op en sloot de kamer af van de buitenwereld. Zij wachtte. Zij was er zeker van dat Ronnie boven in bed lag en luisterde naar de geluiden van het huis. Hoe lang duurde het voor Henk sliep? Met die drank in zijn lichaam moest hij vrijwel bewusteloos het bed hebben bereikt.

Zij vroeg zich af waarom zij hier wachtte. Zij wees Ronnie af en trok haar naar zich toe. Een weegschaal die maar niet tot rust kon komen. De voortdurende schommeling gaf haar een gevoel van zeeziekte in haar hoofd. Gedachten die begonnen rond te tollen als zij ze wilde stilzetten.

Maar alles ging nu alweer veel beter. Met behulp van gekleurde tabletten veroverde zij de controle over haar lichaam en geest terug op de verscheurende onzekerheid die haar was overkomen.

Zij sloot haar ogen en luisterde. Hoorde zij voetstappen? Of was dat een beweging in haar geheugen, een herinnering aan vroeger? Een donker trapportaal. Het ontwaken en niet weten waar het raam zat. Rechtop zitten en bang zijn dat degene die daar in het donker zo geduldig op de loer lag, toe zou slaan.

Zij haalde diep adem. Zij zag zichzelf de trap aflopen, naar de reddende huiskamer. De schoot van haar moeder. Haar vader die een kasboek voor zijn neus had dat hij bijwerkte. Op het dressoir stonden foto's van familieleden in vrolijke omstandigheden. Haar grootmoeder die op haar knieën zat en haar vasthield. Dat zag zij nu, in haar eigen huiskamer zonder dressoir en zonder foto's. Hoe gek eigenlijk dat zij foto's in een trommel bewaarde en er zelden

naar omkeek. Of was dat omdat haar hoofd vol foto's zat, soms vol kleuren van een giftige samenstelling?

Zij zweette, het dorstgevoel hield aan, hoe vlug zij ook dronk. Ging haar nu weer iets overkomen? Kwamen er beelden in haar boven die zij niet wist te beheersen en die in al hun onbekendheid zo vertrouwd waren?

Maar er was iets bijgekomen: de vertrouwde dingen kregen een benauwende dimensie, tentakels die haar konden verstrikken. Er werd op haar gelet, net als vroeger. Zij werd teruggeworpen in haar kinderkamer en moest toezien hoe de onbekende bedreiger steeds vormlozer werd, zonder dat zij haar angst voor hem verloor. Een traag zijn weg zoekende vloedgolf. Maar zij wist dat deze haar pad zou kruisen, onherroepelijk, hoeveel omwegen zij ook maakte. Dat wist zij. De zekerheid gaf haar nieuwe kracht. Nu zij dit onder ogen kon zien, kon zij van haar inzinking afstand nemen en proberen in haar gezin te leven.

Hoelang zat zij hier al, met dat licht langs de muur en de lange schaduwen van de planten op het tafeltje daar schuin onder het punt waar de lichtspot aan de muur was bevestigd. Haar ogen werden zwaar. Misschien moest ze nu toch naar boven gaan en naast Frits gaan liggen. Hij vond het vervelend als zij niet naast hem in bed lag. Dacht zeker dat alles goed zou komen als hij haar kon aanraken. Maar dat zou op het beslissende moment niet helpen. Hij kon vasthouden wat hij wilde. Maar dan zou ze onder zijn hoede vandaan glippen, zelfs als zij schreeuwde en zich aan hem wilde vastklampen. Zij wist het. Misschien was dit een voorbode van het sterven. En anders zou ook zij straks vanuit een tuin naar de weg kijken die daar in de verte lag, achter de ondoordringbare struiken.

Zij verlangde naar haar kinderen. Zij verlangde nu zo hevig naar Frankje en Ellen. Dit moest toch een teken zijn dat zij opknapte. De behoefte allen die haar lief waren bij zich te hebben, de herinnering aan het dagelijkse leven met haar kinderen.

De deur ging open en Ronnie kwam binnen.

‘Die idioot viel steeds maar niet in slaap,’ zei ze zacht. Ze giechelde zenuwachtig. ‘Zat je op me te wachten?’

Nila knikte, en ze dacht: je hebt er ook niets van begrepen.

Toen Ronnie bij haar ging zitten en haar begon te strelen, liet zij zich meedrijven op de gevoelsstroom die langzaam ontstond. Zij was veel minder opgewonden dan een paar dagen eerder.

Daarom ook kon zij het niet opbrengen zelf over te gaan tot handelen; zelfs leek het haar of dit ongepast was en Ronnie het ook niet van haar verwachtte. Maar het was mogelijk dat zij zich daarin vergiste, dat zij dit dacht om zich terzijde op te kunnen stellen, als een toeschouwster van zichzelf. Dit laatste gevoel was bijna overheersend. Ze was er niet bij betrokken, de verrassing van het begin was zo snel overgegaan in gewenning. De blik in Ronnie's ogen, haar manier van aanraken, de opwinding die zich toonde in een snelle, schokkende ademhaling.

Terwijl zij naar zichzelf keek, drong zich de gedachte bij haar op dat ze uit dit alles een conclusie moest trekken. Niet om een einde aan de verhouding te maken. Want ze voelde zich ook prettig en vertrouwd in Ronnie's nabijheid. Alleen was de duizelingwekkende opwinding waarvan het even had geleken dat hij over haar zou komen, afwezig. Dat kon ook liggen aan het ouder worden, de algehele gewenning van het leven, de pieken en dalen die vanzelf overgingen in laagland waar haar dromen niet bleven steken, maar voortraasden over de vlakten, geen tijd om zich te verdiepen, een dimensie aan dit bestaan te verlenen die volstrekt uniek was. Wat was er dan eigenlijk overgebleven van de droom? Een herinnering. Evenals de nachtmerrie van haar grootmoeder een herinnering was, een voorbije angst die over was gegaan in een veel schrikwekkender saaiheid, waarin iedere toekomstverwachting werd afgesneden.

Zij liet zich door Ronnie bevredigen. Haar orgasme was onaanzienlijk. Ze was er waarschijnlijk ook te moe voor.

‘Nila,’ zei Ronnie. ‘Was het fijn?’

‘Ja,’ zei ze.

‘Ik verlang zo naar je,’ zei Ronnie. ‘Ik heb altijd naar je verlangd.’

De woorden deden pijn. Ze waren gemeend en verkeerd gekozen. Ze lagen zo voor de hand dat de eerlijkheid ervan niet betwijfeld kon worden. Iemand die haar alleen wilde versieren zou nog verschrikkelijker clichés gebruiken. Waarom kwam zelfs de twijfel aan Ronnie's oprechtheid bij haar op? Zij had Ronnie in de hand, Ronnie was van haar afhankelijk. En op dat moment besefte zij dat Ronnie het moeilijker had dan zij, dat ze een ondraaglijke schijnwereld in stand moest houden. Dat zij zich geen genegenheid kon laten aanleunen, maar verplicht was die te geven.

Zij kuste Ronnie. Zij trok haar hoofd tegen haar dijen en streel-

de haar voorhoofd. Daarna liet zij zich naast haar op de grond zakken en drukte haar mond tegen Ronnie's onderbuik.

Ronnie stootte kleine, bijna onhoorbare geluiden uit.

Toen was er opeens geraas bij de deur. Lichten gingen aan. Haar hoofd schoot omhoog. Zij draaide zich langzaam om.

'Mijn god,' zei Frits schor. 'Jezus Christus, moet je dat zien.'

Zij voelde de neiging Ronnie's naaktheid te bedekken, maar ieder gebaar was even hopeloos als chaotisch. Zij wilde gaan staan en ervoer een hevig trillen in haar benen, terwijl zij opeens gewaar werd dat haar onderbuik pijn deed, naar een aanraking verlangde die nu ver weg en onmogelijk was.

Frits liep naar de drankkast en pakte een fles whisky. Hij treuzelde met inschenken, gaf hun de gelegenheid op adem te komen, zich op hem te richten, te wennen aan de nieuwe situatie. Of lag het anders? Moest hij er allereerst zelf aan wennen, zich een vrouw voorstellen die niet meer van hem was. Wat dacht hij? Dat haar ineenstorting in verband stond met het gegeven dat hij hier onder ogen kreeg?

Zij stond op en wilde naar hem toegaan. Maar zij aarzelde. Zij was bang voor zijn reactie.

Hij stond plotseling voor haar, een glas whisky in de hand.

'Jullie willen zeker ook wat drinken.'

De perfecte gastheer. Een drenkeling die zich vastgrijpt aan de sociale reddingsboei.

'Ik ben dronken,' zei hij. 'Waarom gaan jullie niet verder?'

Hij wachtte op haar antwoord. Zij staarde naar hem, zonder hem in de ogen te zien.

'Waarom gaan jullie niet door?!' schreeuwde hij. 'Dan kan ik er ook nog van genieten.'

'Zou je dat willen?' vroeg Nila.

'Misschien zou het wat oplossen als ik meedeed.'

Ronnie was in de stoel gaan zitten. Ze pakte haar broekje en trok het aan.

'Wie is hiermee begonnen?' vroeg Frits, - een klaslokaal, het wachten op de bel, kattekwaad, de buitenlucht.

Zij zwegen.

'Mag ik dat niet vragen?' vroeg Frits. 'Mag ik godverdomme niet eens weten hoe deze dingen ontstaan. Waarom maken jullie je werk niet af? Ik ben bang dat we nu allemaal met een opgewon-

den gevoel in ons buik zitten.'

'Maak er geen drama van,' zei Nila.

Dat ze in staat was tot die opmerking. Hij kwam feitelijk vanzelf En zo was hij waarschijnlijk net zo een herinnering aan woorden van een ander als de vraag van Frits. Wie is hiermee begonnen? - Maak er geen drama van.

'Ik maak er geen drama van,' zei Frits. Hij wachtte even. 'Waarom zeggen jullie verdomme niks? Ik mag toch wel een uitleg verwachten.'

'Zulk soort dingen gebeuren,' zei Ronnie zacht, bedachtzaam. 'Wat voor uitleg verwacht je Frits? Ik kan niet eens tegen je zeggen dat het me spijt. De manier waarop dit gaat is zo - zo belachelijk.'

'Je hing er net niet bij alsof je het belachelijk vond.'

'Hou in godsnaam op!' riep Nila.

Frits dronk zijn glas in één teug leeg.

'Ik zal zeggen wat ik nodig vind! Waar is dit begonnen?'

Ronnie ging staan en legde haar hand op Nila's hoofd. Een demonstratie waartegen zij opnieuw weerstand voelde. Maar zij liet het toe. Hoelang zou dit nog doorgaan? Dat zij het goed vond dat dingen met haar gebeurden, anderen uitleg verschaften bij zaken waarbij zij betrokken was.

'Ik wil dat je Henk gaat halen,' zei Ronnie. 'We kunnen Henk hier niet meer buiten houden.'

'Wel ja,' zei Frits. 'Laten we het een beetje gezellig maken.'

Hij liep naar de deur en schreeuwde naar boven: 'Henk, een verrassing!'

Hij pakte de fles en schonk zich opnieuw in. Zijn gebaren hadden de bonkigheid van een bootwerker.

Hij stond met het glas in de hand. De kamer werd weer even stil als de laan buiten. In het schijnbare evenwicht probeerde zij, bij het suizen van haar hoofd, haar gedachten te ordenen, een strategie uit te denken.

Als ze maar voor zichzelf kon opkomen, uitleggen wat zij voelde - als dat kon. Haar verwarring blootleggen en de kiemen voor een oplossing op het spoor komen.

'Henk!' schreeuwde Frits nog een keer.

Maar hij was in zichzelf gekeerd, handelde automatisch.

'Wacht maar,' zei Nila.

Zonder een reactie van de anderen af te wachten, ging zij vlug

de kamer uit, rende de trap op, voelde een huilbui opkomen, vergezeld van woede. Ze wilde alleen zijn, zich opsluiten. Maar ze besefte dat dit niet kon. Ze ging de slaapkamer van de Volnaars binnen en zag Henk met zijn hoofd naast het kussen vredig zijn roes uitslapen. Ze schudde hem door elkaar, kneep hem in zijn wang, tot hij wakker werd, ging zitten, verdwaasd om zich heen keek, besefte wie daar op het bed zat en zijn armen naar haar uitstrekte.

‘Kom maar lekkere meid.’

‘Doe niet zo idioot.’

‘Kom onder de dekens. Laat me je borsten voelen.’

Het was opmerkelijk hoe snel hij in zijn halfslaap een patroon vond waarop hij zich kon voortbewegen.

Ze liet toe dat hij zijn hand op haar borst legde en haar betastte.

‘Ik doe het opnieuw,’ zei hij. ‘Ik droom er elke nacht van.’

‘Ga mee naar beneden,’ zei ze. ‘Ik heb met je vrouw gevreeën en we zijn betrapt. Ga alsjeblieft mee naar beneden.’

Met zijn vrije hand wreef hij door zijn ogen.

‘Ik krijg opeens zo'n hoofdpijn,’ zei hij. ‘Vind je het erg dat ik het nu niet met je kan?’

‘Ga nou mee.’

Hij liet haar de dekens van hem afnemen en bracht zijn benen buiten bed.

‘Nila,’ zei hij. ‘Ik was zo bang dat het mijn schuld was. Ik ben niet dronken genoeg om dat te vergeten. Anders had ik het je morgen gezegd. Maar het was toch niet helemaal mijn schuld?’

Zij keek hem aan. Moest zij hem minachten? Zij voelde niets.

‘Het was niet jouw schuld.’

‘Daar ben ik blij om.’

‘Voel je je nu weer een grote jongen?’

Zij ging naar de deur.

‘Ik zal zeggen dat je eraan komt.’

‘Ik ben een beetje misselijk.’

Hij stond op en rende naar de wc. Nila ging de trap af en vond Frits en Ronnie zwijgend in de kamer.

‘Hij komt eraan,’ zei Nila. ‘Hij moest even spugen.’

‘De zuiplap,’ zei Ronnie met een felheid die zij nooit eerder had bespeurd.

‘Daar zit er nog een,’ zei Nila.

‘Moeten we die twee alles uitleggen?’

‘Ik zou er maar mee beginnen,’ zei Frits tegen Ronnie.

Wanneer de mannen iets vroegen, antwoordde Ronnie. Het leek alsof zij zich in stilte had voorbereid. En omdat zij rustig bleef en geduldig, bewonderde Nila haar.

‘Houden jullie van elkaar?’ vroeg Frits.

‘Ik houd erg veel van Nila,’ zei Ronnie. ‘Maar ik zou graag willen dat je het niet verkeerd uitlegt.’

‘Wat is “niet verkeerd”?’

‘Ik denk niet aan Nila als aan een vervanging voor jou,’ zei Ronnie tegen haar man.

‘Besef je wel dat je aardig modieus bezig bent?’ vroeg Henk. ‘Toen ik pas met je getrouwd was kneep ik mijn handen dicht omdat ik zo'n geil wijf had. En nu ben je met een vrouw. Ik kan er niet in geloven.’

‘Je zult wel moeten,’ zei Frits. ‘Misschien kunnen wij samen ook eens iets proberen. Of is dat alweer uit?’

Henk haalde zijn schouders op.

‘En hoe gaan we nu verder? Gaan we iedere week bij elkaar komen en zeggen Frits en ik dan tegelijk: we gaan even een pakje sigaretten kopen want onze dames moeten even met elkaar praten.’

‘Dan kunnen we beter naar het voetballen of zoiets,’ zei Frits. ‘Want ik heb net dat rapport gelezen van die...’

‘Hite,’ zei Henk.

‘Bij het hoofdstuk “lesbische vrouwen”, dat ze er uren mee kunnen doorgaan.’

Hij zei dingen die hij in andere gevallen verafschuwde.

Zij voelde zich treurig als ze naar hem keek. Kon ze hem maar vertellen wat zij werkelijk over haar verhouding met Ronnie dacht. Maar daarmee zou ze haar vriendin in een onmogelijk eenzame positie brengen.

Op dit moment was zij met Ronnie verbonden.

‘Wat gaan we doen?’ zei Frits. ‘Ik voel me belazerd. Ik wil slapen. Ik ga wel in Ellens bed.’

‘Misschien is dat niet goed,’ zei Ronnie. ‘Laten we er morgen verder over praten.’

‘Praten jullie maar,’ zei Frits, ‘en als het mogelijk is: doe het zacht wil je.’

Op bed zittend wachtte zij op Ronnie. Zij was zich ervan bewust dat zij nog iets moesten afmaken. Zij verlangde ernaar, door de spanning die het gesprek met Frits en Henk had losgemaakt.

Ze wilde er niet langer over nadenken maar zich verschuilen. Beschermd worden en zich koesteren in liefde. Hoeveel wegen waren er voor haar afgesneden? En welke openingen bood de toekomst haar? Of moest zij zeggen: gebood.

In de badkamer werd de wc doorgetrokken.

Zij trok haar nachtjapon uit en ging onder het dekbed liggen.

Deel V

[XXXXIII]

De volgende ochtend hadden zij zwijgend ontbeten. Zij probeerden elkaar te ontzien, maar het was duidelijk dat niemand van hen met zijn verlegenheid raad wist. Zo zaten zij beleefd bij elkaar, als vreemden. Zij waakten er zorgvuldig voor dat hun spaarzame opmerkingen ontdaan waren van iedere angel. Zij durfden elkaar niet aan te kijken.

Toch moesten zij besluiten nemen, de ban doorbreken, die door hun gezamenlijke verwarring versterkt werd.

In hun omstandigheden konden ze niet iedere week bij elkaar komen om de dames in elkaars gezelschap te laten verkeren. Zij zouden een poging moeten wagen de limieten vast te stellen waarbinnen de gevoelens die Ronnie en zij elkaar toedroegen niet langer beangstigend waren voor hun mannen. Maar voor Frits en Henk lagen die limieten zo dichtbij dat ze er niet eens over hoefden te spreken.

Zij kon niet anders dan proberen met behulp van Ronnie de aantrekkingskracht die zij op elkaar uitoefenden in begaanbare banen te leiden, met het oog op de nabije toekomst.

Het was allemaal gemakkelijk gezegd. Als ze nu allereerst maar zichzelf kon begrijpen.

Henk en Frits hadden zich na het ontbijt teruggetrokken in de studeerkamer, terwijl zij en Ronnie de tafel leegruimden. Alsof uit alle macht de klassieke rolverdeling in stand gehouden moest worden. Maar de werkelijkheid kon niet ontkend worden. Zij stond met Ronnie voor de aanrecht en plotseling omhelsden zij elkaar weer, lang en hartstochtelijk, met in het nabije verschiet het afscheid dat zijn smartelijke schaduw vooruit wierp

‘Misschien is dit wel het beste dat ons kon overkomen,’ had Ronnie gefluisterd, ‘want nu moeten we beslissingen nemen die we in andere gevallen hadden uitgesteld.’

‘Je bent optimistisch.’

Ronnie had haar hoofd geschud. Voor optimisme was geen aanleiding. De gebeurtenissen namen hun loop. Alles kon gebeuren, maar de stroomversnelling verschafte het ongeziene een extra impuls en daarbij zijn onafwendbare dreiging.

‘Vond je het fijn vannacht?’ vroeg Ronnie, en Nila antwoordde bevestigend, niet zonder aarzeling, omdat zij de liefde die Ronnie zo pijnlijk tentoonspreidde niet kon inpassen binnen haar bestaan. Die liefde had zoveel kanten: opwinding lag voor de hand, teder-

heid evenzeer, maar de consequenties op iets langere termijn en de vraag hoe het nu verder moest met haar huwelijk, vormden de onaangename tegendruk.

Toen Ronnie haar in de keuken omhelsde, voelde zij niet zoals vannacht de behoefte zich volkomen aan haar over te geven, en de zachtheid van Ronnie's borsten stond haar zelfs een beetje tegen. Zij moest er niet aan denken dat zij deze vrouw beroerd had, hartstocht had gevoeld bij het aanraken van haar lichaam.

Zij drukte Ronnie tegen zich aan en zei dat ze niets overhaast moesten doen en dat ze hun mannen behoorden te helpen.

Niet veel later namen zij afscheid: bijna achteloos, zoals goede en vertrouwde vrienden.

Daarna ging zij het huis in - opeens voelde zij zich leeg, zonder bestemming. Zij liep de keuken in en schikte een paar dingen op de aanrecht. Zij keek of er nog koffie was en besloot niet meer te nemen. Zij ging de kamer in waar Frits achter de krant zat. En zij wachtte gedwee tot hij die krant liet zakken en haar aankeek.

‘Wat was dat voor onzin?’ vroeg Frits.

Zij haalde haar schouders op.

‘Ik kan begrijpen dat je met een andere kerel iets begint,’ zei Frits, ‘hoewel deze idioot, die onontwikkelde gek me minder geslaagd had geleken - maar in godsnaam, waar ben je mee bezig!’

‘Ik ben nergens mee bezig,’ zei Nila.

‘Je bent nergens mee bezig!’

Hij vouwde woedend de krant dicht.

‘En wat deden jullie dan? En waarom ga je godverdomme met dat wijf naar bed? Waarom kom je jezus nog an toe niet bij mij liggen om uit te leggen dat je dronken was? Of zou dat niet feministisch zijn?!’

‘Met feminisme heeft dit niets te maken.’

‘Zo lesbisch was je anders nooit!’

‘Ik ben ook niet lesbisch.’

‘Denk je dat een normale vrouw -’ Hij aarzelde, maakte de zin niet meer af, begon opnieuw, zachter, rustiger pratend: ‘Ik wil me niets aanmatigen,’ zei Frits. ‘Maar ik denk dat het gros van de vrouwen zoiets niet zou doen. Die vinden dat gewoon onsmakelijk. Dus als je wel op dat soort dingen ingaat, dan...’

Hij keek haar scherp aan.

‘Deden jullie dat op Ibiza ook al?’

Nila glimlachte - waarschijnlijk leek de grimas daar niet op.

‘Als ik “ja” zou zeggen denk je: ze is met een vrouw naar bed geweest en dat heeft haar in de war gemaakt. Ze moest alleen op vakantie, voelde zich eenzaam - dat is misschien wel mijn schuld, dat ik haar alleen liet gaan -, en op een avond is ze in handen gevallen van een niets ontziende gevaarlijke lesbienne, die wel een eenzaam vrouwtje lustte. En toen is ze zo in de war geraakt dat ze die ineenstorting kreeg.’

‘Zoiets ligt voor de hand,’ antwoordde Frits.

‘Simpele ziel.’

‘Wat zeg je, godverdomme!’

‘Dat je zo leuk rechtlijnig bent. Dan neem je zelf een beetje de schuld op je, omdat je me alleen liet met de kinderen, en de rest is dan volstrekt eenvoudig. Je kunt je eigen schuld van je afgooien door te wijzen op je verantwoordelijkheid tegenover je werk en de maatschappij - daar kun je net als gisteravond best een fantastisch verhaal over verzinnen. En verder moet dan nog alleen worden vastgesteld hoe het kwam dat ik verliefd werd. Want zo noem je dat. En dan ga je de rekening opmaken. Over een maand ben ik waarschijnlijk beter. Het proces achter de rug. We gaan samen op vakantie en ik gruw weer van vrouwen.’

‘Je bent nooit zo geweest,’ zei Frits zwak.

‘Maar misschien was ik het wel,’ zei Nila. ‘Misschien heeft mijn vader me aangepraat dat ik moest trouwen. En ook nog uitgerekend met een advocaat.’

‘Stel je niet aan.’

‘Dat hebben ze me ook geleerd,’ zei Nila. ‘Misschien had ik wel zin om me vannacht eens aan te stellen op een manier waarvan ik altijd gedroomd heb zonder dat ik me die droom 's morgens zelfs maar durfde herinneren.’

‘Wat heb je met haar gedaan?’ vroeg Frits.

‘Waarom ben je niet komen kijken?’

‘Omdat die vent in huis was.’

Zij lachte.

‘Je hoeft niet te lachen,’ zei hij. ‘Je hebt ons in omstandigheden gebracht die we niet kunnen beheersen.’

‘Omdat je het nergens kunt inpassen,’ zei Nila. Ze wilde nog meer zeggen, maar hij stak zijn hand op. Ze zweeg. Ze besefte dat ze zweeg.

‘We moeten nu ergens naartoe,’ zei Frits, ‘maar we weten niet waarheen. Wat kunnen we nog samen doen? Over een paar dagen komt je vriendin langs omdat ze je zo'n tijd niet gezien heeft, en probeer dan maar eens te weigeren.’

‘We moeten alles onder ogen zien,’ zei Nila. ‘Waarom denk je dat ik niet blij ben als ze komt?’

‘Omdat ik denk dat het zo is. Hoewel ik het niet weet.’

‘Ik weet het zelf niet goed.’

‘Kan ze je bevredigen?’

‘Daar antwoord ik niet op.’

‘En jij haar?’

Zij keek recht voor zich uit.

‘Wil je dat ik wegga?’ vroeg Frits. ‘Denk je dat ik je in de weg sta?’

Zij stond op en kwam naar hem toe. Liet zich op haar knieën zakken en legde haar hoofd op zijn schoot. Zij besefte dat zij nu een houding aannam die hij belachelijk zou vinden - een goedkoop gebaar uit een bazarfilm. Maar hij streelde haar.

‘Het is allemaal zo verwarrend,’ zei Nila. ‘Laten we er in godsnaam over proberen te praten, hoewel ik bang ben dat ik dat helemaal niet kan. Ik weet niet hoe ik vragen moet beantwoorden. En ik kan ze zelf niet verzinnen. Ik ben bang voor wat je zult blootleggen als je doorvraagt en mij tot antwoorden dwingt.’

‘We zullen toch een paar dingen moeten weten,’ zei Frits. ‘Dat ligt voor de hand. Ik kan niet met een vrouw leven die iedere week haar vriendin ontvangt en met wie ik slaap terwijl ik denk: ze verlangt naar háar.’

‘Ik verlang niet naar haar,’ zei Nila.

‘Dat weet je niet zeker.’

‘Ze verlangt naar mij. Dat weet ik zeker.’

‘Het kan zijn,’ zei Frits aarzelend, ‘dat in jou een proces plaatsvindt dat nu openbaar wordt, waarbinnen deze dingen moeten gebeuren. Maar we moeten erachter zien te komen waarom dat proces in gang is gezet en welke elementen er oneigenlijk en modieus in zijn. Want dat denk ik tegenwoordig als het om vrouwen gaat. We moeten,’ zei hij zacht, ‘proberen ons leven draaglijk te houden, of te maken, als je denkt dat het ondraaglijk is. We moeten niet verder uit elkaar groeien, in steeds hoger tempo, omdat we niet meer kunnen praten. We leven maar één keer, we moeten het een beetje

behoorlijk doen.'

'We moeten de kinderen thuis halen,' zei Nila. 'Als ik één ding zeker weet is dat ik mijn kinderen om me heen wil zien.'

'En de psychiater?' vroeg hij. 'Denk je niet dat het nu echt tijd wordt dat je daarheen gaat.'

Zij dacht na.

'Ik wil nu niet,' zei ze. 'Ik kan niet bij zo'n man binnenkomen en zeggen: ik heb een inzinking gehad en ik ben lesbisch geworden. Wilt u alstublieft met mij praten.'

Zij keek Frits aan.

'Ik voel me helemaal niet ziek,' zei ze. 'Ik weet dat ik af en toe die pillen nodig heb. Maar de dingen die er met mij gebeurd zijn wil ik eerst zelf onder ogen zien.'

'Ik kan je niet dwingen,' zei Frits.

'Zou je dat willen?' vroeg Nila.

[XXXXIV]

Toen de eerste hoopvolle tekenen een beetje op de achtergrond waren geraakt na de terugkeer van de kinderen, draaiden zij om elkaar heen zonder dat zij in staat waren de toegangen tot elkaars doolhoven te vinden.

Twee keer per week belde Ronnie (het was altijd Ronnie die belde; zelfs als Nila van plan was naar de telefoon te gaan, hoorde zij de bel overgaan en meldde Ronnie zich - altijd vrolijk in het begin, daarna breekbaarder en bijna smekend: waarom zie ik je niet, het is alweer zo lang geleden; je wilt niet langer met mij omgaan, je bent te aardig om het te vertellen; en Henk zit op mijn huid, maakt smerige opmerkingen over vrouwen; hij loopt met plannen rond om een vriendin te nemen en die mee te brengen, want ik kan hem tenslotte niets verwijten).

Ieder op zijn eigen wijze probeerden Frits en Henk zich aan te passen. ‘Moet je niet naar Ronnie? Je wilt zeker niet met mij slapen? Denk je dat je een beslissing kunt nemen over wat je wilt, in de toekomst: een huishouden met vier kinderen, met twee vrouwelijke managers.’

Lichamelijk voelde zij zich nog vaak moe. De weerslag van haar inzinking, die op de achtergrond geraakt leek, maar die misschien als voorbode van een veel grotere ineenstorting klaarlag om zich bij de hoofdmacht aan te sluiten.

Een paar dagen voor de kinderen weer naar school moesten, kwam Ronnie naar haar toe. Zij was alleen. Even voelde zij zich ontzettend blij worden toen ze Ronnie zag; een ogenblik leek het alsof er niets aan de hand was: hier stond een getrouwde vriendin voor haar, met wie zij een bescheiden verhouding onderhield. Zij hadden met elkaar geslapen; er moest een manier zijn om hun vriendschap binnen het patroon van hun levens in te passen.

De kinderen liepen om hen heen; bij het vorderen van de dag voelde zij de spanning toenemen. Zij hadden nog geen ogenblik alleen gehad, raakten elkaar bijna terloops aan, maar altijd opzettelijk, voelden de onrust in hun lichaam zonder een uitweg te weten. Toen, tegen vieren, zagen zij de kinderen temidden van een groep leeftijdsgenoten op straat spelen. Zij gingen naar boven, kleedden zich uit, alles gehaast, maar zonder angst, omdat zij beseften dat er geen andere mogelijkheid was.

Zij had het idee dat zij zich aan Ronnie vergreep. Haar bewegingen waren bijna ruw - deden ongecoördineerd aan; maar het

maakte niet uit hoe zij het deed. Ronnie verlangde ernaar dat zij haar aanraakte. Zij kwamen beurtelings klaar, Nila het eerst. De spanning stroomde weg, maar werd onmiddellijk aangevuld. Zij lag in haar eigen slaapkamer en buiten speelden de kinderen. De zon verdween achter een wolk, het leek of de gordijnen hun weefsel dichtten, hen wilden omsluiten, begrip hadden voor hun positie temidden van de gretig toekijkende wereld.

Toch was er geen buitenwereld. Frits en Henk hielden de kennis die zij hadden opgedaan voor zich, beschaamd en angstig voor hun carrières.

'Ik moet je iets zeggen,' zei Ronnie. 'Henk probeert nooit met me te praten. Hij beledigt me. Ieder gesprek bestaat uit een serie verdachtmakingen. Hij scheldt ook al op mijn moeder; denkt dat ze me opstookt. Ik word zo moe van al die ongerijmdheden Nila. En nu komt er iets bij. Hij heeft me een ultimatum gesteld. Hij wil weten wat ik van plan ben, of ik zal ophouden met die "flauwekul". Als ik dat doe, dan wil hij bij me blijven, om de kinderen. Want die kinderen zijn hem heilig. Dus ik mag met jou ophouden en niets meer van hem verwachten, of doorgaan, en dan gaan we scheiden. Ik denk dat we moeten scheiden. We zouden er rustig over moeten praten. Maar dat kan hij niet. Hij wil me de kinderen niet laten houden. Maar hij zal dat toch niet voor elkaar krijgen?'

'Misschien wil Frits je wel verdedigen,' zei Nila.

Ronnie lachte bitter.

'Die kans zit er meer in dan dat Henk ook maar een vinger uitsteekt.'

Nila dacht na, probeerde dat althans. Maar gedachten begonnen door haar hoofd te tollen, zonder dat zij het vermogen had ze stil te zetten. Als Ronnie ging scheiden was ze vrij, kon ze zich tot haar bepalen. Waarom dacht ze in die termen? Ze waren toch volwassenen, hadden begrip voor elkaar. Het vermogen te relativeren, herinneringen te analyseren en op overdachte wijze beslissingen te nemen die de toekomst zouden bepalen.

Maar ze besefte dat de ordeloosheid in haarzelf nu groter was dan haar vermogen de dingen op een rij te zetten.

'Wil je zelf scheiden?'

Ronnie trok haar tegen zich aan.

'Als ik jou vasthoud,' zei ze, 'en misschien is dat een doem die op mij rust - als ik je lieve lichaam tegen mij aandruk, begrijp ik

zo goed wat ik gemist heb. Mijn god Nila, ik ben nog nooit bij iemand zo verschrikkelijk hevig klaargekomen. Neem me niet kwalijk. Ik draaf door. Maar het lijkt me zo fijn om weer met je samen in de zon te zitten, of weet ik wat, in de storm rond te baggeren door het bos. Als ik maar bij je ben. Als ik aan de herfst denk en de vreselijke winter daarna, elke dag koud uit je bed stappen in de wetenschap dat het 's winters extra moeilijk is vrolijk te worden - dan verlang ik er zo naar iemand om mij heen te hebben die mij tevreden maakt.'

'Weet je zeker dat je mij moet hebben?'

'Ik houd van je,' zei Ronnie. 'Ik houd zo verschrikkelijk veel van je. Ik geef mij bloot door dat te zeggen. Door van je te houden. Ik gooi alles opzij, ik verspeel mijn kansen om het later, als alle gevoelens voorbij zijn, een beetje gemakkelijk te hebben.'

'Waarom zouden gevoelens voorbij gaan? Erotiek gaat voorbij.'

'Ik denk dat het met een man voorbij gaat,' zei Ronnie. 'Op een dag kijkt hij naar je en dan weet je: zijn belangstelling is elders. Er is een jong meisje. Of zijn fles drank. Maar het is wel voorbij. Terwijl wij met ergere problemen dan zij hebben te kampen. Toch kunnen wij elkaar beter in evenwicht houden omdat wij ons geen houding hoeven te geven als we met elkaar praten.'

'Je bent zo optimistisch,' zei Nila.

'Ik ben niet optimistisch. Ik kan de hele dag wel huilen. Als ik eraan denk dat Henk me de deur uitschopt. Als ik alleen dat al bedenk. Wat is de prijs van dit alles? Waarom wil ik bij je liggen en aan je zitten? Waarom vind ik Henk onaangenaam? Weet jij waarom? Is dat de natuur? Ik heb het nooit vies gevonden. Ik was vroeger op mannen. Ik heb Henk achter zijn rug bedonderd met een ander. Toen zei ik: zo gaan die dingen dus; het is niet beter dan met Henk, hoogstens ànders. Ik wil mijn leven vullen met ervaringen. Het is verkeerd te blijven hangen bij één man. Als het maar niet zo gevaarlijk wordt dat je de hele wereld wilt vergeten, waarna je weet dat je aan stukken wordt gescheurd. Ik was nogal gek op kleine avonturen; dat is nu anders, ik wil geen klein avontuur meer, ik verlang naar dat ene grote avontuur waardoor al mijn mislukkingen worden uitgewist.'

Nila ging een eindje van haar af liggen. Ze keek naar Ronnie. De zon kwam terug en verlichtte de kamer. De somberheid verdween eruit. Daar lagen zij: twee naakte vrouwen. Op zoek naar

avontuur. Of was dat bij haar anders? Zocht zij juist de beslotenheid?

'Ronnie,' zei ze. 'Kijk nou eens naar me. Ik ben geen type voor het grote avontuur. En ik weet niet wat ik me erbij moet voorstellen. Ik kan me alleen een flatje voorstellen en als we hard werken over tien jaar een middenhuis met een tuintje. En daar wonen wij dan, de potten van de buurt Tenzij we in een stad gaan wonen en een goede verstandhouding opzetten met onze mannen, zodat de kinderen kunnen komen. Of moeten we met vier kinderen gaan wonen? Dat is misschien het fijnste: als we alles kunnen blijven vasthouden dat ons leven heeft bepaald.'

'Behalve dan die mannen,' zei Ronnie.

'Daar ben ik niet zo zeker van,' antwoordde Nila. 'Want ik zou Frits missen. Dat weet ik zeker.'

'Ik Henk niet.'

'Jij Henk ook.'

Ronnie schudde haar hoofd. Zij legde een hand op Nila's heup en liet hem langzaam naar haar buik glijden. Maar Nila wist dat de opwinding niet terugkwam, dat de gedachten die door haar hoofd speelden iedere opwinding in de weg stonden.

'Doe het maar niet meer,' zei ze.

'Wil je het bij mij doen?'

'Jij bent onverzadigbaar!'

'Dat zei Henk ook toen hij laatst met me naar bed wilde. "Weet je waarom jij van wijven houdt? Omdat je een geile hoer bent."'

Nila boog zich over Ronnie heen en begon haar te beroeren. Zij bracht haar mond naar Ronnie's onderbuik en likte haar. Zij ging ermee door zonder te weten of Ronnie genoeg had. Zoveel wist zij nog niet van haar vriendin, dat zij wachtte op een teken - als de wissel bij een estafette.

De bel ging.

'Ga maar,' zei Ronnie. 'Ik voel me tevreden.'

Ze bedoelde het aardig, maar het was alsof ze een gemakzuchtig complimentje gaf aan een ondergeschikte.

'Houd van me,' zei Ronnie. 'Alsjebheft lieve Nila, houd zoveel mogelijk van me.'

'Stel je voor,' zei Ronnie toen ze in de kamer zaten. 'We gaan samen op reis. Ik heb zoveel dromen over reizen. Ik zou steden met je wil-

len bezoeken en later aan het strand liggen. Ik ben net een verliefd klein meisje dat alles met haar geliefde wil delen. Kun je je dat voorstellen?'

Nila knikte. Ze dacht aan Henk en zijn dreigementen. Aan Ronnie die een flatje zou betrekken en haar dagelijks opbelde. Wilde zij dat wel? Wilde zij eigenlijk met Ronnie wonen?

[XXXXV]

Ze had gevraagd of Ronnie bleef tot Frits zou komen. Misschien was het gemakkelijker als ze wegging. Maar Nila besefte dat ze niet om Frits heen kon blijven draaien. Hij verlangde een ontwikkeling. Ook hij wilde wel eens weten wat het vervolg zou zijn van de dingen waarvan hij begreep dat ze die intuïtief deed, zonder overleg.

Overleg was een hoeksteen in het leven van Frits.

Zij omhelsde Ronnie in de keuken, zei dat ze zich prettig voelde en veilig. Dat dit gevoel opeens over haar kwam, misschien omdat zij eraan wende met een vrouw de liefde te bedrijven.

'We moeten rustig nadenken,' zei Ronnie. 'Voor mezelf weet ik het waarschijnlijk wel. Ik kan me niet langer door Henk laten bedreigen.'

Opeens vroeg ze of de man die Nila had opgebeld zich opnieuw had gemeld. Dat was niet het geval. Het proces kwam dichterbij. Binnenkort verscheen Melgers voor zijn rechters.

'Zou je durven toegeven dat die telefoontjes in de eerste plaats te maken hadden met je verwarring?' vroeg Ronnie.

'En in de tweede plaats?'

'Dan is er geen tweede plaats,' zei Ronnie.

Nila haalde haar schouders op. Herinneringen aan de voorbije weken drong ze zoveel mogelijk terug. Ze wist dat het fout was, dat ze haar leven tot in alle consequenties onder ogen moest zien. Maar het leek nu gemakkelijker. Zij verlangde naar rust.

'Ik houd van je,' zei Ronnie.

'Ik ook van jou.'

'Meen je dat?'

'Ik durf het te zeggen en ik schaam me er niet voor. Dat is al een heleboel.'

'Zullen we er met Frits over praten?'

Zij liet de kinderen binnenkomen en stopte ze in het bad. Daarna ging ze naar beneden om voorbereidingen te treffen voor het eten. Ronnie wisselde haar af in de badkamer, praatte met de kinderen, creëerde een vertrouwdheid waarop zij onmiddellijk ingingen. Maar het had iets kunstmatigs. Een echtpaar op de huishoudbeurs.

Zij trok een zak voorgebakken frites open en luisterde naar de lacherige geluiden die van boven kwamen. Stel je voor dat zij met Ronnie in een landhuis in de provincie verbleef Buiten werd het langzaam avond, maar daarvan kon je in huis nog niet veel merken.

Alleen het licht veranderde; de lucht leek afstandelijker. De zonnewarmte draaide weg - in het tussengebied tussen dag en nacht nam de wind af, de bloemen in de tuin werden koeler van kleur. Straks zouden zij de luiken sluiten, terwijl zij de ramen daarachter open lieten. Op de bank in de serre zittend luisterden zij naar het toenemend gekwetter van de vogels.

Boven klonk Ellens gegil, de sussende stem van Ronnie, Frankje die luid lachte.

Zij liep naar de ijskast en pakte het vlees.

Hoe veraf was iedere idylle. Alleen al het idee dat zij erover nadacht, dat verlangen koesterde, op de rand stond van een bassin vol genegenheid. En de werkelijkheid waarin zij zich niet meer kon overgeven, zoals vanmiddag, en koortsachtig op zoek was naar de waarheid. Liet zij alles maar over zich komen? Beelden en zelfbedachte gesprekken waarin geen wanklank viel? En waarom stonden haar kinderen steeds zo ver buiten die gedachtenwereld, terwijl zij in de werkelijkheid niet buiten ze kon. Soms kwamen de kinderen vanzelf in haar droom en eisten hun deel, straften haar voor de momenten waarop zij alleen met zichzelf bezig was. Waar lag de ontbrekende schakel die alles tot een eenheid kon verbinden? Was het verantwoordelijkheid? Daarover dacht zij na, tijdens het gespannen wachten op de thuiskomst van Frits, die niets wist over het bezoek van Ronnie en met wie zij de laatste dagen helemaal niet meer over de ontwikkelingen in haar leven had gepraat Zo langzamerhand moest hij gaan denken dat het een gril was geweest, waarvan zij zich onder invloed van haar dagelijks bestaan als echtgenote en moeder begon te bevrijden.

Zou dat geen opluchting voor hem zijn?

Hij liep het perron af en dacht: direct ben ik lekker thuis; nog een maand en ik heb het ergste in de zaak Melgers ook achter de rug. Ik neem mijn vrouw mee op wintersport - tenslotte zeurt ze daar ieder jaar over! - en we zullen deze onverkwikkelijke episode in ons leven vergeten.

Het landhuis in de Achterhoek. Of in Limburg: streken die ze niet goed kende, waar zij doorheen was gereisd met het gevoel dat het verblijf er aangenaam moest zijn. De dorpjes, waarvan sommige nog zonder supermarkt De heuvels met hun wielrenners.

‘Je kunt meteen zien wie er geen hout van kan,’ had Frits gezegd. ‘Je ziet het aan de trui Als je een belachelijk kereltje op een fiets

ziet zitten met zo'n Raleigh-trui en van die witte beentjes - nou ja,' ging hij vergoelijkend verder. 'Hoe dommer de streek hoe meer wielrenners.'

Hij dacht er zelf over een racefiets te kopen om zijn conditie op te vijzelen, maar hij was het idee weer kwijtgeraakt.

Wel liet hij folders komen, bestudeerde consumentengidsen, liet zich informeren, praatte over niets anders, en opeens was het voorbij.

Zou hij vriendinnen gehad hebben van wie zij niets wist en die hij via zwijgende alleenspraken op dezelfde manier de vergetelheid in had geredeneerd?

Ze zag zichzelf onduidelijke karweitjes opknappen bij de aanrecht. Het vlees kon blijven liggen. De frites waren snel klaar. Ze kon met de sla beginnen. Maar ze had er geen zin in. Ze zag dat landhuis met een moestuin en Ronnie die zich bukte om iets uit de grond te trekken. Zij ging achter haar staan, drukte zich tegen haar billen, op dezelfde manier waarop Frits dat bij haar deed. Maar zij had niets om in het strak gespannen vlees te persen.

Ze liet Ronnie opstaan en omhelsde haar. Om hen heen de wijdsheid van het landschap. Zij legde op een beschermende manier haar handen op Ronnie's heupen en keek naar haar. Wat had ze ooit anders gedaan? Toekijken en erover nadenken of zij betrokken moest raken.

Ook besefte zij dat in werkelijkheid de dingen anders lagen: het was Ronnie die de initiatieven nam en zij was degene die het toestond. Zij leek wel een vorstin, het woord 'genadiglijk' kwam in haar op en bleef hangen, begon daarna door haaf hoofd te tollen. Doe maar - of doe toch maar niet. Blijf bij mij - nu kun je beter gaan.

Zij voelde zich treurig worden, en vooral moe. Haar kracht om twee verhoudingen het hoofd te bieden, verdween; niet alleen tegenover Ronnie moest zij zich van haar verantwoordelijkheden bewust zijn, ook Frits was er nog. Toen ze dat opnieuw besefte, stonden de kinderen op in haar geest, vlogen haar om de hals, lagen ziek in hun bedjes, vroegen om aandacht, iedere dag eender. Ze dacht aan hun hulpeloosheid, aan haar eigen hulpeloosheid wanneer zij hen niet kon helpen, aan de gedachten die zo vaak in haar opkwamen, waarin de som van al het verdriet dat zij kende op haar eigen kinderen neerdaalde en hen tot gekwetste volwassenen maakte.

Wat kon zij anders verwachten? Wilde zij oppervlakkig levende kinderen, die op een speelse manier de wereld baas konden omdat zij er niet over nadachten? Dan kregen zij toch wel hun trekken thuis. Iedereen kreeg dat. Maar sommigen zogen het ongeluk naar zich toe. Zelf was zij zo iemand. Zij was zo geworden. Zij had verdriet buiten de deur proberen te houden; zij had de dood van haar moeder gerationaliseerd; zij stopte alle lieve beelden weg en deed haar oren dicht wanneer zij innerlijk huilde. En daarom was zij alles altijd blijven horen.

Zij dacht ook aan de ontoereikendheid van haar bewoordingen. Wanneer haar iets te binnen schoot leek het of er een klikgeluid bij te pas kwam: dat heette ‘besef’. Maar besef duidde op een afdeling in haar geheugen waarin vaste waarden en vooral waarheden waren opgeslagen. Alsof het erom ging dat die naar boven kwamen.

Zij voelde zich een harde, ontoegankelijke vrouw. Iets dat zij nu eens niet kon benoemen was door haar verdedigingslinie geslopen en had haar aangepakt Een geestelijke kanker. De afweerstoffen die zij vormde waren ontoereikend.

Zou het pijn doen als zij Ronnie na dit bezoek nooit meer zag?

De kinderen kwamen in hun pyjama's naar beneden.

‘Ik heb de badkamer maar even aangedweild,’ zei Ronnie, die achter hen aankwam.

Nila glimlachte, aaide haar even over haar wang.

‘Ben je zenuwachtig?’ vroeg Ronnie.

‘Ja En jij?’

‘Ik weet het niet goed,’ zei Ronnie. ‘Op een bepaalde manier wel. Maar Frits leek me zo redelijk. Dat stelt me een beetje gerust Ik ben niet gewend met redelijke mensen om te gaan.’

‘Ik vind je zelf nogal redelijk.’

Ronnie lachte.

‘Daar heb ik nooit bij stilgestaan,’ zei ze. ‘Ik heb altijd maar zo'n beetje achter Henk aangelopen.’

‘Maar nu weet je het wel?’

‘Ach welnee,’ zei Ronnie. ‘Het wordt ons aangepraat dat we geen wijfjes zijn maar redelijk denkende mensen. Nou die lopen er wel tussen. Maar we hebben natuurlijk niet zo'n traditie van redelijkheid.’

‘Wat een onzin!’ zei Nila. Ze schrok van haar eigen felheid.

‘Ik kan niet goed denken in programma's,’ zei Ronnie.
‘Dat heeft er toch niets mee te maken!’
Frits opende de keukendeur.
Ze stonden naast elkaar: over programma's gesproken.
‘Hallo,’ zei Frits zuinig.
Ronnie stak haar hand uit.
‘Ben je onverwacht gekomen?’
‘Ja,’ zei Ronnie.
Hij knikte en ging zijn jas uitdoen.
Ronnie pakte Nila's hand en drukte die even.
Frits keerde terug in de keuken.
‘Je blijft zeker eten?’
‘Als jij het goed vindt.’
‘Hadden jullie afgesproken dat ik mijn goedkeuring moest geven?’
‘Nee,’ zei Nila.
‘Het is goed dat je er bent,’ zei Frits. ‘Dan kunnen we meteen eens praten.’

Ze hadden samen de kinderen naar bed gebracht en daarna was Frits bovengekomen om ze gedag te zeggen. Nila ging naar beneden en zette water op. Ronnie werkte haar make-up bij in de badkamer.
Even later kwam Frits de keuken binnen en zei: ‘Weet Henk dat ze hier is?’
‘Weet ik veel. Ik neem aan van wel.’
‘Je hoeft niet zo geïrriteerd te doen.’
‘Ik ben niet geïrriteerd.’
‘Misschien hadden jullie het een beetje te druk met...’ Hij aarzelde, tikte daarna geërgerd met twee vingers op de aanrechtrand.
‘Daar moet je niet aan denken,’ zei Nila. ‘Dat maakt de zaken zo banaal.’
‘Alsof ze dat niet allang zijn,’ antwoordde Frits.
Hij draaide zich om en ging naar de huiskamer.

Als ze naar Ronnie keek, ontdekte zij in haar een houding die zij ook zelf aannam. Ze zat met haar knieën tegen elkaar op de bank en roerde langzaam in haar koffie. Niet te lang. Conventies waren aangeleerd om verrassingen te voorkomen.

Maar opeens veranderde dit beeld: Ronnie maakte een onverhoedse beweging, koffie lekte van het schoteltje op de grond.

Voordat Nila kon opstaan, veegde Ronnie een paar keer met haar voet over de vlek. De negentiende eeuw trok zich terug. Zij dronk in één teug het kopje leeg, zette het op tafel neer en steunde haar kin in de kom van haar handen, haar ellebogen stevig op de dijen geplant.

Frits staarde naar hen, keek over hen heen in het verre verschiet van zijn eigen fantasie, waar problemen een logische oplossing mochten verwachten.

‘Wat hebben jullie vandaag gedaan?’

‘Wil je dat precies weten?’ vroeg Ronnie.

‘Ik zal je zeggen wat ik precies wil weten,’ ging hij verder. ‘Als vriendinnen bij elkaar op bezoek komen kan het me niet schelen wat ze doen en waarover ze het hebben.’

Hij wachtte even. Al bij een bezoek van zijn moeder informeerde hij 's avonds ‘wat ze die dag gedaan hadden.’

‘Dat lijkt me heel normaal,’ hoorde ze Ronnie zeggen.

‘Maar deze keer wil ik het weten,’ zei Frits. ‘Neem me niet kwalijk. Ik vind het vervelend om te vragen.’

‘Je wilt weten of we in bed hebben gelegen,’ zei Ronnie.

‘Hebben jullie dat?’

‘Was dat het wat je wilde weten?’

‘Precies,’ zei Frits koel.

‘Ik wil het je niet vertellen,’ zei Ronnie. ‘Omdat het meteen de nadruk op seks legt. Seks is niet het belangrijkste. Dat vind ik niet.’

‘Ik wel,’ antwoordde Frits.

Hij zweeg en keek hen aan. Wie was de schuldige?

‘Je maakt het leven zo beperkt met die nadruk op seks,’ zei Ronnie.

‘Dat moet dan maar.’

Hij boog zich een beetje voorover en staarde naar de gezichten tegenover hem. Hij trok zijn lippen samen.

‘Wat ben je weer bezig,’ hoorde Nila zichzelf zeggen. ‘Wat ben je godverdomme weer bezig!’

Frits werd zichtbaar kwaad. Zijn wangen werden rood. Zijn lippen trokken nog meer samen.

‘Wil je me vertellen hoe het zit?’ zei hij zacht. ‘Ik draag verantwoording voor de kinderen weet je.’

‘Dacht je dat die er naast stonden?’

‘Waarnaast?’ vroeg Frits snel.

‘Naast het bed,’ zei Ronnie rustig. ‘Laten we er nou geen ruzie over maken. Je wilt iets van ons weten, maar je komt er mee aan alsof er niets anders bestaat in de wereld.’

‘Als ik wil weten hoe jullie wereld eruitziet,’ zei Frits, ‘dan lijkt me dit toch wel een basisgegeven, vind je ook niet?’

‘Ik vind van niet.’

‘Dan zijn we uitgepraat.’

Hij wilde opstaan, maar liet zich machteloos terugvallen in zijn stoel. De zekerheid die hij uitstraalde, stroomde uit hem weg. Hij was een man alleen tussen twee vrouwen. Hij wilde iets weten, maar wist niet binnen welke contouren hij die wetenschap moest inpassen. Werd het beeld dat hij van zijn vrouw had gevormd pijnlijk uitgewist wanneer hij de waarheid hoorde? Hoe zag die er dan eigenlijk uit? Iets dat zij zelf niet wist. Was zij een lesbische verhouding begonnen, of was een vriendschap uitgedijd tot een bescheiden liefdesrelatie?

Alweer besefte Nila dat zij daarover niet alleen de beslissing had. Alledrie hadden ze hun eigen opvatting over het gebeuren. Ze zaten bij elkaar om de weg uit te stippelen die zij moesten gaan. Maar zij had geen idee waar die weg heen leidde. Zij sloot haar ogen bij de gedachte aan een weg en zag zich opeens samen met Frits aan het begin van de Via Appia. Het was bijna twaalf uur in de middag. In de zon voelde zij alle energie uit zich wegstromen. Frits wilde een paar kilometer gaan wandelen. Maar zij moest er niet aan denken, wilde langs de kant gaan zitten terwijl zij op hetzelfde ogenblik besefte dat zij Frits zo'n houding niet kon aandoen. Zijn romantische opvattingen over steden en hun relatie tot het verleden verplichtte hem die tocht te ondernemen, in de verwachting dat hem onderweg een idee te binnen zou schieten dat hem wijzer maakte - hij wist niet op welk gebied. Hij voelde zich zo ontspannen in Rome. Toch stond hij op het punt die weg op te lopen als een man die de eeuwigheid binnen zijn bereik had. Daarover praatte hij met haar: stel je voor Nila, dat wij altijd bleven leven, dat wij kriskras door het verleden konden reizen, in de wetenschap dat het nooit op zou houden. Wat zouden wij veel begrijpen!

Waarom wilde hij begrijpen? Hij was een man voor wie de wereld alleen zin opleverde wanneer hij alle verschijningsvormen van

de werkelijkheid begreep. Hij was in Bretagne mateloos geboeid geraakt door de velden met megalieten, maar omdat hij daar met zijn geest geen houvast op kon krijgen, werd hij pas echt tevreden gesteld toen hij een grafheuvel kon binnengaan: de bedoeling daarvan leverde hem tenminste geen moeilijkheden op.

Het idee, daar in Rome, dat hij de conceptie van die stad en daarbij van een groot deel van zijn wereld, kon begrijpen vanuit de oorsprong: een tocht langs monumenten, alsof hij een Romein was die met de vanzelfsprekendheid van de tijdgenoot door zijn wereld loopt

Hij liep door zijn eigen wereld en wilde weten hoe die ontstaan was. Houvast en vertrouwen. Hij wilde niet voorbijgaan als een vreemdeling, die onbegrijpend leefde en met een schouder ophalen stierf Hij was niet uit gemakzucht rechten gaan studeren, maar omdat hij de loop van de wereld in banen wilde leiden. Natuurlijk dacht hij daar niet iedere dag aan. Het was zijn achtergrond, zijn drijfveer, zijn eigen manier van verzet tegen de wanorde.

Hij was met wanorde getrouwd. Hij had zich voor haar geopend en was dichtgeklapt toen zij hem niet volgde. Waarom volgde zij hem niet? Waar verloren zij contact? Was de in haar sluimerende wereld zozeer verschillend van de zijne dat contact onmogelijk was vanaf het punt waarop zij zich met zichzelf begon bezig te houden? Misschien had hij haar daarom, zonder dat hij zijn eigen bedoeling begreep, weggeleid van haar studie.

Hij zat met haar in hun eigen huiskamer, waar zij zoveel vertrouwde momenten hadden doorgemaakt, waar zij hun kinderen gehoord hadden, huilend in de wieg. Waar zij elkaar cadeaus overhandigd en bemind hadden.

Zij had nu iemand het huis binnengebracht die dezelfde dingen van haar wilde; dat zag Frits duidelijk. Maar hij begreep het niet Hij begreep haar niet. Daarom bracht hij de situatie terug naar dingen die hij wel begreep. Plotseling opkomende geilheid Maar waarom voor een vrouw? Omdat zij een vrouw was en vrouwen het in principe met ieder levend wezen doen! Raar maar waar. Iets voor een boekje met aardige wetenswaardigheden in een volgende eeuw.

Wat waren dat voor gedachten? Waarom discrimineerde zij haar man? Was hij niet werkelijk om haar bekommerd? Werd hij niet door verdriet verteerd om het afsterven van hun liefde? Hij

ging toch niet uit nieuwsgierigheid op zijn stoel zitten om met hen te praten?!

‘Frits,’ zei ze. Ze aarzelde, keek opzij naar Ronnie. Maar die had haar ogen gesloten, terwijl haar handen opnieuw haar hoofd ondersteunden.

Hij keek haar recht in het gezicht. Zij maakte een grimas, onwillekeurig. Hij glimlachte.

‘Was het prettig?’

‘Op een bepaalde manier.’

‘Hoe is dat: een bepaalde manier.’

‘Anders dan bij een man.’

‘Beter?’

Zij schudde haar hoofd.

‘Nu jullie elkaar dus opnieuw ontmoeten en meteen het bed induiken,’ zei Frits - maar zij liet hem niet uitpraten. De formulering maakte haar woedend.

‘Waar zie je ons voor aan!’ schreeuwde ze.

Ronnie ging rechtop zitten.

‘Laten we eerlijk zijn,’ zei ze.

‘Uitstekend,’ antwoordde Frits. ‘Laten we vooral eerlijk zijn. We duiken dus niet het bed in, maar om de een of andere onverklaarbare reden merken wij toch dat wij ons op bed bevinden, waar wij ons dan maar bij neerleggen.’

‘Zo gebeurt het,’ zei Ronnie.

‘Het belangrijkste is dat het gebeurt.’

Nila begon zenuwachtig te lachen, voelde zich tegelijk vernederd en klein.

‘We moeten een paar dingen vaststellen,’ zei Frits. ‘Ik zal eerst zelf maar zeggen hoe ik me voel, hoewel - ik kan beter zeggen hoe ik over de toekomst denk.’

‘Waarom zeg je niet wat je voelt?’ vroeg Ronnie.

‘Ik ben O.K. Jij bent O.K.,’ zei Frits. ‘Ik denk dat het weinig zal uithalen als ik vertel waarom ik het liever anders had.’

‘Vertel het toch maar,’ drong Ronnie aan.

Frits schudde zijn hoofd.

‘Wat kan jou het schelen,’ zei hij. ‘Ik bedoel: buiten alle oppervlakkigheid waarin wij gevoelens voor elkaar hebben en elkaar willen troosten. Je kunt iemand nooit werkelijk troosten. Je kunt alleen maar zeggen: het wordt allemaal wel weer anders.’

‘Dat is zeker.’

‘Ik zal zeggen wat er volgens mij moet gebeuren,’ zei Frits.

Hij was begonnen tegen hen aan te praten, en tijdens zijn monoloog merkte Nila dat ze niet luisterde. Even vroeg zij zich af of dat in de rechtszaal ook zo ging: gloedvolle betogen, terwijl vonnissen bij voorbaat vaststonden. Ze keek naar Frits en zag de kleur op zijn gezicht toenemen, merkte hoe hij zich steeds meer tot Ronnie richtte, alsof hij intuïtief begreep dat zijn eigen vrouw niet luisterde omdat de inhoud van zijn woorden al bekend was: één basismelodie waarop hij zijn leven lang improviseerde in de hoop een combinatie ten gehore te brengen die het wereldraadsel verklaarde.

Ze deed een poging zijn woorden tot zich te laten doordringen, weerwoord te bieden. Maar zij kon net zo goed proberen in één sprong het raam uit te komen en op te stijgen.

‘Ik vind het heel redelijk wat je zegt,’ zei Ronnie. ‘En ik wou dat ik je kon helpen. Dat meen ik oprecht: ik zou die hele ellendige toestand voor je willen terugdraaien.’

‘Uitstellen misschien,’ zei Frits. ‘Niets is moeilijker dan twee dingen tegelijk aan je hoofd te hebben waarvan je weet dat ze stuk voor stuk in staat zijn om je op te vreten.’

Het leek wel of ze wakker schrok en in duikvlucht terugkeerde in de kamer, de stemmen niet langer opving als een soort gezoem, maar als meningen waarop zij wel degelijk een antwoord wist. En nu had Ronnie medelijden met Frits, maar dat zou haar geen strobreed in de weg leggen te doen wat nodig was.

‘Wat vind jij ervan Nila?’ vroeg Ronnie.

Het volgende verwonderde haar alleen maar: terwijl zij dacht dat haar gedachten elders waren, had ze alles gehoord, alsof er nog een andere ingang voor woorden bestond dan de oren.

Ze wist welk antwoord Frits zou geven wanneer zij dat laatste opperde. Maar dan moest hij wel in een vrolijke bui zijn: als hij dat was, sleepte hij haar meestal mee. Maar nu trok hij zich terug op zichzelf, hij vormde zijn eigen Duivelseiland. Hij betreurde, woelend door zijn bed, het lot dat hem met een niet langer hanteerbare vrouw had opgezadeld. Hij verlangde naar een zacht, lief meisje, dat uit zijn hand at en hem verwende. Was dat kinderachtig? Mocht hij dat niet? Had zij het niet zo ver laten komen?

‘Ik weet het niet,’ zei ze. ‘Ik weet niet of het goed is dat je weggaat.’

‘Maar wat kan ik anders doen? Ik zal de zaken zo regelen dat je hier rustig kunt blijven wonen. Je kunt toch niet van mij verwachten dat ik een andere oplossing bedenk.’

‘Ik weet niet of ik zo iets definitiefs wil,’ zei ze.

‘Op een bepaald ogenblik gaat het er niet meer om of je iets wilt: dan gebeurt het,’ zei Frits. ‘Iemand die de gevangenis indraait kan ook wel zeggen: ik weet niet of ik dat wil. Nou ja, hij wil het niet. Maar het staat vast. En het gebeurt.’

‘En dan moet hij zich schikken.’

‘Ja,’ zei Frits zacht.

Hij was met een tussenvoorstel gekomen, een reddingsboei die hij zichzelf toewierp om uitstel te krijgen van de verdrinkingsdood. Maar wie was degene die deze beelden verzon? Dat was zij toch en binnen haar interpretatie klampte Frits zich aan hun huwelijk vast, uit gemakzucht. Die gemakzucht stamde regelrecht uit het verstrijken van zijn jaren, de langzaam naderende ouderdom waarin een man niet meer opnieuw op zichzelf kon gaan leven, ondanks de opgewekte berichten daarover in de modieuze weekbladen.

Dus klampte hij zich vast uit eigenbelang. Natuurlijk betrok hij zijn kinderen daarin: de kinderen waren hem heilig, hadden een belang dat ver uitging boven dat van haar. Was het een wonder dat zij zich niet meer voelde dan een lichaam dat twee vruchten had gebaard, waarna deze produkten alle aandacht van haar hadden weggetrokken?

Of leefde die gedachte alleen binnen haar voorstellingswereld en probeerde Frits werkelijk iets van hun toekomstige leven samen te redden? En dan ook omdat hij aan haar dacht. Ze hadden de laatste weken aanzetten tot gesprekken gehad, maar om de een of andere reden haakte Frits af op het moment dat zij hem zijn gebrek aan aandacht verweet. Alsof dat niet mee kon spelen, haar leven een punt had bereikt waarop zij bepaalde dingen zelf moest regelen, haar man anders dan vroeger tegemoet treden.

Ze keek naar Ronnie en wist dat ze aan haar gehecht was. En dat de erotiek die tussen hen bestond een zachtheid kende die zij was gaan missen. Nadat zij zoveel had gegeven. Maar ook dat had zich misschien te gemakkelijk in haar vastgezet. De verbinding tussen vrouwen en geven, met als tegenpool de mannelijke gemakzucht die alleen kon ontvangen. Het was alsof zij haar moeder hoorde!

‘We moeten een oplossing vinden,’ zei Frits. ‘Het zou gemakkelijk zijn als Nila wist wat ze wilde.’

‘Ik denk dat Nila het wel weet,’ zei Ronnie, ‘maar dat ze het niet durft uit te spreken. Of het zich nog niet voor honderd procent bewust is.’

‘Mogelijk,’ antwoordde Frits. ‘Ik kan er niet over oordelen.’

‘Wat wil je doen?’ vroeg Ronnie. ‘Ik kan hier niet blijven komen zoals vandaag. Dat kunnen we Frits ook niet aandoen.’

Frits probeerde te glimlachen.

‘Misschien mag dat er even buiten blijven.’

‘Wat denk je?’ vroeg Ronnie.

Nila schudde haar hoofd. Zij keek hen aan en besefte dat zij iets moest zeggen, dat een beslissing verwacht werd die hen tot handelen zou aanzetten. Hier zaten ze, nog op dezelfde plaats. Boven trok een van de kinderen de wc door. Alles ging verder. Er was niets aan de hand. Als ze daaraan bleef denken: dat het leven niet hoefde te veranderen, dat ze kon opstaan en naar de kamerdeur lopen, zich omdraaien en tegen Ronnie zeggen: ‘Het spijt me, ik houd van je, maar ik ben laf; ik houd ook van Frits; en ik heb kinderen. Ik heb alles tegen elkaar afgewogen en op elke manier verlies ik; wij allemaal trouwens; maar ik blijf thuis; op den duur zal het niets uitmaken.’

Jarenlang had zij zich op de vlakte gehouden, een rol gespeeld die haar ging tegenstaan, de onrust gekanaliseerd via dagdromen. Nu wilde ze niet langer rustig zijn! De dagdroom waarmaken, een gebaar dat haar leven in snelle vaart zou doen neerstorten: maar eerst steeg zij op naar de sterren, voelde dat zij niet voor niets had geleefd.

‘Er is een tussenoplossing waaraan ik zit te denken,’ zei Frits. ‘We kunnen hier nog dagen blijven praten, maar daar worden jullie niet veel wijzer Van. Waarom gaan jullie het zelf niet uitzoeken?’

‘In een klooster,’ zei Nila.

‘Ik denk dat jullie samen moeten weggaan,’ zei Frits.

Ronnie keek opzij. Hun blikken ontmoetten elkaar en in beider verschiet lag een wereld waarin problemen oplosbaar leken.

‘Jullie moeten niet naar één of ander afgelegen hotel in Drente gaan,’ zei Frits, ‘maar naar een plaats waar van alles te beleven valt.’

‘Waarom zeg je dat?’ vroeg Ronnie.

Maar Frits schudde zijn hoofd en stond op, verliet de kamer, liet

hen alleen met de schuldige herinnering aan zijn aanwezigheid.

[XXXXVI]

Twee avonden voordat zij met Ronnie naar Parijs vertrok, had ze bij Frits een ouderwetse scène veroorzaakt en het had er even op geleken alsof zij zich over een uitgestrekt stiltegebied een weg terug naar huis schreeuwde. Maar bij de voordeur bleef haar stem steken en binnen kon het leven ongestoord doorgaan.

Ze had Frits uitgescholden met als enige doel hem te raken. Ze verweet hem dat hij niets om haar gaf, dat hij haar zo maar liet vertrekken. Zij wist ook wel dat hij een ander achter de hand had, die de opengevallen plaats onmiddellijk zou innemen. Zij wist alles. En toen ze hem haar beledigingen in het gezicht schreeuwde, leek het ook haarzelf dat zij hem met de waarheid confronteerde. Ze was woedend op hem, omdat hij haar liet gaan, niet op zijn knieën voor haar viel, geen leger psychiaters liet binnenmarcheren die haar gingen bewijzen dat zij niet lesbisch was. Maar zij had die lui niet nodig. Zij had altijd naar een vrouw verlangd. Het botte feit dat hij dat nooit gemerkt had, stempelde hem tot een lui.

Eerst had Frits zich rustig gehouden. Daardoor nam haar woede toe. Maar het eindigde ermee dat hij haar een klap in haar gezicht gaf en net zo tegen haar schreeuwde als zij tegen hem. Toen ging zij in een andere kamer slapen. Zij kroop bij Ellen in bed, daarna ging zij naar Frankje, zat op de rand van zijn bed en keek naar hem, huilde geluidloos en legde haar hand op zijn voorhoofd.

Frits kwam de kamer van haar zoon binnen en onmiddellijk had zij begrepen dat hij in deze ruimte, waar niet geschreeuwd mocht worden, een laatste poging zou wagen om haar klein te krijgen.

Maar Frits fluisterde alleen: ‘Serpent.’

En hij verliet de kamer.

Zo had hij haar alleen gelaten met een benaming die niet bij haar paste. En die hij nooit eerder had geuit. Een woord dat misschien het einde aangaf van zijn mogelijkheden haar te kwetsen. Tegen wie had hij dat eerder gezegd? Wie had hem dat woord geleerd?

Zij had naar haar eigen bed gewild, tegen hem aan willen liggen, met hem praten over de dingen die haar dwarszaten. Tegen zichzelf zei ze deze dagen: ik ga nu naar Parijs. En wat dan nog? Ik kan toch altijd weer besluiten dat ik bij Frits terugkeer.

Ronnie had gebeld en zelfs van verre hoorde zij de opwinding in haar stem en de stilte die viel nadat Ronnie haar had meegedeeld dat ze bij Henk was vertrokken.

‘De dingen gaan nu heel snel,’ had Ronnie gezegd.

Henk wilde ook niet meer met haar onder één dak wonen.

'Jij moet je er niets van aantrekken,' vervolgde Ronnie. 'Ik ben niet bij Henk weggegaan om jou onder druk te zetten, maar omdat ik zijn aanwezigheid niet langer verdraag. Hij werd trouwens steeds vulgairder. Ik zou die dingen niet eens durven herhalen.'

Ronnie giechelde.

'Ik dacht dat hij ook niet meer met jou wilde wonen?'

'Het is wederzijds,' zei Ronnie.

Zij logeerde bij haar moeder. De kinderen waren bij Henk. Toen Nila naar hen vroeg, wilde Ronnie niet over ze praten.

En Nila vroeg niet verder. Daarover had zij zich na het telefoongesprek kwaad gemaakt, alsof zij Ronnie niet belangrijk genoeg vond om haar door te vragen over de werkelijk belangrijke dingen.

Het beeld van Ronnie op haar meisjeskamer liet haar niet los. Het was net of Ronnie spijkers voor zich uit strooide, terwijl zij begon te lopen.

Inmiddels had ze haar eigen koffer al half gepakt, een pak maandverband niet vergeten. Trut op vakantie.

Ze huiverde - maar het vooruitzicht wond haar op.

Door de schreeuwpartij had het er de volgende ochtend toch op geleken dat Frits en zij ten opzichte van elkaar weer menselijk waren geworden.

Plotseling had ze aan het telefoontje gedacht.

Het was alsof ze zich bewust werd van een pijnlijke leegte: ze ging weg uit haar leven, stapte opzij, keek naar de kinderen en naar Frits in het besef dat zij misschien niet meer zou terugkeren om de draad op te nemen. De gebeurtenissen van de laatste dagen schoten door haar heen, en daarbij was het telefoongesprek, waren haar tochtjes naar Amsterdam, het angstige wachten in de Bijenkorf, de schrikreactie telkens als de telefoon rinkelde, het besef dat er geen opluchting gevolgd was toen zij Frits over de dwingende man had verteld.

Het was verdwenen. Nooit geweest. Hoewel zij er zeker van was dat haar hersens wel degelijk goed gereageerd hadden en het gesprek had plaatsgevonden, nam het belang ervan af: een incident.

Zij verlangde ernaar weg te gaan, het huis en de laan te verlaten, impulsen te krijgen die haar visie op haar leven zouden intensiveren.

Zij dacht aan het telefoongesprek en in het verlengde daarvan aan de gesprekken met de huisdokter, die haar sussend toesprak en haar vroeg hoe zij over een bezoek aan een psychiater dacht. Zij knikte, zij herinnerde zich zo duidelijk dat zij geknikt had en naar de blozende man tegenover haar glimlachte. Hij rookte een pijp; zij was zijn laatste patiënte. Als hij aan iets behoefte had dan wel die pijp.

'Mijn man wil dat ik naar een psychiater ga,' zei ze, als bij ingeving.

'Ik heb een ander idee van uw man,' had de dokter gezegd. 'Ik had juist het idee dat hij van mening is dat het zonder psychiater ook heel goed kan. Nou, hij kent u het beste. En als we dit soort ingrepen kunnen vermijden, houden we de zaken liever onder ons.'

Plotseling veroorzaakte de bijna volgepakte koffer een onaangenaam gevoel bij haar. Was dit nu een teken dat de beslissingen definitief waren? Zou zij nooit meer bij Frits slapen? Of zou hij haar toch nog willen aanraken? Maakte hij er een demonstratie van: dit is het afscheid; stort je maar in de armen van je vriendin, kijk eens hoe snel alles is gegaan - alles heel pathetisch en zoals het niet kan. Zoals het dus altijd gaat.

Ze verlangde naar Ronnie.

[XXXXVII]

Ze had haar bloknoot meegenomen. De eersteklascoupé liep tot hun teleurstelling in Rotterdam vol.

Ronnie las de bladen die zij op het Centraal Station had gekocht.

Nila vouwde het omslag van het spiraalbloknoot achter het kartonnen achterplat en zette zich gemakkelijk in de kussens om haar geschrift te lezen.

Ronnie keek opzij en lachte even.

Tussen Haarlem en Den Haag hadden zij elkaar langdurig gekust.

Het was nog drieëneenhalf uur tot het Gare du Nord.

'Ik weet niet waaraan het ligt dat ik nu, een paar dagen voor mijn vertrek, over mijn moeder wil schrijven. Ik heb al een paar keer geprobeerd iets over haar op papier te zetten, maar de eerste keren drong mijn grootmoeder zich voor haar en daarna leek het alsof mijn gedachten steeds weggleden naar dingen die eerder vermeld wilden worden.

Is dat laatste waar? Sta ik eigenlijk buiten de beslissing wat ik zal opschrijven?

Ik wil daar nu niet over nadenken. Ik schrijf dingen uit mijn leven op om meer zicht op mijzelf te krijgen. Maar als ik lees wat ik geschreven heb, denk ik: dit is een nieuw leven, verwant aan het mijne.

Ik maak me nerveus voor Parijs, dat is wel direct waar.

Gelukkig heb ik sterke tabletten bij me, voor als het moeilijk wordt.

Ik verheug me op de leuke restaurants. Als mensen van mijn leeftijd naar Parijs gaan, komen de anderen met restaurants aandragen. Vroeger dacht je aan musea.

Ik wil ook naar musea. Ik wil het Narrenschip van Jeroen Bosch bekijken in het Louvre.

Waarom schrijf ik niet meteen over de mode?'

Zij keek naar buiten. Het landschap beloofde niets dan treurigheid, zoals altijd op dit traject. Op de een of andere manier kon zij zich daar niet bij neerleggen, wilde zich iets anders afdwingen. De notities irriteerden haar. Zo ging het door! Zij zocht het punt waar ze - na veel aarzelen en van het bureau weglopen - toch over haar moeder had geschreven.

Zij begon opnieuw te lezen:

‘Waarom weet ik zo weinig over mijn moeder? Ieder mens herinnert zich dingen uit zijn ouderlijk huis.

Toen ik daar vannacht over nadacht, terwijl Frits vrijwel onmiddellijk naast me in slaap viel, kwam ik tot de conclusie dat ik me natuurlijk best de dingen kan herinneren die van belang zijn. Zo zag ik ons opeens, jaren geleden, op de boot naar Terschelling. Het was koud, hoewel er een waterig zonnetje scheen. Mijn moeder had het al een paar dagen aan haar darmen. Ze maakte zich zorgen dat het op de boot zou losbreken, waarna ze op zo'n smerige wc moest. Het viel me op hoe gedetailleerd zij de verschrikkingen beschreef die haar zouden overkomen op die overvolle boot. Eerst de pijniging van moet ik wel, moet ik niet. Daarna de conclusie dat ze wel moest en dat ze het zou ophouden tot aan de wal. De beslissing dat ze op de landing zou gaan wachten voor de deur van de wc. ‘Ik moet even weg.’ ‘Is het zo ver?’ Als een bevalling. ‘Ik weet het niet. Ik voel wel aandrang.’ ‘Moet je nou wel of moet je niet?’ ‘Bemoei je er niet mee!’ riep ze razend.

Van kwaad tot erger. Buikloop, angst voor bezette wc's, even later te smerig om je broek uit te doen. Het dilemma: broek uit en in de viezigheid of broek aanhouden en ook niet fris. De toenemende wanhoop bij het aftellen der minuten.

Toen ik dat weer voor me zag, met daarbij de grappen die mijn vader maakte en die stuk voor stuk verkeerd vielen, wilde ik weten waarom ik me dat zo opeens herinnerde. En de gevoelens die erbij hoorden: het vertrokken gezicht van mijn moeder kende ik, maar de angst die ik in mijn eigen buik voelde, het verlangen van die boot te stappen - was dat niet de verschrikking dat het kreng ging kapseizen, waarna alle in windjeks gestoken Friezen in de Waddenzee zouden verzuipen?

Ik probeerde over mijn moeder na te denken en daarna te schrijven, maar het lukte niet: steeds gleed mijn geest een andere kant op, en ik dacht: wat betekent het? Ben ik bang dat ik als een angstig kind onder de herinneringen verscholen zit?

Wij maakten een fietstocht door Zuid-Engeland. Mijn vader had het plan doorgezet. In plaats dat hij voor mijn moeder een sportfiets had gekocht met tien versnellingen, hees zij zich op een simpele damesfiets de hellingen op. Als zij zich had rotgetrapt, reed zij remmend naar beneden. De tocht was een kwelling. Onderweg aten wij cake. Mijn vader dronk bier dat hij niet om te zuipen vond.

Ik probeerde mijn moeder op te vrolijken; bij bezienswaardigheden putte ik mij uit in aanprijzingen, om mijn moeder maar plezier te laten hebben in onze vakantie. Maar ik zag dat het niet lukte. En daarom lette ik op haar. Ik verloor haar niet meer uit het oog. Alles ging mis: tegelijk gebeurde er niets dat het vermelden waard was. Drie mensen op vakantie. Geen lekke banden, onweersbuien die ons koud en treurig maakten. Vriendelijke mensen om ons heen. Mijn moeder was alleen voortdurend bang dat er een catastrofe kwam.

Die kwam later. Zij werd onverwacht ziek. De artsen constateerden kanker. Binnen een halfjaar was haar leven voorbij en de helft van die tijd leefde zij in het bewustzijn van het alsmaar naderende einde.

'Ik wist dat in mijn leven zoiets moest gebeuren,' zei ze een maand voor haar dood.

Het lag mij op de tong te antwoorden dat we allemaal doodgingen, maar toen ik mijn mond al opendeed om dat te zeggen, viel als een regen bakstenen het besef over me dat we het over doodgaan hadden, en nu niet op de gewone vrijblijvende manier, maar in een zeer afzienbaar perspectief.

Mijn moeder stond op het punt te sterven en nu kon zij de uren aftellen. Op dit moment had ze haar leven lang gewacht. Nooit had zij zich een doodsbed voorgesteld als in een televisiespel, rustig en waardig, met één oog naar de camera en het andere naar de kassier. Die levensgrote angst dat het verschrikkelijk zou zijn.

Eerst weigerde zij de morfine.

'Ik wil bij mijn volle verstand zijn als ik sterf Ik wil normaal afscheid van jullie nemen. We moeten tot op het laatst met elkaar kunnen praten, en dingen regelen.'

'Alles komt in orde,' zei mijn vader oudergewoonte, stom verbaasd over zoveel flinkheid.

'Het komt zeker in orde,' zei mijn moeder. 'Mijn kleren gaan naar het Leger des Heils. Ik heb nog een paar boeken uit mijn kinderjaren. Ik las laatst dat die geld waard zijn, tegenwoordig. Wil je alles bewaren Nila?'

Ik knikte. Ik moest huilen en hield het in.

Mijn moeder verkrampte. De morfine kwam steeds dichterbij. Het volle verstand vlamde nog één keer op toen ze mijn vader aankeek en zei:

‘Ik denk niet dat je nog een keer zult trouwen. Maar zorg dat je jezelf niet verwaarloost. Het lijkt me een ellendig idee...’

Zij stopte. Ik dacht dat een nieuwe pijnvlaag door haar heen ging, maar dit keer was die niet lichamelijk.

‘Het lijkt me nu nog een ellendig idee,’ zei mijn moeder langzaam. ‘Straks kan ik dat niet meer voelen. Ik kan het me niet indenken. Het ergste is dat je je niet voor kunt stellen wat het is, dood zijn. En dan houd ik me voor dat ook dat dan niet meer erg is. Omdat er niets overblijft.’

‘Ook geen pijn,’ zei mijn vader.

‘Weet je waaraan ik dacht?’ vroeg mijn moeder. ‘Ik dacht nog even aan alle dingen die ik prettig heb gevonden in mijn leven. Toen dacht ik aan kerstmis en versierde bomen. En de kranten die altijd maar over een witte kerst schreven. Al met al heb ik dat niet zo vaak meegemaakt. En toen ik me zo'n dik pak sneeuw voorstelde dacht ik: daar stond ik altijd bovenop. En als ik omkeek zag ik mijn voetafdrukken. Straks lig ik eronder. Een pak witte sneeuw over de aarde die al zoveel weegt. Weet je dat ik bijna stik van angst?’

‘Je voelt het niet meer,’ zei mijn vader hulpeloos, en waarschijnlijk onder de indruk van het feit dat hij zo maar over de dood praatte tegen een stervende. Hij pakte haar hand. Zij waren niet gewoon elkaar in mijn nabijheid vast te houden - Maar nu deed hij het. Mijn moeder voelde de zachte aanraking en klampte zich eraan vast.

‘Geloof je dat ik me niet aanstel en dat ik veel pijn heb?’ vroeg mijn moeder.

‘Ik kan het aan je zien.’

‘De dokter zegt dat ik morfine moet nemen. Dat ik mezelf niet moet kwellen. Maar als ik me eraan overgeef, laat ik me gaan. Dan drijf ik zo van jullie weg. Dan herken ik jullie niet eens meer. Als ik me nu van pijn lig te verbijten denk ik: straks komen ze. En dan kan ik het nog even uitstellen, omdat jullie bij me zijn.’

Door de luidspreker in de kamer kwam het verzoek afscheid te nemen. Een prettige meisjesstem, omgeven door de ruis van de installatie.

Na dit gesprek begon zij de morfine te accepteren. Zij had al het mogelijke gezegd en liet ons de conclusie dat zij alleen opgaf omdat zij de pijn niet langer kon verdragen. Zij had de grens van het

draaglijke overschreden, om ons niet uit het oog te verliezen. Daarna ging het snel bergafwaarts - als je dat nog zo kan noemen. Het moment dat ze ons nauwelijks herkende. Alsof ze al in haar graf lag, met al die bergen aarde en sneeuw bovenop haar. Er was nog alleen een kijkgaatje gelaten. Daardoor zag ze ons verschijnen - het deed al geen pijn meer. Haar hersens werden langzaam uitgeschakeld; haar lichaam dreef de laatste dagen op de kracht van haar hart.

Waarom heb ik haar dood en alles wat eraan voorafging altijd weggedrukt? Als ik de laatste zin teruglees, treft me het krankzinnige karakter ervan. Er staat ‘alles’. Alles wat voorafging aan haar dood. Een heel leven.

In Engeland klaagde ze niet over haar lichaam. Daar durfde ze alleen niet te zeggen dat ze de vakantie zo saai vond, met haar man en dochter.

Het kostte haar, met haar zwaartillendheid, veel moeite plezier in haar leven te hebben. De kleine onbelangrijke dingen die kleur verschaffen aan de strenge regelmaat. En dan komt toch weer die sneeuw: het verborgen verlangen naar een idylle.

Waarom kon zij geen openlijk plezier in iets hebben? Waarom vonden de mensen haar aardig, maar onbelangrijk? Over haar geen verhalen, anekdotes, herinneringen aan de gastmalen die zij aanrichtte. Zij richtte niets aan. Zij zat op een stoel en las een boek. Deed haar werk.

En ze lette op mij. Misschien heb ik dat het verst van alles weggestopt. Dat ze zelfs openlijk meedeelde: nu ben ik je aan het opvoeden; luister naar me, ik wil je iets vertellen.

Aanwijzingen: daaraan was geen tekort.

En nu mis ik haar, terwijl ik haar als vijftienjarige verwenste.’

‘Ik vraag mij af of wat ik hierboven heb geschreven, wel klopt: ik probeer mijzelf in te vullen door herinneringen aan mijn moeder prijs te geven. Op zichzelf brengt het me in verwarring dat ik dingen opschrijf die ik jarenlang nooit aan iemand heb durven vertellen. Waarom had ik ze zo ver weggestopt?

De andere kant van de medaille is lelijker: ik doe maar net of ik op mijn moeder lijk bij gebrek aan gegevens over mijzelf. Ik wil mijn leven aan mijzelf verduidelijken en onmiddellijk doe ik een stap opzij en wijs op mijn moeder, zeggend: ze is aan kanker overleden. Ze wilde niet dood. Maar ze ging toch. Is dat niet raar? Dat

ze niet dood wou en toch ging! En ik ben net zo!

Ik verschuil mij achter mijn moeder. Zoals vroeger. Maar toen was ik een klein meisje.

En mijn moeder haalde mij vanachter haar rokken te voorschijn en zei: "Kom maar voor jezelf op Nila. De mensen zijn er heus niet allemaal op uit je kwaad te doen".'

Ik wou over mezelf schrijven en ik schreef eerst over mijn grootmoeder. De herinneringen die ik aan haar heb zijn summier. Ik ken haar via verhalen. Zo is er het verhaal dat mijn moeder en zij niet goed overweg konden. Mijn grootmoeder was een vrolijke en gastvrije vrouw, voor de oorlog. Zij verwachtte dat haar schoondochters in haar voetsporen zouden treden. Dit betekende dat zij die schoondochters als verlengstukken van zichzelf beschouwde wanneer de familie bijeen was. Mijn moeder wilde zich, verliefd, terugtrekken op mijn vader. Zij moest toostjes smeren, ronddienen, gesprekken op touw zetten met gasten die zich onwennig of verdrietig voelden.

'Zie jij daar die meneer Albach zitten,' zei mijn grootmoeder (in de hilarische herinnering van vader, die als hij dit soort dingen vertelde een slok op had, want in nuchtere toestand kon hij zijn moeder alleen in verband brengen met de bomen rond het gesticht). 'Die meneer Albach is een vreselijk zielig mens. Zijn vrouw is overleden.'

'Wanneer moeder?'

'Vijf jaar geleden.'

'Vijf jaar geleden!' riep mijn moeder verongelijkt.

'Vijf jaar,' zei mijn grootmoeder. 'Nou goed, het mens komt alweer bijna terug. Maar die idioot daar is er nooit overheen gekomen. En het was toch een heel gewone vrouw. Vooral op verjaardagen zit hij te kniezen. Want die waren bij hem thuis altijd zo gezellig. Nou toevallig liepen de katten met hun staart tussen hun poten de kamer uit als ze daar verjaardag vierden, maar iedere gek heeft zijn gebrek.'

Mijn moeder knikte. Ze kende de gewoonte van haar schoonmoeder gesprekken te verlevendigen met dooddoeners.

'En het is werkelijk een aardige man,' zei mijn grootmoeder. 'Let er alleen niet op dat hij stinkt. Heeft natuurlijk niet een behoorlijke bewassing. Is ie te krenterig voor. Maar hij mag graag vertellen.

Dan hoef je trouwens niet te luisteren want hij vertelt alles zes keer en langzaam! Ga jij nou naast hem zitten en vrolijk hem een beetje op. Begin alleen niet over die vrouw want dan gaat hij huilen. Nou ja, dat deed iedereen als ze dat mens zagen. Maar hij komt hier al twintig jaar. En een heel goeie accountant.'

'Pa moppert wel eens op hem dat hij zo weinig durf heeft,' zei mijn vader, die de keuken was binnengekomen.

'Dat kon je wel aan zijn vrouw zien,' zei zijn moeder. 'Trouwens, je vader moet dat nodig zeggen. Als die twee zouden gaan vissen kwamen ze met de hengels in elkaar verward thuis. En die vis maar lachen.'

'Ik ga wel even naast die meneer Albach zitten,' zei mijn moeder met een grimas naar mijn vader.

'Ach ja,' zei mijn grootmoeder. 'Vlooien heeft hij tenminste niet. Althans maar weinig.'

Toen zij was opgenomen en mijn vader soms iedere week naar haar toe ging, wilde mijn moeder in mijn nabijheid nooit over haar praten. Vooral vlak voor oma's dood had mijn vader de behoefte zijn verhaal te vertellen op het moment dat hij thuiskwam. Maar mijn moeder snoerde hem de mond. Dat deed zij niet openlijk; zij leidde hem altijd op een urgent zijpad. Ik weet niet of zij mijn vaders verhalen niet verdroeg. Het kon zijn dat zij mij te jong achtte voor een inzicht in het tekortschieten van de menselijke geest. Als zij een opmerking over mijn grootmoeder maakte, was het altijd met gepaste eerbied: wat ze haar hadden aangedaan was te erg om over te praten. Die Duitsers hadden haar geest afgenomen. Je kon beter een arm verliezen dan je verstand.

Waarom schreef ik over mijn grootmoeder toen ik over mezelf wilde schrijven, en over mijn moeder toen ik dat begreep? Toch niet omdat zij ook vrouwen waren?

Op een bepaalde manier is mijn moeder net als zij met de oorlog verbonden. Alleen al omdat ik op het eind ervan geboren werd - een feit dat zoveel zwaarte had dat het mijn hele jeugd genoemd moest worden: toen hadden we weinig te eten, toen deden we alles om aan voedsel te komen; allemaal voor jou, want jij was ons kindje; toen hadden wij niet wat jij nu hebt; toen aten wij ons bord wel leeg; toen gooiden wij nooit iets weg.

'Behalve oma!'

‘Wat bedoel je kind?’

‘Jullie gooiden oma weg, in dat gesticht!’

‘Maar kindje, kindje, wat bedoel je?’

‘Jullie deden oma in dat gesticht om van haar af te zijn. En jullie dreigen mij met kostschool om van mij af te zijn.’

‘Alleen als je niet eet.’

‘En oma mag nooit meer dat gesticht uit.’

‘Misschien wel. Als ze beter wordt.’

‘Als ze haar best doet?’

‘Als ze haar best doet.’

‘Maar oma is toch gek!’

‘Dat mag je niet zeggen Nila. Oma is helemaal niet gek. Oma is in de war. Dat hebben de Duitsers gedaan.’

‘Waarom gaan we dan met vakantie naar Noordwijk? In Noordwijk zijn ook Duitsers.’

‘Dit is geen gesprek. Houd ermee op,’ zei mijn vader.

‘Dat kind begint toch!’

‘Houd er godverdomme mee op. Ik kan er niet tegen!’

‘Maar het is jouw moeder!’

‘Misschien word ik ook gek. Dat wou je toch zeggen? Dat ik haar zoon ben en net zo goed gek kan worden.’

‘Het slaat altijd één generatie over.’

‘Kom nou. Kom nou!’

‘Wat slaat één generatie over mamma?’

‘Eet jij je bord nou leeg Nila. Eet in godsnaam je bord leeg. Ik kan hier toch niet de hele avond aan tafel zitten. Ik wil ook wel eens rustig naar de radio luisteren terwijl jij in bed ligt.’

‘En je krijgt geen koek,’ zei mijn vader. ‘Voor straf krijg jij geen koek omdat je voor de zoveelste keer je bord niet hebt leeggegeten.’

‘Aten die Duitsers hun bord leeg pappa?’

‘Wat is dat nu weer voor onzinnige vraag?!’

‘Of die Duitsers hun bord leeg aten.’

‘Natuurlijk.’

‘En daar werd oma gek van?’

‘Oma werd niet gek!’

‘Waarom komt ze dan niet bij ons wonen? Waarom komt mijn lieve oma niet hier wonen? Waarom kan ze hier niet beter worden? Je kunt toch niet beter worden in een huis met allemaal gek-

ken? Dat heb je zelf gezegd. Waarom nodigen jullie haar hier niet uit en gaat ze wonen in de logeerkamer?'

'Houd je mond! Houd onmiddellijk je mond! Brutaal nest. Ga je bed in. De kamer uit. Ik wil je hier niet meer zien!'

'Mag ik dat vanavond ook eens lezen?'

Ronnie legde haar hand op Nila's arm.

'Het is zo maar iets,' zei ze.

Ze loog. Ze was zich er als nooit eerder van bewust dat ze loog. Ze keek om zich heen of de andere passagiers op haar letten. Maar die gingen hun eigen gang.

Zij glimlachte naar Ronnie, pakte een ballpoint uit haar tas en begon te schrijven.

'De nacht die volgde op de ontdekking van onze relatie, droomde ik onrustig. Ik schrok een paar keer wakker en zag Ronnie naast me liggen. Ze ademde ogenschijnlijk regelmatig, maar ik wist dat ze net als ik wakker was. Ik raakte haar aan en onmiddellijk beantwoordde zij die aanraking. Zenuwachtig als wij waren, begonnen wij elkaar te omhelzen en te bevredigen, tot wij eindelijk weer vanzelf in slaap vielen. Ik droomde daarna van Frits, die met Melgers in een helikopter stapte en naar een eiland vloog, waar zij uitstapten en met elkaar begonnen te vechten. De droom was zo helder, of krachtig, dat ik hem onmiddellijk bij het wakker worden herinnerde. Ik probeerde te bedenken waar dat eiland op leek, maar ik wilde de droom niet afmaken om de uitslag van het gevecht te vernemen. Ik neem aan dat Frits gewonnen zou hebben.

Waarom neem ik dat aan? Moet hij ook in mijn droom winnen? Kijk ik naar hem als naar de reus in mijn fantasie die al het kwaad zal uitbannen?

Ik herinner me wat hij over verantwoordelijkheid zei op die catastrofale avond. Waar Henk deskundig onder de zoden werd gespit en Frits zich terugtrok om zijn vrouw zichzelf te laten vernederen.

Maar ik vernederde me niet. Al trok hij zich terug bij de kinderen om me te laten merken waar ik tekortschoot en waar hij me eventueel later zou treffen.

We hebben gepraat en het niet over de kinderen gehad. We hebben net gedaan alsof we bij elkaar bleven. We hebben zelfs nu

niet gezegd dat het voorbij is. Hij ging vijf dagen op de kinderen passen, alsof ik er eens even uit moest. Maar ik moest eruit om de belangrijkste beslissing van mijn leven te nemen.

Ik moet beslissen of ik mijzelf nog goed genoeg acht terug te keren in de schoot van mijn gezin, waar Frits de prijs zal noemen die ik moet betalen voor mijn escapade.

Hij zal de ontwikkeling in mijn leven wel een naam geven.

Hij zal mij stroomlijnen om mij beter te beheersen.

Ik wil Ronnie aanraken, maar dat durf ik niet in deze volle coupé.'

[XXXXVIII]

Vanuit het raam van de hotelkamer keek zij op de drukke boulevard, haar koffer ongeopend op het bed. Het verkeer stond drie rijen dik voor het stoplicht een twintigtal meters verder. Zij stelde zich voor dat zij in bed lag, luisterend naar de verkeersstroom. De kamer zelf was klein, maar niet zonder comfort. Een badkamertje lag achter een groene deur waarop een papier met brandvoorschriften.

Automatisch had zij de raamkant van het bed gekozen, zoals wanneer zij met Frits ergens kwam.

'Ze hadden wel eens mogen zeggen dat die kamer aan de straat lag,' zei ze.

'We zullen toch wel niet zo goed slapen.'

Zij keerde zich om en keek naar Ronnie, die bezig was haar koffer snel en doeltreffend leeg te ruimen.

'Je mag de mijne ook doen.'

Ronnie lachte.

'Als ik niet oppas laat je me straks nog elke dag koken.'

Nila pakte haar tas en haalde er een doosje Gitanes uit. Roken deed ze zelden, alleen in Frankrijk kocht ze onmiddellijk de sigaretten die in Nederland even gemakkelijk te krijgen waren. Maar zij rookte ze uitsluitend in het land van aanmaak.

'Wat gaan we doen?' vroeg Ronnie.

Ze was op het bed gaan zitten en keek in een spiegeltje dat ze uit haar tas had gevist.

'Hier is het niet erg gezellig,' antwoordde Nila.

'Dat ligt toch aan ons?'

Ronnie stopte het spiegeltje weg, stond op en kwam naar Nila toe. Ze legde haar armen om haar heen en kuste haar.

'Wat duurde het lang hè, die treinreis.'

'Ik vond het nogal meevallen.'

Ronnie bekeek haar, terwijl ze haar een eindje van zich af hield. Toen trok ze haar tegen zich aan.

'Wat ben je mooi,' zei ze. 'Vind je het niet verschrikkelijk dat ik zoiets banaals zeg?'

Wat moeten we anders tegen elkaar zeggen, dacht Nila. Maar toen schoot het door haar heen dat ze dit niet meende, dat ze die aanraking prettig vond, meer verlangde. Zij voelde zich opgewonden, een beetje moe maar toch vol emoties. Ze had zin om Ronnie te plagen, haar uit te dagen in de zekerheid dat ze zich daarna aan

haar zou overgeven, misschien zelf het initiatief daartoe nemen.

'Ik ga even in het bad,' zei ze.

'Wat een idee!'

'Je wou er zeker bij, in dat bad?'

'Als dat zou kunnen.'

Ze begonnen zich uit te kleden. Nadat ze haar trui had uitgetrokken liep ze naar de badkamer en zette de kraan open die met grote kracht warm water in het bad spoot. Op de wastafel lagen twee plastic builtjes gevuld met badschuim. Ze kneep er hard in, tot het groene spul in het water stroomde.

Ronnie kwam naakt de badkamer binnen.

Nila voelde hoe ze bloosde.

'Wat gek,' zei Ronnie. 'Het idee dat het nu allemaal mag en dat er niemand opeens thuis kan komen.'

Nila voelde haar opwinding ontstaan. Ze kleedde zich verder uit en ging op de rand van het bad zitten.

'We hebben geen haast,' zei ze. 'En ik kan niet wachten.'

'Zullen we het bad afzetten?'

Ze voelde zich ontspannen en tevreden toen ze het hotel verlieten. Al zou Ronnie haar de hele dag niet meer aanraken, dan nog leverde dat geen enkel probleem op. Ze had het gevoel dat alle spanning van de laatste weken in één lang orgasme uit haar lichaam was verdwenen. Alle dingen die zij bedacht had, de zorgen die zij zich maakte over haar verblijf in Parijs: afleidingsmanoeuvres van het genot, de herinnering aan een opvoeding waarin volstrekte overgave aan lichamelijk genieten niet was toegestaan.

Zelfs als zij met Frits heel uitgebreid en bevredigend gevrijd had, stond zij van het bed op met het idee dat hij gerust de hele nacht had mogen doorgaan. Nu voelde zij zich prettig, ze zou het woord 'gezellig' durven gebruiken als ze daar niet zo'n hekel aan had. Maar dat had Frits haar ingegeven. Frits vond het burgerlijk. Natuurlijk niet de gezelligheid zelf, maar het woord.

Zij had honger, verheugde zich op de maaltijd in het restaurant dat zij van een vorig bezoek kende en waar zij telefonisch een tafeltje had besteld.

Ze moest aan Ibiza denken, de enige keer dat zij samen hadden gegeten.

Nu was zij meer op het eten zelf gericht. Als ze straks thuiskwa-

men kon ze tegen Ronnie aan gaan liggen in de zekerheid dat het de volgende dagen ook zou kunnen.

Omdat het nog te vroeg was om naar het restaurant te gaan, liepen zij de Boulevard St. Germain af tot het plein. Zij bleven staan bij modezaken en als schoolmeisjes wezen zij elkaar aan wat zij zouden kopen als ze genoeg geld hadden. Voorbij de kerk zag Nila de schermen van Les Deux Magots en hoewel ze daar meerdere keren geweest was, ging er toch een schok van herkenning door haar heen: niet om het café, maar om de romantische vervoering van haar jeugd, toen de wereld op de middelbare school grijs en vervelend leek, een grijsheid die zijn apotheose vond in Parijs. Om daar te kunnen treuren! Maar zij zat veilig thuis.

Henk Volnaar was niet de eerste geweest die zich een pelgrimage naar dit heerlijke oord der verdoemden had voorgesteld. *Maar hij had zijn plannen uitgevoerd!* Haar eigen puberteit had de gedegen ondergrond van een vlucht uit de burgerlijke werkelijkheid moeten ontberen.

Het verwonderde haar met hoeveel hevigheid die herinneringen terugkwamen.

Ze wees Ronnie op het café, herinnerde haar aan het verhaal van Henk.

‘Dat was nog maar een voorproefje,’ zei Ronnie. ‘Je zou hem eens moeten horen over z'n verblijf zelf.’

Ze liepen het café binnen, waar ze met moeite een plaatsje vonden.

Tussen de zorgvuldig verveloos gehouden tafeltjes bewogen zich opzichtig geklede jongens en ook meisjes die er geen bezwaar tegen hadden op te vallen. Was dit ‘Le rendez-vous intellectuel,’ waarmee het café via zijn kaart adverteerde?

De intellectuelen zaten allang elders. Als er een nieuwe Sartre moest opstaan, zou deze zijn onleesbare aantekeningen maken in een café dat er nog geen vermoeden van had dat het later met de intellectuele elite zou gaan adverteren.

Ronnie keek geamuseerd om zich heen.

‘Zou Henk hier elke dag gezeten hebben?’

Ze geloofde het zelf niet. Ze zag hem eerder in een keurige bodega, met zijn zakenvrienden. Zou de kortsluiting daar liggen dat ze hem zijn verleden afstreed, hem belachelijk had gemaakt met zijn wilde jaren, het verguldsel van zijn leven laag voor laag had

afgekrabd, tot de eenvoudige jongen was blootgelegd die Sartre en Camus las. Zoveel mensen noemden maar een intellectuele dwarsstraat als ze zichzelf gewicht wilden verlenen. Zelf had Ronnie dat gewicht ook niet. Maar ze bezat het vermogen anderen te ontmantelen. Of was dat niet waar, had ze de strijd tegen haar man alleen gewonnen omdat ze hem van het begin af niet wilde? Streed ze tegen de belangrijkste conventie in het vrouwenleven; het odium dat ze moest trouwen, kinderen voortbrengen, opvoeden tot ze oud geworden was en niet meer in staat een eigen leven op te nemen.

Wat zou het haar dan een overwinningsgevoel geven dat ze hier met haar vriendin zat op de plaats waar haar man naar vriendinnen had gehunkerd, in zijn zwarte trui en op de sandalen van de partij die hij vele jaren later als een lichtende ster had mee helpen inhalen, 'niet omdat ik christelijk ben, maar omdat ik denk dat deze mensen een soort eerlijkheidsideaal vertegenwoordigen waar ik mij in kan vinden.'

Le rendez-vous intellectuel.

Ze verwonderde zich erover dat ze aan Henk moest denken, terwijl ze het gevoel had dat ze thuiskwam na een lange reis, nu ze in het café zat waar een andere generatie furore had gemaakt. Die generatie was zo langzamerhand vergeten. Zij kwam binnen en stond zelf aan de top van haar leven, zij voelde zich gevoed door een enorme krachtbron.

'Hoe vind je het hier?' vroeg Ronnie.

'Het geeft me een raar gevoel,' zei Nila. 'Maar dat komt omdat ik hier met jou zit op een plaats waar ik vroeger ook wel met Frits kwam. Dan wilde ik hem het café laten zien waar mensen als Sartre en De Beauvoir kwamen, en dan zaten we hier, terwijl ik aan zijn gezicht kon zien: is dit het nou? Hij was daar niet gevoelig voor en dan voelde ik me belachelijk. Sartre zat overigens meer in Flore.'

'Wat betekenden die mensen voor je?' vroeg Ronnie.

'Ik denk eigenlijk niet veel,' zei Nila bedachtzaam. 'Tenminste niets werkelijks. Het was een vaag gevoel. Ik was nog zo jong en thuis zat ik als enig kind. Volstrekt beschermd, eigenlijk zo gepantserd dat ik niet wist waar ik met mijn gevoelens heen moest. Ik herinner me een boekje dat ik in een tweedehands-zaak kocht: het was een fotoboek. *Wij zijn zeventien*. Die trieste jongetjes en meisjes zagen er alweer zo verouderd uit. Toch dacht ik: zo ben ik ook. Ik

zou ook wel willen schrijven of fotograferen. Maar daarvoor moet je meer ambitie hebben dan ik opbracht. Ik denk dat ambitie een onderdeel is van talent. Dus als je vraagt: wat betekende dat allemaal, zeg ik: het waren gezichten, een stem, en niet de inhoud van een lied. Niet de oorlog waar mijn ouders over zeurden en de hoop van een oudere generatie dat er iets anders zou komen. Misschien wel de klank van het woord "verandering". Een proces van volwassen worden. Zo ging het bij mij. Vanuit die vaagheid moet je iets gaan ondernemen, heel direct een vak studeren bijvoorbeeld. Maar dat hield ik niet vol. Frits had daar geen oog voor. Die begreep niet dat hij me beter had kunnen stimuleren. Hij was anders opgevoed. Anders volwassen geworden. Zijn ervaringen van eenzaamheid waren meteen weggeraakt achter de lol van zijn studententijd.'

'Dan zouden die gevoelens nu wel eens op een heel onverwachte manier kunnen terugkomen,' zei Ronnie.

Nila nam een slok van de Pastis die voor haar stond. Ook een drank waarnaar ze in Nederland niet omkeek. Ze was inderdaad een meisje op vakantie. Ze begon, op een uitgestelde manier, haar jeugd te beleven. Ze schoot terug naar het uitgangspunt waarvan ze zeker was dat ze daar niet wilde zijn.

Het werd steeds drukker in Les Deux Magots. Ze kreeg een onstuitbare honger.

[XXXXIX]

Zij luisterde naar het niet afnemende verkeer. Ronnie lag met haar knieën tegen haar aan. Ze voelde zich een beetje draaierig door de drank, maar het vrolijke gevoel dat de avond een wazige zekerheid had gegeven, was verdwenen.

Ze hadden opnieuw de liefde met elkaar bedreven. Terwijl zij de gevoelsstroom gemakkelijk over zich voelde komen, besefte zij dat dit niet nodig was, dat zij voldoende had gehad. De drank kwam omhoog en zij moest snel het bed uit. Toen zij zich over de wc boog, verdween de misselijkheid.

Ronnie was haar achterna gekomen en legde een hand op haar voorhoofd.

‘Probeer het maar kwijt te raken,’ zei ze, ‘anders komt het de hele nacht terug.’

Zij lag nu stil op haar rug en probeerde de auto's niet te horen.

Ze dacht aan Frits. Ze dacht aan degene die ze op deze avond zelfs niet in een vriendelijke droom wilde ontmoeten. Maar nu ze hier in bed lag met haar vriendin, na een avond die alle verdrongen verwachtingen had waargemaakt - nu kon zij zich niet onttrekken aan het huis dat zij vanmorgen had verlaten. Zij dacht aan Frank en Ellen in hun bedjes, in de zekerheid dat zij zou terugkeren. Wat deden zij elkaar aan, wat voor mechanismen hitsten hen op elkaar te bestrijden? Wat moest het toch gemakkelijk zijn voor psychiaters om complexen bloot te leggen, tekorten aan te geven: de hele boekhouding van een keurig omslag te voorzien. Maar daarna? Wat maakte het uit? En welke posten waren niet aan het licht gekomen? De zwarte betalingen aan instanties waarvan zij zich het bestaan niet bewust was?

En opnieuw dacht ze: wat doen wij elkaar aan, wat voor verwachtingen wek ik bij Ronnie. En erger: bij mezelf. Want het is toch niet zo dat ik per ongeluk de dingen meemaak waarin ik mij nu bevind. Dit is een bewuste keuze. Ik kan niet meer zonder haar. Ik kan haar niet meer missen. Misschien haar aanrakingen; daar ben ik niet eens zeker van -, maar niet de aandacht.

Ze trok Ronnie tegen zich aan.

‘Waar denk je aan?’ vroeg ze.

‘Aan jou,’ zei Ronnie.

‘Ik ben bang dat ik niet kan slapen door die rotauto's.’

‘Voor mij is dat wel zeker.’

‘Hoe denk je als je aan mij denkt?’

‘Ik weet het niet precies,’ zei Ronnie.

‘Durf je het niet te zeggen?’

‘Misschien niet helemaal. Ik denk dat ik, hoe moet ik dat zeggen - volledig aan je denk.’

‘Hoe is dat?’ vroeg Nila.

‘Ik denk dat je bij mij hoort,’ zei Ronnie. ‘En dat ik als ik aan je denk een beetje in jou verander. Kun je je dat voorstellen?’

‘Het lijkt wel een tekenfilm.’

‘Ik voel me bij jou veilig,’ zei Ronnie. ‘En tegelijk bedenk ik dan hoe ik jouw veiligheid moet verzorgen.’

‘Ben je niet bang dat het alleen erotiek is?’

Nila ging op haar zij liggen en streelde Ronnie.

‘Blijf nou rustig liggen, straks word je weer misselijk.’

‘Je hebt er geen zin in?’

‘Dat weet je best.’

Ronnie pakte haar hand en drukte die tegen haar borst.

‘Ik ben wel eens bang dat het echt alleen erotiek is,’ zei Nila. ‘En dat die overgaat. Weet je wat ik net dacht toen we het deden? Wanneer komt ze nou in me. En toen besefte ik dat ik tot Sint Juttemis kon wachten.’

Ronnie liet haar los, ging zitten en knipte het licht aan.

‘Wat bedoel je Nila?’ zei ze. ‘Je bent toch niet dronken.’

‘Ik bedoel dat je me nooit zal kunnen neuken,’ zei Nila. ‘En ik weet niet of ik dat een opluchting vind. Ik zal eraan moeten wennen.’

Ronnie begon te huilen. Maar Nila wist zich niet in staat haar woorden terug te nemen, de betekenis ervan te veranderen, al speelde ze het maar. Ze lag op haar zij en liet Ronnie uithuilen. En ze luisterde naar het verkeer. Ze voelde geen medelijden, schaamde zich niet voor haar woorden. Ze besefte dat ze een beetje dronken was, niet zo veel dat ze wartaal uitsloeg: genoeg voor de waarheid.

‘Waarom zeg je dat?’ zei Ronnie. ‘Waarom doe je zo ellendig na een avond als deze. Zal ik je eens wat vertellen?’

Ik weet wat je wilt zeggen, dacht Nila. ‘Het was de fijnste avond van mijn leven. Daarop heb ik jaren gewacht.’ Alsof je kunt weten waarop je zit te wachten. Het is allemaal aanstellerij. Dit laatste woord, dat niet paste in hun situatie, en misschien, op een venijnige manier toch weer wel, - deze herinnering aan haar jeugd, aan huilpartijen die door haar moeder schouderophalend werden afgedaan,

aan verliefdheden die kwamen en voorbijgingen als sneeuwbuien. Aanstellerij. Was dat wat zij deden? Op de manier van volwassenen: voorafgegaan door een etentje, een vrolijke tocht door de stad, een bezoek aan een panopticum waar je op een prettige manier even een jeugddroom werkelijkheid zag worden.

'Wat wil je me vertellen?' zei ze zacht.

'Ik denk dat je niet van me houdt.'

Ronnie gaf haar een kans. Of andersom: smeekte haar de laatste strohalm niet af te snijden. Legde haar onzekerheid bloot en verschafte haar macht.

Van die macht was zij zich opeens zodanig bewust, dat zij eveneens rechtop ging zitten en onmiddellijk de situatie als belachelijk schatte. Daar zaten ze dan naast elkaar in bed. Wat hadden ze niet allemaal gedaan? Ze waren hun huizen ontvlucht, hadden hun mannen en kinderen aan de kant gezet, overwogen te gaan samenleven, een andere wereld op te bouwen, in de veronderstelling dat zoiets mogelijk was.

'Waarom zeg je niets?' vroeg Ronnie.

'Omdat ik dat niet kan,' zei ze zacht. 'En ik wil het ook niet. Ik wil niet plompverloren antwoord geven op vragen waarover ik elke dag nadenk. Misschien beteken je te veel voor me om je op een gemakkelijke manier tevreden te stellen. Ik weet het niet Ronnie.'

'Ik weet het wel wat jou betreft.'

Nila stapte het bed uit en pakte haar tas, haalde er sigaretten uit te voorschijn, realiseerde zich dat ze niet wilde roken, bood Ronnie een sigaret aan, voelde hoe haar hand beefde toen ze de aansteker aanknipte, nam toen zelf ook een sigaret.

'Denk maar niet dat ik het niet fijn vond vanavond,' zei ze. 'Maar ik knap opeens af.'

Ze wist dat het niet waar was. Dat het hoogstens gedeeltelijk een rol speelde. Ze wilde Ronnie geen pijn doen. Ze deed Ronnie pijn. Ze mocht Ronnie geen illusies geven. Zelf had ze geen illusies.

Bedacht zij maar iets hoopvols. Haar bezorgdheid kwam terug. Zij had altijd geweten dat dit ging gebeuren. En ze wist niet of zij er zichzelf om moest haten. Maar ook dat was niet meer dan een frase.

[L]

Ze waren allebei al een tijd wakker, zonder dat zij iets tegen elkaar hadden gezegd. Nila lag met wijdopen ogen naar het raam te kijken. Achter haar rug woelde Ronnie onrustig. Het verkeerslawaai was oorverdovend. De gordijnen lieten weinig licht door; voorzichtig had zij haar horloge van het nachtkastje gepakt en de verlichte wijzerplaat bekeken. Nog een half uur. Waar zou Ronnie aan denken? Verlangde ze naar haar? Zelf verlangde ze naar Ronnie, wetend dat het krankzinnig was, dat zij zich in bedwang moest houden omdat de spijt over haar daden heen lag als ijzel.

Hoe was alles zo snel veranderd? Vanuit de euforie teruggeworpen in het patroon van angsten dat zij zo fanatiek probeerde te verlaten. Ze moest aan Frits denken toen hij het weken lang aan zijn darmen had gehad. Steeds kaler werden de maaltijden die hij tot zich nam, tot hij geheel en al op het dieet was gekomen waarmee gastro-enteritis werd bestreden. Vloekend en scheldend, met een schuin oog naar ieder koekje dat de kinderen afbedelden. Maar steeds vaster in de overtuiging dat het moest. Meer monnik dan paus.

Ze moest Ronnie laten gaan. Hun vriendschap een andere richting opsturen, zonder dat zij elkaar hoefden te verliezen. Ze wilde haar leven met Frits en de kinderen niet kwijt. Daarvan was zij zeker.

Het trof haar pijnlijk dat zij midden in het vierde decennium van haar leven al geen afstand meer kon nemen van haar bezittingen.

Eerder dan Ronnie was zij het bed uit toen er op de deur werd geklopt. De Algerijn die binnenkwam keek niet naar hen om. Hij wenste hun goedemorgen, maakte op de tafel naast het raam ruimte vrij voor het dienblad en verdween.

Nila opende de gordijnen.

‘Goeiemorgen,’ zei Ronnie.

Zij ging terug het bed in en omhelsde haar vriendin.

‘Heb je een beetje geslapen?’

‘Bijna niet. Het verkeer denk ik.’

In een impuls duwde ze haar hand in Ronnie's haar en streelde het.

‘Ik heb zulke rottige dingen tegen je gezegd.’

‘Als je wilt dan ben ik ze alweer vergeten,’ zei Ronnie.

Zij zaten naast elkaar en aten hun croissant, lachten giechelend

toen Ronnie's harde broodje van het bed sprong.

‘Ik zou nog wel even willen slapen,’ zei Ronnie, nadat zij het ontbijt beëindigd had. ‘Maar in de eerste plaats lukt dat niet in dit lawaai en het is ook zonde om de dag te laten lopen.’

‘Dat is juist sjiek,’ zei Nila. ‘In Parijs zijn en dan de hele dag in bed liggen.’

‘Houd jij van sjiek?’

‘Ik begin er steeds meer aan gehecht te raken,’ zei Nila. ‘Ik ben al die goedkope troep goed zat.’

‘Je kunt je hart hier ophalen, aan sjiek,’ zei Ronnie.

Ze keken elkaar aaa En Nila dacht: moet ik je in mijn armen nemen en de bandjes van je nachtjapon omlaag doen, je borsten kussen en alles wat daarna komt, terwijl jij op hetzelfde ogenblik bij mij hetzelfde doet, zonder dat je weet dat mijn gevoelens op me terugslaan.

Dacht ze dat, op dit moment? Schoten er niet herinneringen door haar heen - dingen die zij beleefd had en verzonnen, werkelijkheid en fantasie in een onvoorspelbare opeenvolging.

‘Mag ik bij je komen?’ zei Ronnie. ‘Als je het niet wilt, moet je het zeggen.’

‘En dan ben je teleurgesteld.’

‘Het is nogal vroeg.’

‘Het is veel te vroeg.’

‘Misschien straks,’ zei Ronnie.

Nila trok met een bruusk gebaar haar nachtjapon uit en keerde zich naar Ronnie.

‘Alsjeblieft,’ zei ze.

Ronnie aarzelde.

‘Nila,’ zei ze. ‘Ik begrijp dit niet precies.’

Nila keerde zich van haar af

‘Je hoeft me toch niet te begrijpen? Misschien loopt alles wel mis omdat we de hele dag bezig zijn met begrijpen. Ik wìl niet eens dat je me begrijpt.’

‘Waarom niet?’ vroeg Ronnie.

‘Ik wil raadselachtig zijn,’ zei Nila. ‘Ik wil iemand zijn waarover je moet nadenken. Ik ben net een toverbal die elke keer een andere kleur aanneemt.’

‘Dat meen je niet,’ zei Ronnie zacht.

Ze stak haar hand uit naar Nila's schouder en kneep er zacht in.

‘Nila,’ zei ze. ‘Lieve Nila.’

Nila klemde haar kiezen op elkaar. Ze stond op het punt te gaan huilen. Ze verlangde er naar de kamer bij elkaar te schreeuwen en zich dan aan Ronnie's troost over te geven. Ze wilde niet denken en overwegen. Ze wilde haar verantwoordelijkheidsgevoel kwijt. Alleen mensen die daarvan wisten af te stappen bereikten iets in het leven.

Iemand als Melgers, dacht ze. Maar wat had die bereikt? Misschien had hij bereikt dat hij zonder spijt zou sterven. Gedurende een paar gelukzalige jaren had hij anderen getrapt, en toen dat niet meer lukte verschool hij zich, leefde als een mens in het besef dat hij een muis was. De roofvogels klapwiekten boven hem. Ze stonden klaar om hem in hun klauwen te nemen en op te sluiten. Dat was het enige waartoe zijn tegenstanders in staat waren.

Ze begon toch te huilen, vlijde zich tegen Ronnie aan en veegde haar gezicht af aan haar schouders.

‘Wat doe ik je aan,’ fluisterde ze, in de hoop dat Ronnie het niet zou horen.

Nadat zij zich hadden aangekleed en opgemaakt, verlieten zij zo snel mogelijk het hotel. Een prettig gevoel van verwachting ging door Nila heen. Op de hoek van de boulevard lag het Museum Cluny, waar zij met Frits een morgen lang had rondgelopen, in het opwindende besef van een onwaarschijnlijke rust die de middeleeuwse tapijten en gebruiksvoorwerpen haar suggereerden. Toen ze de uitgestalde huisraad bekeek, speet het haar voor de zoveelste keer dat ze niet verder gestudeerd had, om ergens op de wereld te kunnen helpen het verleden dichterbij te halen. Ze wist niet of deze vervoering alleen romantisch was of de diepere behoefte in zich droeg haar leven waarde te verlenen door het bewustzijn van het verleden: een continuïteit waarbinnen zij zich een schakel kon betonen, in plaats van een verloren ziel.

Ze herinnerde zich haar gedachten toen ze met Ronnie langs de abdij liep, op weg naar Beaubourg, waar ze niet eerder was geweest, en waar de ontwikkeling van de geschiedenis op een zoveel uitdagender manier getoond werd.

Gek dat ze zich daarvan in een ander land altijd sterker bewust was dan thuis. Het verschafte haar een zeldzaam plezier, zelfs een tevredenheid, die de opnieuw opkomende spijt dat het hierbij was

gebleven, overschaduwde.

In de buurt van het Centre Pompidou dronken zij koffie.

Ronnie was stiller dan anders.

Zij pakte de hand van haar vriendin en kneep er even in. Ronnie keek juist naar buiten, draaide haar hoofd in Nila's richting en glimlachte.

‘Ik zat erover na te denken of ik je iets zou vertellen,’ zei Ronnie.

‘Waarom denk je daarover na?’

De ober bracht hun koffie en schoof de kassabon half onder het asbakje.

‘Ik kan het zo maar vertellen,’ zei Ronnie.

‘Heeft dat iets te betekenen?’

Ze begreep dat dit agressief klonk, de suggestie wekte dat zij Ronnie verdacht van gebrek aan vertrouwen. Toen begreep zij dat dit inderdaad zo was. De kaarten geschud en allebei hielden ze een verloren spel in handen.

Ronnie begon rustig te praten. Ze herinnerde aan de avond bij Nila en Frits, waar de mannen hun dromen hadden opgebiecht, waarna de armzaligheid van de beelden die zij hadden opgeroepen de maalstroom van hun ontevredenheid versterkt had.

‘En ik wist ook een droom die steeds terugkomt,’ zei Ronnie. ‘Maar dat is wel een echte droom. 's Nachts overvalt hij me af en toe: ik droom dat ik dood ben en toch alles zie. Mijn begrafenis als eerste. En de dingen die er onmiddellijk na komen. Misschien is zo'n droom dan wel afschuwelijker dan de werkelijkheid. Terwijl de buren om mij treuren, begint Henk al een verhouding met hun dochter. Het gaat er niet om dat hij dat doet, maar dat hij mij vergeten is. Ik wou dat die avond niet vertellen, omdat ze zo bezig waren als jongetjes. Dacht je dat ik hun soort dagdromen niet kende? Maar dat je zoiets durft vertellen alsof het iets om het lijf heeft, terwijl die domme voorstellingen altijd in de schaduw staan van nachtmerries, die je meestal ook zelf oproept. Als ik een beetje ziek ben en me voorstel dat het nooit meer overgaat. Ik stel het me niet eens voor: de gedachte overkomt me. Waarom praatten ze niet over de ellende waarop ze geen antwoord in huis hebben?’

Aan Ronnie's stem hoorde Nila dat de emotie haar sneller dan normaal deed praten. Wat had dit te betekenen, op deze vriendelijke ochtend, met de zon over de Seine-kade, de boekenstalletjes die een voor een opengingen als voorjaarsbloemen, en de ruimte

voor de Notre Dame.

Dat was precies wat zij nu miste: de open plek om weg te lopen en pas terug te keren als ze zich sterk genoeg voelde.

‘Ik droomde over jou Nila,’ zei Ronnie. ‘Jij kwam vannacht diezelfde droom binnen. Ik kon naar je kijken en schreeuwen wat ik wilde. Maar je hoorde het niet. Dat is altijd zo in die droom. Ik begin te schreeuwen en ik huil bijna aanhoudend.’

Ze glimlachte even, nu haar geest de beelden kon stilzetten.

‘Je zat thuis en er werd opgebeld,’ zei Ronnie. ‘Ik stond in de keuken en maakte het ontbijt klaar. Dat is volstrekt krankzinnig in de droom: terwijl ik dood ben kan ik dingen doen, maar niemand merkt ooit dat ik het ben die ze voor elkaar brengt.’

‘Toch handig als je zo iemand om je heen hebt,’ zei Nila.

Ronnie bleef ernstig.

‘De telefoon ging en ik hoorde je praten. Die man belde je. Die je naar Amsterdam liet komen. En nu wilde hij opnieuw dat je kwam. Ik voelde hoe bang ik werd. Je deed je jas aan en ging het huis uit. Ik volgde je natuurlijk. Je rende het huis uit naar een taxi. En we gingen naar Amsterdam. Ik zat naast je, maar je voelde me niet. In de stad stapte je uit en begon te lopen. De buurt waar je terechtkwam kende ik niet. Er waren geen mensen op straat. Dat was vreemd: niemand liep daar. En je wist waarheen je op weg was. Want je liep zo snel. Ik kon je bijna niet bijhouden. En dat wilde ik juist. Ik wilde je waarschuwen of je gewoon een hand geven.’

‘Wat herinner jij je dromen uitgebreid,’ zei Nila.

‘En opeens was ik je toch kwijt,’ ging Ronnie verder. ‘Je moet een huis binnen zijn gegaan. Maar alle deuren waren gesloten en niemand had de gordijnen open. Ik stond daar en werd bang, omdat ik de weg niet terug kon vinden, terwijl ik hoe dan ook dood was, dat realiseerde ik mij, dat het niet uitmaakte waar ik heen ging, omdat niemand op mij wachtte.’

Zij pauzeerde even.

‘Ik werd helemaal nat wakker. En het eerste wat ik me realiseerde was het belachelijke van die droom. Het huilerige dat erin zat. Maar die angst voor jou was er nog steeds en ik legde mijn hand op je zij en ging weer liggen. Ik hield je vast tot ik opnieuw in slaap viel.’

Zij legde haar hand op Nila's pols.

‘Vind je het vervelend dat ik het vertel?’

‘Het is maar een droom,’ zei Nila.

Zij herinnerde zich de telefoontjes, de uren die zij in de Bijenkorf had doorgebracht en die later niet meer dan een paar minuten geweest konden zijn.

Ze keek naar buiten, verlangde ernaar te wandelen.

‘Ik maak je toch niet bang?’

‘Waarom zou je me bang maken?’

‘Ik was zelf bang,’ zei Ronnie. ‘Ik ben nog nooit zo bang geweest in een droom. Ook daarbuiten niet. Het was een afschuwelijke nachtmerrie.’

‘Misschien is het wel goed dat je die droom vertelt.’

‘Soms,’ zei Ronnie, ‘kan ik die dingen niet goed aan. Dan denk ik: wat voor waars zit er in nachtmerries. Dan vraag ik me af of ze inderdaad wel zo eenvoudig te verklaren zijn. Alsof één keer angstig dromen een soort schoonmaakbeurt betekent voor je geest.’

‘Waarom zou het zo niet werken?’

Nila boog zich naar haar toe.

‘We gaan fijn de stad in,’ zei ze. ‘Je bent nu toch weer rustig?’ Ronnie knikte.

Het was druk in het Centre Pompidou. Een bijna onafgebroken stroom bezoekers begaf zich door de ingangen naar binnen, rechtstreeks naar de roltrappen die hen naar de vierde en vijfde verdieping zouden voeren waar een tentoonstelling over Parijs en Berlijn in de jaren twintig was ingericht.

Eerst liepen zij over de derde verdieping, waar een verzameling schilderijen van twintiger jaren schilders was bijeengebracht zoals zij nooit eerder had gezien. Zij herinnerde zich de Léger en Chagall-tentoonstellingen in Amsterdam, de overweldigende indruk die ze op haar hadden gemaakt. Ze was nu ouder geworden, het enerverende van nieuwe indrukken nam af. Van deze verzameling konden vijf tot zes uitsplitsingen gemaakt worden die haar ‘fantastisch’ zouden voorkomen, als ze nog maar een meisje was, gevoelig voor kunst in de verwachting dat zij er deel aan zou hebben.

Toen ze naar de hoger gelegen verdiepingen wilden gaan, werden zij tegengehouden bij de roltrap. Een half uur nadat het Centre was geopend, zat het alweer verstopt. Toen zij besloten weg te gaan, mochten zij toch plotseling naar boven.

Even later stond zij voor foto's van de menselijke ondergang op de met loopgraven doorsneden velden waar de eerste wereldoorlog uitgevochten was. Zij liep door een nagebootste arbeiderskeuken en dacht eraan hoe de afzonderlijke attributen van deze armoede hoge prijzen opbrachten bij antiquairs, om een plaats te krijgen in de comfortabel verwarmde huizen waar herinneringen aan het verleden tastbare bewijzen vormden van welstand - overwinningen op de tijd zelf.

Zij wilde Ronnie deelgenoot maken van haar gedachten, maar kon het niet. Een loodzware druk kwam over haar wanneer ze naar Ronnie keek, het verdriet van haar gezicht las, het vooruitzicht dat de volgende dagen een kwelling zouden betekenen, steeds dichterbij het afscheid.

En zij wilde dat ze het kon voorkomen. Een nieuwe oprisping van tederheid, zoals ze die vanmorgen in bed had gevoeld.

Op ieder gebaar van aanhankelijkheid zou Ronnie met gesloten ogen ingaan. En omdat dit zo was, schaamde zij zich voor de spontaniteit die haar naar Ronnie toe dreef, haar het verlangen ingaf haar te omvatten, te kussen tussen de duizenden om hen heen.

‘Ik word hier zo treurig van,’ zei Ronnie.

Ze bleven staan bij de diaprojectie van een avant-garde groep van weleer. De leden ervan zagen er ouderwets parmantig uit. De stellingen die zij verkondigden en in hun werk in praktijk hadden gebracht, lagen besloten in de blik waarmee zij de fotograaf aankeken. Zij waren nu allemaal dood, de besten van hen opgeborgen in musea en bibliotheken. Zij waren rijp voor postume tentoonstellingen als deze en de mensen die langs de uitstalling van hun levenswerken liepen zeiden ‘ach, wat interessant’. Hoeveel hadden zij de wereld veranderd? Sommigen van hen hadden het kijken van de mensen veranderd.

Zij ervoer de afstand en het verlangen deze te overbruggen, deel te hebben aan de groep mensen met ideeën.

Zij voelde zich moe, en wilde naar huis. Maar ook besefte zij dat zij dat juist helemaal niet wilde, dat zij deze stad wilde onderzoeken - op eigen houtje, zonder de uitgestippelde plannen die Frits altijd in zijn binnenzak meedroeg.

‘Laten we hier weggaan,’ zei Ronnie. ‘Alsjeblieft Nila. Ik vind dit verschrikkelijk.’

Zij voelde een redeloze woede opkomen.

‘We kunnen net zo goed gaan,’ zei ze. ‘Je maakt me doodnerveus.’

‘Ik wil je plezier niet bederven.’

‘Als je weg wilt dan ga je maar.’

‘Ik kan er toch niets aan doen dat ik er zo treurig van word,’ antwoordde Ronnie.

Even voelde Nila minachting opkomen.

‘Jij bent alleen maar in je lijf geïnteresseerd.’

Zij wendde zich van Ronnie af en liep naar een bank waarop een paar plaatsen vrij waren. Ronnie kwam niet naast haar. Nila keerde zich om en zag hoe zij zich terugtrok tussen de objecten die haar stemming hadden aangetast.

Voor de zoveelste keer onderging zij de gewaarwording dat zij naar zichzelf en Ronnie keek en dat zij niet meer waarnam dan twee dames op het punt in ruzie uit te barsten. De ene dame nam het initiatief, de ander zou binnen een minuut gaan huilen. Dat kon de ene dame niet verdragen, en daarom stond zij van haar zitplaats op en haalde de tweede dame weg uit de verwarrende beelden die haar omgaven. Zij sloeg een arm om haar vriendin heen en wilde haar op de wang kussen. Maar voordat zij dit voornemen ten uitvoer bracht, voelde zij een onontkoombare razernij in zich opkomen, die iedere daad van liefde in de weg stond.

‘Je gedraagt je als een trut,’ zei de dame. ‘Nou loop je op een tentoonstelling zoals je er je hele leven geen meer zult zien en nu maakt het je treurig. Wat een onzin!’

‘Ik kan die hongerige armoelijders niet meer aanzien. En die verschrikkelijke affiches!’

‘Volgende keer gaan we naar de huishoudbeurs.’

De dame besefte dat zij een ongelukkige opmerking gemaakt had en dat haar vriendin deze belediging niet behoorde te nemen. Maar toen de vriendin als een geslagen hond bleef staan, zei de dame:

‘Waar of niet Dat vind je toch leuker? Mijn moeder wou ook altijd winkelen. Als ik aan mijn moeder denk, dan zie ik de Bijenkorf weer voor me. Urenlang zeulde ze me achter zich aan!’

‘Ik antwoord niet meer,’ zei de andere dame. ‘Ik wil nu een tijdje alleen met mezelf zijn.’

‘Waar wou je naar toe?’

‘Wat kan jou dat schelen.’

‘In de Rue de Rivoli hier om de hoek is Lafayette. Vier warenhuizen naast elkaar. Daar kun je de rest van de dag zoek brengen.’

De andere dame keerde zich naar haar toe, keek haar recht in de ogen, sloeg die toen neer, wist dat ze hier niets aan kon veranderen.

‘Ik heb dit niet gewild,’ zei ze. ‘Ik had me erg op deze week verheugd.’

‘Ik zie je straks in het hotel,’ zei de dame.

Ronnie nam haar tas stevig onder haar arm en liep weg. Toen ze bij de roltrap kwam, stond Nila op en ging achter haar aan. Dit kon toch niet zo maar. Zij konden toch niet ver van elkaar door deze stad gaan zwerven, ieder met zijn eigen pijn om het verdriet dat zij elkaar aandeden. Of dat zij Ronnie aandeed - zij wist het niet. Het was nu gemakkelijk zich verward te voelen, haar helderheid in te wisselen voor tranen.

‘Ronnie’, zei ze. ‘Ik ga wel mee.’

‘Weet je dat zeker?’

‘Ik weet het zeker,’ zei Nila.

In de Rue de Rivoli bestelden zij een hot-dog in een café waar het stampvol was. Nila herinnerde zich dat zij op vrijwel dezelfde plaats met Frits had gezeten. Het ergerde haar onmiddellijk dat zij uit de hoeveelheid mogelijkheden deze had gekozen, met de intuïtieve zekerheid dat het hier aangenaam was. En omdat zij op deze plaats zat, dacht zij aan Frits, die op zes uur reizen hiervandaan op zijn kantoor was of een bezoek bracht aan zijn cliënt. Zij voelde een mengeling van wroeging en woede. Als hij een kerel was geweest, het soort ridder van wie hij de kastelen zo interessant vond, dan was hij haar achterna gereisd, had hij bewezen dat de aarde waarop zij stond een plat vlak was, haar met grond en al opgetild en omgekeerd, om zijn stelling te verduidelijken. Maar waarom zou hij dat doen? Nu had zij niet eens recht meer op haar kinderen. Als hij wilde kon hij haar klemzetten, laten verwijderen uit de hoofden van hen die zij liefhad.

Zij besefte zijn macht en maakte zich zorgen over het verdriet dat hij toch ook moest voelen, de eenzaamheid van zijn avonden, en zijn onhandigheid.

Wat had zij de laatste tijd voor hem betekend? Hoeveel gezeur had hij moeten aanhoren?

Ook wist zij dat de wroeging die haar dingen deed erkennen plotseling kon omslaan in razernij. Maar zij kon schreeuwen wat zij wilde. Degenen die zij achterliet sloten zich aaneen, maakten zich sterk, koesterden elkaar in haar afwezigheid en maakten haar bestaan onzichtbaar.

'Ik weet niet goed wat ik tegen je moet zeggen,' zei Ronnie.

'Het is mijn schuld,' zei ze zacht.

'Laten we niet over schuld praten,' zei Ronnie. 'Dat moeten we niet doen Nila. Ik wil niet dat je je ongelukkig voelt bij mij.'

'Je bent erg lief,' zei Nila. 'Het maakt me woedend als ik zie hoe lief je bent.'

'Ik probeer mezelf in de hand te houden,' zei Ronnie. 'Ik had bij die tentoonstelling de behoefte te gaan gillen. Ik keek naar je en zag hoe leuk je het daar vond. En ik vond dat zo verschrikkelijk. Ik zou het fijn moeten vinden, maar dat lukte niet. Ik begrijp mezelf niet.'

'Wil je dat graag?' vroeg Nila.

'Ik ben heel jong getrouwd,' zei Ronnie. 'Ik was negentien. En ik wilde zo gauw mogelijk van huis. Henk had iets over zich van: ik laat je de hele wereld even zien. Ontzettend vlot; voor het eerst in mijn leven zag ik mijn moeder voor iemand door de knieën gaan. En ik dacht dat ik hem geweldig vond. Maar later,' zei ze, 'toen de kinderen geboren waren, kwam ik een oudere vrouw tegen op wie ik verliefd werd. En ik besloot dat aan niemand te laten merken. Want ik wilde niet uitgekotst worden door Henks omgeving. En ik schaamde me. Ik was altijd bang dat ik teruggegooid zou worden in mijn vroegere omstandigheden. Mijn ouders hadden geen geld. Ik moest me altijd inhouden, mijn opvoeding bestond uit in het gareel lopen, geen bokkesprongen maken, blijf jij maar waar je thuishoort. Dus ik dacht toen ik die vrouw leerde kennen: het is niet waar, een bevlieging, je moet beter voor Henk zorgen, misschien neemt hij een vriendin omdat ik hem verwaarloos. Maar dat deed ik geloof ik niet. Ik werd ouder en de dingen om mij heen veranderden. En ik verlangde ernaar met die vrouw te zijn, tot ik haar na een jaar terugzag. Wat zag ze er verschrikkelijk uit. Het idee dat ze me zou kussen leek me gruwelijk. Wat een opluchting, en toch: wat een teleurstelling. Mijn dagdromen vielen stuk. Ik probeerde me op de vrienden van Henk te concentreren, flirtte met ze, ging zelfs halfdronken een keer met een buurman

naar bed. Een buurman! Burgerlijker kan niet. En toen kwam Henk er ook nog achter. Hij zei: ik praat er niet meer over maar ik heb ook wel eens zin in wat anders. Toen was ons leven teruggebracht tot de wedloop wie het eerst een ander had; de opwinding van twee kwartjes.'

Zij pauzeerde een ogenblik en keek naar buiten. Het verkeer zat vanzelfsprekend vast. Een flic liep naar het midden van de rijweg en stak zijn hand op. Een stoet mensen begaf zich naar de overkant.

'Toen ontmoette ik jou,' zei Ronnie. 'En hoe moet ik dat nu noemen Nila?'

Ze keken elkaar aan. We zijn even oud, dacht Nila. En ze kon niet verklaren waarom die gedachte in haar opkwam. Alleen dat, als plaatsbepaling op welk punt van de eeuw hun geschiedenis begonnen was. Ze had Ronnie nooit iets gevraagd over haar jeugd. Ook was ze er bijna zeker van dat het nooit in haar was opgekomen dat te doen.

'Nila,' zei Ronnie. 'Ik weet dat je me lief vindt. En lastig. Dat je me kwalijk neemt dat ik inbreuk op je leven maak. En dat je nu niet meer terug kan om te doen alsof er niets gebeurd is. Zoals het vroeger kon, na een gewone ruzie.'

'Ik neem je niets kwalijk,' zei Nila.

'Ik moet je nog iets zeggen,' zei Ronnie. 'En om eerlijk te zijn weet ik niet waarom ik daar nu over begin. Maar er was nog een eind aan de droom die ik je vertelde. Je was plotseling verdwenen en ik wachtte op je. Het duurde uren, maar ik wist niet waar ik naartoe zou gaan. Toen kwam je opeens een deur uit samen met de man die je achtervolgde. Jullie liepen gearmd en lachend de straat uit zonder mij te zien. Ik begon je te volgen, maar ik kon jullie niet bijhouden. Toch liepen jullie niet snel. We liepen alledrie even hard, en ik bleef steeds meer achter.'

Ze sneed nerveus een stukje van de hot-dog af die de ober voor haar had neergezet. Toen ze daarmee klaar was, schoof ze het bordje een eindje van zich af en begon het papiertje van het suikerklontje bij haar koffie te verwijderen.

'Het is jouw droom,' zei Nila.

'Ik bedoel er niets mee.'

'Maar je vertelt hem wel.'

'Ik kan niet anders,' zei Ronnie zacht. 'Ik bedoel er niets mee lieve Nila. En ik wil je iets zeggen dat ik meen: ik houd van je. En

ik maakte me zo bezorgd in die droom. Maar dat doe ik als ik bij je ben altijd. Anders zou die droom iets heel anders geweest zijn. Maar nu was het net als wanneer ik niet slaap. Ik wil dat het goed met je gaat en ik wilde dat ik daarbij kon helpen. Ik zou zoveel lieve dingen tegen je willen zeggen en het enige dat ik nu kan verzinnen is "neem me niet kwalijk dat ik je ook daar weer mee opscheep".'

Ze stond op.

'Ik wil nu een tijdje alleen zijn,' zei ze. 'Cadeautjes kopen enzovoort in die vier warenhuizen.'

Ze probeerde te glimlachen. Op de een of andere manier lukte het ook.

'We zien elkaar om zes uur in het hotel,' zei Nila.

'Meen je dat?'

'Waarom zou ik dat niet menen!'

'Ik denk dat je nu teruggaat naar die tentoonstelling.'

'Dat zie ik wel,' zei Nila. Ze aarzelde. 'Wees alsjeblieft voorzichtig.'

Toen ze buiten stond kwam de razernij op. Dit soort mooie praatjes, dacht ze; het is allemaal bedoeld om mij in te pakken en hulpeloos te maken door mijn medelijden te exploiteren. Ik wil geen verhouding gebaseerd op treurigheid en sentimentele dromen. Medelijden is een afvalgevoel, het is zwak en onaanzienlijk. Als er iets is dat bij vrouwen hoort is het dat. Ik verdom het te erkennen dat ik zwak en onderworpen ben.

Als ze dat niet was - wat kon ze dan invullen omtrent zichzelf?

Ze had zin Ronnie achterna te gaan en haar door elkaar te rammelen. Maar ook in het verlengde van dit gevoel lag de treurigheid die haar ernaar deed verlangen Ronnie tegen zich aan te trekken en te troosten.

Misschien dreven tegenstrijdige gevoelens mensen tot zelfmoord. Maar daarvoor was zij niet ver genoeg. Zou zij het moment waarop zij daar wel rijp voor was zelf in alle rust kunnen bepalen? Zij kon het zich niet voorstellen. Ze dacht: zoiets zal nooit gebeuren.

Ze liep langs de Rue de Rivoli naar het Louvre en slenterde door de afdelingen op zoek naar de Nederlandse middeleeuwse schilderijen die haar altijd geïntrigeerd hadden. Toen zij in een nis voor Het Narrenschip van Jeroen Bosch stond, dat in werkelijk-

heid veel kleiner was dan zij zich had voorgesteld, voelde zij zich rustig worden. In dezelfde nis hing een minuscuul paneel van Brenghel. Zij keek naar de onvolkomen mensen die hij had uitgebeeld en onderging de warme kleuren, de troosteloosheid van de voorstelling gecombineerd met de schittering die de eeuwen eraan hadden verleend. Was het zo? Of hadden ook zijn tijdgenoten ademloos staan kijken naar de verdoemden die zij zojuist op straat nog een schop hadden verkocht?

Herkenden zij het vermogen van de kunstenaar de onderwereld te sublimeren tot een draaglijk verblijf?

Zij verliet het Louvre en begon te lopen in de richting van het Quartier Latin. Het was frisser geworden. Zij zette er flink de pas in.

[LI]

Tegen zes uur ging Nila de hal van het hotel binnen. Ze had enige tijd in de buurt rondgelopen, was een platenzaak binnengegaan waar ze zonder belangstelling had rondgekeken, maar nu kon ze niet langer uit onder het weerzien met Ronnie.

Ze moest lang wachten tot de lift kwam. Daarna ging ze naar boven, wachtte even voor de deur van hun kamer en klopte aan.

Ronnie deed niet open.

Bij het weggaan hadden zij de sleutel afgegeven en misschien was Ronnie nog afwezig. Ze moest opnieuw op de lift wachten, zenuwachtiger dan daarnet. Door haar hoofd spookte de gedachte dat Ronnie zich iets had aangedaan, met een buis slaappillen in haar maag al uren op bed lag.

Ze overwoog weg te lopen. Even leek deze lafheid een aangenamer vooruitzicht dan de ellende die ze ging doormaken.

De sleutels hingen gewoon bij de receptie.

Toch was Ronnie op de kamer geweest, maar bij de eerste aanblik werd Nila duidelijk dat zij nu volledig was verdwenen. De kamer zag er keurig opgeruimd uit.

Er lag een brief op tafel, geschreven op hotelpapier.

Lieve Nila,

Ik ben naar Nederland terug.

Ik besef dat ik hals over kop handel en dat ik het je moeilijk maak. Maar als ik gebleven was, zou alles nog veel erger zijn geworden.

Maak je geen zorgen over mij. En neem me dit niet kwalijk.

Als je maar wel bedenkt dat ik mij deze dagen altijd zal blijven herinneren, en niet omdat ik nu weg ben gegaan.

Iedere keer brokkelt er iets van onze toekomst af en is het restant moeilijker te verdragen. Daarom zou ik liever anders afscheid van je nemen. Minder plotseling.

Maar ik weet geen andere manier.

Je begrijpt wel waarom ik dit zo doe.

Dag lieve Nila.

Ronnie

Zij zat op bed met de brief in haar handen en schaamde zich. Dat was de eerste opwelling. Ze wist niet of Ronnie aan dat effect had gedacht, of dat zij volkomen overstuur was weggerend. Wie wist

trouwens of ze al weg was? Misschien zat ze op het Gare du Nord en kon geen trein meer krijgen.

Ze overwoog om Ronnie achterna te gaan en haar terug te halen. Maar van de toelichting bij de plaatsbewijzen wist ze dat Ronnie gemakkelijk de trein van omstreeks half vier gehaald kon hebben.

Al deze gedachten joegen in hoog tempo door haar hoofd. Ze moest koel blijven, of kalm worden. Ze dacht aan Ronnie en aan de dingen die zij tegen elkaar hadden gezegd. Het leek alsof zij zich niet meer kon herinneren wat haar eigen bijdrage aan de gesprekken was geweest. Dat ergerde haar. Ze wist dat alles wat zij gezegd had in haar geheugen lag opgeslagen en dat er alleen maar een klepje hoefde open te gaan om haar een overzicht van haar gedrag te geven. Om dat overzicht ging het. Maar op de plaatsen waar het in een nabij verschiet leek, werd zij door een onverklaarbare reden teruggehouden.

Zij dacht eraan hoe Ronnie nu het sombere Noordfranse landschap aan zich zag voorbij trekken. De medepassagiers die van haar wilden weten waarom ze alleen was. De beslissing die ze moest nemen als ze vanavond op een Nederlands station uitstapte. De reis naar huis, of naar haar moeder.

Ik heb het op mijn geweten, dacht ze, ik heb haar vooruitzichten kapot gemaakt.

Maar het idee dat dit waar zou zijn, stond haar niet aan. Zij was toch geen rotwijf Het was toch nooit haar bedoeling geweest om Ronnie af te slachten.

Maar ze was bang dat ze het gedaan had. En terwijl ze Ronnie huiswaarts zag rijden, leek het toch nog steeds alsof zij op het bed zat en haar behekste met een aandacht waaraan zij niet gewend was, die haar benauwde.

Zij stelde zich voor hoe ze in de trein in een van haar bladen probeerde te lezen. Ronnie las nooit iets anders dan bladen. Ronnie's kennis van de wereld was gelardeerd met kleurenfoto's. Maar dat had zij niet als een bezwaar gevoeld. En wie was zij zelf eigenlijk? Wat voor rare kronkels kolkten door haar geest, in de poging zich van schuldgevoelens te bevrijden.

Ze keek op haar horloge. Kwart over zes.

Zou ze Frits bellen?

Ze overwoog de nederlaag te accepteren en haar huisnummer

te draaien. Maar als hij niet thuis was? Als ze zijn moeder kreeg of een van de kinderen?

En ze wilde hem niet spreken. Ze kon nu niet zo ver van hem een verhaal vertellen dat zij zelf nauwelijks kende.

Zij belde hetzelfde restaurant waar ze gisteren gegeten hadden. Nog nooit was ze een avond alleen in een stad geweest. Het vooruitzicht lokte haar niet aan.

Maar toen zij haar kleren had uitgetrokken en in het bad ging zitten, kwam er een gevoel van bevrijding over haar.

Voordat zij zich opmaakte om naar het restaurant te gaan, belde zij haar vader.

Buiten raasde het verkeer. Toen zij het bad verliet begon haar hoofd te bonken. Het was alsof al die duizenden auto's in één grote kettingbotsing verzeild raakten en door haar hoofd werden weggesleept naar een andere plaats binnenin haar. Zij kon zich er niet aan onttrekken. En het merkwaardige was dat Ronnie's stem bij vlagen duidelijk waarneembaar was, het gebrul van de motoren en het janken van staal op staal verdrong.

Maar Ronnie was veraf.

Zij ging op bed liggen, nadat zij een aspirine had genomen.

[LII]

‘Morgenochtend pak ik de allereerste trein,’ had haar vader gezegd. ‘Wat een buitenkans om Parijs eens terug te zien en dat in het gezelschap van mijn eigen dochter! Weet je een paar aardige eettenten?’

‘Ik durf Frits niet te bellen.’

Hij aarzelde even.

‘Ik kom naar je toe,’ zei hij met nadruk. ‘Bestel maar een kamer voor me in dat hotel van je.’

De zwierigheid van een oudere man. Het opbellen was in een impuls gebeurd, niet om hem naar Parijs te krijgen, maar in het verlangen zijn stem te horen. Misschien voor de eerste keer in haar leven. Ze sprak nooit om andere redenen met haar vader dan om hem nieuwtjes mee te delen over het welzijn van de kinderen. Of om te vragen wat hij voor zijn verjaardag wilde. Wat er met haar de laatste jaren ook gebeurde: haar vader stond erbuiten. Ze vond het fijn als ze hem zag, maar hij kwam altijd van heel ver naar haar toe, een man uit het verleden, met wie zij had gewandeld toen zij een kind was, die zij vergezelde toen hij het graf van haar moeder voor het eerst bezocht en opmerkte dat dit waarschijnlijk wel de laatste keer was. Die doden zien je toch niet. Als je daar tussen de graven loopt, is het alsof je een plaatsje voor jezelf zoekt. Daar had hij geen belangstelling voor. Hij waaide de toekomst luchtig weg. En hield van de kleinkinderen, die hij trouw bezocht en mee uit nam.

Summier waren al hun contacten geweest; al zag ze hem iedere week. Hij was haar dierbaar, terwijl zij dacht dat hun levens elkaar nooit meer echt konden kruisen.

Maar ze had hem gebeld.

Nu liep ze door de Rue Mouffetard, waarvan de naam altijd in haar geheugen was geweest. Een herinnering aan vroegere bezoeken, aan de tijd dat ze nog wilde uitbreken, gitaar spelen op het Ile du Vert Galant, terwijl het water van de Seine zacht tegen de kanten klotste.

Ze bleef staan bij de uitstallingen van vlees en vis en kreeg een helder inzicht in haar vroegere verlangens, die niet echt gedoofd waren. Hier had ze willen lopen, inkopen doen, gasten ontvangen die haar werken zouden lezen. Een puberdroom, een paar keer nagebootst op haar meisjeskamer, met vriendinnen die zwaargingen van mislukte liefdes - zij herinnerde zich haar eigen zachte stem,

het gegiechel bij een beeld dat de toehoorsters niet hadden begrepen. De opwindende eenzaamheid wanneer zij uit het zolderraam keek.

In De Rue de Buci haalde ze op de terugweg naar het hotel geld bij het postkantoor. Ze zou proberen haar vader te trakteren, de rollen om te draaien, een volwassen leven te suggereren.

Maar hoe ze ook haar best deed: Ronnie raakte ze niet kwijt. Ronnie stond op iedere straathoek - haar woorden kwamen terug in haar geheugen, en toen ook de droom. Ze huiverde bij de gedachte aan een achtervolging, herinnerde zich als vanzelf de telefoontjes, de angst die haar had overweldigd. Ze begon te zweten. Dat was een slecht teken. Als ze haar gedachten de vrije loop liet, dan kon ze verzinnen dat iemand haar ook gevolgd was naar Parijs, dat er een man op haar wachtte, dat Ronnie gedwongen was om weg te gaan, dat ze nu haar kamer waren binnengedrongen en zich voorbereidden op haar komst.

Ze begon sneller te lopen. Ze ging niet terug naar het hotel maar wilde rechtstreeks naar het Gare du Nord. Maar de aankomst van haar vader zou nog uren op zich laten wachten. Zij dacht erover zich tussen de mensen te verschuilen, in de drukke straatjes rond de Rue de la Huchette, waar het overvol was met jeugdige toeristen. Maar het kon niet. Ze moest zich hernemen. Ze moest eindelijk tonen dat ze in staat was haar leven een richting te geven. Ze haalde diep adem en begon te lopen. De angst deed haar voortdurend omkijken. Ze probeerde deze paranoia te bestrijden, van zich af te gooien. Als het haar niet lukte zou ze haar leven verspelen.

Bij de angsten kwamen ook de gedachten aan Frits terug, haar behoefte om naast hem te lopen, in de zekerheid van een nederlaag. Of was dat juist een overwinning op zichzelf?

Het leek of alle dingen op het punt stonden samen te komen, een plaats te verkrijgen waar ze recht op deden gelden. Ze haalde haar vader op, als een klein meisje. Ze keerde terug naar haar jeugd en nam zich voor zich moedig te gedragen. Ze wilde zich niet onttrekken aan ontmoetingen die in het verschiet lagen. Alles wat zij had opgeschreven was nog maar een voorbereiding. Zij zou haar vaders hand nemen en hem meetrekken in de richting van het verleden. Daar - dat wist zij zeker - zou zij aarzelen. Maar dat mocht niet - niet nu. En zij zou de tuin betreden, met de hoge, donkere bomen. De zon scheen vandaag en wierp diepe schaduwen. Het

was namiddag en als ze goed luisterde - ze luisterde aandachtig en toen angstig, maar ze hoorde geen vogels, en nergens het geritsel van bladeren, noch het knerpen van takken waar mensen ontspannen wandelden. Kom mee, zei haar vader, nu niet bang zijn Nila. We gaan naar oma. We gaan haar een hand geven en met haar praten. Als ze je ziet zal ze blij zijn, ze zal niet weten hoe ze het heeft dat haar grote kleindochter haar voor de eerste keer opzoekt. En dan moet je gewoon vertellen hoe het op school gaat, en vooral niet ophouden met praten, want dan wil oma misschien dingen weten die al zo lang geleden gebeurd zijn en die ze half is vergeten. Of ze gaat vertellen over de Duitsers en dat kan ze vandaag beter niet doen. Kom Nila, nu echt niet bang zijn. Ik geef je een hand. Je mag er gerust in knijpen. Het is maar een zielig oud mensje; je zult haar bijna niet herkennen, zo klein is ze geworden. En als ze je niet herkent moet je niet bang zijn. Je moet gewoon gaan zitten en een kopje thee meedrinken en oma heeft altijd een trommeltje met koekjes, die nemen we voor haar mee. Het kan best zijn dat die koekjes oud zijn, maar dat maakt niets uit. Eet ze maar op. Ik heb ze zelf gekocht, nou ja je mamma natuurlijk. Kom maar mee (zei haar vader, en zij liep mee, terwijl het zweet uitbrak. Zij naderden het grote sombere gesticht tussen de bomen, waarheen ze telkens angstig had gekeken, omdat het niet onmogelijk was dat een van de heksen die hier waren opgesloten, op haar af zou springen).

‘Niet bang zijn. Kijk hier is het.’

Ze gingen een klapdeur door. Toen stonden ze in een groene gang, waar de verf bladderde.

‘Het is hier wel een beetje oud. Maar het kost een aardige duit om die boel te laten verven.’

Zij liep mee, bleef een beetje achter, voor zover de lengte van haar arm dat toeliet.

Ze bleven voor een deur stilstaan. Hierachter zou het zijn. Ze sloot haar ogen en wilde huilen. Ze was zo bang. En ze wist niet waarom. Alle verhalen die haar vader verteld had renden door haar heen, tikten elkaar aan, buitelden door haar hoofd en maakten een snik los.

‘Nou niet aanstellen,’ zei haar vader streng. ‘We gaan gewoon naar binnen.’

Hij opende de deur. De kamer daarachter was halfdonker. Eerst

onderscheidde zij niets. Toen zag zij een bed, met een grote stoel ernaast. Er zat niemand in de stoel, hoewel zij dat eerst dacht. Alleen in het bed moest iemand liggen. Een klein, grijs hoofd stak boven de witte lakens uit.

‘Wat doen we nu? Zijn we aan het slapen?!’ riep haar vader.

Het grijze hoofd kwam omhoog. Toen ging haar grootmoeder in bed zitten. Zij keek recht voor zich uit en zei niets.

‘En kijk eens wie we hebben meegebracht?’ zei haar vader.

(‘Nila,’ schreeuwde haar grootmoeder in haar droom. En toen was de droom over. Het bos keerde terug, met de bomen. Een hek, dat steeds groter werd en een nieuw verfje kreeg. En het vrouwtje dat vanuit het halfduister naar haar toekwam. ‘Nila,’ zei de stem. ‘Kom bij me.’)

‘Dit is Nila,’ zei haar vader. ‘Dit is Nila moeder.’

‘Je bent veel te laat,’ zei oma op scherpe toon. ‘Anders ben je nooit zo laat. Wat moet dat kind daar? Komt het door dat kind dat je zo laat bent?’

Haar vader glimlachte en ging op de stoel zitten, terwijl hij Nila nog steeds vasthield. Zo stond ze voor de knieën van haar vader, naast het bed.

‘Wat heb je meegenomen?’ vroeg oma.

‘Je mag drie keer raden,’ zei haar vader.

‘Bonbons.’

‘Goed zo!’ riep haar vader. En hij haalde een zakje bonbons uit de tas die hij altijd naar zijn moeder meenam.

‘En nou nog een keer raden,’ zei hij.

‘Een nieuwe nachtpon,’ zei oma. ‘Die wil ik niet hebben.’

‘Dat is dan maar goed ook. Want ik heb helemaal geen nieuwe nachtpon bij me. De zuster zei dat je een nieuwe directoire nodig had. En die heeft Marja gekocht.’

‘Wie is die Marja?’ informeerde oma achterdochtig.

Geduldig legde haar vader uit dat Marja zijn vrouw was. Meteen erachteraan legde hij zijn hand op Nila's schouder en zei:

‘Vind je Nila niet groot geworden?’

‘Wat heb je nog meer bij je?’ antwoordde oma.

‘Hoeveel keer heb je al geraden?’ vroeg haar vader.

‘Een keer,’ antwoordde oma.

‘Je jokt een beetje,’ zei haar vader, terwijl hij quasi-dreigend met zijn vinger zwaaide. ‘Je hebt al twee keer geraden. Maar de tweede

keer hadden we het fout.'

Hij haalde een zak uit zijn tas waaruit hij twee zwarte directoires haalde, waarvan Nila onwillekeurig gruwde.

'Moet ik die aan?' zei oma. 'Geef die maar aan dat kreng.'

'De zuster heeft al een onderbroek,' zei haar vader. 'Je mag nog een keer raden.'

'Koekjes,' zei oma verveeld. 'Jij brengt ook iedere keer hetzelfde mee.'

'Dat komt omdat je zo van snoepen houdt. Weet je wat? Geef jij je kleindochter nou eens een koekje.'

'Ik eet ze liever zelf op,' zei oma.

'Laat ik eens in het trommeltje kijken,' zei haar vader. 'Want misschien heb je nog wel iets over van de vorige keer.'

Hij stond op en liep naar een kastje, waarvan hij het deurtje opende. Nila keerde zich van het bed af en volgde hem met haar ogen. Ze durfde niet weg te lopen.

'Kun je het goed zien?' vroeg oma.

Zij keerde zich weer om en keek in het gezicht van degene die haar grootmoeder moest zijn en die vroeger zoveel van haar had gehouden.

'Allemaal op!' riep haar vader. 'Snoepkous!'

Opnieuw keek Nila naar hem. En hoewel ze verschrikkelijk bang was, zag ze dat haar vader niet wist wat hij verder moest doen.

Hij kwam naar het bed terug.

'Ik heb in mijn bed gepist,' zei oma.

'Dan zal ik een zuster roepen,' antwoordde haar vader.

'Ik wil dat kreng niet zien. Weet je dat ze expres de po verbergt?'

'Dat lijkt me sterk,' zei haar vader.

'O denk je dat!' schreeuwde oma met een piepstem. 'Nou ik heb anders de bewijzen!'

Ploseling trok ze een po onder de dekens vandaan en toonde hem triomfantelijk.

'Ik heb hem weggestopt,' deelde ze mee. 'Weet je dat ze hem afpikt als ik hem niet verberg?'

Haar vader knikte.

'Zal ik hem op de grond zetten?'

'De slimste zul je nooit worden,' zei oma, met iets spottends in haar stem. 'Waarom heb je dat kind meegenomen? Is het soms de bedoeling dat iedereen naar me komt kijken? Ik wed dat je gezegd

hebt dat ik gek ben. Heeft hij dat gezegd?'

Ze boog zich opzij naar Nila. De oogjes in het volkomen gerimpelde gezichtje keken haar fel aan. Nila kon zich er niet van losmaken.

'Kun jij niet praten?' veilde oma vleten.

'Dat is Nila moeder! Dat is je kleindochter.'

'Jij houdt je mond,' beval oma. 'Val niet altijd in de rede.'

Ze keek Nila nog steeds doordringend aan.

'Zegt hij soms dat ik gek ben?'

Nila staarde terug. Ze wilde haar ogen sluiten, maar durfde niet. Haar stem weigerde. Ze schudde haar hoofd en dacht dat ze knikte, dat haar oma zag dat ze ondanks alles knikte.

'Jij kunt er niets aan doen,' zei oma een beetje minder fel. 'Het zijn die krengen die dat zeggen. En hij hoort er ook bij.'

'Hè moeder je doet helemaal niet gezellig,' zei haar vader.

'Hè moeder je doet helemaal niet gezellig,' bouwde oma hem na.

Ze keerde zich van de bezoekers af en keek recht voor zich uit.

'Schud mijn kussen eens op.'

Haar vader voldeed aan het verlangen.

Oma keek opzij en zag Nila.

'Wil je een koekje?'

Haar vader had de zak nog niet aan haar overhandigd en haastte zich nu de versnapering uit zijn tas te halen.

'Als je er niet achterheen zit, neemt hij het rustig weer mee,' zei oma. 'Dat doen ze altijd. En hij is de ergste. Zijn broer Huib is een betere jongen voor zijn moeder. Die komt mij ook elke week opzoeken. Dan neemt hij dozen bonbons mee in plaats van zakjes. Maar ja, sommige mensen hebben gewoon niets voor je over. Is Marja jouw moeder?'

Nila knikte opnieuw. En toch wist ze dat haar hoofd stilstond. Ze wist ook dat haar oom Huib bijna nooit naar oma ging. Dat wilde ze zeggen, het uitschreeuwen omdat haar vader elke keer wel ging.

'Hier,' zei oma. 'Neem er eentje.'

Ze maakte het zakje open, haalde er een koekje uit en stak het Nila toe.

'Vind je het soms vies?'

'Neem het maar Nila,' zei haar vader. 'Dat is heel lief van oma

dat ze je een koekje geeft.'

'Doe jij dat dan nooit?' vroeg oma. 'Dan zal dat kind ook wel een leuk leven bij je hebben.'

Nila nam het koekje aan.

Haar grootmoeder knikte goedmoedig.

Nila stak de rand van het koekje in haar mond en beet er zachtjes in. Ze had geen trek. Het leek alsof ze in iets heel vies' beet.

Haar grootmoeder staarde naar haar. En toen zei ze:

'Ik weet nog precies hoe je geboren werd kleintje. Ik was er wel niet bij maar je vader belde meteen op. Die vieze vuile rotmoffen zaten in ons huis, maar er kwam een soldaat naar het tuinhuis en die zei dat ik moest komen. En toen begreep ik meteen dat jij geboren was. Ik heb altijd geweten dat je een meisje zou worden. En toen ik je in mijn armen hield, was ik zo verschrikkelijk blij. Omdat ik veel van je vader hield en zag dat je een beetje op hem leek. Want toen was hij heel lief, in tegenstelling tot tegenwoordig. Ik speelde met je in het gras en ik dacht: als straks die vuile rotmoffen weg zijn, dan heb je geen last van ze gehad. Ik heb wel eens een krans van madeliefjes voor je gevlochten. En samen met je moeder wandelde ik met je. Als je ouders weggingen kwam ik oppassen en op een avond toen er plotseling luchtalarm kwam dacht ik: nu moet ik haar beschermen. En ik haalde je uit je bedje en ging met je onder de trap zitten. Ik deed een deken om je heen en zat met je in mijn armen. Ik vertelde je een verhaaltje, maar je was nog zo klein.'

Ze stak haar hand uit en raakte Nila's arm aan.

'Wat ben je groot geworden. Waarom ben je niet eerder gekomen? Durfde je niet?'

Nila schudde voorzichtig haar hoofd. De stem van haar grootmoeder gonsde door haar hoofd, zonder dat zij zich precies kon herinneren wat ze gezegd had. Alleen de toon: die was anders geworden.

'Ze durfde niet,' zei oma. En meteen fel erachteraan: 'En je hoeft niet te vragen wie daar weer voor gezorgd heeft. Zou jij je niet schamen, met je zakje rottige chocolaadjes en die rotkoek?'

Ze pakte de lekkernijen en smeet ze door de kamer.

'Breng die maar naar dat kreng!' schreeuwde oma. 'Probeer die er maar mee te vergiftigen!'

(Nila, zei haar grootmoeder. Kom kindje. Waarom kom je niet bij me. Waarom heb je me nooit opgezocht? Waarom mag ik je

niet knuffelen, zoals vroeger? Ik zal je beschermen, op je passen. Ik vertel je verhaaltjes en dan maak ik slingers van madeliefjes.)

De bomen, het donkere groen. De stilte die maar sterker werd, het omgekeerde van geluid dat toeneemt en je trommelvliezen indrukt. Het leek of haar trommelvliezen van binnenuit werden uiteengereten. En het enige dat ze kon denken, terwijl ze de metro inliep om naar het Gare du Nord te gaan: het is niet gebeurd, ik beeld me alles in, ik ben daar nooit geweest, ik bleef in de auto zitten en zag hoe mijn vader helemaal in de war terugkwam. Hij had zijn tas bij haar laten staan en het enige dat hij zei was: 'Ze heeft de koekjes naar mijn hoofd gegooid. Mijn god Nila, ik wou dat ik maar in een god geloofde, dan zou ik bidden dat hij haar wegnam en een eind maakte aan de verschrikkingen.'

[LIII]

‘Als ik niet zou weten dat je in moeilijkheden zat, zou ik het zelfs gezellig vinden,’ zei haar vader, en het was duidelijk dat hij van het eten genoot. Zijn achterhoofd weerkaatste in de spiegel aan de wand.

Om de een of andere manier deelde Nila in het welbehagen dat hij tentoonspreidde. Alleen al het feit dat zij niet langer alleen was. Nu pas voelde zij hoezeer zij zich had moeten inspannen om de laatste uren door te komen. Zij proefde van een eendepaté en herinnerde zich onmiddellijk de foie gras van twee avonden geleden. De laatste won het in smaak.

‘Heb je de krant nog gekocht?’ vroeg haar vader nadat zij elkaar in het station begroet hadden.

‘Nee, waarom zou ik.’

‘Ach, dat komt zo wel.’

‘Je maakt me nieuwsgierig. Sneeuwt het in Nederland?’

Haar vader lachte.

‘De mussen vallen dood uit de boom.’

In Parijs was het beduidend minder warm.

‘Ik heb de ochtendkranten meegenomen,’ zei haar vader.

Hij wees haar het bericht waarin Melgers zijn advocaat de deur wees. Langzamerhand was hij er van overtuigd geraakt dat hem geen eerlijk proces te wachten stond. Bovendien toonde zijn verdediger geen belangstelling voor de zaak.

De beul probeerde nog altijd te trappen.

‘Ik weet nog niet wat Frits gaat doen,’ zei haar vader.

‘Heb je contact met hem?’

‘O ja,’ antwoordde hij vaag.

De ober bracht het hoofdgerecht: tripes voor haar vader, zwezerik voor haar.

‘Kijk eens,’ zei haar vader, nadat hij voor de zoveelste keer zijn mond had schoongeveegd. ‘Met Frits komt het allemaal wel in orde. Hij kan nu met die zaak ophouden; dat zal hij niet leuk vinden, hoewel ik dat niet precies weet. Maar jij bent natuurlijk het huis uit gegaan.’

‘Dat hadden we afgesproken!’ zei Nila.

‘Nou, als je moeder een paar dagen met een vriendin op stap was gegaan om eens uit te proberen of ze wel of niet lesbisch was, dan had ik haar toch niet meer binnengelaten. Zo liggen die zaken wel. Ben je nou helemaal belazerd!’

‘Dank je wel.’

‘Luister eens. Jij bent mijn dochter. En de tijden zullen wel veranderd zijn. Maar misschien mag ik er dan even aan wennen dat mijn kleinkinderen straks worden opgevoed door twee vrouwen.’

‘En dan kun je ze meteen op de schroothoop gooien bedoel je?’

‘O nee,’ zei haar vader. ‘Dat bedoel ik niet.’

‘Die ene vrouw is er trouwens vandoor,’ zei Nila. ‘Spoorloos verdwenen. Dus dat uitproberen heeft heel kort geduurd. Volgens mij zijn mannen onvervangbaar.’

‘Dat meen je niet,’ zei haar vader.

Hij lachte en schonk hun glazen vol.

‘Goed,’ ging hij verder. ‘Dan heb je nu ruzie met je vriendin en met je man. Wees maar blij dat ik er ben.’

‘Wat ben ik blij,’ antwoordde Nila.

Ze boog zich voorover en aaide hem over zijn wang. Hij werd oud. En ze had hem nog nooit zo sarcastisch gehoord. Een nieuwe ontdekking. Zijn houding stelde haar gerust.

‘Vader,’ zei ze. ‘Het is uit. Fini. Ik heb niets meer met een vrouw. Ik kan dat niet aan. Ik weet helemaal niet wat ik wel aan kan. Ik weet ook niet of ik Frits terug wil. De kinderen natuurlijk.’

‘De kinderen altijd.’

‘Wat denk je?’

‘Ik weet het niet,’ zei haar vader. ‘Ik heb Frits overigens wel gebeld dat ik naar je toe ging. Hij had het erg druk met die zaak en met de pers. Ik had wel het idee dat het hem geruststelde - als jou dat ook weer geruststelt.’

Ze wist niet of zijn woorden haar geruststelden. En toch reageerde ze er bijna op alsof hij een beroemdheid had ontmoet. Zelf wist zij niets meer over Frits. Hij was opeens een vreemde - en dat was onwaar. Zij wist het. Het was een leugen uit gemakzucht. Een vlucht die tot leugens leidde. Zij maakte zich van Frits af - misschien ook wel omdat dit de enige kans was om van hem los te komen. Moest dat? Kon zij, via bemiddeling van haar vader, teruggaan en haar leven opnemen? Zij had zichzelf vogelvrij verklaard. Haar enige verstandige daad was het verbreken van de relatie met Ronnie.

‘Herinner je nog dat we samen naar oma gingen? vroeg ze plotseling.

Haar vader legde zijn mes en vork neer.

‘Hoe kom je daar zo bij?’

‘Omdat ik daar veel over nadenk.’

‘Wil je graag dat ik het me herinner?’

‘Waarom zeg je dat?’

‘Ik had het gevoel dat ik het laatste jaar eindelijk van oma af was. Dat ik haar buien niet meer over me heen hoorde gaan in mijn slaap. En nu begin jij er weer over.’

‘Het spijt me.’

‘Ik herinner het me wel,’ zei haar vader. ‘Dat je meeging in de auto. Maar toen heb ik je toch niet mee naar binnen genomen? Dat wou je niet. Je wou zelfs nooit mee. Je ging die keer mee omdat het zo mooi weer was en je zin had in een ritje.’

‘Ik vond het helemaal geen leuk ritje. Ik moest mee!’

‘Dat herinner ik me niet. Ik weet trouwens zeker dat het niet waar is. Als je meeging, deed je dat vrijwillig.’

‘Je nam me mee naar binnen.’

‘Ja,’ zei haar vader bedachtzaam. ‘Ik weet nog heel goed hoe je in ieder geval een keer meereed. En toen heb ik je misschien ook mee naar binnen genomen. Maar weet je, nu ik daar over nadenk, herinner ik me dat oma in een zonnige bui was, die dag, ik was zelfs ontzettend blij dat ze je meteen herkende, omdat ik het zo moeilijk vond voor jou wanneer ze weer gek had gedaan.’

‘Wat vergeten we toch snel,’ zei Nila.

‘Ik zie het steeds duidelijker voor me. Ze was ontzettend vrolijk. En jij wachtte op ons in de tuin!’

Hij keek haar aan en steunde een elleboog op de tafel.

‘Wat is er toch met jou en oma? Waarom denk je over haar? Je hebt haar nauwelijks gekend. Je was zo klein toen we haar wegbrachten.’

‘Ik weet het niet,’ zei Nila. ‘Ik weet het echt niet vader. Wat fijn dat je gekomen bent. Laten we het over iets anders hebben. Vind je het hier niet leuk?’

‘Ik vind het hier heel leuk,’ zei haar vader met nadruk. ‘Ik vind het zelfs ontzettend leuk. Die fin de siècle sfeer. Ongelooflijk dat ze die zo goed bewaard hebben. Dat mis je toch in Amsterdam. Maar daar wil jij helemaal niet over praten. Jij wilt het over Frits hebben en over hoe hij zich voelt. En je tobt over de kinderen omdat je denkt dat hij kort aangebonden is.’

‘Dat is niet waar,’ zei ze. ‘Ik vind het ontzettend leuk met jou hier.’

Haar vader glimlachte flauw, pakte zijn bestek weer op en ging verder met eten.

‘Ik ben naar je toe gekomen omdat ik aan je stem hoorde dat je in de war was,’ zei hij. ‘En ik had het gevoel dat je me belde omdat er zo gauw niemand anders in de buurt was. Zo is het toch?’

‘Ja. Je bent heel lief.’

‘Ik was altijd heel lief.’

‘Ik denk dat alleen mannen dat van zichzelf kunnen zeggen.’

‘Alleen als ze oud en ijdel zijn.’

‘Jij bent niet ijdel.’

‘Beledig me niet,’ zei haar vader. ‘Ik zal je eens wat vertellen. Het is een tijd geleden dat ik met een jonge vrouw aan tafel zat. Maar ja, helaas, mijn eigen dochter.’

‘Je zou toch niet met een ander jong wijf aan tafel willen zitten met het idee dat je straks met haar in bed moet?’

‘Denk je dat?’

‘Ja.’

‘Dan heb je het mis.’

Hij stak zijn hand uit en legde die op haar wang.

‘Lieve Nila,’ zei hij. ‘Als je onze levens onder elkaar zet, dan zitten er een heleboel missers tussen.’

Er bestond maar één woord voor het gedrag van haar vader: galant. Hij sloofde zich voor haar uit alsof hij een beloning van sprookjesachtige bekoring in het verschiet zag. Bij het verstrijken van de avond, toen zij naar een café in het Quartier Latin waren gegaan, liet hij iedere zwartgallige toespeling op haar situatie achterwege en veranderde in de gezellige causeur die hij eenmaal geweest was. Ze hield van hem, als zij hem zo zag. Het herinnerde haar aan haar kindertijd, toen haar moeder nog in staat was hem bij te benen, voordat ze hem gedeeltelijk meesleepte in haar eigen val. Voor het eerst zag zij die dingen helder voor zich. Toch maakte zijn vrolijkheid haar treurig, omdat ze vreesde dat ze hem zo nooit zou terugzien, dat dit een afscheid was van ridderlijke wapenen, nu het punt waarop hij zich voorgoed binnen de ouderdom terugtrok, niet ver meer was.

Ze vond het aangenaam naar hem te luisteren. Het was alsof zij samen jonger werden en geen idee hadden van de dingen die spoedig zouden gebeuren. Haar moeder kon zich ieder ogenblik bij hen

voegen, zonder het spoor van de dood op haar gezicht.

Toen merkte zij de dood op achter de woorden van haar vader. De invloed van de drank bracht zijn geheimen aan het licht. Misschien had hij nog vijftien jaar te leven. Maar ook als hij honderd werd, was het hoogtepunt van zijn leven voorbij. Zijn daden waren grotendeels gericht op het oproepen van wat geweest was. Hij kon alleen nog terugwijzen naar zijn schaduw.

Zij luisterde naar hem en wilde dat hij niet moe zou worden en naar het hotel teruggaan. Zij probeerde het beeld van vrede en aanhankelijkheid uit hun ontmoeting te zeven om het te bewaren.

'Nu ik je weer eens alleen meemaak,' zei haar vader, 'weet ik wie het meeste op je lijkt. Misschien ook ben je daarom zo bang dat er iets met Frankje zal gebeuren. Ik had vroeger hetzelfde met jou.'

'Ik weet wel dat hij op me lijkt,' zei ze.

'Omdat we zo aan onze kinderen vastzitten,' ging haar vader verder, 'verdragen we de gedachte niet dat ze het moeilijk hebben.'

'Desnoods reizen we ze achterna naar Parijs.'

Haar vader lachte.

'Daar sparen we dan voor,' zei hij. 'Om onze kinderen over de hele wereld te volgen.'

Hij had erop gestaan hun maaltijd te betalen. Net als vroeger. Ze kon het nu zelf. Maar hij vond betalen vanzelfsprekend. Vroeger was hij zuiniger, en meer bedachtzaam.

'Ben je nog niet moe?' vroeg ze.

'Als ik hier alleen was,' zei haar vader, 'dan zou ik overwegen om de Crazy Horse Saloon te bezoeken. Toevallig las ik een folder aan de hotelbalie en ontzettend Nila, daar gebeuren dingen waarvan je lieve moeder zich in haar graf zou omdraaien. Die wil ik dus eigenlijk wel eens zien.'

'Dat staat je fraai!'

'Vind je ook niet?' vroeg haar vader. Hij had een lichte blos op zijn wangen. 'Ik had het niet moeten zeggen,' zei hij verontschuldigend. 'Bovendien: wat voor indruk maakt het op een dochter wanneer haar oude vader nog over seksualiteit blijkt te beschikken. Ik herinner me dat ik die ontdekking bij mijn eigen vader walgelijk vond.'

'Het is ook walgelijk,' zei Nila. 'Je bent een vieze oude man.'

'Weet je dat het me plezier doet?'

'Daar zie ik je wel voor aan!'

‘Ze schijnen daar in een net vlak boven je hoofd allerlei toeren uit te halen,’ zei haar vader. ‘Je mag als toeschouwer wel oppassen dat je het niet in je oog krijgt.’

‘Dat vinden de echte liefhebbers juist fijn.’

Haar vader dacht een ogenblik na.

‘Ik zie me al in zo'n net zitten!’

‘Het zou vast storm lopen!’

‘En ik maar bidden - nou ja,’ zei haar vader. ‘We zitten hier uiteindelijk ook heel gezellig.’

Ze lachten naar elkaar. Ze waren blij en opgewonden dat ze elkaar na zoveel jaren op die merkwaardige manier hadden getroffen. Alsof ze vrienden waren in plaats van familie.

Ze moest aan Frits denken en het gedrag dat hij in cafés vertoonde. Vaak was hij teruggetrokken. Toen zij hem thuis een keer verweet dat hij in openbare gelegenheden nooit het woord tot haar richtte, sloeg hij haar onverhoeds in het gezicht. Zij zette het op een schreeuwen. Daarna raakte hij haar op haar oog.

Altijd waren het vrouwen die in elkaar werden geramd. En vrouwen die zeurden. Vrouwen die aandacht probeerden te trekken. Vrouwen die zich tekortgedaan voelden en zich inspanden op de meest onverwachte plaatsen emotionele webben te spinnen om hun mannen in hun greep te krijgen.

Had zij dat zelf ook gewild? Wilde zij Frits haar wil opleggen en was haar verhouding met Ronnie een onbewuste poging hem klein te krijgen, hem in vernedering te laten rondkruipen door de balie. Zij zag zijn collega's, het nieuws dat de ronde deed, de rechters die meewarig naar zijn pleidooi luisterden en aan de trutten dachten met wie zij getrouwd waren en die hun niets gaven dan zekerheid.

De hele wereld op zoek naar zekerheid. En als die dan bereikt leek, spande iedereen zich in er zo vlug mogelijk van af te komen.

‘Wat gaan we morgen doen?’ vroeg haar vader.

Zij haalde haar schouders op, probeerde dat gebaar te corrigeren en zei: ‘Door de stad wandelen.’

‘Of wil je naar huis?’

‘Ik weet het niet,’ antwoordde ze. ‘Ik denk dat ik met jou meega en vanuit jouw huis de dingen regel.’

‘Dat klinkt strijdvaardig.’

‘Ik bedoel afwikkelen,’ zei ze.

Haar vader knikte.

‘Dat klinkt definitief! En je wilt de kinderen?’

‘Ik weet niet of ik ze hem kan afnemen of dat ik het hem juist niet mag aandoen dat hij ze bij zich moet houden.’

‘Dat moet je zelf beslissen,’ zei haar vader. ‘Vroeger was het vanzelfsprekend dat een moeder de kinderen opvoedde, en ook vandaag lijkt me dat nog het geval. Maar in jouw geval is het een probleem, dat besef je toch?’

Hij legde zijn hand op die van haar.

‘Je hoeft Frits natuurlijk niet te vertellen hoe hij de dingen moet aanpakken als hij de kinderen wil hebben,’ ging haar vader verder. ‘Je kunt natuurlijk een andere advocaat nemen.’

‘Raad je me dat aan?’

Haar vader schudde bedachtzaam zijn hoofd. Dat deed hij vroeger ook als hij nadacht en zich op zijn gemak voelde. Hij overwoog zijn beslissingen zorgvuldig. Intuïtief wist hij wanneer hij zijn vaderlijke overwicht uit de kast moest halen.

‘Ik heb altijd iets optimistisch' over me,’ zei hij. ‘En in dat optimisme is geen plaats voor advocaten. Ik vind opbreken van jullie huwelijk zinloos. Dat leidt toch maar tot rondzwerven en ongelukkig zijn. Ik denk dat je erop af zult moeten gaan. Van nu af aan moet je overal op af gaan.’

Zij zag Frits voor zich. Hij had zijn cliënt verloren. Zij probeerde zich voor te stellen hoe hij zich voelde. Humeurig aan de oppervlakte. Daaronder onzeker en angstig dat het aan zijn falen zou worden geweten.

En daaronder? Daar lag de ambitie die hem op tot het verdedigen van een misdadiger als Melgers dreef, om zichzelf en zijn geloof in de instituties van zijn wereld te bewijzen. Een ambitie uit een nog grotere onzekerheid.

En op de achtergrond het vermoeden dat hij zichzelf een rechtvaardiging aanpraatte. Dat hijzelf niet klopte, evenmin als zijn cliënt. Dat hij niet beter was dan die ander, zich alleen beter beheerste of in een gemakkelijker tijd leefde, meer kansen had gekregen in zijn leven. Onder zijn betrouwbaar voorkomen lag een chaos. Daarvan was zij zeker. Maar kwam hij ooit zo diep? Zoals zij? Of was zelfs zij nog niet diep genoeg afgedaald in zichzelf en moest zij de kale schim die niets anders kon dan proberen te overleven, nog tegenkomen?

Zij huiverde. Zij was er opeens zeker van dat Melgers die schim ontmoet had en er zijn rampzalige conclusies uit had getrokken. Misschien dat een ander besloot om een heilige te worden. Maar bij dat laatste kon zij zich niets voorstellen.

Zij verlangde naar Ronnie. Als Ronnie naast haar had gezeten, zou ze haar hebben vastgepakt en omhelsd. Ze wilde Ronnie in haar lippen bijten tot het bloed naar buiten kwam. Net zo lang met haar vingers door haar heen woelen tot zij smeekte ermee op te houden, omdat ze genoeg had. Eindelijk genoeg! Of Frits en Ronnie samen - elkaar liefhebben en bevredigen tot zij uitgeput waren en insliepen zonder dromen.

Haar leven teruggebracht tot haar lichamelijke behoeften. De last van haar geest afschudden.

Haar vader zat naar haar te kijken.

'Je probeert er achter te komen waarom je niet meer naar hem terug wilt,' zei hij toen hij zag dat ze ook hem aankeek. 'Denk erom: het is een ernstige en veelomvattende beslissing. Die wil je wegduwen en in ieder geval uitstellen. Maar ik vraag me af of je wel weet waarom je niet meer terugwilt. Moet je luisteren: vijf jaar voordat je moeder overleed kwam ik een vrouw tegen op wie ik verliefd werd. Nou, zei ik tegen mezelf, verliefd ben ik natuurlijk niet. Ik liep namelijk niet met mijn hoofd in de wolken waardoor ik op straat uitgleed in de viezigheid, zoals vroeger.'

Nila lachte.

'Ik wilde niet eens altijd bij haar zijn. Ik wilde haar alleen geregeld zien. Soms als het niet kon. Maar af en toe kon het heel goed. En dan was ik bij haar en hadden we het heel prettig. En we pasten erotisch bij elkaar. Ik bedoel dat op een bijzondere manier. Ik kan dat moeilijk uitleggen. Het ging er helemaal niet om dat de hemel plotseling op aarde kwam. Maar emotioneel vulden we elkaar aan. We kenden geen enkele gêne en we konden ontzettend goed naar elkaar luisteren. En we hadden ook altijd plezier. Dat is een beetje zeldzaam. Als ik dan bij haar was geweest, kwam ik thuis bij je moeder, van wie ik veel hield. Ik dacht in het begin dat er iets met mij niet in de haak was omdat ik van je moeder hield terwijl ik naar die andere vrouw verlangde. Op een dag vroeg ze of ik bij haar kwam wonen. Zelf was ze al jaren gescheiden. En ik aarzelde. Ik had het moeten doen, denk ik soms, maar ik aarzelde. En ik wist dat het niet alleen om jou was, maar ook om je moeder. Toen al

begreep ik dat ze alleen nog maar moeilijker kon worden, dat er geen hoop was op erg veel opluchtende ogenblikken. En toch had ik weg kunnen gaan: zo leuk hadden we het niet meer en ik wist natuurlijk niet dat ze al vaak pijn had. Ik dacht dat het psychisch was en dat ik dus het slachtoffer was van grillen die zij niet kon beteugelen en waarop ik geen antwoord had. Lieveling, wij zitten niet rechtlijnig in elkaar. Elke beslissing is een slag in de lucht. En dat is goed. Je moet ergens een streep kunnen trekken. Ik heb Frits altijd een aardige jongen gevonden. Rechtstreekser dan jij. Hij heeft zoveel nuttige beslissingen voor je genomen dat je eronder bedolven bent. Dat begrijp ik best. Maar het loopt toch een keer spaak, hoe je het ook aanpakt. Dacht jij dat het anders kon? Probeer maar het elan op te brengen voortvarend op veranderingen te reageren. Toen je moeder overleden was stond ik voor de beslissing of ik bij die vriendin zou intrekken. En toen kwam de vrijheid zo hevig op me af dat ik het niet deed. Ik wilde nadenken.'

Hij onderbrak zijn verhaal en veegde zijn lippen af.

'Hoe is het afgelopen?'

Haar vader sloot even zijn ogen. Zijn voorhoofd zat vol rimpels. Achter zijn gesloten ogen lachte hij.

'Alsof dingen kunnen eindigen,' zei hij. 'Zelfs de dood maakt geen einde aan verhoudingen. Het is nooit afgelopen tussen mij en mijn vriendin, Nila! En weet je wat het meest belachelijke is: ik denk dat ik eerdaags nog met haar ga trouwen. Want eindelijk voel ik me bevrijd van de behoefte jou daarvoor toestemming te vragen!'

Hij lachte luidkeels, maar kort.

Ze stak haar hand uit en legde hem op die van haar vader, zoals hij dat daarnet bij haar had gedaan.

'Nu pas begrijp ik,' zei ze langzaam, 'wat het gevoel betekende dat soms over me kwam als je naar oma was geweest. Je probeerde te verbergen dat je in de war was.'

'Ik was wel eens in de war ja,' zei haar vader.

'Wel eens? Je bedoelt altijd.'

'Altijd,' gaf hij toe. 'Maar ik had mezelf onder controle.'

'Ik had je kunnen helpen,' zei ze. 'Als je het had toegestaan. Maar je sloot je af en daarom wist je niets van mij.'

'Ik ben blij dat ik het je verteld heb,' zei haar vader. 'Beter laat dan nooit.'

‘En mag ik haar nu zien?’

Hij glimlachte, haalde geld uit zijn jaszak en legde het op het schoteltje. Zij stonden op.

‘We blijven morgen in Parijs,’ kondigde haar vader aan. ‘En dan zal ik je eens op mijn kennis van de stad trakteren.’

‘Zo vaak ben je er niet geweest, opschepper!’

‘In gedachten wel,’ zei haar vader. ‘En later ook, in het geheim met mijn vriendin. Nadat je moeder was begraven.’

‘En wij maar denken dat je in je eentje in retraite ging.’

‘Wel in retraite,’ zei haar vader. ‘Maar gelukkig niet meer in mijn eentje.’

Buiten gaf hij haar een hand.

Het was fris geworden en het waaide. Aan de hemel schoven wolken voorbij de maan. Het verkeer was afgenomen, maar het maakte nog voldoende lawaai om ieder gesprek te overstemmen. Zij liepen langs de Seine en bleven bij de kade staan. Een bijna klassieke handeling, als onderdeel van ieder romantisch programma.

Zij dacht aan Frits en voelde dat haar verlangen hem samen met Ronnie te bezitten, was verdwenen.

De imposante aanblik van de Notre Dame aan de overkant van het water, vergrootte haar zekerheid dat zij, afgezet tegen de zich aaneenrijgende eeuwen, niet meer dan een momentopname was die spoedig zou verbleken. Maar hoe echt was zo'n gevoel en in welke hoeveelheid sijpelde zelfmedelijden binnen met de drank die zij genoten had? Was het denken aan Frits niet een zeker automatisme, waaraan de beelden die zij voor zich zag een zekere bekoring verleenden?

Zij stond naast haar vader en zweeg. Al zou hij een verhaal beginnen, zij kon er niet op antwoorden.

Op een prettige manier hulpeloos voelde zij zich.

De gedachte aan die hulpeloosheid bracht de achtervolger in haar terug, de pijn in haar oor toen zij de telefoonhoorn zo hard tegen zich aandrukte om het idee van echtheid te versterken. Zichzelf overtuigen van de werkelijkheid der dingen, en van haar gevoelens: daar was zij een heel leven mee bezig.

Zij wilde dat zij vijf jaar terug kon gaan. Dat zij deze crisis in haar leven kon voorkomen, in de zekerheid van winst.

Zij keek opzij naar haar vader en zag dat hij moe was geworden van deze dag. Verschrompeld leek hij; in zijn gezicht verscheen de

uiterlijke gelijkenis met zijn moeder.

Zij moest zich nu eindelijk eens klaarheid verschaffen over haar leven.

En zo dacht zij ook aan Ronnie en het leek alsof haar denken over hun verhouding onbewust steeds verder was gegaan. Waar stond Ronnie? Zij was zo ver af. Zij was al bijna onbereikbaar. Het kon zijn dat de drank haar ook wat dat betreft kon geruststellen, maar zij had niet genoeg gedronken om de wroeging al niet te voorvoelen, en de herinnering aan een koestering die zij werkelijk had ondergaan en waarvan het genot nu pijnlijk was.

Altijd dat einde aan de dingen, de dood die zich voortdurend liet zien.

Zij kon Ronnie niet aan haar lot overlaten. En zij kon haar niet bereiken. Uitersten. Daarbinnen scharrelde zij rond.

De Notre Dame strekte zijn plompe torens uit naar de god die nooit had geantwoord. Liefde en haat hadden de bouwers in stand gehouden tot zij werden vervangen door jongere opvolgers die hetzelfde ideaal koesterden, verweven met de noodzaak ook economisch voort te bestaan.

Hun geloof in de zinvolheid van het leven en de pogingen van anderen dat met de grond gelijk te maken. De verzamelde onmacht in een notedop.

Op een afstand van eeuwen keek zij met een onbegrijpelijke vertedering naar de kerk waarmee zovelen de eeuwigheid hadden proberen te verdienen. De eeuwigheid hadden zij bereikt. Maar zij merkten er niets van. Zij hadden zelfs geen kans gekregen om ook maar één ogenblik te bedenken dat de zin van hun levens uitsluitend had gelegen in het bouwen aan een ding dat hun wereld uitbreidde en verder vorm gaf.

Nila besefte dat haar leven die zinvolle bestemming miste.

Achteraf hadden de bouwers zich toch nog een stukje van de eeuwigheid verworven: hoewel hun botten waren uiteengevallen, strekte hun prestatie zich nog steeds uit naar de hemel. De herinnering aan hun met zoveel toewijding uitgevoerde handwerk leefde voort tot in de verste uithoeken van de aarde, die zoveel vernietiging over zich heen had laten gaan.

Nila dacht aan haar moeder. Het was alsof haar onzichtbare arm zich naar haar uitstrekte en haar gebood haar vader een hand te geven. Een ogenblik leek het alsof ze weer klein kon worden en alles

opnieuw beginnen. Maar daarna begon zij van de kademuur te lopen in de richting van het hotel, in de volstrekte zekerheid dat haar vader haar volgde.

oktober 1977 - augustus 1979